«ونريد ان نمن على الذين استضعفوا
في الارض ونجعلهم ائمة ونجعلهم الوارثين
ونمكن لهم في الارض.»

پتربورغ ده، ۱۹۱۴ سنه ایون ۱۵ - ۲۵ ده، رسمی جمعیت مناسبتیله

اصلاحات اساسلری

روسیه مسلمانلرینڭ آچیق لسانلریله عزیمتلی قلبلریله سویلنمش بوتون طلبلرینی بوتون حاجتلرینی امانت قلمیله صداقت سندیله شو کتابمده ضبط ایتدم.

درست، شو کتابم حالڭ غایت آغر، استقبالڭ غایت دهشتلی دقیقه‌لرنده اسارت کیچه‌لرینڭ صوڭ قاراڭغلقلرنده امل یولدوزلرینڭ ضعیف شعله‌لرنده رحمت ملکلرینڭ املاسیله یازلدی. بوڭا کوره ده، مندرجاتڭ قیمت تاریخیه‌سی اهمیت اجتماعیه‌سی آرتدی.

ایندی شو کون حریت قویاشی عدالت افقلری اوزرینه چیقدی. ترقیات یوللرنده عقبه‌لر مانعلر قالمادی. روسیه مسلمانلرینڭ حیاتلرنده کلی انقلاب دقیقه‌لری ایرشدی: مکتب مدرسه‌لرده انقلاب، روحانی اداره‌لرده انقلاب، عائله ده بویوك انقلاب، فقه اسلام ده بویوك انقلاب.

دولتڭ شو کونگی بویوك انقلابی بزم عددمزه مناسب مرکزی موقعی بزه البته تأمین ایدر. ملی حقوقمز تمامیله اوز اختیارمزده قالوب، مکتب مدرسه‌لرمز روحانی اداره‌لرمز عائله حیاتمز - اسلامیت شرفنه روسیه مسلمانلرینڭ عزتنه اساس اولابیلور صورتده - اصلاح قیلنور انشاء الله.

اسارت بتدی، تا ابد قایتماز.

آچیق لسانیله، باطر یوره‌گیله، شو سوزی سویله‌مك ملتڭ شو کونڭ بویوك وظیفه‌سیدر.

۱۹۱۷ سنه مارت ۱۰ ده پتروغراد.

موسی جارالله.

Из фондов Российской национальной библиотеки

فهرست

اجتماعی حرکتلرمزڭ تاریخی ۲ - ۱۲.

اوفاده علما جمعیتی «قورولتای» ۱۲-۱۶.

زاقافقاسیه سنی مذهب مسلمانلرڭ اداره روحانیه‌لری حقنده قرار ۱۷-۳۵.

اورنبورغ صوبرانیه‌سینڭ ستاتیه‌لری ۳۶-۳۹.

قورولتای مجلسلری ۳۹-۴۲، ۵۰-۵۲.

شیخ الاسلاملق مسئله‌سی ۱۰-۳۹-۴۲.

یوسف افندی آقچورا لائحه‌سی ۴۲-۴۹.

رضا افندی لائحه‌سی ۵۲-۷۵.

قورولتاینڭ صوڭ مجلسلری ۷۷-۷۹.

اوفا شاگردلرینڭ عریضه‌سی ۷۹-۸۲.

حضرتلرڭ طلبلری ۸۲-۸۴.

عبدالله افندی دی‌بیردی عریضه‌سی ۸۴-۸۵.

طن قریه‌لردن بویوك طاوش ۸۶-۹۱.

ینه بر لائحه ۹۱-۹۹.

حسن عطا قاضی لائحه‌سی ۹۹-۱۰۵.

مختلط هیئت مجلسلری ۱۰۸-۱۱۲.

اوفا لائحه‌سی ۱۱۲-۱۳۶.

باشقورت وکیللرینڭ لائحه‌سی ۱۳۶-۱۳۸.

اوفا لائحه‌سی ماده‌لرینه مفتی محمدیار سلطانوف تعدیلاتی ۱۳۹-۱۴۲.

قورولتای لائحه‌لرینڭ خلق فکرینه تأثیری ۱۴۲-۱۵۰.

حکومت نامه ویرلمش عریضه‌لر ۱۵۱-۱۵۹.

قافقاز مسلمانلرینڭ عریضه‌لری ۱۵۹-۱۶۲.

«اتفاق» مجلسلری ۱۶۲-۱۶۹.

تاریخی مجلس ۱۶۹-۱۷۸.

آوغوست ۱۵ قراری اتفاق نظامنامه‌سی ۱۷۶-۱۸۱.

انقلاب کونلری اوکتابر ۱۷ مانیفه‌ستی ۱۸۲-۱۹۴.

روسیه‌ده سیاسی پارتیه‌لر ۱۹۴-۲۰۱.

«اتفاق»ڭ ایکنچی سیه‌زدی ۲۰۱-۲۴۰.

اتفاق پروغرامی ۲۲۰-۲۳۳.

مارت ۳۱ پراویلالری ۲۴۲-۲۵۱.

دینی مکتبلر مدرسه‌لر حقنده مؤلفڭ ملاحظه‌لری ۲۵۱-۲۵۷.

قونستیتوتسیه ستاتیه‌لری ۲۵۷-۲۷۵.

دولت دوماسینڭ نظاملری ۲۷۶-۲۸۶.

اساس قانونلره دائر ملاحظه‌لر ۲۸۶-۲۸۹.

می‌رویم هر روز تا شب هروله خویش می‌بینیم در اول مرحله
سالها ره می‌رویم و در اخیر همچنان در منزل اول اسیر

Татар.
3-4651.

پتربورغ ده، ۱۹۱٤ سنه ایون ۱۵ - ۲۵ ده، رسمی جمعیت مناسبتیله

اصلاحات اساسلری

(۱۹۰٤—۱۹۱۵) سنه‌لرده روسیه مسلمانلرینڭ اجتماعی حرکتلرینه دائر

---

۱) روسیه مسلمانلرینڭ ۱۱-۱۲ سنه‌لك حرکتلرینڭ بوتون ثمره‌لری، ۲) لائحه‌لرده پەتیتسیه‌لرده بیان قیلنمش بوتون طلبلری، ۳) او سنه‌لر ایچنده دعوت قیلنمش سیه‌زدلری، جمعیتلری، ٤) سیه‌زدلرڭ مذاکره‌لری، همه قرارلری، ۵) مکتب مدرسه‌لرڭ مسجد محله‌لرڭ روحانی اداره‌لرڭ اصلاحاتنه عائد ماده‌لر ٦) زاقون مجلسنده روسیه مسلمانلرینه دائر ستاتیه‌لر، ۷) مهم مسئله‌لر حقنده اهلی طرفندن یازلمش حاضرلنمش دوقلادلر، ۸) متعدد مختلف لائحه‌لرڭ اصلی، منبعی، ۹) قرارلری، لائحه‌لری، حرکتمزی مؤلفڭ انتقادی، ۱۰) قرارلرده لائحه‌لرده کوسترلمش حاجتلر اوستنه مؤلفڭ زیاده‌سی، ۱۱) بوندن صوڭ بزه نه لازم؟ شو خصوصده بویوکلرمزڭ فکری، ۱۲) اسلام طلبه‌لرینڭ حرکتلری طلبلری.

(صلح کونلرنده مسلمانلرڭ النده بر حاضرلك اولور امیدیله طبع قیلندی.)

ПЕТРОГРАДЪ.
Типографія М-А. МАКСУТОВА. Серпуховская, 2.
1915.

CROISSANT-ROUGE OTTOMAN
SECOURS AUX PRISONNIERS DE GUERRE
Из фондов Российской национальной библиотеки

اجتماعی حرکتلرمزڭ تاریخی.

۱۹۰۴ سنه‌سی یاپونلرڭ روسلره غلبه سنه‌سی ایدی.

یاپونیا کبی ضعیف مجهول اوفاق بر دولتڭ روسیه کبی شوکتلی بویوك بر دولته آز بر مدت ایچنده غایت آچیق صورت ده غلبه سی بوتون خلقی هر بر ملتی اویاتدی.

آلامانلرڭ انگلیزلرڭ دسیسه‌لریله اولسه کرڭ، حاضرلنوب اوکون باشلانمش روس یاپون محاربه سی بوتون دنیا دولتلرینڭ شوکونگی قانلی دهشتلی محاربه‌لرینه نسبتله بالالر اویونی کبی گنه ایسه ده، روس یاپون محاربه‌سی تأثیر جهتیله غایت اهمیتلی ایدی.

یاپونیا کبی ضعیف بر دولت اوفاق بر ملت النده روسیه کبی بویوك بر دولتڭ قوتلی ملتلرڭ مغلوبیتلری، کلیتلی قونتریبوتسیه لره قدر مجبوریتلری بوتون دنیا کوزنده روسلری اوتاندردی، بویوك بر درس اولدی، بوتون ملتلری اویاتدی، قورقاقلره ده جان ویردی، حریت طرفدارلرینڭ آچیق حرکتلرینه کیڭ یول آچدی. هر یرده خلق گناهلیلرڭ گناه دفترلرینی آچو کوزلریله تفتیش ایته باشلادی، شکایت لسانلری اوتکونلندی، فتنه حرکتلری‌ده باشلاندی، خلقڭ قاره کوچی‌ده جانلاندی.

انسانلرڭ طبیعتلرنده غفلت، اهمال، قورقاقلق نه قدر قوتلی ایسه‌ده، زمانڭ گوشماللرینه تاریخڭ تأدیبلرینه طوعا حرگت خاصیتی‌ده انسان‌ده واردر. زمان تربیه‌سنده اوسوچی خلقڭ بوتون سعادتی‌ده زمانڭ دهشتلی درسلرینی اوقوب ده، بر اویانمق بر اویومقدر.

حقوق، حریت، مساوات اساسلرنده دولتی یاڭی باشدن اصلاح لزومی اوکونگی احوالڭ تأثیریله افکار عمومیه طرفندن او وقت مجبوریتله قبول قیلنمش کبی اولدی. روسلرڭ عمومی اشلرده اوڭ آیاقلق قیلوچی رهبرلری هر ولایت‌ده دولت مسئله‌لرینی مذاکره ایته باشلادی. نهایت، ۱۹۰۴ سنه اوکتابر اخیرلرنده موسقواده، نویابر باشلرنده پتروغرادده زه‌مستوالرڭ شهرلرڭ آدملری غیر رسمی سیه‌زدلر یاصادی.

موسقواده کنه‌ز طروبه‌تسقوی، کنه‌ز لووف، صطاخوویچ طرفندن طوپلانمش زه‌مستوالرڭ شهرلرڭ سیه‌زدنده، دولتی اصلاح یوللرنده، وقتنه کوره، یاڭی فکرلر سویله‌ندی. سویلنمش فکرلرڭ نطقلرڭ ثمره‌سی خلاصه‌سی اولمق اوزره سیه‌زد عمومی بر قرار قبول ایتوب، اوزینڭ قرارینی غیر رسمی صورت‌ده طبع ایتدروب، ولایتلره شهرلره نشر ایتدی.

روسلر حرکته کلدی. البته عمومی حرکت‌ده مسلمانلرڭ نصیبی‌ده بولنمق تیوش ایدی. رشید افندی موسقوا سیه‌زدینڭ قرارینی، دولت سیاستی حقنده صطاخوویچ نطقندن برر نسخه‌یی النه آلدی‌ده، اوکونلرده داخلیه ناظرلغنه تعیین قیلنمش سوه‌توپولق میرسکی جنابلری حضورینه قبول قیلنوب، عموم روسیه مسلمانلرینڭ کوڭللرینه طلبلرینه ترجمان اولدی.

سوه‌توپولق میرسکی جنابلری رشید افندینڭ حقلی بیانلرینی معقول کوروب، شو خصوص‌ده بالذات اوزینه رسمی صورت‌ده روسیه مسلمانلرینڭ مراجعتلرینی توصیه ایتدی.

سوه‌توپولق میرسکی حضورندن رشید افندی ممنونیتله، قوتلی امید، طاتلی خیالله چیقوب، وولغا قاما ایدللری بویلاب، قازان، چیستای، بوبی، په‌رم آشا، اوفا شهرینه یونه‌لدی. عمومی اصلاحات حرکتلرینه قوشولوب استفاده ایتمك روسیه مسلمانلرینه‌ده کرکلگی حقنده رشید افندی هر یرده سوز آچسه‌ده، رشید افندینڭ سوزینه دعوتنه اهمیت ویروچی قولاق صالوچی آز بولغان بولسه کرك. بوبی‌ده عبدالله عبیدالله مخدوملر مینزه‌له یارمارقه‌سنده شو خصوص‌ده بلکه برر اجتماع بولور دیدیلر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اوفاده ایکن رشید افندی لائحه‌کبی بر شی ترتیب ایتمش: صوبرانیه‌یی اساسندن اصلاح ایتو، اعضالرینی آرتدرو، صوبرانیه خراجتلرینی تأمین ایتو ایچون مصحفلری یالگز صوبرانیه اداره‌سنده طبع ایتو، مکتب مدرسه‌لری صوبرانیه نظارتنه آلو، مکتب نظارتی اسمنه بر مدیریت تشکیل ایتوب هر ولایت‌ده مدیریت شعبه‌لری آچو کبی مهم مهم ماده‌لری او لائحه‌ده یازوب، صوبرانیه اعضالرینه عرض ایتمش. قاضی افندیلر «محال بولسه ده، طاتلی خیال!» دیمشلر.

رشید افندی بنیامین افندی احتمف ایله براز مذاکره بعدنده، «روسیه» نومرلرنده، بر آخشام، قوتلوغ محمد تەوکیلف، شاه حیدر افندی صرتلانف ایله‌ده مشاوره‌ده بولنمش. شو محترم اوچ افندی «روسیه‌ده، شبهه یوق، کلی انقلاب اولاچق. تاتارلرەده غفلت اصلا جائز توگلدر، فرصت غایت مهمدر» دیه‌رك رشید افندینڭ فکرینی تصویب ایتمش.

اوفادن رشید افندی طرویسك شهرینه کیلدی. اوراده ولی بای یاووشیف هم ده حاجی احمد رحمانقولف حضرتلرینه روسیه‌ده عمومی حرکت خبرلرینی تفصیلاتیله سویله‌مش. او وقت رشید افندینڭ سوزلری تأثیر ایتمش اولسه‌کرك، احمد حاجی حضرت رحمانقولف طرویسك مسلمانلری اسمندن پتروغراده کیلوب، سوەتوبولق میرسکی جنابلرینه بر عریضه‌ده مسلمانلرڭ طلبلرینی عرض ایتدی.

طرویسك‌دن رشید افندی قزلیار طرفلرینه یونه‌لدی. ابتدا قزلیار مسلمانلریله برر برر مذاکره‌لر قیلوب، صوڭره بر قاچ دفعه جمعیتلرده مسئله مذاکره قیلندی. شهرڭ هم‌ده اطرافڭ بوتون مسلمانلری رشیدڭ اوتلی فکرلرینه موافقت ایتدیلر. عموم اسمندن روسچه بر عریضه یازوب، باش ناظر ویتته آدره‌سیله کوندورمشلر.

قزلیار خلقی اوز طرفلرندن رشید افندینی وکیل ایتوب، رشید افندی قزلیاردن قازان آشا پتروغراده یونه‌لمش. ۱۹۰۵ سنه مارت باشلرنده رشید افندی قازانه کیلدی. او وقت بنیامین افندی احتمف‌ده قازان‌ده ایدی. رشید، هم‌ده بر نیچه یاش آدم، بنیامین افندی، یوسف افندی آقچورا کلبه‌سنده بر آخشام طوپلانوب، قازان‌ده بر بویوك مجلس تشکیل

ایتمك فکرینی مذاکره ایتمشلر. فکر معقول کورلوب، مجلس دعوت ایتمك عهده‌سی یوسف افندی جنابلرینه یوکله‌نمش.

ایرته‌سی کون یوسف افندی داملا عالمجان بارودی حضرتلرینی، احمد بای حسینف جنابلرینی کوروب، قازانڭ امامرندن بایلرندن معتبرلرندن ایللی آلتمش آدم احمد بای خانه‌سنده یستودن صوڭ طوپلاندی. احمد بای، مجلسڭ رئیسی اولوب انتخاب قیلنمش ایسه‌ده، رئیسلگی رشید افندی جنابلرینه ویرمش.

ساعت سکز یاریم‌ده مجلس باشلاندی. مجلس اعضالرینڭ هر برینه سوز حقی ویرلدی. روسیه مسلمانلرینڭ احتیاجلرینی مطلبلرینی بیان یولنده اوزون اوزون سوزلر سویلندی. حتی عموم اهل اسلامڭ استقباللرینی تأمین ملاحظه‌سیله قرآن کریمی تورك تلنه ترجمه لزومی‌ده اونوتولمادی. لکن او وقت سویلنمش سوزلرڭ هیچ بری ضبط قیلنمادی.

مجلس‌ده عمومی احتیاجلر، اڭ توب مقصدلر تعیین قیلندی. عموم مسلمانلرڭ شو مقصدلرینی پتروغراد حکومتنه ایرشدرمك ایچون، روسچه بر لائحه ترتیب ایتمك وظیفه‌لرینی مجلس اعضالری محترم سید گره‌ی میرزا آلکین جنابلرندن التماس ایتدیلر.

لائحه یازلدقدن صوکره، پتروغراده کوندوریله‌جك آدملری انتخاب مسئله‌سی مجلس اخیرنده عرض قیلندی. عبد الله حضرت آپانایف سید گره‌ی میرزا آلکین، یوسف افندی آقچورا صایلاندی.

عریضه لائحه‌سی حاضر اولدقدن صوڭ، مطالعه قیلوب امضالامق ایچون بر کون تعیین قیلندی. ایکنچی اجتماعڭ احمدجان افندی سیداشیف خانه‌سنده بولاچغی مجلس اعضالرینه اعلان قیلنوب، مجلس ساعت برده تمام اولدی.

شو مجلسڭ جانلی مذاکره‌لری گوزل قراری مجلس رهبرلرینی امیدلندردی. ایرته‌سی کون رشید، یوسف کبی رهبرلر طوپلانوب، امل دائره‌لرینی کیڭه‌یتدیلر، پتروغرادده عموم روسیه مسلمانلری اسمندن بر سیه‌زد یاصامق ایچون، قریم قافقاز قازاق تورکستان مسلمانلرینه دعوت یازمق قرارینی‌ده قبول ایتدیلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

یوسف افندی آقچورا مجلسنڭ قرارینی بیان قیلوب محترم اسماعیل بك غصپرینسکی جنابلرینه مکتوب یازدی، مارت ایچنده پتروغراده کلمکلرینی‌ده رجا ایتدی. اوکون رشید افندی علی مردان بك طوپچیباشیف جنابلرینه‌ده مکتوب یازوب، باکو وکیللرینی پتروغراده دعوت ایتدی.

یارین احمدجان افندی سیداشیف خانه‌سنده اجتماع اولاجق. سیداشیف بوتون طالچوق موژیکلرینه‌ده خبر ویرمش، شهر پولیتسیه‌سنه‌ده خبر ویرمش. طاوش چیقسه، فتنه احتماللرینی‌ده کوزده طوتو تیوش بولور، دیدیلر.

آخشام ساعت سکزده سیداشیف خانه‌سی طولو ایدی، قازانڭ علماسی‌ده حاضر ایدی، مدرسه طلبه‌لری‌ده کوب ایدی. بولمه‌لر طار. آرادن بری: «بوراده شاگردلرڭ اشی یوق، چیقسون شاگردلر!» دیدی. بونڭ اوزرینه مجلس‌ده بیك قاتی طاوش کوته‌رلدی. نهایت بر ایکی آدمڭ اجتهادیله مجلس‌ده طاوش تسکین قیلندی.

شو آراده ینه بری: «احمدجان آبزی مجلس‌که رئیس بول!» دیدی. بونڭ اوزرینه احمدجان افندی سیداشیف ریاست کرسی‌سی اوستنه چقدی‌ده اوطوردی. ینه غوغا، ینه طاوش.

شو دقیقه‌ده صادق افندی علیکایف: «بوتون علما آلدنده، بر موژیك سوزی ایله‌گنه، اویالماینچه، سین نی دیب رئیس بولاسن؟ توش کرسیدن! اویات!» دیدی. هر طرفدن «توش! توش!» طاوشلری، تکرار غوغا. احمدجان افندی توشدی، غوغا باصلدی.

ملا عبدالله حضرت آپانایف رئیس انتخاب قیلندی. رئیس افندی مجلس‌نی آچدی. «جماعت! بو مجلس‌که بر قاعده وضع قیلامز، شولای: هر کیم طاوش چیغارسه، اول کشی‌گه بد دعا قیلامز، بوتون حضرتلر آمین دیب ئه‌یتورلر!» دیدی. ساعت طوقزده مذاکره باشلاندی. مجلس اخیرینه قدر هیچ بر طاوش بولمادی. (خلقڭ طبیعتلرینی آڭلامق هر وقت غایت بویوك معرفتدر.)

سیدگره‌ی افندی آلکین طرفندن حاضرلنمش لائحه عریضه‌سی اوقولدی. مذاکره قیلندی، عاقبت بر آغزدن قبول قیلندی. مجلس‌ده

یاڭی بر شی بولمادی. پتروغراده وکیل صفتیله مقدما صایلانمش آلکین آپانایف آقچورین افندیلر یانینه احمدجان افندی سیداشیف علاوه قیلندی. لائحه عریضه‌سی ایرته‌سی کون پوچته‌یه ویرلدی. صایلانمش دورت وکیل بر هفته صوڭ سفر ایته‌چك اولدی.

اوکون رشید افندی بنیامین افندی پتروغراده سفر ایتدی. بر هفته صوڭ قازان وکیللری‌ده ایرشدی. او اثناده هر ولایتدن مسلمان وکیللری کیلوب، برر برر غراف ویتته جنابلرینی زیارت ایتدیلر. وکیللرڭ پتروغراد جریده‌لرنده اسملری‌ده یازلدی.

غراف ویتته مسلمان وکیللرینڭ هیچ برینی رد قیلمادی. هر برینی التفاتله قبول ایتدی، خوشامدی کوسته‌ردی.

او وقت غراف ویتته الـه ویرلمش په‌تیتسیه‌لردن بعضلرینی اهمیتلرینه کوره، کتابڭ اخیرینه انشاءالله علاوه ایدرم.

شو اثناده مفتی محمد یار سلطانف جنابلری‌ده پتروغراده کلدی. موسقوادن زاهد افندی شمویل، حسین حاجی بایبك، حسین افندی شیرینسکی، ملا بدرالدین حضرت علیم کلمش ایدی. مشهور زاهدالله بای شفیع الله افندی‌ده پتروغرادده ایدی.

برکون آقشام (که‌ربر) نومرلرنده یدی سکز آدم طوپلاندی. مفتی حضرت ایمپراطور حضرتلری حضورینه قبول قیلنه‌چق ایسه، مسلمانلرڭ طلبلرینی پادشاه حضرتلرینه عرض ایتمك ایچون اوزینڭ یاننده مسلمان وکیللرندن بر ایکی آدمی آلوب وارمق مناسب اولور دیدیلر. شو فکرلرینی مفتی حضرتلرینه سویله‌مك ایچون، زاهد افندی شمویل، زاهدالله بای شفیع الله، حسین حاجی بایبك، حسین افندی شیرینسکی، علیم افندی مقصود، بدرالدین حضرت علیم افندیلری مفتی حضرتلری حضورینه کوندوردیلر.

مفتی حضرت کلمش افندیلری آچیق یوز ایله قبول ایتمش ایسه‌ده، بر نیچه دقیقه‌دن صوڭ مجلسڭ طاتی قاچدی. عاقبت جنایت محکمه‌لرنده تفتیش قیلنمش «زاهدالله-مفتی» فاجعه‌سی او مجلس‌ده واقع اولمش ایدی. کیفیت شویله ایدی. زاهدالله بای طوروب، کمال تعظیم ایله:

— حضرت! مسلمانلردن بر نیچه آدم مصلحت قیلوب، بزنی سزنڭ حضورڭزغه یبەردیلر. پادشاه حضرتلرینه بزنڭ حالمزنی عرض قیلو ایچون، التفات مرحمت قیلوب، اوزڭز ایله بر ایکی آدم آلوب بارڭز. مسلمانلرنڭ کوڭللری طنچلانسون. حضرت، زنهار، دین اسلام حرمتنه مسلمانلرنڭ اوتنچلرینی قبول قیلاکورڭز! دیدی.

مفتی — (آچولانوب) پادچا هیچ کیمنی قبول قیلمای. آنه، ویتتەگه بارا بیرڭز!

زاهدالله — حضرت! ویتتەگه بیك کوب باردق. فائده بولمادی. ایندی حاضر سزنڭ مرحمتڭز بلەن، پادشاه حضرتلرینڭ حضورینه باروب حالمزنی بر عرض قیلسەق ایکان دیب امید قیلامز. کیچەگی کون پادشاه حضرتلری رابوچیلر دەپوتاتلرینیدە قبول ایتدی.

مفتی — مین رابوچی توگل! چیق موندن، موژیق! چیق احمق!

بوتون خلق حضورنده بو قدر زور حقارتنی کوتەره آلمایوب، زاهدالله حاجی، شاپقەسینی قولنه آلدیدە، قاپو طرفنه یورودی. آچودن بوتون اعضاسی تترەب طوروچی مفتی آیاغنه قالقوب، سوگنوب، یودروغیله آق صاقاللی زاهدالله حاجینڭ یلکەسنه بوتون کوچیله صوقدی؛ قاپودن تورتوب چیقاردی. (اوزینڭ خادمی یوسف ایله هر وقت سوگشوب صوغشوغه عادت ایتمش سلطانف ایچون، بویله بر اش بلکه عیب توگل ایسەده، ملتڭ روحانی رئیسی مفتی حضرتدن بویله بر حرکت بوتون مسلمانلره البته یوز قارەلغیدر.)

زاهدالله حاجی اوز اولوشینی آلوب چیقدی. ایپدەشلری بر شی اولمامش کبی سکوت ایتوب، «مفتی حضرت التفات قیلور، برر ستاقان چای ویرور» امیدیله اولسەکرك براز صبر ایتدیلر. بش اون دقیقەدن صوڭ، گەنەرال عبیدالله افندی چنگیز کلدکدن صوڭ، مفتی حضرت «ایندی سزده قایتوب طورڭز!» دیب، زاهدالله حاجینڭ ایپدەشلرینیدە چایدن محروم ایتدی.

«زاهدالله ـ مفتی» حادثەسی او وقت مهم بر مسئله اولدی. توب مقصدی وکیللرڭ هر بری اونوتدی. مفتی حضرت حضورندن سورلمش

وکیللر (کەربر) نومرلرنده طوپلانوب «مفتی حضرتدن عفو اوتونمك» یوللرینی مذاکره ایتدیلر. حسین حاجی بایبیك ایله حضرتلرك بری: «مفتی حضرتدن رضالق آلو تیوش، رضالق آلو تیوش!» دیمكده ایدیلر.

ایرتەسی کون حسین حاجی اجتهاد قیلوب، حادثەیی تماشا ایتمش بوتون وکیللر ایله برابر زاهدالله حاجینی مفتی یاننه نیقولایووسکی واقزال زالنه دعوت ایتدی. نیقالایووسکی واقزالده مسلمان وکیللری ایچون او وقت مجانا آش هر وقت حاضر ایدی. بوش آش برکەسنده مفتی حضرتدن دعا آلمق رضالق آلمق البته آسان اولمش اولسه کرك. حسین حاجی بایبك قومپانیەسی زاهدالله حاجینی کوچلەب اختیارسز قیلوب حاضر ایتدیلر. مفتی حضرت زاهدالله افندیگه: «دنیاده اوروشوده بولا، یاراشوده بولا.» دیمش. باشقه بر سوز یوق. مجلس قومپانیەسی بونی صلح ظن ایتمش. زاهدالله حاجی او کون پروشەنیه یازدروب، اشی محکمەیه تسلیم ایتمش ایدی.

مجلس اخیرنده مفتی: «ایرتەگه سزلرنی مینسترگه برگه آلوب بارام» دیمشده قایتمش. ایرتەسی کون مفتی حضرتلری یالگز اوزیگنه ویتته جنابلرینی کوروب، او کون کیچ پتروغراددن سفر ایتدی. مفتی ویتته جنابلرینه نه سویلەمش، نصل جواب آلمش، وکیللرك هیچ برینه معلوم اولمادی.

ویتته قاپوسنه قدر مفتی ایله برابر وارمش حضرتك روایتنه کوره، ویتته مفتی جنابلرینی التفاتله قبول ایتمش، «قایت؛ اماملردن مناسب آدملری جمع ایت؛ احتیاجلرکز حقنده بر لائحه یازوب بڭا تقدیم ایت؛ مسلمانلرك دینی آرزولرینی ویرمك حکومت ایچونده البته مطلوبدر.» دیمش. شو گوزل وعدەیی قطعی فرمانی آلوب، مفتی بر کون طورمازدن سفر ایتدی.

«زاهدالله ـ مفتی» ماجرالرینی بوراده یازدم، تاتارلرك طبیعتلرینه روحلرینه بر نمونه اولور.

بر قاچ کون صوڭ، پتروغراده قافقاسیەدن علی مردان بك طوپچی باش، احمد بك آغایف، علی بك حسین زاده جنابلری کبی بر

قاچ مرخص کلدی. پنزه، طامبوف، سیمبرسك، قازان کبی داخلی روسیه ولایتلرندن ده وکیللر کلمش ایدی.

وکیللرڭ همه‌سی بر قاچ دفعه طوپلانوب، مذاکره ایتمشلر ایسه‌ده قافقاسیه آدملریله بزمگیلر، نه‌دندر، او قدر اویوشا آلمادیلار. بزمگیلر قافقاسیه‌لیلرڭ هر برینه ویزیته ویردیلر، قافقاسیه‌لیلرڭ هیچ بری ویزیته‌یی اعاده ایتمه‌دی. زاهد بك شمویل اجتهادیله بزمگیلر طرفندن طوپچی باش شرفنه بویوك بر ضیافت ویرلمش ایسه ده، زاهد بك شمویل جنابلرینه‌ده طوپچی باش افندی ویزیته قایتارمادی.

او اثناده ایدی، غراف وارانسوف قافقاسیه‌یه نامستنیك تعیین قیلندی. علی مردان بك غراف حضورینه واروب، «حیات» جریده‌سنه مساعده آلدی. اشته شو جریده سببیله، علی مردان بك رشید افندی جنابلرینی آرادی، ویزیت ویردی. روسیه‌ده او وقت حریت مطبوعات یوق، مسلمانلر حقنده یازیلاچق شیلرده غایت چوق. بویوك بر «کنز مخفی» بولنمش کبی ممنونیتله رشید افندی حیات صحیفه‌لرنده محررلك وظیفه‌لرینی التزام ایتدی. ایکی طرفدن احتیاج هم ضرورت حکمیله آراده بر علاقه باش کوستردی.

بر کون قافقاسیه‌لیلری رشید افندی دعوت ایتدی. علیم افندی مقصود، بنیامین افندی احتم، لطف‌الله افندی اسحاقی‌ده مجلس‌ده حاضر ایدی.

رشید افندینڭ قوارتیره‌سی طار ایدی. احمدبك کبی بر آدم ابتدا شو طارلقدن شکایت ایتدی. صوڭره عموم روسیه مسلمانلرینه عائد مسئله‌لردن مذاکره باشلاندی.

ابتدا، اسلامیت جهتیله برلشمش عموم روسیه مسلمانلرینی ربط ایده‌چك محکمه شرعیه نامنده دینی بر مرکزڭ لزومی یاخود عدم لزومی حقنده قافقاسیه‌لیلرڭ نظرلری صورالدی. مجلس‌ده قیل وقال چوق اولدی. احمدبك آغایف سنیلره‌ده شیعیلره‌ده مشترك دینی بر مرکزڭ لزومینی انکار ایتدی. (ئی یه‌رارحیه) لازم دگلدر دیدی. علی مردان بك هر نه قدر چوق سویله‌مه‌مش ایسه‌ده، عموم روسیه مسلمانلرینی ربط ایده بیله‌چك بر مرکزڭ لزومینی تصویب ایتدی، شو خصوص ده عمومی بر اجتماع لزومینی‌ده علاوه ایتدی.

دینی اولماسه، باشقه اسباب رابطه نه اولا بیلور؟ مسئله‌سنده ده سوزلر چوق اولدی. آغایف هر دفعه‌ده دینی رابطه‌لرك عدم امكانلرینی، حتی ممكن اولور ایسه، عدم لزوملرینی اثبات یولنده اوزون سوزلر سویله‌دی: اسلامیت ده روحانیت یوق، هر مؤمن استه‌رسه امام اولور، ایجاب ایدرسه قاضی‌ده اولا بیلور؛ بویله عالی بر مسلكی براقوب‌ده، نصرانیت‌دن آلارق بر روحانیت سلسله‌سی ترتیب ایتمك مناسب دگلدر دیدی.

شو مجلسدن صوڭ قافقاسیه‌لیلر پتروغراددن كیتدیلر؛ یالگز علی مردان بك قالدی. او اثناده قریم وكیللری‌ده كلدی. او یرده بو یرده ایكی اوچ آدم طوپلانوب مذاكره ایدرلردی. عمومی بر سیه‌زد دعوت ایتمك فكری اشته او وقت قبول قیلندی. شو واقعه‌لرك هم‌ه‌سی ۱۹۰۵ سنه مارت آپریل ایچنده ایدی.

چیسطایدن كلمش وكیللر آراسنده ذاكر حضرت مخدومی ابراهیم افندی شوكت ده وار ایدی. ابراهیم افندی شوكتڭ قز قارنداشی علیه خانمڭ نكاح مجلسی مای ۲۰ ده اولاچغنه كوره، «بویوك بر عمومی مجلس‌ده عموم روسیه مسلمانلرینڭ احوالنه عائد مسئله‌لری مذاكره ایتدرمك قصدیله» اولسه كرك، مای ۲۰ ده اولاچق نكاح مجلسنه پتروغراده كلمش وكیللرڭ هر برینی ابراهیم افندی دعوت ایتدی.

علی مردان‌بك «حیاتڭ بر آن اول نشرینه سعی ایده‌یم. قافقاسیه‌لیلری خصوصا باكو مسلمانلرینی شو مسئله‌یه دعوت ایده‌یم.» دیه‌رك پتروغراددن عودت ایتدی. شو سببله عمومی بر مجلس ماقاریه یارمارقه‌سنه تأخیری مناسب ایدی. قافقاسیه‌دن بر قاچ آدمله برابر ماقاریه‌یه كله‌چگنه علی مردان بك سوز ویردی. ترجمان محرری اسماعیل بك حضرتلری ده كله‌چك اولدی. رشید افندی، بنیامین افندی، ینه بر نیچه آدم چیسطای مجلسلرنده حاضر اولمق قصدیله قازان طرفنه یونه‌لدیلر.

عموم روسیه مسلمانلرینڭ اجتماعی حركتلرنده بویوك اهمیتی اولا بیله‌چك «علما مجلسی» او وقت اوفاده عمومی مسئله‌لری مذاكره‌ده ایدی. او وقت روسیه مسلمانلری هر یرده هر جهتله حركت‌ده ایدی.

١٩٠٥ سنه‌ده روسیه‌ده جانلانمش قوتلنمش حرکتلرك انتباهك گوزل اثرلری روسیه مسلمانلرنده‌ده وار ایدی. هر یرده باشلانمش جانلی حرکتلری کوروب، بن او وقت شاد ایدم.

روسیه مسلمانلرینك رسمی اجتماعی الك بویوك مجلسلرك هر برنده حاضر اولمق شرفنه نائل اولمش ایسه‌م ده، اوفاده ١٩٠٥ سنه (آپریل مای) کونلرنده دوام ایتمش بویوك اهمیتلی مجلسلرده حاضر اولمق شرفی بڭا نصیب اولمادی.

لکن او مجلسلرك روحلرینی، بوتون مذاکره‌لرینی، قرارلرینی تمامیله دقتله ضبط ایتمش الك مهم وثیقه‌لر الك درست دوقومنتلر، استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینك کتبخانه‌لرندن عاریت اولمق اوزره، بنم کتبخانه‌م‌ده وار ایدی. شو ساعت هم واردر. بلکه (١٩٠٥-١٩١٤) سنه‌لر ایچنده اولوب کچمش جمعیتلرك مجلسلرك مذاکره‌لرینه قرارلرینه دائر پروتوقوللر کاغدلر بنم کتبخانه‌م‌ده محفوظدر.

الگزده‌گی شو کتابك الك بویوك بر اهمیتی الك گوزل بر قیمتی‌ده شودر: روسیه مسلمانلرینك اجتماعی حرکتلری حقنده الك جامع دگل ایسه ده، الك طوغری معلومات.

اوفاده، ١٩٠٥ سنه آپریل (١٠-١٥) کونلرنده

دوام ایتمش

«علما جمعیتی.»

یوقاری‌ده یازدم: ١٩٠٥ سنه مارت کونلرنده، مینسترلر رئیسی غراف ویتته مفتی جنابلرینی بویوك التفاتله قبول قیلوب، «قایت، امامردن مناسب آدملری جمع ایت، دینی احتیاجلرگز حقنده بر لائحه یازوب بڭا تقدیم ایت. مسلمانلرك دینی آرزولرینی ویرمك حکومت ایچون ده البته مطلوبدر.» دیمش. مرحوم مفتی حضرتلری اوزی شو سوزی بڭاده سویله‌دی.

بویوك التفات کوروب، گوزل وعده‌یی‌ده ایشیتوب، امامری دعوت ایچون رخصت آلوب، مفتی جنابلری قایتدی ده، دعوت قیلنه‌چق امام افندیلره روسچه شو دعوتنامه‌یی کوندورتدی:

Прошу Васъ, Милостивый Государь, прибыть къ 10-му Апрѣля сего года въ Оренбургское Магометанское Духовное Собраніе для объясненій по дѣламъ службы.

دعوتدن مقصدی دعوتنامه‌ده بیان ایتمك عمومیتله مقبول بر رسم، لازم بر ادب ایسه‌ده، شو دعوتنامه‌ده مقصد بیان قیلنمامق، بلکه بالعکس تمام باشقه بر مقصد کوسترلمك نه‌دن ایدی؟ صوبرانیه‌لرنڭ بر احتیاطی‌می ایدی؟ یاخود امامرلری حاضرلکسز بوش اللریله دعوت ده بر غرض‌می وار ایدی؟

مثلا: «دینی احتیاجلرمزی، حکومتنڭ روحانی اداره‌لرمزه مکتب مدرسه‌لرمزه عائد زاقونلرینی مذاکره ایچون، آپریل اون‌ده اوفا صوبرانیه‌سنه حاضر اولگز.» کبی بر شی یازلمش اولسه ایدی، احتمال امام افندیلر آز ایسه‌ده حاضرلنوب کلورلر ایدی.

محترم امام افندیلردن شو حضرتلر دعوت قیلندی: ١) داملا عبدالله ابن عبدالکریم آپانای، قازان امامی، ٢) داملا عالمجان بن محمدجان بارودی، قازان امامی، ٣) داملا احمدحاجی بن عبدالظاهر رحمانقل، طرویسکی شهرینڭ آخوندی، ٤) داملا شهاب‌الدین بن حسن‌الدین مینوش، سامارا آخوندی، ٥) داملا خلیل بن عبدالعلام سلیمان، نیژغورود امامی، ٦) عبدالله افندی عبدالعلام اوغلی نعمت‌الله، بوبی مدرسه‌سنڭ باش مدرسی، ٧) داملا عبدالحق عمادالدین، سه‌می‌پالات ده امام مدرس، ٨) داملا محمد صادق عثمان، سعید قصبه‌سنده امام مدرس، ٩) عبدالوهاب عبدالباری اوغلی یاووش، پەتروپاول شهرنده امام، ١٠) محمدجان زین‌الدین اوغلی یانغالیچ، صاراتوف شهرنده آخوند، ١١) عبدالعلیم عبدالعلام اوغلی دولتشاه، اورنبورغ ده امام، ١٢) محمدولی عبدالغنی اوغلی حسین، اورنبورغ ده مشهور مدرس، ١٣) داملا مطیع‌الله افندی تحفةالله، اورالسك شهرنده آخوند مدرس، ١٤) محمد قاسم محمد عطا حضرت اوغلی منصور، سلطانای قریه‌سنده آخوند مدرس، ١٥) مسعود افندی بلال، وه‌رخورال شهرنده آخوند،

١٦) صفی‌الله مقصود، قازان اویه‌زدی کولباش قریه‌سنده آخوند، ١٧) خیال‌الدین حسین اوغلی حسنکای، په‌رم شهرنده مدرس، ١٨) محمد علی دولیقام، قاسیم شهرنده آخوند، ١٩) محمدشاکر ولی‌الله اوغلی غفار، سیمبر شهرنده مدرس آخوند، ٢٠) محمدیوسف سعید، تومان اویه‌زدی مانچل قریه‌سنده آخوند، ٢١) جمال‌الدین خرمشاه، به‌له‌به‌ی شهرنده امام خطیب آخوند، ٢٢) محمدصابر محمدجان اوغلی حسن، اوفا شهرنده امام مدرس، ٢٣) خیرالله حضرت عثمان، اوفاده مشهور مدرس آخوند، ٢٤) خیرالله بن عبدالرحمن عثمان، سعید قصبه‌سنده مشهور امام مدرس، ٢٥) داملا شرف‌الدین حبیب‌الله حضرت اوغلی پاتی، ٢٦) خیرالدین آغه‌یف، موسقوا شهرنده آخوند، ٢٧) حمزه حمید، طوم شهرنده آخوند، ٢٨) حاجی علی عیسی اوغلی، خان اوردا سنده آخوند، ٢٩) صابرجان عمر اوغلی مظفر، وه‌رخورال شهرنده امام مدرس، ٣٠) عبدالرحمن زبیر، قازان اویه‌زدی چرشی قریه‌سنده امام، ٣١) صلاح‌الدین بشیر، طرویسك اویه‌زدی میاس زاوودنده امام مدرس، ٣٢) عبدالله ابراهیم اوغلی خرمشاه، استرلی طاماق اویه‌زدی بوزاو یاز قریه‌سنده امام، ٣٣) عین‌الله کاچیم، نوقرات قریه‌سنده آخوند، ٣٤) حسین صاقال، پاشات قریه‌سنده آخوند، ٣٥) مختار صالح، استرخان ولایتنده آخوند، ٣٦) عطاءالله حضرت بایزید، پتروغراده آخوند، ٣٧) احمدشاکر سویوندك، اگرجی‌ده آخوند، ٣٨) عین‌الاسلام احمدحاجی اوغلی محمدجان، چشمه قریه‌سنده امام مدرس، ٣٩) محمد شاکر محمد حارث اوغلی توقای.

شو محترم ذواتڭ ٢٧-٣٠ قدری دعوتلی اولوب، فضله‌سی تصادف بختیله، یاخود اوز رغبتلریله مجلسلرده، یا او وقت اوفاده حاضر اولمش اولسه کرك.

بزم تورکی لسانده بنا ایتمك، طوپلامق، بر اشی اوز یولنه قویمق معنالرنده قورمق سوزی واردر. بنا قیلنمق، طوپلانمق، اوز یولنه قویولمق معنالرنده قورولمق سوزی‌ده استعمال قیلنور. چادر

قوردم، چادر قورولدی، مجلس قوردم، مجلس قورولدی، اشمی تمام قوردم، اشم، شکر، قورولدی تعبیرلری غایت گوزل تعبیرلردر.

بر ماده اخیرینه «تای» آرتدروب، اشتقاق قاعده‌سی ده تورکی لسان‌ده بولونسه کرك. آلتای، کوکتای، چغتای اوکتای کبی.

شو جمله‌دن «قورولتای» سوزی‌ده اسکی لسان ده دولت دیوانلرینه کیگه‌ش مجلسلرینه، عمومیتله، بویوك مجلسلرك هر برینه اطلاق قیلنور ایمش. صوڭ عصرلرڭ تورك ادبیاتلرنده «قورولتای» سوزی اونوتولوب قالمش ایسه ده، استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینڭ روایتنه کوره اوفاده «عالملر جمعیتی»نه ظریفلرڭ بعضلری «قورولتای» اسمی ویروب، او کونلرده خلق آراسنده قورولتای اسمی شهرت کسب ایتمش. جمعیت مجلسلرینڭ مذاکره‌لری قرارلری حقنده یازلمش مهم بر اثرینه رضا افندی حضرتلری ده، بوڭا کوره، «قورولتای» اسمی ویرمش.

ادبیاتمز خزینه‌لرندن اوزون زمان یوغالوب شو کون یاڭیدن قایتوب کلمش اسکی دولتمزی، عظمتلی شوکتلی بابالرڭ قورولتایلری خاطرینه، ممنونیتله انشاءالله قبول ایده‌یك!

قورولتای

یوقاری‌ده اسملری یازلمش محترم افندیلر، ١٩٠٥ سنه آپریل اون‌ده، یکشنبه کون ایرته ساعت سکزده، صوبرانیه بنالرندن فلیگل زالنده، مفتی محمد یار جنابلرینڭ ریاستی تحتنده، حاضر اولدی.

روسیه مسلمانلرینڭ اصلاحات حرکتلرنده هم مهم هم بویوك هم برکتلی اولاچق قورولتای، مفتی حضرتلرینڭ مختصر بر خطبه‌سی صوڭنده قورولدی.

شو «قورولتای» صوبرانیه تاریخنده فوق العاده بر حادثه ایدی، تمام روحسز صوبرانیه‌ده اڭ برنچی بر جان اثری ایدی، اویوب اویوتوب طوڭوب طوڭدروب یاتمش اداره‌ده بر حرارت بر حرکت ایدی.

بش کون ایچنده سکز دفعه طوپلانمش «قورولتای»ڭ برنچی مجلسی آپریل اون‌ده بسم‌الله دیب اش باشلادی.

اولگی مجلس

(آپریل ١٠، ایرته ساعت ٨)

مفتی حضرتلری اوزی حاضر اولوب، برنچی مجلسی آچدی. مختصر خطبه‌سی شو مفهومده ایدی:

«جماعت! دینی اجتماعی احوالمزی اصلاح ایتمك البته جمله‌مزگ مطلوبیدر. شوکونگی حالمزی توزه‌تو اوزمز ایچون نه قدر مطلوب ایسه، دولت ایچون ده حکومت ایچون ده مطلوب اولسه کرك. توزه‌تو یوللرینی اصلاح روشلرینی هر بر خلق اوزی البته یاخشی‌رق بیلور. اصلاح ایتو تیوش حاللرینی خلق کوسته‌رسه، حکومت البته ممکن قدر قبول ایدر.»

«بنم فکرمچه اصلاح اشلری اڭ ئلك دینی مسئله‌لردن باشلانمق تیوشدر. البته بله‌سز، دینی اشلرمز ١١ نچی طوم برنچی قسم ٦ نچی کتابده یازلغان نظام مادّه‌لرینه موافق اجرا قیلنوب کیله. بوڭا کوره، دینی اشلرمزی اصلاح ایته‌یك دیسه‌ك، البته، ٦ نچی کتاب ماده‌لرینی تکمیل ایتوب تعدیل ایتو تیوش اولور. اشته حضرتلر! اورنبورغ، قریم، تیفلیس اداره روحانیه‌لرینه عائد بوتون نظاملر، تورکیچه ترجمه‌لری ایله برابر، یانگزده حاضردر. مطالعه قیلگز، تیوش تعدیلات حقنده فکرلرگزی یازگز. بعض ماده‌لری بلکه استفسار حاجت اولور، بوڭا کوره، فاضیلرگ بری هروقت بوراده بولنه‌چقدر. مذاکره‌لرده اشتراك شرفی بڭا نصیب اولماز. اوزگز انشاءالله یاخشی‌غنه مذاکره ایته‌رسز. خیرلی ساعت ده!»

مفتی حضرت قالقوب کیتدی. اکثریتگ آرزولرینه کوره، سنی مسلمانلرگ روحانی اوچ اداره‌لرینه عائد نظام ماده‌لری برر برر اوقولدی؛ تعدیل قیلنه‌چق ماده‌لر، هم ده اورنبورغ اداره روحانیه‌سی ایچون ده مناسب اولا بیله‌چك ماده‌لر مجلس کاتبلرینه اشارت قیلنوب قید قیلنه باردی. ماده‌لرگ همه‌سی غایت عجله اوقولمش اولسه کرك، اوچ اداره روحانیه نظاملرینڭ بوتون ماده‌لری، «قورولتای» اسملی اثرنده محترم رضا افندی حضرتلرینڭ بیاننه کوره، مجلسڭ اولگی جلسه‌سنده تمام اوقولوب، نهایت اون بش دقیقه‌لق بر فاصله اعلان قیلنمش.

روسیه‌ده زاقون مجله‌سنك دین اشلرینه مخصوص اون برنچی جلدنده مقدمه‌ده بیان قیلنمش اون بش ماده‌دن اون ایکی ماده‌سی بوتون دینلری شاملدر. ۱۱ نچی جلدك اسلام اداره روحانیه‌لرینه عائد ٦ نچی کتابنده اولگی اوچ ماده اسلام اداره‌لرینك هر برینه کوره‌در. صوڭره قریم اداره روحانیه‌سنه دائر – ۷۱ ماده؛ اورنبورغ صوبرانیه‌سنه عائد – ۲۷ ماده؛ زاقافقاسیه‌ده سنی مسلمانلرك اداره روحانیه‌لرینه عائد – ۱۱۵ ماده؛ شیعی اداره روحانیه‌لره عائد – ۱۱۵ ماده واردر.

دیمك ۱۱ نچی جلدده زاقافقاسیه مسلمانلرینك سنی اداره‌لرینه دائر بر یوز اوتوز قدر ماده واردر. یوز اون بش ماده‌سی ایمپراطور حضرتلرینك فرمان عالیلریله ۱۸۷۲ سنه آپریل ٥ ده لیوادیه‌ده تصدیق قیلنمشدر. هم‌ده دین اشلرینه مخصوص ۱۱ نچی طوم‌ده (۱۵۵۸-۱٦۷۲) ماده‌لرده عینا درج قیلنمشدر. زاقافقاز مسلمانلرینك لسانلرینه‌ده ترجمه قیلنوب، ترجمه‌سیله برابر، تیفلیس‌ده اولسه کرك، طبع قیلنمش ایدی. او ترجمه‌یی بوراده درج ایته‌یم، قورولتای‌ده قبول قیلنمش پرویقتك قیمتی ظاهر اولور، اصلاحات لائحه‌لرینك اصلی ده اساسی ده آڭلاشیلور. ماده‌لرینك معنالرینه ذره قدر تعدی ایتمه‌مك شرطیله لسان ساده‌له‌شدرلدی، عباره اختصار قیلندی.

اصلنده ایمپراطور حضرتلرینك اوز الیله یازلمشدر:

«موجبیله عمل قیلنه»

۱۸۷۲ سنه آپریل ٥ ده لیوادیه‌ده.

زاقافقاسیه‌ده سنی مذهب مسلمانلرك اداره روحانیه‌لری حقنده

قرار

مقدمه

۱) زاقافقاسیه‌ده سنی مسلمانلرك روحانی اشلرینی، شو «قرار»ك ماده‌لرینه موافق صورت‌ده، بویوك درجه روحانیلر ایله، محله روحانیلری اداره ایدر.

۲) عمومی اداره ترتیبی اوزرنده، دولت زاقونلرینڭ حکومت فرمانلرینڭ مسلمان روحانیلری طرفندن حرفیا اجرا قیلنمقلرینه هم ده مسلمانلرڭ روحانی مدرسه‌لرینه نظارت ایتمك حقی ولایتلرده والیلره، اویه‌زدلرده اویه‌زد ناچالنیکلرینه عائددر، (۱۸۵۷ سنه نشری، ولایتلر نظامنه مخصوص ۲نچی جلد، ۲نچی کتاب، برنچی تقسیم ماده‌لری) اساسنده.

۳) بوتون زاقافقاسیه‌ده اسلام روحانیلرینڭ روحانی اداره‌لرڭ اوستنده بویوك نظارت قافقاز نامستنیگینه مخصوص اولوب، آنڭ باش اداره‌سنه راجعدر.

باب اول

روحانیلرڭ تشکیلاتی، اداره‌لرینڭ تنظیماتی حقنده.

٤) روحانی اشلری اداره روحانیه، ولایت مجلسلری، (۹نچی ماده) قاضیلر اماملر اداره ایدر.

۵) بویوك روحانیلر: مفتی، اداره اعضالری، مجلس اعضالری، قاضیلر.

۶) محله روحانیلری (۲٤-۲۵) ماده‌لره موافق تعیین قیلنمش امامل.

۷) مفتی، اڭ بویوك روحانی اولمق صفتیله، اداره‌ده رئیس اولور. دینی اشلری اداره ایتمك خصوصلرنده، اعضا اولمق صفتیله عمل ایدر، بوڭا علاوه، روحانی اداره‌یه تابع مؤسسه‌لری تفتیش خصوصلرنده نامستنیك حواله‌لرینی‌ده ایفا ایدر.

۸) سنی اداره روحانیه زاقافقاسیه‌ده سنی مسلمانلرڭ اڭ بویوك روحانی اداره‌لریدر. نظارتنه داخل اشلر ۹۵نچی ماده‌ده صانالمشدر.

قید: سنی اداره روحانیه تیفلیس‌ده اولور.

۹) زاقافقاسیه‌ده بایتاق سنی مسلمانلری بولنور هر ولایت‌ده، خصوصا ولایت شهرنده، ۷۲نچی ماده‌ده صانالمش اشاره نظارت ایچون نامستنیك اشاره‌سیله محلی قاضی ریاستی تحتنده بر ولایت مجلسی تشکیل قیلنور.

۱۰) قاضیلر محله امامل‌ری اوستنده نظارت ایدر، سنیلرڭ نکاح دعوالرینی فصل ایدر. سنیلرڭ نکاح نزاعلرینی تفتیش قیلوب، (۶۵-۵۸) ماده‌لره موافق صلح ایتدرمك حقی‌ده قاضیلره ویرلمشدر.

قيد: قاضيلرنڭ صانى، طورو يرلرى خصوصى بيانـنامه‌لرده نامستنيك تصديقيله تعيين قيلنور.

١١) محله روحانيلرى مسجدلرده محله جمعيتلرنده عبادتلرى هم ده دينى رسوملرى حاجتلرى ادا ايدر؛ هم ده مسجدلره مسجد مكتبلرينه نظارت ايدر (١٠٠، ما بعد ماده‌لر)؛ ولادت، وفات، نكاح، طلاق حقنده مه‌تريكه دفترلرى طوتار؛ نامستنيك طرفندن نشر قيلنه‌چق قاعده‌لره فورمه‌لره موافق صورت ده، مه‌تريكه دفترلرينه عقد نكاح شرطلرينى يازار؛ مسجد محله‌لرينڭ محله جمعيتلرينڭ بوتون مسلمانلرينى قيد ايتمك حقنده نامستنيك طرفندن كوسترلمش طرز اوزره، «جان دفترلرى» طوتمق محله روحانيلرينڭ وظيفه‌لريدر. بوڭا علاوه، مسجدلر مكتبلر حقنده ولادت وفات نكاح طلاق خصوصلرنده، معين وعده‌لرده قاضيلره معلومات ويروب طورمق كذالك محله روحانيلرينڭ وظيفه‌سيدر.

٢

روحانيلرى تعيين، عزل، نقل بياننده.

١٢) سنيلرنڭ روحانى منصبلرينه سنى صنفلرنڭ هر برى تعيين قيلنه بيلور، شو شرطلر بولنور ايسه: ١) روس تبعه‌سى اولمق، ٢) روحانيلك ايچون لازم همه علومدن امتحان شهادتنامه‌سى بولنمق، ٣) محله اماملرينه ياش ٢٢ دن، بويوك روحانيلره اوتوزدن آشاغى اولمامق (٥نچى ماده).

١٣) روحانى منصبلره اهل اولماز: ١) جنايتلرى جريمه‌لرى شوملغيله تفتيش يا حكم آستنده طوروچيلر؛ هم ده محكمه قراريله تورمه‌لرده حبس قيلنمش ياخود باشقه بر شديد جزالره گرفتار اولمش آدملر؛ هم‌ده جنايتلرى جريمه‌لرى شوملغيله حكم آستنه توشوب‌ده محكمه قراريله پاكلكلرى اثبات قيلنماش كيمسه‌لر. ٢) صود قراريله خدمتدن، ياخود ناچار عيبلرى آرقاسنده روحانيلكدن اوز جمعيتى اعضالغندن اوز اصنافى زمره‌سندن چيقارلمش آدملر. ٣) مفلسلكلرى اعلان قيلنمش بورچليلر. ٤) اوپه‌قون الته ويرلمش مسرفلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

قيد: شو قراردن مقدم تعيين قيلنمش روحانيلرى شو مادده شامل دگلدر.

١٤) مفتيلك درجه‌سنه تقديم قيلنور اوزلرينك استقامتلرى گوزل حياتلرى حسن اخلاقلرى علوم فقهيه‌ده اقتدارلرى بركه‌سنده خلقك احتراملرينه نائل اولا بيلمش ذوات، خصوصا اداره روحانيه اعضالرندن، ياخود امتياز كسب ايتمش قاضيلردن اولور ايسه.

١٥) اداره روحانيه اعضالغنه امتياز كسب ايتمش قاضيلر ترجيح قيلنور.

١٦) قاضيلق منصبنه ولايت مجلسلرينك اعضالغنه تعيين قيلنه بيلور يالگز اويله آدملر، كه اداره روحانيه آنلرى آخوند درجه‌سنه تصديق ايتمش، بونك اوزرينه، حكومت نظرنده ممنوع جمعيتلره طريقتلره منسوب اولماق حقنده اللرنده شهادتلرى بولنوب، صوڭره انتساب ايتمه‌يه‌جكلرينه ده اوزلرينك امضالريله وعده ويرمش اولور.

١٧) محله روحانيلگنه تعيين قيلنه بيلور يالگز اويله آدملر، كه ولايت مجلسلرى حضورنده اهليتلرى تصديق قيلنمش هم ده مفسد جمعيتلره مذهبلره منسوب اولمامقلرى حقنده اللرنده شهادت بولنمش اولور.

١٨) اداره روحانيه سه‌كره‌تارى، سه‌كره‌تارك معاونلرى-ملكيه خدمتلرينه قبول قيلنمق حقنه مالك آدملردن اولور. آنلرى تعيين ايتمك حقى نامستنيگك باش اداره‌سنده رئيسك اختيارينه عائددر.

١٩) مفتى، نامستنيك تقديمنه كوره، داخلى نظارت طرفندن استدعا قيلنه‌جق فرمان شاهانه ايله تصديق قيلنور.

٢٠) اداره روحانيه اعضالرى نامستنيك طرفندن تصديق قيلنور.

٢١) ولايت مجلسلرينك رئيسى اعضالرى كارگذارلرى والى طرفندن نصب قيلنور، لكن رئيس هم اعضالر حقنده اداره روحانيه ايله والى مقدما مكاتبه ايدر.

٢٢) اداره روحانيه‌ده خدمت قيلوچى چينوونيكلر اداره ملكيه‌لرده خدمت قيلوچى آدملرك حقوقلرينه امتيازلرينه مالك اولور. كاتبلرينى اداره روحانيه ولايت مجلسلرى اوزلرى تعيين ايدر، تعلقنه كوره.

٢٣) قاضيلرى والى تعيين ايدر، ولايت مجلسى ايله مقدما مكاتبه صوڭنده.

٢٤) محله روحانیلری محله‌ده طوروچی بوتون جماعت جمعیتی طرفندن، ١٧ نچی ماده طلبنه موافق آدملردن صایلانوب، والی طرفندن تصدیق قیلنور.

قید: انتخاب ترتیبی نامستنیك دستوریله وضع قیلنور.

٢٥) هر محله‌ده بر امام لازمدر. بویوك مسجدلرده یعنی جمعه مسجدلرده، مسجدلرڭ اهمیتنه خلقڭ صانینه کوره، بر نیچه امام اولا بیلور، هر ١٥٠–٢٠٠ خانه‌یه بر امام حسابیله. لکن بشدن زیاده اولا بیلمز؛ آرادن بری باش امام حساب قیلنور.

قید: محله‌لرڭ، اماملرینڭ صانی غوبه‌رناطور بیاننامه‌سیله تعیین قیلنور، هر ٨٠–٩٠ خانه‌یه بر امام حساب ایتمك یولیله. لکن خلق آرتق طارالوب اوطورغان بولسه، ٨٠ خانه‌دن آز جماعت ایچون‌ده بر امام تعیین ایتمك، غوبه‌رناطور رأییله، جائز اولور.

٢٦) محله روحانیلرینڭ نفقه‌سی جماعت ذمه‌سنده‌در. نفقه مقداری آیرم پریغووور ایله تعیین قیلنور.

٢٧) وظیفه‌لرینه شروعدن مقدم، روحانیلرڭ هر بری ایمپراطور حضرتلرینه صداقت حقنده هم‌ده اوزینڭ وظیفه‌لرینی تمام طوغری ایفا ایده‌چگی حقنده یمین ایدر.

قید: یمین آلمق رسمی نامستنیك دستوریله تعیین قیلنور. قسمنامه‌لر روس‌لساننده، ترجمه‌سیله برابر مطبوع اولور.

٢٨) روحانیلری خدمتلرندن عزل ایتمك، سفرلرینه رخصت ویرمك عمومی اساسلره تابع اولور.

قید: اوزلرینڭ محله‌لری دائره‌سنده ایکی هفته مدتدن کم آزادلق ایچون روحانیلره رخصت حاجت دگلدر، لکن قاضیلرینه خبر ایتمك لازم اولور.

٢٩) نفقه‌سی محفوظ اولمق اوزره ایکی آی آزادلق ایچون، هم‌ده حدوددن طیش سفر ایچون نامستنیك رخصتی حاجتدر. لکن روس قونصوللری آغه‌نتلری بولنماز یرلره دینی علوملری تحصیل قصدیله سفر ایتمك روحانیلره قطعیا ممنوعدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

باب ثانی

روحانیلرڭ حقوقلری امتیازلری بیاننده.

۳۰) روحانیلك درجه‌لری ارث یولیله کوچمز. روحانیلرك اوزلرینه‌ده یالگز مشغولیت زماننه مخصوص اولور.

۳۱) روحانیلرڭ همه درجه‌لری، خدمت ده مشغولیت زمانلرنده، پلاتوژدن پوویننوستدن عقوبتدن آزاد اولور.

۳۲) روحانیلرڭ بنالری، اوزلریله مسکون اولوب اجاره فائده‌سی ویرمز ایسه، عسکرلره طوراق اولمقدن، طوپراق ویرگولرندن، شهر تکلیفلرندن آزاد اولور؛ لکن شهر اوراملرینی نورلامق، توشه‌تمك، تمیزله‌مك خرجلرینه عائد نالوغلردن آزاد اولماز.

۳۳) ۳۱-۳۲ ماده‌لرده بیان قیلنمش آزادلق عمرلك اولور، اگرده روحانی بلا عیب یکرمی سنه خدمت ایتسه، یاخود اوڭماز خسته‌لك سببیله خدمتدن چیقسه.

۳۴) آتالری خدمت‌ده ایکن، روحانیلرڭ بالالری‌ده آزادلق امتیازلرینه مالك اولور. بوڭا علاوه، مفتی بالالری دۋوره‌نلق امتیازلرینه، باشقه بویوك روحانیلرڭ بالالری غراژدانلق امتیازلرینه مالك اولور، اگرده آتالری یکرمی سنه بلا عیب خدمت ایتمش اولسه.

۳۵) روحانیلر حکومت فرمانیله برر یره وارسه‌لر خزینه‌دن یولپاره‌سی ویرلور: مفتیلره آلتی آت پاره‌سی؛ اداره روحانیه یا مجلس اعضالرینه، قاضیلره دورت آت، باشقه‌لرینه ایکی آت پاره‌سی ویرلور.

قید: محله روحانیلرینی تفتیش وظیفه‌سیله قاضیلر یوررلر ایسه، سفر یاراقلرینی جماعت ویرور.

۳۶) خدمتلرنده اجتهادلرینه گوزل حرکتلرینه رحمت نشانی اولمق اوزره، محله روحانیلری ایمپراطور حضرتلرینڭ ناغرادلرینه مستحق اولابیلور، یا مفتی یا غوبه‌رناطورڭ وساطتیله.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٢

روحانیلرنڭ مسئولیتی محکومیتی بیاننده.

٣٧) دینی اشلره مخصوص وظیفه‌لرنده روحانیلر قصور ایدرلر ایسه، مواخذه یا عقوبت اداره روحانیه ایله ولایت مجلسلری طرفندن قرار قیلنور. اما شو «قرار»نڭ حکمیله الزام قیلنمش باشقه وظیفه‌لرینی ایفا ایتمك خصوصلرنده قصورلری ثابت اولور ایسه مسئولیتلری ١٨٦٤ سنه نویابر ٢٠ ده نشر قیلنمش جنایت زاقونلرینڭ ١٠٦٦ هم ما بعد ماده‌لر اساسنده اولور.

قید: ولایت مجلسلری هم‌ده اداره روحانیه گناهلی روحانیلره توبه، ایللی ماناته قدر جریمه، یدی کونه قدر حبس جزالرینی تعیین ایده بیلور. هم ده گناهلی روحانیلری عزل ایتدرمك حقنده حکومته مراجعت ایده بیلور.

٣٨) جنایت محکمه‌لرینه عائد اشلرده روحانیلر محکوم اولور، جنایت حکملرینڭ عمومی ترتیبی اوزرنده.

٣٩) شرعی حکم ایله محکوم اولور: محله روحانیلری اوزلرینڭ ولایت مجلسلرنده، باشقه‌لری اداره روحانیه‌ده.

٤٠) روحانیلك درجه‌لرینڭ وظیفه‌لرینه خیانت ایتمك خصوصلرندن جنایت محکمه‌لرینه عائد اشلرده روحانیلر محکوم اولور: ١) محله روحانیلری، قاضیلری، ولایت مجلسلرینڭ اعضالری، غوبه‌رناطور قرارنامه‌سیله، اوقروژنی صودلرده؛ ٢) اداره روحانیه اعضالری، نامستنیك باش اداره‌سی شوراسنڭ قرارنامه‌سیله، صوده‌بنی پالات ده؛ ٣) مفتی، حکمران سه‌ناتنڭ برنجی ده‌په‌رتامنتی قرارنامه‌سیله، قاساتسیوننی ده‌پارتامنت ده.

٣

روحانیلرك وظیفه‌لری بیاننده.

٤١) روحانیلر، اوز دینلرینڭ تعلیماتنه موافق، عبادتلری شرعی رسوملری دینی حاجتلری ادا خصوصلرنده اوزلرینڭ وظیفه‌لرینی ایفا ایدرلر ایکن، بونکله برابر حکومتنڭ ده زاقونلرینی فرمانلرینی بلا مساهله ایفا

Из фондов Российской Национальной библиотеки

ایدرلر. اوزلری بالذات نمونه اولمقدن ماعدا، لازمدرکه روحانیلر گوزل وعظلریله ایمپراطور حضرتلرینه صداقتی قانونلره حکومته اطاعتی دینداشلرینه تلقین ایتسونلر.

٤٢) همه بویوك کونلری مسجدلرده روحانیلر احترام ایدر، ایمپراطور اعظم حضرتلرینه، محترم زوجه‌سی ایمپراطوریتسه حضرتلرینه ولیعهد حضرتلرینه بوتون سرای سلطنت حضرتلرینه صحت عافیت طول حیات دعالرینی الوهیت عرشلرینه رفع ایتمك اصولیله.

٤٣) حاکملرك حکومت اداره‌لرینك مطالبه‌سنه کوره، روحانیلر اوز دینداشلرینه یمین ایتدررلر، یمینك انعقادی قوتی حقنده معتبر بوتون شروطی بلا مساهله رعایه ایتوب؛ هم ده گناهلیلره مجرملره نصیحت ویرورلر؛ هم ده حاکملرك روحانیلردن روحانیلك وظیفه‌لرینه عائد بوتون طلبلرینی تماملیه ایفا ایدرلر.

٤٤) عمومی بلیه حدوثی ساعتلرنده عبادت ایچون جماعتك طوپلانه‌جقلری حقنده، اسلامك بویوك عیدلرینی شوکتلی نمایشلر، غلبه‌لکلی حرکتلر ایله احترام ایده‌چکلری باره‌سنده محله ده الك بویوك روحانی وقتدن ئلك محلی پولیسه نظارتنه خبر ویروب، نظارتك اشاره‌لرینه موافق رفتار ایدر.

٤٥) مسلمانلر آراسنده حکومت طرفندن ممنوع تعلیمات ناچار مذهب ظاهر اولسه، یاخود فتنه خبرلری طارالسه، روحانیلرك هر بری اوزینك بیانیله وعظیله مسلمانلری آنلردن صاقلاسون، هم ده محلی حکومته او حق‌ده بلا تأخیر دانوص ویرسون.

٤٦) روحانیلر یالگز روسیه حکومتی طرفندن تعیین قیلنمش ولاستلره (حاکملره) اطاعت ایدر. نامستنیك باش اداره‌سندن مخصوص رخصت آلنمامش ایکن، باشقه دولتك روحانیلرینه یا حکومتنه یا فتوی یا ارشاد ایچون مراجعت ایتمك روحانیلره قطعیا ممنوعدر. بر فرض خارجدن بویله بر شی واصل اولور ایسه، محلك ملکیه اداره‌سنه بلا تأخیر عرض ایتمك واجب اولور. یوقسه، ١٨٦٦ سنه طبع قیلنمش عقوبات زاقونلرینك ٢٥٧ نچی ماده‌سنه کوره مواخذه قیلنور.

٤٧) سنیلر آراسنده نکاح عقد ایتمك سنی روحانیلره مخصوصدر.

٤٨) زاقافقازك سنی روحانیلرینه عقد نکاحی اجرا ایتمك ممنوع اولور: ١) اگر یگیت اون بش یاشنه، قز اون اوچ یاشنه بالغ اولمامش ایسه، ٢) عقلسزلر مجنونلر آراسنده، ٣) ارلرندن طلاق خطی آلمامش خاتونلره، آتا آناسندن قاچرلمش قزلره، ٤) ایران یا تورك تبعه‌لرینی زاقافقاز مسلمانلریله، ولایت مجلسلرینك والی طرفندن تصدیق قیلنمش رخصتی اولمادقچه، ٥) اسلام شریعتنده یا حرام یا فاسد نکاحلر.

٤٩) دفن خصوصلرنده وضع قیلنمش عمومی قاعده‌لری روحانیلر میتلری دفن ایدر ایکن البته رعایه ایدرلر.

٥٠) باشقه مملکتلره کوندورمك ایچون پاره طوپلامق، مسلمانلرك صدقه‌لرینی احسانلرینی، مسجد مدرسه کبی موسسه‌لرك وقفیاتلرندن حاصل غله‌لرینی باشقه مملکتلره خیرات اشلرینه کوندورمك، اداره روحانیه رضاسی نامستنیك باش اداره‌سناك اجازه‌سی اولمادقچه، قطعیا ممنوعدر. یوقسه ١٨٦٦ سنه عقوبات زاقونلرینك ٢٥٧ نچی ماده‌سنه کوره مسئولیت مترتب اولور. شو ماده خلافنه بر شی واقع اولا قالسه، ملکیه ناچالستوالرینه دانوص ویرمك روحانیلره واجب اولور.

باب ثالث

قاضیلر خصوصنده

٥١) اوزلرینك زیردستلرینه تابع دائره‌لرده قاضیلره عائددر: ١) محله روحانیلری اوزرنده نظارت ایتمك، ٢) نکاح اشلرینی تفتیش ایتمك.

٥٢) مسلمانلر آراسنده حادث اولور دعوالری صلح ایتدرمك یولیله فصل ایتمك حقی‌ده قاضیلره عائددر. (٦٥-٦٨)

١

محله روحانیلرینه نظارت حقنده قاضیلرك وظیفه‌لری

٥٣) محله روحانیلرینه نظارت وظیفه‌لرنده قاضیلره لازمدر: ١) محله خدمتلرینی روحانیلرك ایفا ایتمکلرینه نظارت ایتمك: ٢) وظیفه‌لرینی تمام ایفا ایتمك یوللرینه روحانیلری تعلیماتله ارشاد ایتمك، ٣) عبادتلری دینی رسوملری شرعی حاجتلری ادا ایتمك خصوصلرینه مداخله‌دن حقلری یوق آدملری منع ایتمك، ٤) حکومت نظرنده ممنوع تعلیماتك مسلمانلر آراسنده انتشارینی، باشقه مملکتك روحانیلری ایله یا موسسه‌لری ایله مکاتبه‌لرینی، چیت مملکتلره کوندورمك ایچون پاره طوپلامقلرینی منع ایتمك.

٥٤) قاضی امامارك هر بر تخلفی خصوصنده (٥٣) محلی ملکیه اداره‌سنه خبر ویرور؛ محله روحانیلرینك دینی وظیفه‌لرنده قصورلرینی ایسه، ولایت مجلسلرینه‌ده اخبار ایدر.

٥٥) قاضیلره لازمدرکه معلوم بر فورمه‌ده حاضر قیلوب، معین وقت‌لرده اداره روحانیه‌یه‌ده غوبه‌رناطوره‌ده تقدیم ایدر: ١) عمومی قاره‌لامه‌لر: بری محله روحانیلری حقنده، دیگری عزل قیلنمش روحانیلر حقنده؛ ٢) اوز دائره‌لرنده بولنور روحانیلر حقنده مختصر قاره‌لامه‌لر؛ ٣) مسجدلرك صانی حقنده معلومات؛ ٤) مسجد مکتبلری حقنده معلومات؛ ٥) اوقاف، زکات، همده حکومت اجازه‌سیله طوپلانمش پاره‌لر حقنده تفصیلات؛ ٥) ولادت وفات نکاح طلاق خصوصلرنده تفصیلات، نفوس مه‌تریکه‌سی ایچون مقرر اولمش قواعده مطابق طرزده.

٥٦) نفوس مه‌تریکه‌لرینی طوتمقده، مسجد مکتبلرینه نظارت ایتمکده، اوقاف همده طوپلانمه پاره‌لری اداره ایتمکده قاضیلرك نصل حرکت ایده‌چکلری نامستنیك دستوریله تعیین قیلنه‌چقدر.

٥٧) قاضیلرك اشلرندن تدبیرلرندن ناراضی آدم شکایت ایده بیلور، روحانی اشلرده اداره روحانیه‌یه، باشقه اشلرده غوبه‌رناطوره.

٢

نكاح مرافعه‌لرینی تفتیشده قاضیلرك وظیفه‌لری.

٥٨) نكاحی عقد ایتمك رفع ایتمك اشلری قاضیلره مخصوصدر.

٥٩) نكاح مرافعه‌لرینی فصل ایتمك قاضیلره عائد اولماز: ١) اگر اوغالوونی محكمه‌لرك نظرلرینه مخصوص جنایتلر تفتیش اثناسنده ظاهر اولسه. مثلا جبرا نكاح عقد ایتمك، كوچله‌ب طلاق قیلدرمق، ایكی طرفك برنده جنون بولنمق كبی. بویله صورتلری (١٨٦٤ سنه نویابر ٢٠ ده طبع قیلنمش عقوبات زاقونلرینك ١٠١١ نچی ماده‌سنه مطابق فصل ایتدرمك ایچون) قاضیلر پروقووروه ویرورلر. ٢) اگرده زوج زوجه‌دن بری دیگرینك خیانتندن شكایت ایدوب، جنایت زاقونلرینه مطابق حكمی طلب ایتسه.

٦٠) نكاح اشلرینی تفتیش خصوصلرینه قاضیلر یالگز او صورتلرده مداخله ایدرلر، كه اگر ایكی طرفك بری شكایت ایتسه، نصیحت قوتیله صلح ایتدرمك ممكن اولماسه. طلاق وقتلرنده ظاهر اولابیله‌جك مال نزاعلرینی تفتیش خصوصلری ملكی محكمه‌لره عائددر. لكن ایكی طرفك هر بری قاضیلرك حكمنه راضی اولور ایسه، مال نزاعلرینی ده قاضی تفتیش ایده بیلور.

قید: شو اشلر حقنده قرارنامه یازمق كیفیتی، هم ده قرارنامه‌دن شكایت ویرمك صورتی نامستنیك دستوریله تعیین قیلنه‌جقدر.

٦١) نكاح اشلرنده قاضیلرك قرارندن شكایت ولایت مجلسنه تقدیم قیلنور.

٦٢) نكاح مرافعه‌لرینی تفتیشده قاضی شریعت حكملرینی رهبر ایدر. اشتباه صورتلری چیقار ایسه، ولایت مجلسی واسطه‌سیله، اداره روحانیه‌یه مراجعت ایدر.

٦٣) نكاح اشلرندن برینك پودصودلغی حقنده قاضیلرك اختلافلری ـ اش نره‌ده واقع اولمش ایسه او ولایت مجلسنده حل قیلنور؛ مهم اشلرده

ولایت مجلسلری اداره روحانیه‌یه مراجعت ایدر. پودصودلق حقنده سنی شیعی قاضیلرك اختلافلری ـ مرافعه ابتدا نره‌ده واقع اولمش ایسه، او اداره روحانیه ده حل قیلنور.

٦٤) قاضیلر حضورنده مرافعه‌لره طغرا پوللری (گه‌رب کاغدلری) حاجت دگلدر.

٣

قاضیلر حضورنده صلح مرافعه‌لری.

٦٥) اوز آرالرنده چیغه بیله‌جك دعوالرینی فصل ایتدرمك ایچون ایکی طرف راضی اولور ایسه، زاقافقاز مسلمانلری قاضیلرك صلح تفتیشلرینه مراجعت ایده بیلورلر، حتی قریه صودلرینك اقتدارلرندن طیش اشلرده بیله.

٦٦) قاضیلرك صلح تفتیشلرینه عائد اولماز: ١) انسانك حقوق شخصیه‌سنه دائر اشلر؛ ٢) وصی، قیم یعنی اوپه‌قون النده بولنور آدملرك فائده‌لرینه مصلحتلرینه دائر اشلر؛ ٣) دولت اداره‌لرینك، زه‌مستوا شهر، قریه جمعیتلرینك مصلحتلرینه دائر اشلر؛ ٤) یا جنایت یا جریمه ایله مشترك اشلر، لکن جنایت جریمه عقوبات زاقونلرینه کوره، صلح طریقیله‌ده قطع قیلنه بیلور ایسه، اویله جنایتلرله مشترك اشلر قاضیلره عائد اولا بیلور. هم ده جنایتدن ناشی ضررلرك ضمانلرینه دائر دعوالر اوغالوونی محکمه‌لرده جنایت باقلدقدن صوڭ قاضیلره عائد اولا بیلور.

٦٧) قاضیلرك حکملرینه راضی اولاجقلری حقنده التزام یازولرینی مقدما ویرمك مراجعت قیلوچیلره لازم دگلدر. لکن نهائی صورتده حکم ایتمك اختیارینی ایکی طرف اوز رضالریله قاضیلره ویرسه‌لر، جائزدر، (١٨٦٤ سنه نویابر ٣٠ ده طبع قیلنمش زاقونلرك ملکی محکمه‌لر بابنده، (١٣٦٩-١٣٧٤) ماده‌لر هم ده ١٣٩٣ ماده) استیناف شکایتی ویرمك حقوقی ساقط اولور، تره‌ته‌یسکی صود قاعده‌لرینه مطابق صورتده.

(تره‌ته‌یسکی صود = حَکَمْ = انصاف محکمه‌سی)

٦٨) قاضیلرك ایکی طرف رضاسیله قبول قیلنمش قرارنامه‌سی (٦٧ نچی ماده) صلح محکمه‌سنه یاخود نوطاریوس حضورینه تقدیم قیلنه بیلور، او قرارنامه‌یه مصالحه نامه قوتی ویرلدکدن صوڭ، حکمی اجرا

قیلنور، صلح مرافعه‌لری حقنده وضع قیلنمش عمومی قاعده‌لره موافق (ملکی محکمه زاقونلرنده ١٣٥٧-١٣٦٦ ماده‌لر).

قاضیلرڭ رسمی رقیمه‌لرده یازلمش قرارلری تره‌ته‌یسکی صود قرارلری ایچون وضع قیلنمش ترتیب ده تنفیذ قیلنور. (١٣٦٧-١٤٠٠ ماده‌لر).

باب رابع

ولایت مجلسلری بیاننده.

٦٩) ولایت مجلسلری محلی قاضیدن، که صدر مجلسدر، هم‌ده ایکی اعضادن تشکیل قیلنور.

قید: شو اوچ افندیدن بری غائب اولور ایسه، ولایت روحانیلرینڭ بری، غوبه‌رناطورڭ اشاره‌سیله، نائب اولور.

٧٠) اشلری باقوب حل ایتمك ایچون مجلسڭ جلسه‌سی حاجت اقتضاسنه کوره اولور.

٧١) هر مجلس حضورنده بر کارگذار بولنمق لازمدر. ولایت مجلسلرنده کارگذارلق ترتیبی نامستنیك دستوریله تعیین قیلنور.

٧٢) ولایت مجلسلرینڭ نظارتنه تابع اولور: ١) عبادتلری دینی رسوملری روحانی حاجتلری ادا ایتمك ترتیبلرینه دائر اشلر، ٢) دینی وظیفه‌لری حقنده محله روحانیلرینڭ جنایتلرینه گناهلرینه عائد اشلر، ٣) نکاح طلاق دعوالرنده قاضیلرڭ حکملرندن شکایتلر، قاضیلرڭ اختلافلری جداللری، ٤) مسلمانلرڭ جنایتلرینه گناهلرینه دائر اشلر، اگر اوغالوونی زاقونلره کوره یالگز توبه جزاسی ویرله‌چك اولور ایسه. ٥) محاکمه ایچون غوبه‌رناطور طرفندن عرض قیلنه‌چق اشلری مسئله‌لری قارامق، ٦) اعضالرڭ بری واسطه‌سیله روحانی مدرسه‌لری اداره ایدوب، مسجد مکتبلرینه نظارت ایتمك، ٧) روحانیلری امتحان ایتمك، ٨) محله ملکلرینی هم سائر ملکلری، حکومت اجازه‌سیله طوپلانمش روحانی تن‌خواهلری اداره ایتمك اشلری.

(تن‌خواه = تن، بدن حاجتلری: طعام، صو، لباس، مکان کبی.)

٧٣) یوقاری ماده ده (٢-٤) فقره‌لرده ذکر قیلنمش اشلرڭ محاکمه‌سنه ولایت مجلسلری یالگز او تقدیرده اقدام ایدر، که مأمورلرڭ بری تقدیم ایتسه، خلق طرفندن شکایت ویرلسه، یاخود محکمه‌لرڭ قراری اقتضا ایتسه.

٧٤) ولایت مجلسی غوبه‌رناطورڭ نظارت عالیه‌سی تحتنده اولور. هر خصوص‌ده معلومات، بیانات طلب ایتمگه اختیاری واردر. ولایت مجلسلرنده اشلرڭ منتظم جریانلرینی کوزله‌مك ایچون چینوونیکلرڭ برینی غوبه‌رناطور تعیین ایده‌بیلور.

٧٥) ولایت مجلسلرینڭ قرارلری اکثریت آرا ایله حاصل اولور.

٧٦) مجلسڭ قرارندن شکایت، ایکی آی مدت ایچنده، مجلسڭ اوزینه ویرلور. مجلس او شکایتی، ایکی هفته ایچنده، اداره روحانیه‌یه تقدیم ایدر، اوزینڭ لازم اولان بیان نامه‌سیله برابر، یاخود قرارڭ عینیله برابر.

٧٧) اگر (٣٧-٣٩) ماده‌لره کوره گناهلی روحانیلر اوزرینه جریمه قویولمق خصوصنده مجلسڭ قراری ایکی آی مدت ایچنده شکایت قیلنماز ایسه، غوبه‌رناطورڭ تصدیقی صوڭنده، او قرار تنفیذ قیلنور.

٧٨) دینی مسئله‌لره دائر مجلسڭ رأیی اداره روحانیه تصدیقنه تقدیم قیلنور.

٧٩) نکاح اشلرنده محکمه‌لرڭ طلبنه کوره مجلسڭ قرارلری، اولگی نکاح قائم ایکن یاڭی نکاح عقد ایتمك جنایتلرینه دائر قراری، آراده نکاح یوق ایکن قان قاتشدرو خصوصلرینه دائر، هم‌ده محرملرڭ اوز آرا نکاحلرینه دائر اشلرده مجلسڭ قرارلری، تعلقنه کوره، محکمه‌لره راجع اولور.

٨٠) بر امرڭ پودصودلغی حقنده سنی مجلسلرڭ اختلافلری سنی اداره روحانیه‌ده حل قیلنور. سنی شیعی مجلسلرینڭ اختلافلری-یاشده اش نره‌ده حادث اولمش ایسه، او اداره روحانیه‌ده حل قیلنور.

٨١) ولایت مجلسلرینڭ هر برینڭ اوز مهری اولاچقدر.

٨٢) ولایت مجلسلرینه تقدیم قیلنه‌چق عریضه‌لره، عریضه‌لرڭ لاحقه‌لرینه، قرارنامه‌لردن آلنه‌چق نسخه‌لره، استعلام کاغدلرینه (صبرافقه‌لره) عمومیتله مجلسه تقدیم قیلنه‌چق کاغدلرڭ هر برینه قرق تینلك ایکنچی درجه طغراپوللری (گه‌رب کاغدلری) یابشدرلور.

۸۳) ولایت مجلسلرنده قانسه‌لریه خراجتلری ایچون، نسخه‌لر صبرافقه‌لر ویرمك مهر باصمق کبی اشلر ایچون اش صاحبلرندن آلنه‌چق پوشلینه‌لر مقداری نامستنیك طرفندن تصدیق قیلنمش خصوصی نرخ کاغدیله تعیین قیلنور.

باب خامس

مفتی، هم اداره روحانیه حقنده.

۸۴) مفتی اداره روحانیه ده رئیس اولور.

۸۵) مفتی وظیفه‌لرینی موقتا ایفا ایتمك، نامستنیك اختیاریله، اداره روحانیه اعضالرینك برینه حواله قیلنور.

۸۶) اوزینه تابع اداره‌لری احتساب برکه‌سنده طوپلانمش نتیجه‌لر حقنده (۷نچی ماده) مفتی قافقاز نامستنیگنه تفصیلات تقدیم ایدر، نسخه‌لرینی داخلیه نظارتنه ده کوندوروب، او تفصیلاتدن اجمال قیلنمش مختصر بر فذلکه‌یی غوبه‌رناطوره ده اعلام ایدر.

۸۷) اداره روحانیه ده خدمت قیلوچی افندیلرك التفاته لائق گوزل خدمتلری حقنده باش اداره ناچالنیگنه مفتی دوقلاد ویره بیلور.

۸۸) مفتی ریاستی تحتنده اداره روحانیه مجلسی نامستنیك اختیاریله نصب قیلنمش اوچ اعضادن (۱۵نچی ماده) تشکیل قیلنور. مجلسك جلسه‌لرنده اداره روحانیه سه‌کره‌تارینك حضوری ده لازمدر.

قید: اشلری اشغاللری اداره روحانیه اعضالرینه قانسه‌لریه چینلرینه توزیع کیفیتی، عمومیتله کارگذارلق ترتیبی نامستنیك دستوریله تعیین قیلنور.

۸۹) جلسه ده حضورلری لازم اعضالردن بعضلرینك یوقلغی جهتیله ناشی نقصان باش اداره ده رئیسك مساعده‌سیله تکمیل قیلنه‌جقدر.

۹۰) سنی شیعی مسلمانلرك دعوالری سنی اداره روحانیه ده قارالور ایسه، شیعه اداره روحانیه سنك رئیسی اورایه البته دعوت قیلنور، رأی صاحبی اولمق حقیله.

۹۱) سنی شیعی اداره روحانیه‌لره عائد مشترك عمومی تدبیرلری مذاکره ایچون، باش اداره رئیسی‌نك مساعده‌سی یا تشبثی موجبنجه

سنی شیعی اداره‌لرینڭ همه اعضالرندن مختلط بر هیئت تشکیل قیلنور. نامستنیك اشاره‌سیله هر دفعه علی حده بر رئیس ریاستی تحتنده.

٩٢) اداره روحانیه اوزینه مساوی اداره‌لرله هم ده حکومت، ولایت اداره‌لریله مکاتبه ایدر مکتوب طریقیله؛ اما نامستنیك باش اداره سنه عریضه صفتیله.

٩٣) اداره روحانیه‌ده مخصوص مهر بولنه‌چقدر.

٩٤) اداره روحانیه اشلرینڭ طوغری جریاننه نظارت باش اداره چینوونیکلرینڭ برینه نامستنیك اختیاریله حواله قیلنه‌جقدر.

٩٥) اداره روحانیه نظارتنه عائد اولور: ١) ولایت مجلسلرینڭ قرارلری اوستندن ویرلمش شکایتلری تفتیش ایتمك؛ وظیفه‌لری حقنده روحانیلرك قصورلرینه دائر کلمش عریضه‌لری اعلاملری تفتیش ایتوب، گناهلیلری روحانی محکمه‌لره ویرمك. ٢) ٥٥نچی ماده فقره‌لرنده بیان قیلنمش شیلری اوز وعده‌لرنده قاضیلرك تقدیملرینه مراقبه ایتمك؛ ٣) او شیلردن سنه‌لك معلومات ترتیب ایتوب، باش اداره‌یه ویرمك؛ ٤) دینی مدرسه‌لرك روحانی امتحانلرك پروغراملری حقنده، هم ده روحانیلره رهبرلك ایده بیلور قاعده‌لر حقنده پرویقتلر ترتیب ایتمك. بویله پرویقتلر تفتیش قیلنوب باش اداره طرفندن تصدیق قیلنه‌چقدر. ٥) روحانیلری امتحان ایتمك، ٦) بویوك ناچالستوا طرفندن اداره روحانیه محاکمه‌سنه ویرلمش همه اشلری تفتیش ایتمك.

قید: طغراپوللرینی یابشدرمق خصوصنده (٨٢-٨٣) ماده‌لرك قوتی اداره روحانیه اوستنه‌ده جاریدر.

٩٥) اداره روحانیه قرارلری اکثریت آرا ایله اولور، برابرلك تقدیرنده رئیس طرفی غالب چیقار.

٩٧) عبادتلری دینی رسوملری روحانی حاجتلری ادا خصوصلرینه عائد اشلرده، نکاح امورنده، روحانیلرك ملکی محکمه نظارتندن طیش گناهلرینه دائر اشلرده اداره روحانیه حکمی قطعی اولور.

٩٨) اداره روحانیه قراری، بویوك روحانیلر (٣٧نچی ماده) قوتیله برر مواخذه‌یه مستحق اولسه‌لر، قاضیلر هم مجلس اعضالری حقنده

غوبه‌رناطور رضاسیله، اما اداره روحانیه اعضالری حقنده نامستنیك تصدیقیله تنفیذ قیلنور.

٩٩) اوزینك اقتدارندن یوقاری هر بر اشده اداره روحانیه باش اداره‌یه التجا ایدر.

باب سادس

دینی مدرسه‌لر حقنده.

١٠٠) مسجد مکتبلرنده محله امامری بالالره سواد، دینی معلومات تعلیم ایده بیلور، محلی قاضیلرك نظارتی تحتنده. قاضیلر مکتبلرده دینی مدرسه‌لرده حکومت طرفندن ممنوع تعلیماتك یوقلغنه اهتمامله نظارت ایدرلر.

١٠١) مسجد یاننده روحانی یاکی مدرسه‌لر آچمق حاجت اقتضاسنه کوره ولایت مجلسلرینك توسطیله غوبه‌رناطورك مساعده‌سیله جائز اولور، اگرده مدرسه نفقه‌سی روحانی املاك (*) غله‌سندن هم‌ده اختیاری احسانلردن تأمین قیلنور ایسه.

١٠٢) مسجد مکتبلرینه روحانی مدرسه‌لره عمومی نظارت هر ولایتده ولایت مجلسنه عائددر. اما یاقین نظارت مدرسلك شرفنه مالك اعضالرك برینه الزام قیلنور، حکومت نظرنده ممنوع تعلیماتك یوقلغنه اهتمامله نظارت ایدر.

١٠٣) اوزینك نظارتلرنده وار مکتبلرك مدرسه‌لرك مسجدلرك حاللری حقنده معلوم فورمه‌لرده معین وعده‌لرده غوبه‌رناطوره ده اداره روحانیه‌یه ده ولایت مجلسلری تفصیلات ویرور.

باب سابع

روحانیلرك ملکلرینی تصرف بیاننده

١٠٤) مشروع طریقلرك بریله مسجدلره مسجد مکتبلرینه مدرسه‌لره قبرستانلره دیگر موسسه‌لره تملیك قیلنمش منقول هم ثابت املاك، وقف اولمق صفتیله، اداره روحانیه نظرنده اولور.

(*) غله = هر مالك فائده‌سی.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

١٠٥) حكومت طرفندن مساعده قيلنمش زكات كبى اختيارى احسانلر روحانى املاك جملەسنه داخلدر.

١٠٦) اوقافدن صدقەلردن روحانيلرڭ روحانى موسسەلرڭ نامنه طوپلانمش خيراتدن حاصل فائدەلر ـ واقفلرڭ محسنلرڭ اختيارلريله شريعت احكامنه موافق تعيين قيلنمش جهتلره صرف قيلنور. روحانى موسسەلرڭ بوتون ضرور حاجتلرى تسويه قيلندقدن صوڭ بقيه قالور ايسه، بقدر امكان: ١) خدمت صاحبى روحانيلرڭ نفقەلرينه صرف قيلنور، ٢) بويله كلورلرى يوق باشقه روحانى موسسەلرڭ حاجتلرينه هم‌ده خيرات يوللرينه، ياخود فائدەلرى روحانيلره‌ده عموم زاقافقاز مسلمانلرينه‌ده عائد اشلره صرف قيلنور.

١٠٧) روحانى ادارەلر موسسەلر نامنه غير منقول ماللرى تمليك ايتمك نامستنيك اجازەسيله جائزدر.

١٠٨) روحانى موسسەلرڭ غير منقول ملكلرينى صاتمق آلشدرمق، نامستنيك اجازەسيله، چيكسز، جائز اولور. منقول ماللر صاتله بيلور، ى يوز روبل مقدارى اداره روحانيه رخصتيله، زيادەسى نامستنيك اجازەسيله.

قيد: لزومى قالمامش منقول املاك روحانيه صاتلماز، مگر عمومى مزادلرده ولايت پراولنيەلرنده (بيع مازاد) اصوليله.

١٠٩) روحانى موسسەلرڭ نقودلرى، فائض بركەسنده توفير ايچون، دولتڭ يا جماعتڭ توفير صندوقلرينه تسليم قيلنور. اگر خصوصى اللره معتبر رهن مقابلنده امانت ايتمك دها زياده انفع اولابيلور ايسه، اداره روحانيه كفالتيله جائز اولور.

١١٠) اوقافدن خيراتدن حاصل مبلغڭ دخلى خرجى حقنده هر سنه اداره روحانيه معرفتيله، نامستنيك طرفندن ويرلمش فورمه اوزرنده، عمومى حساب دفترى ترتيب قيلنوب، نامستنيك تصديق ايتدكدن صوڭ، او بودجه دفترينه كوره عمل قيلنور.

١١١) اوقافدن، اوقافڭ غلەسندن، خيراتدن قانونه مخالف صرف ايتمك‌ده ياخود بونلره ضرر ويرمك‌ده گناهلى اولمش متوليلر ـ خزينه املنه خيانت ايتمش آدملر كبى مواخذه قيلنور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

١١٢) روحانی موسسه‌لرڭ ملكلری حقنده اداره‌لرله یا خصوصی آدملرله دعوالر- ملكی محكمه‌لرده خزینه اداره‌لرینڭ اشلری حقنده وضع قیلنمش عمومی قاعده‌لره كوره فصل قیلنور.

قید: صلح محكمه‌لرنده، اوقروژنی صودلرده روحانی موسسه‌لرڭ مصلحتلرینی حمایه ایتمك ولایت مجلسلرینڭ ذمه‌لرینه محمول بر وظیفه‌در.

(١٨٦٤ سنه نویابر ٢٠ نشری، ملكی محكمه زاقونی ١٢٨٤-١٢٨٥ ماده‌لر.)

١١٣) مسجدلره مدرسه‌لره روحانی موسسه‌لره مخصوص ماللرڭ بلا واسطه اداره‌سی مسجدڭ حاضر روحانیلرندن هم‌ده او یرڭ آق صاقاللندن، (صطارشینه‌سندن) یاخود بلدیه اداره‌سنده مسلمان وكیللرینڭ برندن، یا ایسه محله جماعتی انتخاب ایتمش معتبر بر آدمدن تشكیل قیلنمش قامیسیه‌یه حواله قیلنور، باش روحانی ریاستی تحتنده. نقودی، هم‌ده خیرات طریقیله طوپلانمش اشیالری حفظ ایتمك ایچون‌ده قامیسیه یاننه علی‌حده بر آدم تعیین قیلنور، مجلس انتخابیله.

١١٤) روحانی ملكلرڭ اداره‌سی ولایت دائره‌سنده ولایت مجلسنه عائددر.

١١٥) روحانی ملكلری اداره خصوصلرینه نظارت عالیه نامستنیك مراقبه‌سی تحتنده، اداره روحانیه‌یه عائد اولور.

قید: اوقافی روحانی خیراتلری اداره هم نظارت كیفیتلرینی نامستنیك تعیین ایده بیلور.

امضا ایتدی: دولت شوراسنڭ رئیسی قونستانتین.

١٨٧٢ سنه آپریل ٥ ده تصدیق قیلنمش شو (١١٥) ماده‌لرڭ مطبوع نسخه‌سی اخیرنده، زاقافقاسیه‌ده سنی اداره‌لرڭ عددلری، نفقه‌لرینڭ مقداری حقنده تصدیق قیلنمش بر جدول واردر.

زاقافقاسیه‌ده اون ایكی سنی قاضی. هر برینڭ سنه‌لك وظیفه‌سی اوچ یوز روبل، مكاتبه خرجی یوز ایللی روبل. مجموعی=٥٤٠٠ روبل اولور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

دورت ولايت مجلسی، هر برنده ايكی اعضا، بری رئيس. بر كارگذار. رئيسلرك سنه‌لك وظيفه‌لری دورت يوز، اعضالرك كارگذارلرك اوچ يوز. مجلس قانسه‌لريه‌سنك سنه‌لك خرجی اوچ يوز روبل. مجموعی=٥٢٠٠ روبل اولور.

بر اداره روحانيه. مفتی وظيفه‌سی سنه‌لك بر مك آلتی يوز روبل. اوچ اعضا، هر برينه سنه‌لك آلتی يوز روبل. بر سه‌كره‌تار سنه‌لك وظيفه‌سی سكز يوز روبل. ايكی معاون، سنه‌لك وظيفه‌لری ٤٢٠ روبل. كاتبلر خرجی سنه‌لك بش يوز روبل. قوارتيره، سنه‌لك مك روبل. اداره روحانيه خراجتی جمعا=٦٥٤٠ روبل.

ديمك سنيلرك روحانی اداره‌لرينه خزينه‌دن=١٧،١٤٠ روبل ويرلور.

زاقونلر مجله‌سنده، دينلره مخصوص ١١ نچی طومده، ٦ نچی كتابده، ٢ نچی تقسيمده‌گی ارقام صره‌سيله

اورنبورغ صوبرانيه‌سينك ستاتيه‌لری.

١٤١٦) اورنبورغ صوبرانيه‌سنك دائره‌سنده بويوك روحانيلر مفتيدن آخوندلردن عبارت اولوب؛ محله روحانيلری: جامعلرده خطيب، امام مؤذندن ـ عادی مسجدلرده امام، مؤذندن عبارت اولور.

قيد: روحانيلره روسچه‌دن سه‌نز شرطدر: صوبرانيه اعضالرينه شهر مكتبلری درجه‌سنده؛ خطيبلره، آخوندلره، عسكری اماملره نارودنی ابتدائی مكتب درجه‌سنده؛ قريه اماملرينه لسان، اوقو.

١٤١٧) مفتی صوبرانيه رئيسی، مسلمانلرك دين باشی اولور.

١٤١٨) عبادتلری، دينی آيينلری، روحانی حاجتلری ادا ايتمك، نكاح عقد ايتمك طلاق قيلمق اشلری، وصيت ميراث مسئله‌لری، بالالرده اطاعت ارلرده خاتونلرده صداقت خصوصلری، مه‌تريكه دفترلری روحانيلر النده اولور.

١٤١٩) روحانيلر اوز صنفلريله بر درجه‌ده ويرگو ويرورلر. لكن محله جماعتی التزام ايتسه، روحانيلر ويرگودن آزاد اولور.

١٤٢٠) روحانی روحانیلك وظیفه‌لری خصوصلرنده گناهلی اولسه، اوزینڭ باش روحانیلری حکمنه تابع اولور. بوڭا باشقه جنایتلر گناهلر خصوصنده نظام محکمه‌لرینه تابع اولور.

١٤٢١) اورنبورغ صوبرانیه‌سی ریاست ایتوچی بر مفتیدن اوچ اعضادن تشکیل قیلنور. قانسه‌له‌ریه‌سی باش کاتب (سه‌کره‌تار)، اوسته‌ل توره‌لری، ترجمان، ژورنالچی، قانسه‌له‌ریه خادملرندن عبارت اولور.

١٤٢٢) مفتی، داخلیه ناظرینڭ تقدیمی بوینچه، ایمپراطور حضرتلری طرفندن تصدیق قیلنور.

١٤٢٣) صوبرانیه اعضالری، اوچ قاندیدات، مفتی تقدیمی بوینچه، داخلیه ناظری طرفندن تعیین قیلنور، اوچ سنه مدت ایله.

١٤٢٤) صوبرانیه، قریم قافقاز روحانیلرندن ماعدا، مسلمانلرڭ بوتون روحانیلری اوزرنده بلا واسطه ریاست ایدر. آڭا عائد حقوق: ١) محله جماعتی طرفندن صایلانغان آدملری شریعت علملرندن امتحان ایتوب، محله ده روحانیلك درجه‌لرینه اهلیتی حقنده شهادت ویرمك، ٢) اماملرڭ روحانی وظیفه‌لرینه عائد اشلرینی کوزه‌تمك، وظیفه‌لرنده قصورلری بولنور ایسه، گناهلرڭ مقدارینی تقدیر ایتوب گناهنه کوره جزا تعیین ایتمك. روحانی وظیفه‌لری خصوصنده گناهلری ایچون، صوبرانیه اماملری ولایت پراوله‌نیه‌سی واسطه‌سیله هم موقت هم تمام عزل ایده بیلور. ولایت پراوله‌نیه‌لری صوبرانیه قرارلرینی اوز اختیارلریله تغییر ایده بیلمز.

١٤٢٥) صوبرانیه قرارندن شکایت غوبه‌رناطوره ویرلور. غوبه‌رناطور شو حقده صوبرانیه‌دن معلومات بیانات آلدقدن صوڭره، همه‌سینی داخلیه نظارتنه اوزاتور.

١٤٢٦) یوقاریده ١٤١٨ ماده‌ده بیان قیلنمش اشلری حل ایتمك، هم ده مسجد بنا ایتمك، مسجدلره روحانیلر تعیین ایتمك اشلرینی حل ایتمك، خصوصلرنده (١٣٤٥-١٣٤٨)، ١٣٨٨، ١٣٩٣، ١٣٩٩ ماده‌لرده تعریف قیلنمش ترتیب رعایه قیلنور.

(او یدی ماده قریم اداره روحانیه‌سنه عائد ماده‌لر. مسجد بناسیچون- حاجت اولمق، نفقه‌سی تأمین قیلنمق، عمارت قانونلرینه موافق اولمق شرطدر. روحانیلره-یاش، علم، استقامت، اخلاق معتبردر.)

Из фондов Российской Национальной библиотеки

۱٤۲۷) اختلاف صورتلرنده مسئله اکثریت آرا ایله حل قیلنور. اگر رأیلر مساوی اولور ایسه، رئیس طرفی غالب اعتبار قیلنور.

۱٤۲۸) مفتی غائب اولور ایسه، قارت قاضی نائب اولور. مفتی غائب زمان‌ده بولغان بوتون اشدن صوبرانیه مفتی‌گه معلومات ویروب طورور.

۱٤۲۹) مفتینڭ یالگز اوزینڭ قراری محکمه حکمی قوتنده اولماز، تنفیذی‌ده جائز دگلدر.

۱٤۳۰) مأمورلر، اویه‌زد یا شهر اداره‌لری، مسلمانلرڭ روحانی اشلری حقنده بِرر یومشلری بولسه، اورنبورغ صوبرانیه سنه (مفتی‌گه‌گنه توگل) مکتوب یازمق اصولیله مراجعت ایدرلر. لکن اگر زاقون ماده‌لری مسلمانلرڭ روحانی اشلرینی حل ایتمك حقنده کافی توگل ایسه؛ مأمورلر، اداره‌لر اوزلرینڭ باشلرینه، مسئله سنه کوره، تقدیم یولیله مراجعت ایدرلر، اورنبورغ صوبرانیه‌سنه توگل.

۱٤۳۱) محله روحانیلگنه صایلانمق ایچون محله عائله‌لرینڭ قارترقلرندن لا اقل اوچدن ایکی قسم رضالغی معتبردر.

۱٤۳۲) اسکی اصول‌ده یاساق (یعنی جان باشندن یاساق) ویروب کیلگان صنف‌غه منسوب خلق آراسنده محله روحانیلرینی صایلامق وولوست صطارشینه‌لری قریه صطاروسته‌لری حضورنده اولمق تیوشدر.

۱٤۳۳) باشقه محله جماعتی، هم‌ده عائله باشلری، یعنی آنادن آیرلماغان اوغللر، یاش برادرلر، قارندش بالالری صایلامق حقنه اشتراك ایتمز.

۱٤۳٤) پریغوور (صایلاو کاغدلری) صایلاوچیلرڭ همه‌سی طرفندن امضا قیلنور. صایلاوچیلر اسکی اصول‌ده یاساق ویروچی صنفدن بولسه، وولوست پراوله‌نیه‌سنده شهادت ایتدرو صوڭنده وولوست صطارشینه‌سی واسطه‌سیله اویه‌زد پولیتسیه اوپراوله‌نیه‌سینه، صوڭره ولایت پراوله‌نیه‌سنه کوندورلور.

۱٤۳۵) ولایت پراوله‌نیه‌سی صایلاو کاغدلرینی قاراغان‌ده روحانیلك خدمتلرینه صایلانغان آدملرڭ صداقت‌ده انابتلی، بونڭ اوزینه گوزل اخلاقلی استقامتلی هم‌ده صوبرانیه‌ده امتحان قیلنوب روحانیلك درجه‌لرینه اهلیتلی بولولرینی رعایه ایدر.

١٤٣٦) خلقی اسکی اصول ده یاساق ویروچی صنفدن بولغان محله‌لرڭ صایلاولرینی ولایت پراوله‌نیه‌سی کیسه (*) تصدیق ایدر.

زاقافقاسیه سنیلرینڭ اورنبورغ صوبرانیه‌سی مسلمانلرینڭ روحانیلرینه روحانی اداره‌لرینه دائر زاقونڭ شو ماده‌لری آپریل ١٠ ده برنچی مجلسڭ اولگی جلسه‌سنده برر برر اوقولوب، مناسبلری مجلس کاتبلرینه اشاره قیلنوب، قید قیلنه ایدی. مذاکره‌سز مناظره‌سز «اوستدن‌گنه» اوقولرینه کوره اولسه‌کرك، شو قدر ماده بر نیچه ساعت‌ده تمام اولوب، اون بش دقیقه استراحت فاصله‌سی اعلان قیلنمش.

ایکنچی جلسه باشلاندقدن صوڭ، روسیه مسلمانلرینڭ دینلری بر بولا طوروب روحانی اداره‌لرینڭ دورتلگی جهتیله اولسه‌کرك، اڭ اول «روسیه‌ده مشترك بر شیخ‌الاسلاملق مرکزی لازم‌می؟ توگلمی؟» مسئله‌سنده جانلی مباحثه باشلانمش.

ایکی طرفدن ردلر جرحلر مهم سواللر جوابلر یورتلمش ایسه‌ده، مهم مذاکره‌لرڭ جزئیاتی تفصیلاتی ضبط قیلنمق جهتنه وقتیله اهتمام قیلنمامش. «قورولتای»ده استاذ محترم رضا افندی حضرتلری اوزون تفصیلاتڭ اڭ خالص جوهرینی آلوب، هر بر طرفڭ فکرینی دعوالرینی اساسلی دلیللرینی قوتلی حافظه‌سیله مقتدر قلمیله ضبط ایدوب، تاریخی مجلسڭ مهم مذاکره‌لرینی امانت روایتیله بزه‌ده حکایت ایتمش.

شیخ‌الاسلاملق طرفدارلرینڭ فکری: «بوتون روسیه مسلمانلرینڭ دینی حاجتلری بر. حاضرگی دورت اداره مسلمانلرڭ بوتون حاجتلرینی ایفا ایته‌رلك درجه‌ده توگل. شو دورت اداره اوستنده ینه بر اداره لازمدر؛ اسلام مملکتلرنده‌گی دستورلره کوره، شو اداره مشیخت اسلامیه اولوب، شیخ‌الاسلام اداره‌سی پای تخت‌ده، شیخ‌الاسلام اوزی علی العاده بر وزیر کبی اولور. شیخ‌الاسلام بوتون روسیه مسلمانلرینڭ دینی باشی اولوب، مسلمانلرڭ بوتون اشلری عاقبت او مرکزه عائد اولاچق. طبیعی،

(*) کیسه = Окончательно = نهائی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

بویله بر وزیر البته مسلمان اولوب، مسلمانلرنڭ اوزلری طرفندن انتخاب قیلنه‌جق. علم حقوق قاعده‌سنه کوره‌ده، بویله بر مرکزنڭ لزومی البته واردر. چونکه حاضرگی روحانی اداره‌لرنڭ شرعی حکملرینی دینلر دپارتامنتی هر وقت فسخ ایده‌بیلور. حالبوکه، اسلام قاضیلرینڭ طوغری حکملری فسخ قیلنماق البته لازمدر. اسلام قاضیلری اسلام محکمه‌لری طرفندن اعلان قیلنمش حکملری فسخ ایتمك جائز صورتلر وار ایسه‌ده، او صورتلر مختلف هم متعدد شروط ایله مقیددر. او صورتلری او شروطلری تمامیله احاطه ایتمك، شریعتنڭ فقهنڭ او قدر عمیق دقیق جهتلرینه واقف اولمق، بزه معلوم شو کونگی دپارتامنتنڭ اقتدارندن البته خارجدر. خیال ایسه‌ده فرض ایده‌یك، دپارتامنت‌ده اسلام مذهبلرینڭ علوم فقهیه‌لرینه هر جهتله آشنا بر شعبه تأسیس ایتمك ممکن ایسه، علی حده اوز باشینه بر شیخ الاسلاملق مرکزی تأسیس ایتمك دهازیاده ممکن اولور، هم آسان هم معقول اولور. بونڭ اوستنه، اسلام محکمه‌لرینڭ شرعی حکملرینی فسخ ایده‌بیلمك ایچون اسلام‌ده شرطدر. بوڭا کوره‌ده، دینلری بر اداره‌لری بر مرکزه باغلامق ایچون، اختلافلی حکملری اساسلی صورت‌ده حل ایتمك ایچون، روحانی اداره‌لر طرفندن اعلان قیلنه‌چق حکملری یا تأکید یا فسخ ایتمك ایچون‌ده، اڭ صوڭ منزل اولمق صفتیله، بوتون اعضالری اسلام عالملری اولمق شرطیله، بر مرکزه احتیاج البته واردر. شیخ‌الاسلاملق البته بویله بر اداره اولابیلور. اسلاملرنڭ صانی‌ده شرفی‌ده بونی اقتضا ایدر.»

مخالفلرنڭ فکری: «بویله بویوك شیلری صورار ایسه‌ك، احتمال کوچکلرندن‌ده محروم قالورز؛ صوڭره شو تقدیرده اورنبورغ صوبرانیه‌سنڭ درجه‌سی‌ده توشو احتمال؛ بزگه ایسه، ما امکن، اداره‌لرنڭ درجه‌لرینی کوته‌رو تیوش. شرعی قضا مسئله‌لرینه کیلسه‌ك، صوبرانیه دائره‌سنده ولایت مجلسلری تأسیس قیلنه‌بیلور، شرعی حکملر ولایت مجلسلرنده تدقیق قیلنوب، هم حل قیلنوب، نهایت صوڭ منزل اولمق صفتیله، صوبرانیه نظرینه تقدیم قیلنور. مثلا شویله اولور ایسه، هم صوبرانیه قوتله‌نور، درجه‌سی کوته‌رلور، هم‌ده شرعی قضالرنڭ تأکیدینه فسخنه غیر مسلم مأمورلرنڭ مداخله محذوری‌ده لازم اولماز.»

بری برینه مقابل شو ایکی فکرنڭ تأثیریله، مجلس اعضالری اوچ فرقه اولدی: ۱) دورت اداره ایچون مشیخت مرکزی لازم. ۲) مطلقا لازم توگل. ۳) ولایت مجلسلری تأسیس قیلنه بیلور ایسه، لازم توگل، یوقسه، لازم.

شو اوچ مسئلهیی رأی میزاننه قویمق نوبتی کلدکده، اعضالردن بری: «شو قدر فوق‌العاده مهم مسئلهلر حقنده او قدر عجله قرار ویرمك لازم اولماسه کرك. فکرلرنڭ هر برنده بویوك خطا بویوك قصور بولنمق ممکندر، قرار ویردکدن صوڭ، تدارك ممکن اولماز. بناءعلیه، بوکونگی مجلسی شو ساعت طوقتاتوب، خصوصی صورتده مذاکره ایتسهك نیچوك بولور؟ خصوصا شوکون اوفا شهرنده بویوك معلومات صاحبلری مسافرلر، مشهور بایلر، معتبر آدملر واردر. او افندیلرنڭ فکرلرینیده صوراسهق، مسئلهیی ممکن قدر تفصیلاتیله دقتله تفتیش ایتوب کلدکدن صوڭ، یارین قرار ویرسهك، اولمازمی؟» دیدی. اکثریت آرا ایله شو فکر قبول قیلندیده، او کونگی مجلس طارالدی.

اولگی جلسهده یالقدروچی مزهسز اوزوك قوری معناسز مختلف مادهلری اوقومق ایشتمك آغرلغیله ایزلمش روحلر طارالمش فکرلر، آچیق کیك یرده حریت هواسنده اون بش یکرمی دقیقه تنفس ایتمك برکهسیله اولسه کرك، جانلانوب طوپلانوب، ایکنچی جلسه اولدقچه جانلی روحلی ایدی، روحانی بر مرکز لازم اولوب اولماق کبی اهمیتلی مسئلهده باش اوزینڭ فکرینی لسان اوزینڭ مرادینی افاده ایته ایدی. مجلس اعضالری اوز باشلریله اویلاسهلر، لسانلریله اوز فکرلرینی سویلهسهلر، مجلسڭ بوتون اهمیتی بوتون روحی اشته شوندهدر.

لکن مشترك عمومی روحانی بر مرکزڭ لزومنه مخالف طرفڭ فکرنده مفهوم توگل بر نیچه سوز واردر: ۱) «کوب صوراسهق آزدنده محروم قالورمز» سوزی اویده اوطوروب قالوچیلره بلکه موافق اولابیلور ایسهده، حرکتمزه بسمله اولابیلهچك مجلس مذاکرهلرینه مناسب اولماسه کرك. دینی اجتماعی سیاسی حقوقلره استحقاق جهتیله، بز اوزمزی لوتهرانلردن

Из фондов Российской национальной библиотеки

قاتولیکلردن دون طوتامق تیوش ایدی؛ باشقەلر بز استحقاقمزی اعتبار ایتمزلر ایسەدە، دعوا ایتمك اعتراف ایتمك بزە اوزمزە البتە ضروردر. ٢) «بویوك بر مرکز بولسە، صوبرانیە درجەسی توشەر» قورقوسیدە خطا بر وهمدر. دائرەسندە بش اون مڭ محلە بولا طوروبدە اوفا پراولەنیەسنە تابع بر ادارەدە نیندی درجە نصل آوتوریتە بولنمق ممکندر؟ اوفا پراولەنیەسنە تابع اولوبدە یوغالماغان توشەگان درجە بویوك بر اسلام مرکزینە تابع اولمق شرفیلە نیچون توشسون؟ ٣) دورت ادارەدن برینە تابع محلەلرڭ اشلری شرعی مسئلەلری ولایت مجلسلری طرفندن تسویە قیلنەبیلور ایسەدە؛ لکن شو دورت ادارەیە دها زیادە قوت ویرمك ایچون، دینی مسئلەلری شرعی قضالری تأکید ایتمك فسخ ایتمك حقلرینی شوکونگی دەپارتامنتدن آلوب یالگز اسلام عالملری معرفتنە تسلیم ایتمك ایچون، بویوك بر اسلام مرکزی تأسیس ایتمك هر حالدە معقول اولسەکرك.

یوسف افندی آقچورا طرفندن ویرلمش لائحە عریضەسی.

سماحتلی مفتی حضرتلریلە محکمە روحانیەدن؛ ١٩٠٥ سنە آپریل ١٠دە اجتماع ایتمش «مجلس علما»دن رجا و طلب:

١) موضوع بحث اولمش هم اولاچق مسئلەلری مجلس یالگز اساس جهتیلە حل ایتوب، تفصیلات ایچون بر یا بر نیچە مختلط قومیسیە (یعنی روحانیلر ایلە ضیالیلردن مرکب) قومیسیە تشکیل قیلنسە ایدی.

٢) مجلسڭ قرارلری اورنبورغ صوبرانیەسی دائرەسندەگی بوتون مسلمانلرە اعلان قیلنسە ایدی.

٣) مجلسڭ بوتون مذاکرەلری بوتون قرارلری تفصیلاتیلە ثبت قیلنوب، حاصل اولاچق تاریخی وثیقەلر صوڭ مجلسدە اعضالر طرفندن امضالانوب، صاقلانسە ایدی.

٤) روحانیلرە روحانی ادارەلرە دائر اصلاحات مذاکرەلریلە اشتغال اوستنە، شوکون مسلمانلرڭ امور دینیەسنە بلا واسطە متعلق اولابیلەجك بوتون مسئلەلریدە «مجلس علما» مذاکرە ایتسە ایدی.

صوبرانیه تنظیمنه، روحانیلرڭ حاللرینی اصلاح
مسئله‌سنه متعلق بعض مطالعه‌لر.

۵) روحانیلر ایکی درجه اولور: ب) بویوك: مفتی، آخوند، محتسب، مدرس. ج) محله روحانیلری: امام خطیب، امام معلم، مؤذن.

٦) مفتی مسلمانلرڭ دین باشی، صوبرانیه رئیسی اولور.

۷) مفتی مسلمانلر طرفندن قید حیات اولمق اوزره انتخاب قیلنوب، بالذات حکمدار فرمانیله تصدیق قیلنور.

۸) مفتی انتخاب ایتمك ایچون الڭ اول هر محله‌دن بر ایکی اوچ صایلاوچی صایلانور؛ صوڭره هر بر ایللی محله‌نڭ صایلاوچیلری بر یرده طوپلانوب، اوز آرالرندن بر آدمی «ایکنچی درجه صایلاوچی» ایتوب «مختار» ایتوب انتخاب ایدرلر. صوڭره شو مختارلر بر شهرده برله‌شوب، صوبرانیه دائره‌سنه داخل بوتون مسلمانلر آراسندن اوچ ذاتی «مفتی نامزدی» قاندیداتی ایتوب انتخاب ایدرلر. اوچ ذات مقام حکمداری‌یه عرض قیلنوب، ایمپراطور حضرتلرینڭ اختیار شاهانه‌سیله، بری تصدیق قیلنور.

۹) مفتی محکمه روحانیه‌ده ریاست ایتوب، قرارلرینی اجرا ایدر. لازم کورور ایسه، شعبه‌لرڭ قرارلرینی محکمه روحانیه‌ده یاڭیدن تفتیش ایتدرمك حقنه‌ده مالك اولور.

۱۰) مفتیلك لا اقل اوچنچی قلاص رسمی رتبه‌لره معادل طوتولوب، شو قلاصڭ بوتون حقوقلرینی اقتدارلرینی حائز اولور، معاشی‌ده مقامنه کوره مخصوص هم معین اولور.

۱۱) آخوند، محتسب، مدرس لقبلری محکمه روحانیه طرفندن یالڭز مستحقلرینه یالڭز حاجت اقتضاسنه کوره ویرلور. شوکونگی کبی استحقاقسز حاجتسز ویرلمز.

۱۲) آخوندلرڭ محتسبلرڭ مدرسلرڭ زاقون نظرنده حقوقلری وظیفه‌لری بولنه‌چقدر. آخوندلر محله‌لرڭ امور عدلیه‌لرینه؛ محتسبلر امور مالیه‌لرینه اداریه‌لرینه؛ مدرسلر محله‌لرڭ تعلیم تدریس اشلرینه نظارت ایدوب تفتیش ایدر. هر بری اوز وظیفه‌لرنده محله روحانیلرینه باش اولور.

١٣) آخوند، محتسب، مدرسلر نظارت هم تفتیشلرینڭ نتیجه‌لرینی محکمه روحانیه نظرینه البته عرض ایدر. لازم اولور ایسه، محکمه روحانیه آنلری تفتیش ایتدرمك حقنه مالك اولور.

١٤) محکمه روحانیه اعضالری یعنی قاضیلر آلتی اولور: ایکی آخوند، ایکی محتسب، ایکی مدرس. آلتیدن بری، مفتی تعیینی ایله، بویوك قاضی اعتبار قیلنوب، مفتی نائبی اولور.

١٥) محکمه روحانیه اعضالری ده انتخاب قیلنور. دورت قاضی آوروپادن، ایکی قاضی آسیادن. قاضیلرڭ صایلاوچیلری ده صایلانمشلری ده بویوك روحانیلردر. آخوندلرڭ محتسبلرڭ مدرسلرڭ امضالریله کوندوردکلری انتخابنامه‌لرینی، که هر برنده بر ایکی اوچ اسم مذکور اولور، محکمه روحانیه کوزدن کیچوروب، اکثریت قازانه‌چق اون ایکی آدمی مفتی داخلیه ناظرینه تقدیم ایتوب، داخلیه ناظری اون ایکیدن آلتی آدمی قاضی، آلتی آدمی نامزد تعیین ایدر. قاضیلر دورت سنه‌لك انتخاب قیلنور. قاضیلرڭ اوچه‌ر اوچه‌ر، هر ایکی سنه‌ده بر، مدتلری تمام اولور. معاشلری، نظامی محکمه‌لرڭ اعضالری کبی، ایکی ماڭ ایکی یوز روبلدن دون اولماز. قاضیلر خدمتلری اثناسنده مکافاته عرض قیلنور.

١٦) محکمه روحانیه‌ده مفتی طرفندن تعیین قیلنمش بر حقوق مشاوری یوریسقونسولت بولنوب، محکمه روحانیه مصلحتلرینی مدافعه ایدر، محکمه قرارلرنده دولت قانونلری نقطه‌سندن مشورت ویرور. معین معاشی اوستنه یوریسقونسولت مدافعه‌لرندن‌ده معین بر حصه آلور.

١٧) محکمه روحانیه بر مفتی آلتی اعضادن مرکب اولوب، اوچ شعبه‌یه منقسم اولور. ١) عدلیه شعبه‌سی، امور عدلیه‌یی باقوب، آخوندلردن متشکل اولور؛ ٢) اداره شعبه‌سی، اداره اشلریله مشغول اولوب محتسبلردن تشکل ایدر؛ ٣) معارف شعبه‌سی، مکتب مدرسه امورینه باقوب، اعضالری مدرسلردن اولور.

١٨) امتحان، عمومی دینی اشلر، روحانیلری تنبیه و تربیه، انتخابنامه‌لری تدقیق و تفتیش، مهم فتوالری ویرمك کبی عمومی خصوصلرده اوچ شعبه برابر مفتی ریاستی تحتنده اش باقار.

Из фондов Российской национальной библиотеки

۱۹) محکمه روحانیه رئیسی اعضالری برر رأی صاحبی اولوب، تساوی تقدیرنده، رئیس طرفی غالب اولور. (یدی‌ده تساوی ممکنمی؟)
۲۰) حقوق مشاوری یالگز مشورت ویره‌بیلوب، رأی صاحبی اولماز.
۲۱) وقفلر، مکتب مدرسه‌لر محکمه روحانیه نظارتنه تابع اولور.
۲۲) محکمه روحانیه‌نڭ دائمی شو تشکیلاتندن ماعدا، «علما شوراسی» نامنده موقت بر عضوی اورغانیزاتسیه‌سی اولاچقدر.
۲۳) علما شوراسی هر سنه لا اقل بر دفعه مفتی دعوتیله اجتماع ایده‌چك بر مجلس اولور. مجلس اعضالری، مجلسدن مطلوب خدمته کوره، محکمه روحانیه قراریله تعیین قیلنور. اعضالرینڭ صانی محکمه روحانیه اعضالرینڭ دورت مثلندن آز اولماز. محکمه روحانیه لازم کورور ایسه، موضوع بحث اولاچق مسئله‌لره اختصاصلری وار ضیالیلری ده مجلسه دعوت ایتمك حقنه مالك اولور.
۲٤) علما شوراسنڭ وظیفه‌سی: زمان، مکان، حیات اظهار ایده‌چك مهم مسائل شرعیه اجتماعیه‌یی اساس جهتیله حل ایتمك اولاچقدر.
۲۵) علما شوراسنڭ بوتون قرارلری همه مسلمانلره نشر هم اعلان قیلنوب، شو خصوص‌ده طوپلانه‌چق افکار عمومیه نظر اعتباره آلنور. برر سنه فاصله ایله اوج شوراده تکرار تأکید قیلنوب قبول قیلنور ایسه، محکمه روحانیه‌یه دستور العمل اولور.
۲٦) محکمه روحانیه قرارلری دولتچه حکومتچه قطعیا مقبول طوتولور. اگر معین بر مسائل اوزرینه ویرله‌چك فتوی و یا قرار دولتڭ عمومی قانونلرینه مغایر کبی کورلسه، مذکور مسئله‌لرده رعایه قیلنه‌چق اساسلری مقدما علما شوراسنڭ مشاوره‌سنه عرض قیلنوب، اساس جهتیله حل قیلندقدن صوڭره، آنجق اعطا قیلنور.
۲۷) محکمه روحانیه قرارلرندن ناراضی آدملر شکایتلرینی، معین بر مدت ایچنده، ینه محکمه روحانیه‌یه تقدیم قیلوب، مسئله‌لرڭ تکرار محاکمه‌سینی طلب ایدرلر. بر فرض محکمه روحانیه اوستندن باشقه محکمه‌لره دائره‌لره شکایت قیلنه‌چق اولور ایسه، او محکمه‌لر او دائره‌لر محکمه روحانیه‌یه مراجعت ایدوب، قرارینی دستور ایدرلر. هر حال‌ده

محکمه روحانیه اوزینه عائد هر بر اش ده اڭ بویوك محکمه اولور.

۲۸) محکمه روحانیه منبعلری وارداتی دولت خزینه‌سندن، نکاح رسومندن، مهر ویرگولرندن عبارت اولور.

۲۹) محله روحانیلرینڭ انتخابی شو صورتله تعدیل قیلنه‌چق: مدرسه‌لرڭ برینی اکمال قیلوب امتحان ده موفق اولاجغنه امین آدم، بر محله ده بوش یره منتظر قالمایوب، امتحانه وارور. موفق اولدقلری درجه‌ده شهادتنامه‌لرینی اللرینه آلوب، امام خطیب، امام معلم، مؤذنلك درجه‌لرینڭ برینه نامزد (قاندیدات) اعتبار قیلنور. نامزدلرڭ اسملرینی حاوی پوصله هر محتسب‌ده موجود اولور. محله‌لرڭ برنده بر روحانیلك منصبی آچیق قالور ایسه، او محله محتسبنه مراجعت قیلوب پوصله ده‌گی نامزدلرڭ برینی انتخابه محله جماعتی قرار ویرور. محتسب نظارتی تحتنده انتخاب اجرا قیلنوب، مضبطه‌سی حاضرلندکدن صوڭ، محتسب واسطه‌سیله محکمه روحانیه‌یه تقدیم قیلنور. او محله ولایتی پراولنیه‌سندن نامزد حقنده‌گی مطالعه‌لرینی استفسار ایتدکدن صوڭ، محکمه روحانیه تصدیق ایدر.

۳۰) بویوك روحانیلرده محله روحانیلری ده امتیازسز خلق صنفندن (صوصلوویه‌دن) چیغارلوب، امتیازلری لیچنی پاچوتنی غراژدانلق امتیازندن دون اولماز. روحانیلر روحانیلك خدمتلرنده مشغول ایکن عسکری خدمتدن آزاد قیلنور. اسلام روحانیلری حکومتڭ غایت مهم مصلحتلرینی وظیفه‌لرینی مأمورلر کبی ایفا قیلدقلری ایچون خدمتلرنده‌گی نفوذ و سهولت آنلره ده ویرلور؛ یعنی اسلام روحانیلرینڭ‌ده (صلوژه‌بنی پولاژه‌نیه)لری اولور.

۳۱) عمومیتله روحانیلرمزڭ معیشت منبعلری غایت مهم خدمتلریله متناسب دگلدر. تجارتله صنعتله اشتغاللری خلق کوزنده اعتبارلرینڭ درجه‌لرینڭ نزولنه‌ده سبب اولور، اکثریتله حاضرلکلری‌ده وقتلری‌ده بولنماز. محله جماعتندن طوغریدن طوغری صدقه قبول ایتمکلرینه مجبوریتلری‌ده خلق الندە طوتقونلقلرینی موجب اولور. بناء علیه، محکمه روحانیه علما شوراسنڭ یاردمیله شو حالڭ اصلاحنه، خلق کوزنده روحانیلرڭ اعتبارلرینی حرمتلرینی محافظه ایدوب معیشتلرینی تأمین ایتمك چاره‌لرینه تشبث ایدر.

محکمه روحانیه اختیارینه طاپشرلمش، یاخود طاپشرلمق تیوش امور حقنده مطالعه‌لرمز ایسه، شویله‌در: شو کون مسجدلرك بناسنه متعلق زاقون بر وجه آتیدر: ارلر ایکی یوزدن آز اولماسه، مسجدك بناسنه اداره‌سنه لازم اولاچق خراجتلری محله جماعتی التزام ایتسه، مسجد بنا ایتمك حقنه محله مالك اولور. تشبث حقی روحانیلر النده‌در. اڭ ایلك محکمه روحانیه‌یه مراجعت لازمدر، محکمه روحانیه اوزیناڭ فکرینی ولایت اداره‌سنه معلوم ایدر. ولایت اداره‌سی ایسه، محله‌دن پریغوۋور تنظیم ایتدرر، مسجدك شکلی رسمی قانونه موافق اولوب اولمامق جهتلرینی تدقیق ایدوب، نهایت موقعی اعتباریله روسلره روسلاشدرلمش قوملره معنوی تأثیری اولوب اولمایه‌جغی حقنده (یه‌پارخیالنی ناچالستوا)دن معلومات آلور. معنوی تأثیری کورلمز ایسه، مساعده ایدر. مسجدك اوزی ده یرلری ده صاتولا بیلور. موقت مسجد بنا قیلنماز.

اما بزم نظرمزده بزه معقول اولاچغی بویله‌در:

٣٢) مسجد بناسنده ایکی یوز رجال قطعی شرط قیلنمایوب، محلك یالڭز حاجتی اعتبار قیلنور. بنا خراجتلری تأمین قیلنه‌جق اولور ایسه، رخصت ویرلور.

٣٣) بر آدم یاخود بر جمعیت بوتون تأمیناتی التزام ایدر ایسه، موقت یا دائمی مسجد بناسنه‌ده اذن ویرلور.

٣٤) تشبث، مراجعت حقلری یالڭز روحانیلره مخصوص اولماز، عادی بر آدم، یا بر محله یا بر جمعیت طرفندن‌ده اولا بیلور.

٣٥) مسجد بناسنه رخصت ویرمك یالڭز محکمه روحانیه حقی اولوب، ولایت اداره‌سنه مراجعت مجبوریتی نسخ قیلنور. مسجدك شکلی رسمی عمارت قانونلرینه موافق اولوب اولمامق جهتندن محکمه روحانیه ولایتاڭ دائره اعماریه‌سنه مراجعت قیلوب فکرینی آلدقدن صوڭ، قرارینی ویرور. پریغوۋور (مضبطه) خصوصنده تفتیش ایتدرمك لازم کلور ایسه، محکمه روحانیه اوزی محتسب واسطه‌سیله اجرا ایدر.

٣٦) ناچار وهملره میدان براقمامق ایچون عمارت قانونلرینڭ ١٥٦نچی ماده‌سی البته نسخ قیلنور.

٣٧) مسجدنڭ اوزی‌ده یری‌ده عموم ملکی اولور. هیچ بر وقت صاتولماز.

٣٨) مسجدلرنڭ اداره‌لرینه نظارت ایتمك ایچون، هر محله‌ده بر متولی، یاخود متولیلر هیئتی تعیین قیلنور. متولیلر اوزلرینڭ وظیفه‌لری حقنده محله قاشنده مسئولیتلری کبی هر سنه محتسبلر واسطه‌سیله محکمه روحانیه‌یه حساب ویرورلر.

٣٩) اسلام مکتبلری مدرسه‌لری زاقون نظرنده محکمه روحانیه‌یه تابع اولور. روسلرنڭ ابتدائی مکتبلری، علوم دینیه و آڭا تعلقلی علوم تدریسنه مخصوص سه‌میناریه‌لری آقادمیه‌لری سینود نظارتنده اولابیلور ایسه، ابتدائی مکتب دینی مدرسه‌لرمز محکمه روحانیه نظارتنده البته اولابیلور.

٤٠) محکمه روحانیه علما شوراسی یاردمیله مکتبلرمزی دینی مدرسه‌لرمزی روسلرنڭ مکتبلرینه سه‌میناریه‌لرینه آقادمیه‌لرینه معادل اولابیله‌چك درجه‌لره کوته‌روب، دینی دنیوی حیاتمزه موافق بر صورت‌ده اصلاح ایدر.

٤١) روحانیلك رتبه‌لرینه امتحان ایتمك همان محکمه روحانیه‌ده قالور. لکن امتحان پروغراملرینی زمانڭ مکانڭ احوالڭ اقتضالرینه کوره، علما شوراسنڭ یاردمیله محکمه روحانیه اصلاح ایته طورور. امتحان پروغراملرینی مکتبلره دینی مدرسه‌لره اعلان ایدر. «امتحان قیلنوچیلرنڭ هر برینی هوائی باشقه بر طرزده امتحان ایتمك» اصولسزلگی ترك قیلنور.

٤٢) اورنبورغ محکمه روحانیه‌سی دائره‌سنه داخل مسلمانلرنڭ وقفلری حقنده زاقون‌ده هیچ بر اشاره یوق ایسه‌ده، اوقاف بالفعل واردر. شریعت موجبچنه ماللر ملکلر وقف قیلنوب، شریعت حکملرینه موافق صورت‌ده متولیلر طرفندن اداره قیلنور ایسه‌ده، وقف نظامی قانون طرفندن تصدیق قیلنمامش اولمق جهتندن اوقاف «باشقه بر یوللر» ایله برباد قیلنور؛ محکمه روحانیه ایسه، وقفلری نظارت قیلوب تفتیش ایتمکدن صاقلامقدن عاجز اولور.

بناء علیه، اوقاف حقنده زمانڭ مکانڭ احوالنه حاجتلرینه موافق، شریعتنڭ‌ده حکملرینه مستند بر لائحه ترتیب قیلنوب، نره‌یه عائد ایسه

اورایه تقدیم قیلنەرق، قانون نظرنده اوقاف تصدیق ایتدرلسون. اوقاف اوزینه عائد بوتون حقوق ملکیەیی حائز معنوی بر شخص کبی اعتبار قیلنسون. شو باب‌ده ده محکمه روحانیه علما شوراسنڭ یاردمیله حرکت ایتسون.

٤٣) اوقاف حقنده شریعتڭ بوتون حکملرینی بوتون مسلمانلر ایچون قانون تصدیق ایدر. اوقاف قانون نظرنده مقبول بر نوع اینستیتوت اولور «ملکی مؤسسه» اعتبار قیلنور. نوطاریوسلرده وقفلره مخصوص بر دفتر طوتولور.

٤٤) وقف قیلنەچق ملکی، شرائط وقفیەسی حقنده واقف الڭ اوّل محکمه روحانیەیه مراجعت ایدر. محکمه روحانیه محتسب واسطەسیله تحقیق تفتیش ایتدردکدن صوڭ، شرعا مقبول کورولور ایسه، واقفڭ اوزینه اخبار ایدر، واقف نوطاریوسه مراجعت ایدوب اشی تمام ایتدکدن صوڭ مذکور ملك قانون نظرنده وقف اعتبار قیلنور.

٤٥) محکمه روحانیه اوزینڭ اداره شعبەلری محتسبلری واسطەسیله، وقفلری هر وقت تحقیق تفتیش ایدر، وقف شرطلرینڭ شریعتچه قانونچه جریانلرینه هر وقت دقتله نظارت ایدر.

٤٦) محکمه روحانیه موقوت بر مجموعه نشر ایدوب، اوراده اوزینڭ فتوالرینی قرارلرینی، اهمیتی وار مسئلەلری، سنەلك حسابلرینی درج ایدوب، مسلمانلرڭ منفعتلرینی مصلحتلرینی تأمین ایتمك مدافعه ایتمك یولنده خدمت ایدر.

---

٤٦ مادەیی حاوی شو گوزل لائحه مفتی حضرتلرینه علما مجلسنه ضیالیلر نامندن، ابوالسعود افندی احمتوف، ابراهیم افندی آقچورا، سید گرەی میرزا آلکین، یوسف افندی آقچورا، محمود بای حسینف، محمد ذاکر افندی رامییف، محمد یوسف افندی دی‌بیردی‌یف امضالریله، بر عریضه اولمق اوزره (آپریل ۱۰-۱۵) کونلرینڭ برنده ویرلمشدر.

شو لائحەیی بوراده یازدم؛ معنی، مفهوم، ترتیب جهتلرینی تمام رعایه ایتدم، لکن عبارەلرینی براز تغییر ایدوب؛ لائحەیی مادەلره

Из фондов Российской национальной библиотеки

توزیع ایدوب، مادەلرە رقم یازدم. کلەچك مجلسلرڭ برندە، شو گوزل لائحەیە ینە عودت ایدرز. انشاءالله.

«قورولتای»ڭ ایکنچی مجلسی

آپریل ۱۱ دە دوشنبە ایرتە.

دینی ملی حاجتلرمزی مذاکرە ایدوب، روحانی اشلرمزی ادارەلرمزی اصلاح ایتمك مقصدیلە، مفتی حضرتلری علمالری دعوت ایتمش ایسەدە، صوبرانیە طرفندن بر حاضرلك یوق ایدی؛ دعوتدن مقصد معلوم اولماماق جهتیلە اولسەکرك، دعوت قیلنوب کلمش حضرتلر علمالر النده‌ده بر شی یوق ایدی.

دعوت کاغدلری کوندورلدکدن صوڭ، مارت کونلرنده اولسەکرك، استاذ محترم رضا افندی حضرتلری «علمالر مجلسنە بر شی حاضر ایدەیم» شوقیلە اولسە کرك، اولگی یازمە اثرلرندن انتخاب قیلوب، بر لائحە مسودەسی حاضرلەمش.

بر کون استاذ رضا افندی مفتی حضرتلرینە دیمش: «حضرت! ملالر مجلسنە قصقەغنە بولسەدە بررنرسە حاضرلەب قویو تیوش بولمازمی؟ بوش قول ایلەکیلوب، نیندی اش اشلەی آلورلر ایکان؟» بوڭا جواب دە مفتی حضرتلری: «یوق، یازمایمز، سین اوزڭ دە ماتاشما! صوبرانیەدە یازغانلردە، ملالرنی چاقروب، قولغنە قویدورغانلر دیب، بزگە طعن قیلورلر، یامان اسمگە قالورمز، ایشتەسڭمی، یازما!» دیمش. آلای دە استاذ رضا افندی حضرتلری، علمالر مجلسندە البتەکرك بولاچغنەکورە، اوزیناڭ قوارتیرەسنە بیکلەنوب، بیك کوب کاغدلری قارالتوب بوزوب طاشلاب، نهایت بر ایکی لائحە مسودەسی حاضرلەمش.

اولگی مجلس دە اسلام روحانی ادارەلرینە عائد زاقون مادەلری اوقولدقدن صوڭ ایکنچی جلسەدە شیخ الاسلاملق مسئلەلری مذاکرە قیلنوب، لازملگی توگللگی حقندە قرار ویرمك ایکنچی مجلس مذاکرەسنە تأخیر قیلنمش ایدی.

آپریل ۱۱ ده دوشنبه، ایرته ساعت ۸ـ۹ راده‌لرنده مجلس آچیلدی. شیخ الاسلاملق مسئله‌سی باشلاندی. بعض اعضالرنڭ روایتنه کوره، مجلس نه‌دندر، روحسز ایدی. حاضرسزلك حیرتیله اولسه کرك، مجلسنڭ قرارلرندن مذاکره‌لرندن بر نتیجه امید ایتمك نشاطی ده اعضالرنڭ یوزلرنده سوزلرنده یوق کبی ایدی. بیك امیدسز براز مذاکره دن صوڭ، طاووش کوبلگنه بنا قیلنوب، «شیخ الاسلام ده، ولایت مجلسلری ده لازم توگل!» فکری مجلسنڭ قراری اولمق اوزره قبول قیلندی.

اماملرنڭ فکرلرینه لسانلرینه حریت ویرمك ملاحظه‌سیله اولسه کرك، مجلس‌ده مفتی حضرتلری یوق. «رسمی رخصت یالگز اماملره ویرلمش» اولمق طارلغیله اولسه کرك، ضیالیلره ده مساعده یوق. قاضیلرنڭ بری نوبتله هر مجلس‌ده حاضر اولور ایسه‌ده، هیچ بری رأی ویرمك حقوقنه مالك توگل. مجلس یالگز حضرتلر مجلسی؛ رأی ویرمك یالگز ملالر حقی.

ولایت مجلسلرینڭ، مشیختنڭ لزومسزلگنه قرار ویردکدن صوڭ، مجلس، معلوم ساعتنه قدر دوام ایتمش ایسه‌ده، صرف فائده‌سز نتیجه‌سز سوزلرله اشتغال قیلوب، بلکه عطالت ده قالوب، قیمتلی دقیقه‌لرینی بیهوده ضائع ایتدی. اولگی مجلس ماده‌لر اوقوب، ایکنچی مجلس حاضرسزلك بلاسیله عطالت‌ده قالوب ضائع اولدی. قورولتاینڭ رسمی رخصت ده ویرلمش مدتی ده آز. شو وضعیتی کوروب اماملرنڭ اکثری منصفلری متأثر اولدی. اوزلرینه امانت قیلنمش خدمتنڭ، گمانلرندن قات قات آرتق، بویوکلگنه اهمیتنه آغرلغنه قناعت حاصل ایتدی. ئلك دن حاضرلنوب قویولمش بر دستاویز (*) بولنمایچه یاخود لا اقل مذاکره قیلنه‌چق مسئله‌لرنڭ بر فهرستی بولونمادقچه، بویله اجتماعلردن بر ثمره چیقمق البته کوچ اولاچغینی اعضالرنڭ اکثری اعتراف ایتدیلر. هم ده شو خصوص‌ده بر چاره بولمق ایچون بالذات مفتی حضرتلرینه مراجعت ایتوب رجا ایتمك قرارینه کیلدیلر. ایکنچی مجلس بونگله تمام اولدی.

مفتی حضرتلری اوزی ده «مجلس ده برر قرار حاضرلنمه‌سه یاخشی بولماز» فکرینه کیلوب، خوفلنه باشلادی، اوزینڭ ده بورچولورینی سیزدره باشلاغان ایدی.

٤ *

(*) دستاویز = Руководство = دستورالعمل.

Из фондов Российской национальной библиотеки

بر کون بر مناسبتله، استاذ محترم رضا افندی حضرتلری مفتی حضرتلرینه: «حضرت! ملالرغه کورسه‌تور ایچون توگل، بلکه یالگز بر امتحان قبیلندن بر نرسه یازغان ایدم. بولماسه، ملالر شونی دستور العمل ایتسونلرمی؟ بولای بوش طارالولری یاخشی بولماز» دیمش.

امام افندیلر اوزلرینڭ عاجزلکلرینی اعتراف ایتوب، مفتی حضرتلرندن یاردم رجا ایتولری صوڭنده، دستور العمل اولا بیله‌جك بر لائحه مسوده‌سی ویره‌چگینی امامله وعده ایتدی. مفتی حضرتلرینڭ الڭ بویوك بر مقصودی ده حاصل اولدی: «شولای شول، بزنی یامانلیلر ایدی، اش اشله‌میلر دیب هر وقت شاولیلر ایدی، اش اشله‌وی اول آسات توگل. مونه اوزلری ایندی نیك اشله‌میلر!» دیب بر نیچه دفعه سویله‌دی.

امام افندیلره وعده ویردکدن صوڭ، مفتی حضرتلری محترم رضا افندی حضرتلرینه: «حاضرگی اشلر حقنده بر پرویقت یازدم دیب ئه‌یتکان ایدڭ. اگر ده تمام اولمش ایسه، مجلس‌ده اوقوسه‌ڭ، امامله اوزلرینه حاجتلی ماده‌لرینی شوندن بلکه آلورلر ایدی.» دیدی.

اوز اجتهادیله طوپلانوب اوز قلمیله یازلمش اثرینی مجلس‌ده اوقومق، انتقاد ایندرمك، آرتق ماده‌لرینی توشوروب، یوق ماده‌لری زیاده ایتمك استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینه‌ده البته مطلوب ایدی. «قورلتای»ده روحانی اداره‌لرمزی اصلاحات حقنده بر قراره کلمك لزومی ده محترم رضا افندی نظرنده قطعی ایدی.

بوڭا کوره، محترم رضا افندی لائحه‌سی قورلتای‌ده ٣نچی مجلسدن باشلاب مذاکره قیلنه‌چق اولدی.

استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینڭ لائحه‌سی.

محترم رضا افندینڭ مسوده اولمق اوزره یازلمش لائحه‌سی قورولتای مجلسلرنده مذاکره نتیجه‌سنده براز تعدیل بعضا تحریف قیلنوب، عاقبت مجلس قراری کبی قبول قیلندقدن صوڭ، رضا افندی حضرتلری او لائحه‌یی آقلامش. لائحه ماده‌لرینه اساس اولا بیله‌چك بعض ملاحظه‌لرینی

Из фондов Российской Национальной библиотеки

«اوقوچیلرینه» ده تقدیم ایتمك ایچون، لائحه ماده‌لرندن قبل اون سكز ملاحظه یازمش.

اهمیتلرینه کوره ملاحظه‌لری ابجد ترتیبیله، صوڭره ماده‌لری ارقام عربیه صره‌سیله بوراده یازدم.

اوقوچیلرینه

ب) لائحه ماده‌لرینی اوقودن ایلك شو سطرلری اوقوڭزی ده رجا ایدرم. یوقسه، یازوچی بر جهته، اوقوچی خلاف جهته یونه‌لسه، فائده چیقماز.

ج) شو لائحه‌یی بر آدماڭ امرینه یاکه رجاسینه کوره یازمادم، هم‌ده عقلا جمعیتنه عرض ایتمك قصدیله‌ده قلمه آلمادم. بلکه اوز قاشم‌ده غایت مهم اعتقاد قیلنمش بر سبب مجبوریتیله یازدم. بڭا او سببی بیان ایتمك، اوقوچیلره ایسه، تفتیش ایتمك لازم اولماسه‌کرك. اوقوچیلرڭ وظیفه‌لری یالڭز انتقاد در.

د) خیلی وقت صوبرانیه‌ده خدمتم جهتیله، معیشت قومیه واخلاق ملیه‌مزه آشنا اولدم، شاگردلرك، عموم عالملرمزڭ طبیعتلرینه دائر درسلر اوقودم، جزئی‌گنه اولسه‌ده، بر قدر نظام وقانونلره وقوف کسب ایتدم. بنم فکرمه کوره، صوبرانیه اداره‌سنڭ، نظام ماده‌لرینه شریعت اساسلرینه، بنا قیلنمش شوکونگی دستور العمللرینی اڭ عجله اصلاح لازمدر.

نظام جهتلرینی اصلاح خدمتی حکومتله مسلمانلر اوستنده مشترك بر خدمت ایسه‌ده، خدمتڭ اڭ بویوك حصه‌سی البته مسلمانلرڭ وظیفه‌سیدر. شو وظیفه هر نه قدر بویوك ایسه‌ده، هر وقت هر یرده انشاء الله اهلیتلی آدملری بولنور.

نظام جهتلریله برابر، صوبرانیه اداره‌سنڭ دستورالعملی اولان فقه کتابلرینی‌ده شریعت مسئله‌لرینی‌ده اصلاح ایتمك البته لازمدر. لكن شو حقیقتی آڭلاوچی‌ده آزدر، اویله بویوك خدمتلره مستعد اهلیتلی آدملرده غایت آزدر. نظام جهتی اصلاح قیلنوب ده، شریعت جهتی اصلاح قیلنماز ایسه، بوندن صوڭ کله‌چك قاضیلردن، ره‌فورمه ویرله‌چك صوبرانیه‌دن همان فائده چیقماز. بزم خلق مفتیلردن صوبرانیه اعضالرندن شکایت

Из фондов Российской Национальной библиотеки

ایدرلر. درست، مفتی‌ده ده اعضالرده ده گناه واردر، قصور واردر. لکن توب قصور اشخاص‌ده توگل. یول طوغری اولماسه، اڭ مقتدر اڭ مستقیم آدم‌ده طوغری حرکت ایده‌مز.

اشته، نظام جهتلرینه دائر بعض آغرلقلری دفع ایتمك آرزوسیله شو ماده‌لری یازدم.

ه) دینی ملی اجتماعی حقوقمزی طلب یولنده حرکت ایتوچی آدملرڭ بعضلری «کوب صوراسه‌ڭ، بلکه برازی ویرلور» مقالیله یعنی بازار قاعده‌سیله حرکت ایدرلر. بعضلری «کوب صوراسه‌ق، آزدن ده محروم قالماسه‌ق یارار ایدی» قورقوسیله احتیاط ظرفلرینه یعنی «تیك طورو» راحتنه میل ایدرلر. بن لائحه‌م‌ده شو افراطدن شو تفریطدن صاقلاندم. بوتون ماده‌لری شوکونگی احوالمزه شوکونگی حاجتمزه کوره، عدالت اورتالغنده انصاف یولنده یازدم. حکومتله معامله‌ده مجامله قیلو جهتلرینی‌ده اونوتمادم. ملتڭ صاننه شاننه مناسب حاجتلرینی حریتله یازمش ایسه‌م‌ده، حکومتله مجامله رسملرینی‌ده بوزمادم. طلبلرم حاجتمزه کوره، بیانم ادبمزه کوره اولدی.

و) شوکون بزم حالمزه کوره صایلاو اصوللری غایت آغردر. مفتیلری قاضیلری صایلامق یا تعیین ایتمك مسئله‌لرینڭ برینه بن اوزم حاضرگه قدر قرار ویره آلمادم. صایلاو اصوللرینی لائحه‌ده آنجق خلق مرادینه کوره یازدم. صایلاو یوللرینڭ آغرلغنه کوره، عمرلك صایلاو طرفنه میل ایتدم. اوقوچیلر ایچنده قولای بر یول طابوچیلر چیقسه، لائحه‌م ماده‌لرینی تبدیل ایتمك آسان بر اشدر.

درست، محترم سلفڭ دینی عادات حسنه‌لرینه، ملتڭ حیات ملیه‌سنه کوره، بن اوزم صایلاو طرفنده‌یم. لکن لائحه‌م‌ده بوندن قطع نظر ایتدم. مفتیلری قاضیلری وقتلی صایلامق بایتاق فتنه‌لره، فساد شیوعنه سبب اولور. بوڭا کوره، مؤبد صایلامق جهتلرینی التزام ایتدم.

ز) مفتی اولاچق ذات ملت ایله حکمدار هم حکومت آراسنده واسطه‌سز بر ترجماندر. بزم شوکونگی حالمزه کوره مفتیلك وظیفه‌سی بزده شودر. بوڭا کوره، مفتیلرڭ حقوقلرینه صایلانمه‌لرینه دائر ماده‌لرمـ

باشقه بر قاعده‌لره بنا ایتدم. بوراده تفصیل ایتمك حاجت اولماسه کرك.

مفتیلرك دین و دنیا علملرنده ماهرلکلری، شبهه یوق مطلوبدر. لکن ایکی جهتی‌ده جامع آدملر بولنماسه: دنیاوی علمی، مدنی تربیه‌سی، دنیاوی وجاهتی کامل اولمق البته مطلقا شرطدر. شو کونگی زاقون قاعده‌لرنچه حقی یوق قدرتی یوق اشلرده اوزینك مهارتی حرمتی وجاهتی برکه‌سنده مقصودینه بلکه نائل اولابیلور. اما صوبرانیه‌نك عادی اشلرینه مفتیلرك مداخله‌لری آز بولسه‌ده، یاری. هر حالده مفتی صوبرانیه‌دن‌ده اوستون بولوب، ملتله حکومت آراسنده بر واسطه‌در، ملتك ترجمانیدر.

ح) اگرده اوزلری قبول ایتسه‌لر، قرگیز قارنداشلر ایله برلشمگی جانم غایت آرزو ایدر. مفتیلری ده قرگیزلردن ده بزدن ده صایلامق شرطیله بر اداره کوله‌گه‌سنه طوپلانسه‌ق هر ایکی طرف ایچون ده غایت مهم غایت کوب فائده‌لر حاصل اولور. قرگیزلر ایله برلشمك نیگزینی اختیار ایدوب لائحه‌می یازدم. شوکون برلشمك فرصتی الدن اچقنسه، ینه‌دن تیز قایتماز. برلشودن الك کوب طابش کوروچی کینه بز اولسه‌ق کرك.

ط) قافقاز مسلمانلرینك نظامنامه‌لرندن نمونه آلوب، لائحه‌مك اولگی مسوده‌لرنده روحانی اداره‌لری مجلسلره بولمك یوللرینی اختیار ایتمش ایدم. لکن صوڭره شو اصولی ترك ایتدم؛ روحانی اداره‌لری اوفاق اوفاق آخوندلقلره تقسیم نظامی دها زیاده معقول کورندی. زیرا ولایت مجلسلرینی صوبرانیه مرکزینه قوتلی زنجیرلر ایله اولگی لائحه‌مده باغلامش ایسه‌مده، کونلرك برنده «صوبرانیه مرکزینك لزومی یوق ایمش، ولایت مجلسلری‌ده کافیدر» دیمك کبی بر حرکت اولابیلمك احتماللرندن امین اولمادم. بناء علیه، مذکور سیسته‌می قویوب ده، لائحه‌مده کوسترلمش ترتیبی اختیار ایتدم. شو ترتیب خلق ایچون ده، اش اشله‌وچیلر ایچون ده کوب مرتبه آساندر. نفقه‌سی‌ده خراجتی‌ده آزدر. «مجلس» نظامیله روحانی اداره‌لر ترتیب قیلنور ایسه، شتات نفقه‌سی، بنم حسابمده، یوز طوقز مڭ روبل اولور؛ اما «آخوندلر» نظامنده شتات خراجتی ٢٧ مڭ بر یوز روبل اولور. (مکتبلر خراجتی هر برندن طیش)

ی) بوندن صوڭ اولابیله‌جك نظاملره کوره‌گنه توگل، بلکه

Из фондов Российской национальной библиотеки

صوبرانیه‌نڭ شوکونگی نظاملرینه شوکونگی حالنه کوره ده، صوبرانیه ده امتحان مخنتلرینڭ طرفداری دگلم. بوڭا کوره لائحه‌م ده امتحان حقوقی یازلمامشدر. امتحان مدرسه‌لرڭ مدرسلرڭ هیئت علمیه‌لرڭ خاص بر وظیفه‌سیدر. هر بر مدنی ملتلرده مکتبلرڭ مدرسه‌لرڭ امتحانلری اشه یارار ایسه، بزم مدرسه‌لرڭ امتحانلری ده اشه یاراسه کرڭ. اون بش یکرمی سنه مدرسه پوچماقلرنده راحت یاتدقدن صوڭ، سه‌می‌پالات‌لردن آلتایلردن اوزون صاقاللرینی اوستره‌یوب، بر ساعتلك امتحان ایچون اوفا شهرینه کیلمك ده، صوبرانیه ده تحقیر ایده‌نلری اوزرنده تز چوکمك ده معنی نه در، عجبا!

صوبرانیه ده امتحان سیئه‌لری صوبرانیه ایچون ده، خلق ایچون ده، شاگردلر امام‌لر ایچون هر جهتله ضرردر: زیرا امتحان مشغولیتی شوملغنده صوبرانیه ده اڭ مهم اشلر، خصوصا زوجیت، انساب مسئله‌لری نکاح طلاق دعوالری هر وقت تأخیر قیلنه، ضرور اشاره صرف قیلنه‌چق ساعتلر بیهوده، فائده‌سز ضائع قیلنه. شاگردلر ایچون، خلق ایچون ضرردر: چونکه بر ساعت ده آدمڭ طبیعتی، اخلاقی، علمی، محله خدمتلرینه اهلیتی، محله جماعتنه یارارلغی آڭلانمق ممکن توگلدر. بوڭا کوره، اخلاقی، علمی، استقامتی جهتندن محله خدمتلرینه محله جماعتلرینه اڭ یارارلق آدملر محروم قالوب؛ صاری توسلی ماتور یوزلی گوزل محبوبلرڭ شفاعتلری برکه‌سنده، اڭ ناچار اڭ قابلیتسز آدملر ده بویوك درجه‌لره نائل اولور. ۱۸۸۵–۱۸۸۶ سنه‌لرده صوبرانیه اڭ منتظم حالنده، اعضالری ده اڭ کامل کیمسه‌لر ایدی. حالبوکه او سنه‌لرده ده اڭ نادانلر مدرسلك محتسبلك درجه‌لرینه نائل اولوب، اوکون بالاتفاق اڭ مستثنا عالملر امتحان قیلنوب ده مدرسلك درجه‌لرینه مستحق کورلمه‌مشلر ایدی. مناسب اولسه ایدی، او آدملرڭ اسملرینی ده بوراده یازوب، اوقوچیلری حیران ایده‌بیله‌جك رذالتلری ده بوراده صانار ایدك. اگرده قاضیلر بوندن صوڭ موقت صایلانوب، امتحان اولگی کبی صوبرانیه ده قالور ایسه، او وقت صوبرانیه‌یه محکمه روحانیه دیمکدن ده فحش و فساد مرکزی دیمك دها زیاده موافق اولور.

ك) عائله نزاعلرینی، نکاح طلاق میراث دعوالرینی هم‌ده معارف

اشلرینی بر اداره‌ده جمع ایتمك ـ مدنیت دنیاسنده نمونه‌سی یوق غایت غریب بر اشدر. آلای‌ده حکومت بوڭا مساعده ویرسه، روحانی اداره‌لرمزده هم حقوق اشلرینی هم معارف اشلرینی وقتلیچه جمع ایده بیلور. صوبرانیه‌ده هم حقوق اشلرینی هم معارف اشلرینی قوشوب، قاعده‌لر ماده‌لر یازمق آرتق آغر ایمش. باش‌ده شو جهتدن غایت اوڭایسزلاندم، بنی تمام عاجز ایتمش نقطه شو ایدی. لکن صوڭره صوبرانیه‌یی متعدد شعبه‌لره بولمك یاردمیله آغرلقدن براز مخلص طابابیلدم.

معارف اشیله حقوق اشلرینڭ داخلیه نظارتنه تعلقلری تمام یوقدر، یاخود غایت آزدر. بوڭا کوره، مینسترستوالرڭ نظارتلوڭ برینه روحانی اداره‌لرمزڭ تابعلگی اگرده ضرور ایسه، او وقت صوبرانیه‌ده حقوق شعبه‌سی عدلیه نظارتنه، معارف شعبه‌سی معارف نظارتنه، اداره شعبه‌سی داخلیه نظارتنه تابع اولمق دها زیاده مناسبدر.

دینی مدرسه‌لرمز بر مینسترستوا نظارتندن نجات طابالماسه‌لر، داخلیه‌ده توگل، بلکه معارف نظارتنده بولنمق تیوش. چونکه داخلیه نظارتی پولیتسیه خدمتی حکومت سیاستیله مشغول بولغانی حال‌ده، معارف نظارتی یاخشی‌می یامانمی علوم معارف خدمتلری ایچون تعیین قیلنغان برادارده‌در. ضرری داخلیه ضررندن البته آز اولور.

ل) حاجتلی یرلرده، مسجدی یوق قریه‌لرده شهرلرده مسجد بنا ایتو، شبهه یوق، ثوابدر. اما مسجدی وار، فقیر کوچوك باشقرد تاتار قریه‌لرنده مسجد صالوب، اهلیتسز قابلیتسز کیمسه‌لردن مؤذن، امام، خطیب قویوب اوز آرالرنده طالاشدروب یورمك ده ثواب، فائده بولنماسه کرك.

بر قریه‌ده بش مسجد صالوب، اون بش عدد مؤذن امام قویوب «بر تینلك قویان اون تینلك زیان!» مقالنچه، بی چاره مسلمانلرنی اوّاره ایتوب طوتودن ایسه، برگوزل مسجد، حاجت قدر مکتبلر صالوب قریه بالالرینی مقتدر معلملر الندە تربیه ایتو ـ ملیون مرتبه آرتق ثوابلیدر. بوڭا کوره، شو لائحه ماده‌لرینی شو اساس اوزرینه، یعنی محله‌لری اوفاقلاتماق نیگزینه بنا ایتدم.

م) شوکونگی روحانی اداره‌لرمزڭ مادی اقتصادی حاللری غایت

مشکلدر. قرغیزلر ایله برلکده بزه حکومت هر سنه بر میلیون روبل ویرسه، روحانی اداره‌لرمزڭ بوتون حاجتلری تأمین قیلنمش اولور ایدی. شو قدر بویوك بر ملتڭ روحانی اداره‌لری نامنه بر میلیونه بز قناعت ایدرز، دولت خزینه‌سی ده بلکه صارانلق ایتمز.

ن) روسیه‌ده صوبرانیه اعضالرینه قاضیلره روسچه‌یی گوزل صورتده بیلمك البته لازمدر. روسچه‌دن خبری یوق قاضی اوزینڭ وظیفه‌لرینی البته ایفا ایده‌مز. آلای‌ده روسچه شرط اولوب اولماق جهتلرینه شو لائحه‌م‌ده تعرض ایتمه‌دم.

س) مکتبلره مدرسه‌لره دائر پرویقتلرڭ لائحه‌لرڭ غایت بویوك اهمیتلرینه کوره، روحانی اداره‌لره دائر شو لائحه‌م‌ده مکتب مدرسه ماده‌لرینی تفصیل ایتمه‌دم. اگرده مکتب مدرسه اشلری صوبرانیه نظارتنه ویرلور ایسه، او وقت خلقڭ حالنه کوره زماننه کوره مکتب مدرسه‌لره پروغرام کبی لائحه کبی شیلری البته اهللری ترتیب ایدر. خلق زاقون ماده‌لرینه توکل، بلکه زاقون ماده‌لری خلقڭ حالنه تابع اولمق طبیعی بر حالدر.

ع) خلقڭ حالنه حاجتلرینه موافق لائحه یازمق، خصوصا حکومت النه، پارلامنتلر نظرینه پرویقتلر حاضرلمك، درست، غایت بویوك اقتداره، اوزون زمان اشتغاله محتاجدر. لکن بویوك اصلاحات بناسنده بنم‌ده بر طاشم اولور املیله شو لائحه‌یی یازدم. بویوك بنا یالگز متعدد مختلف اللرده تمام اولور.

ف) اوقوچیلر اوزلرینڭ ملاحظه‌لرینی هر ماده یاننه قید ایتوب کچسه‌لر گوزل اولور ایدی. ماده‌لر هر طرفدن هر جهتدن انتقاد قیلنمش اولوب، افکار عمومیه حضورنده یا مقبول یا مردود اولمق فائده‌سی ظاهر اولور ایدی.

ص) اگرده روحانی اداره‌لرمزه دائر زاقون ماده‌لرینه رەفورمه ویرلور ایسه، فقه کتابلرینه‌ده اصلاح ویرمك البته لازم اولور. یوقسه، نظام جهتی اصلاح قیلنوب‌ده شریعت جهتی اصلاح قیلنماز ایسه، صایلانمش قاضیلردن ده فائده چیقماز.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

ق) هر خلقنڭ حیات ملیه‌سنده اڭ قیمتلی دقیقه‌لر فرصت دقیقه‌لریدر. شوکون بزه تاریخ مرحمتیله احسان قیلنمش اڭ عزیز فرصتلری فوت ایتمه‌یوب، ملی حاجتلرمز یولنده استفاده ایتمك البته لازمدر. فرصت الدن چیقار ایسه، ینه‌دن قایتماز. شو ساعت یا حیات حبه‌سی یا انقراض اورلغی ایگله‌چك!

مقدمه

١) روسیه مسلمانلرینڭ دینی اشلری اوزلرینڭ روحانیلری اداره‌سنده اولور.

بیان: دینی اشلر: مسجدلرده محله‌لرده روحانیلرڭ بوتون وظیفه‌لری، دینی مکتبلره مدرسه‌لره شاگردلرینه معلملرینه مدرسه‌لرینه ناظرلرینه نظارت ایتمك اشلری، دینی محکمه‌لره عائد نکاح طلاق نفقه میراث کبی عائد اشلری.

٢) دین عالملری، روحانیلر: مؤذن، معلم، خطیب، آخوند، مدرس، قاضی، نائب، مفتی عنوانلرنده اولوب؛ شو جمله‌دن، مؤذن، معلم، امام، خدمت‌ده اولدقلری حالده، توبه‌ن درجه؛ خطیب، آخوند، مدرسه مدرسلری اورتا درجه؛ قاضی، نائب، مفتی، مدرسه عالیه مدرسلری بویوك درجه اعتبار قیلنور.

خدمت‌ده اولمازلر ایسه‌ده، مدرسه درسلرینڭ همه‌سندن امتحان طوتمش عالملر اورتا درجه؛ مدرسه عالیه درسلرینڭ همه‌سندن امتحان طوتمش عالملر بویوك درجه حساب قیلنور.

٣) معارف یورتلری: ابتدائی، اورتا، بویوك نامیله اوچ درجه اولور. ابتدائی درجه «مکتب» اورتا درجه‌سی «مدرسه» اسمنده؛ بویوك درجه‌سی «مدرسه‌عالیه» اسمنده اولور.

٤) دینی محکمه‌لر: بویوك محکمه، اورتا محکمه، محله محکمه‌سی اسمیله اوچ درجه اولور. بویوك محکمه یالگز برگنه اولوب، اوفاده محکمه اسلامیه اسمنده اولور. اورتا محکمه هر آخوندلقده آخوندلردن؛ محله محکمه‌لری هر محله‌ده خطیبلرڭ حکم بولمه‌لرندن عبارت اولور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٥) شوكون اوفا صوبرانيه‌سنه تابع مسلمانلرله برابر روسيه تبعه‌سی بوتون قرگيزلرده اوفا صوبرانيه‌سنڭ نظارتنه تابع اولور.

٦) صوبرانيه اداره‌سنه عائد اشلر: ١) معارف اشلريله، ٢) آشقا باشقه اولان دينی اشلر اولمق اوزره ايكی قسم اولور.

برنچی باب

دينی محكمه‌لرڭ روحانيلرڭ النده اولاچق دينی اشلر

٧) مسلمانلرڭ دينی محكمه‌لرنده اوزلرينڭ دينی عالملری طرفندن قارالاچق اشلر: 1) نكاح طلاق دعوالری، 2) لعان، عنينلك، خسته‌لك نزاعلری، 3) بر عذر كوسته‌روب تفريق صوراوچی خاتونلرڭ عريضه‌لری، 4) نكاح حقوقنه خيانت ايتمك شكايتلری، 5) عموميتله ميراث مسئله‌لری، 6) وصيت مسئله‌لری، 7) نسب دعوالری، 8) ولايت وصايت حقوقلرينه وظيفه‌لرينه عائد شكايتلر، 9) دينی مكتب مدرسه‌لر، مكتب مدرسه‌لر ايچون حاجت اولاچق كتابلر، شاگردلرڭ تربيه‌لرينه صحت سلامتلكلرينه ادب اخلاقلرينه دائر تربيه‌لر، معلملر مدرسلر، 10) عبادتخانه‌لر مسجدلر، 11) وقفلر، 12) قبرستانلرڭ دين جهتنجه اشلری، 13) حاجتلی محله‌لری آچمق، لزومسزلرينی يابمق، 14) واجب صدقه‌لری مسلمانلرڭ دينی ملی حاجتلرينه صرف ايتمك تدبيرلرينی قورمق، 15) وليلری يوق فقير يتيم بالالری خصوصا قزلری تربيه چاره‌لرينی كورمك، 16) روحانيلری منصبلرينه قويمق، تيوشلی اولور ايسه، توشورمك، 17) حاجت وقتده روحانيلره پاسپورط، مسامحه كاغدلری ويرمك، 18) وظيفه‌لرينی روحانيلرڭ ادا قيلوب قيلمامقلرينی احتساب ايتمك، 19) اوز رضالريله مراجعت ايته‌چك ايكی طرفڭ دعوالرينی فصل ايتمك، 20) مه‌تريكه دفترلری طوتمق، بيان كاغدلری ويرمك، 21) روحانيلرڭ يتيم بالالرينی تربيه‌لب اوقوتمق ايچون، طول خاتونلرينه هم‌ده عاجز اولمش روحانيلره ياردم ايتمك ايچون اعانه قاصه‌لری آچمق، 22) نره‌دن كلسه‌ده شرعی مسئله‌لره فتوی جوابلری

Из фондов Российской Национальной библиотеки

یازمق، 23) مصحفلرنڭ هفتیکلرنڭ مطبعه‌لرده طبعنه نظارت ایتمك، 24) عبادتلری، دینی رسملری، روحانی حاجتلری ایفا ایتمك.

ایکنچی باب

محله محکمه‌لری

٨) محله‌ده خطیب افندیلرنڭ حکم بولمه‌لری محله محکمه‌سی آتالوب، اوزلرینڭ رضالریله مراجعت ایتوچی مسلمانلرنڭ اشلرینی خطیب افندی یاخود نائبی فصل ایدر.

٩) محله محکمه‌لری اوز محله‌لرنده نکاح طلاق دعوالرینی، عمومیتله میراث مسئله‌لرینی، وصیت مسئله‌لرینی، نسب دعوالرینی، ولیلك وصیلك حقوقلرینه وظیفه‌لرینه عائد شکایتلری، محله قبرلکلرینڭ دینی جهتلرینی، اوز رضالریله مراجعت ایتوچی ایکی طرفنڭ دعوالرینی، مه‌تریکه دفترلرینی قارار؛ عبادتلری، دینی رسملری، روحانی حاجتلری ایفا ایدر.

اگرده دعوالرنڭ برنده ایکی طرفنڭ بری روحانی اولسه، یاخود روحانیلرنڭ برینه مسئولیت مترتب اولاچق اولسه، شو تقدیرلرده صوبرانیه طرفندن فرمان اولسه‌غنه قارار؛ یوقسه، رد قیلور.

١٠) محله محکمه‌سنڭ حکمندن ناراضی طرف - حکم کونندن اعتباراً (٤٠) کون ایچنده صوبرانیه‌غه شکایت ایتمز ایسه، حکم اوزینڭ قوتنه کروب، بوندن صوڭ شکایت التفاتسز قالدرلور.

اوچنچی باب

اورتا محکمه‌لر (آخوندلر)

١١) صوبرانیه دائره‌سنه داخل محله‌لر دین هم معارف أشلری جهتنچه رایونلره تقسیم قیلنوب، هر بر رایونده آخوندلق اولور.

١٢) آخوند یدنچی ماده‌ده (2-3-9-10-11-12-15-18-20-21-22) رقملرده صانالمش اشلری قارار، محله روحانیلرینڭ قدرتلرندن اوستون نزاعلری تفتیش ایدر، صوبرانیه‌غه معلومات ویرور.

١٣) آخوند حکمندن راضی توگل آدم ١٠نچی ماده مفادنچه عمل ایدر.

دورتنچی باب

محکمه اسلامیه

١٤) صوبرانیه ولایت پراوله‌نیه‌لریله بر درجه‌ده صانالور؛ بوڭا کوره، ولایت پراوله‌نیه‌لرینه اوتناشه‌نیه، داخلیه نظارتنه دونوسه‌نیه یازار، قانسه‌له‌ریه‌سی، بوتون چینوونیکلری ولایت پراوله‌نیه‌سی درجه‌سنده اولور.

١٥) صوبرانیه‌ده بر مفتی، بر نائب، بش قاضی، بر سه‌کره‌تار، ایکی ترجمان، بر آرخیواریوس، کرك قدر سه‌کره‌تار معاونلری، حاجت قدر یازوچیلر بولنور.

١٦) مفتی صوبرانیه‌ده رئیس، مسلمانلرڭ دین باشی، حکومت حضورنده واسطه‌لریدر، مسلمانلرڭ دینی ملی حاجتلرینی مینسترلره، مینسترلر مجلسنه، دولت شوراسنه، حتی ایمپراطور حضرتلرینڭ بالذات اوزینه تقدیم ایده بیلور.

١٧) حکمدن باشقه اشلرده مفتی ناچالستوالره محکمه‌لره یازار؛ گوزل خدمتلری سبقت ایده‌چك روحانیلری مکافاتلره تقدیم ایدر؛ مکتب مدرسه‌لری، محله روحانیلرینی، آخوندلری هر وقت تفتیش ایده‌بیلور.

١٨) ارلرینڭ وفاتی معلوم اولوب‌ده اثباتنه داقومینت آلو ممکن بولماغان صورتلرده خاتونلرڭ نکاحلرینه، هم‌ده آلتی آیدن آز اولمق شرطیله معین یاشلری طولماغان یگیتلرڭ قزلرڭ نکاحلرینه یا اوزلرینڭ یا ولیلرینڭ مراجعتلری بوینچه، قبول قیلنورلق عذرلری بولغان صورتلرده مفتی اذن ویره بیلور.

١٩) صوبرانیه اوچ شعبه‌یه، شعبه‌لر اوسته‌للره تقسیم قیلنوب، هر اوسته‌ل اوزینه تعیین قیلنمش اشلری ادا قیلور. آرخیف شعبه‌سنده بر

قاضی ایله آرخیواریوس، یاخود آرخیواریوس ایله سەکرەتار معاونی یالکز اوزلری اش کوررلر (ژورنالسز) باشقه شعبەلردە ایسە، برندە مفتی برندە نائب ریاستی تحتندە، سەکرەتار، بر سەکرەتار معاونیله برلك دە هر کون اش قارالور. اما بویوك اشلر عمومی هیئت دە مذاکره قیلنور.

٢٠) خصوصی هیئت دە (شعبەلر مجلسندە) اوچ اعضا، عمومی هیئت دە مفتی هم نائب داخل اولدقلری حالدە آلتی اعضا بولنمق شرطدر. بوندن آز اولور ایسە، حکم قوتسز حساب قیلنور.

٢١) حکمنك نفوذی ایچون شرط قیلنمش اعضالرك عددی تمام توکل ایسە، اوفا شهرینك آخوندلری خطیبلری دعوت قیلنوب، صان تکمیل قیلنور. رأیلرك اختلافی تقدیرندە کوبلك طرفی معتبر اولور.

٢٢) مفتی یوق وقتدە وظیفەلرینی نائب ادا ایدر، مفتی حاضر اولور ایسە، نائب دە یالکز اعضالق وظیفەسی قالور.

٢٣) صوبرانیه حکمندن ناراضی طرف-حکم کوننَدن ایکی آی مدت ایچندە صوبرانیه واسطەسیله سەناته پروشەنیه ویرەبیلور. صوبرانیه ایسە اوزینك قرارینی هم دە لازم اولابیلەچك معلوماتی پروشەنیه ایله برابر اون بش کون ایچندە سەنات نظرینه تقدیم ایدر. ناراضی طرف ایکی آی مدت ایچندە شکایت ایتمز ایسە، شکایت حقی ساقط اولوب صوبرانیه حکمی نافذ اولور.

٢٤) حکمدن باشقه اشلردە صوبرانیه داخلیه نظارتنه تابع اولور، همه حسابلرینی طوغری آکا کوندرور، راصخودلری حقندە دە آندن مساعدە آلور.

٢٥) محله روحانیلرینك آخوندلرك اوستندن خلقك شکایتلرینی صوبرانیه تفتیش ایدر. شو خصوصدە لازم اولابیلەچك جوابلری معلوماتلری طوپلادقدن صوك، اقتضاسنەکورە، یا روحانیلرك حکملرینی تمام فسخ ایدر؛ یاخود حکملرینك بعض نقطەلرینه تبدیل ایدر، یاخود حکملرینی تأکید ایتوب، شکایتلری نتیجەسز براقور.

٢٦) ایرلری یا مجنون یا مفقود یاخود رەستانت خدمتلرینه قاتورغه جزالرینه سورولمش، یا ایسە عسکرلك خدمتلرینه آلنمش خاتونلرك تفریق

Из фондов Российской национальной библиотеки

طلبلری یالگز صوبرانیه نظرینه مخصوص اولور. نکاح حقوقنه ایکی طرفدن برینڭ خیانت دعوالری ده یالگز صوبرانیه معرفتنه خاص اولور.

۲۷) شریعت جهتنچه ممنوع نکاحلر خصوصنده (۷٤) گناهلیلری، یعنی ایکی طرفی هم ده عقد قیلوچیلری، کذلك حقوقلری یوق ایکن نکاح عقد قیلو اشلرینه مداخله ایتوچیلری صوبرانیه تیوشای محکمه‌لر تدبیرینه تسلیم ایدر.

۲۸) صوبرانیه اوزی ده، آڭا تابع روحانیلری ده مسلمانلرڭ دنیاوی محکمه‌لره عائد اشلرینه مداخله ایتمز. روحانی خدمتلرڭ برینه تعیین قیلنمامش مسلمانلرڭ دین جهتنچه قصورلری ادبسزلکلری کورلسه، یالگز نصیحت ویره بیلور.

۲۹) صوبرانیه طرفندن اوزینه تابع روحانیلره ویرله بیله‌چك جزالر: ۱) تنبیه، ۲) عتاب، ۳) اوز حضورینه چاقروب وعظ، ٤) یا تمام یا موقت عزل، ۵) روحانیلره خاص حقوقدن محروم ایتمك.

۳۰) صوبرانیه نامنه ویرله‌چك هر نوع یازولر تورکی اولسه‌ده روسچه اولسه ده مقبول اولور. مه‌تریکه دفترلری تورکی یازلور. صوبرانیه ده هر نرسه، عائله حقوقلرینه عائد حکمنامه‌لر تورکی یازلور. اما صوبرانیه‌دن خصوصی آدملر نامنه چیغه‌چق کاغدلر، نظام محکمه‌لرینڭ برینه تسلیم قیلنه‌چق یازولر، مه‌تریکه دفترلرندن آلنه‌چق بیاننامه‌لر، عمومیتله شهادتنامه‌لر روسچه یازلور. روحانیلر نامنه مخصوص چیغه‌چق کاغدلر تورکی یازلور.

۳۱) دولت مکتبلرنده اوقوچی اسلام بالالرینه لسان یازو دین ایمان اخلاق درسلرینی اوقوتمق ایچون انابتلی عالملری معلم مؤدب صفتیله مکتب ناچالستوالرینڭ رضالریله صوبرانیه تعیین ایدر. اسلام معلمی مکتبڭ هیئت تعلیمیه‌سنده اعضا اولوب، باشقه‌لری کبی ژالووانیه آلور. خدمتده‌گی عسکرلرڭ، تورمه‌لرده محبوسلرڭ بولنیتسه‌لرده خسته‌لرڭ دینی حاجتلرینی ادا ایتمك ایچون مقتدر روحانیلر تعیین ایدر. اون مڭ جان قدر مسلمانی بار یرلرده اویه‌زد هم ولایت اداره‌لرینه غلاصنی ایتوب روحانیلر یبه‌رر.

٣٢) اوز دائره‌سنه داخل بوتون روحانیلره، مکتبلره مدرسه‌لره، عموما معارف یورتلرینه، درس کتابلرینه، درس پروغراملرینه، شاگردلرك ادب اخلاقلرینه نظارت ایدر، مکتب مدرسه آچمق خصوصلرینه مساعده ایدر.

٣٣) عالملری روحانیلك منصبلرینه تعیین ایدر؛ تیوشلی اولور ایسه، جزا ویرور. لازم اولور ایسه، مسامحه کاغدلری ویرور.

٣٤) اسکی مسجدلرك تعمیرینه مساعده ایدر؛ اسکی هم یاڭی محله‌لرده جماعتڭ مضبطه‌سنه کوره، عمارت نظاملرینه موافق پلان فاصاد اوزرنده یاڭی مسجد بناسنه اذن ویرور.

٣٥) ولیلری یوق یتیم بالالری تربیه ایتوب اوقوتمق، طول خاتونلری مجبوریتدن صاقلامق، قارتلق یا خسته‌لك بلاسیله ضعیفلنوب خدمتدن چیقمش روحانیلره روحانیلرك یتیم بالالرینه طول خاتونلرینه یاردم ایتمك ایچون، جمعیتلر تأسیس ایدر، یاردم قاصه‌لری آچار، خزینه‌لرك سرمایه‌لرینی کوبه‌یتوب طورو ایچون چاره‌لر کورر.

٣٦) عشر، زکات، فطره، قربان کبی واجب صدقه‌لری فی سبیل‌الله، یعنی عمومڭ منفعتلرینه عمومڭ خیرینه صرف ایتدرمك یولنده ادبی جهتله اجتهاد ایدر، خصوصا اسلام علملرینڭ ترقیاتنه انتشارینه سبب اولابیله‌چك یوللری کوسته‌رور.

٣٧) دین فائده‌سی خدا رضاسیچون تعیین قیلنمش وقفلره نظارت ایدر.

٣٨) قران کریم، هفتیك، حدیث، تفسیر، همده عمومیتله دینی کتابلری کوزل هم درست باصدرمق اشلرینه اهتمام ایدر. مقدس مصحفلری مطبعه‌لرده تام نظافتله بویوك احترامله طبع ایتدروب، تیپوغرافیه لیتوغرافیه خطالرینی ستره‌ئوتیب بوزوقلرینی اڭ بویوك اهتمامله توزه‌تمك ایچون تیوشلی یرلره مقتدر مصححلر تعیین ایدر.

٣٩) محله‌لر صانینه کوره، مه‌تریکه دفترلری حاضرلب، هر سنه طاراتور. محله‌لردن قایتارلمش مه‌تریکه دفترلرینی آرخیفده صاقلار، مه‌تریکه دفترلرینڭ درست منتظم یازلولرینه دقت ایدر.

٤٠) اگرده حاجت اولسه، اوزینك اشلرینی ولایت اوبلاست پراوله‌نیه‌لری پولیتسیه‌لر واسطه‌سیله تفتیش ایتدره بیلور؛ لازم اولابیله‌چك معلوماتی مه‌تریکه دفترلرینی بونلر واسطه‌سیله طوپلاتور. یاخود آخوندلردن خطیبلردن شو اشلری ادا ایتدرر.

٤١) صوبرانیه‌ده همه محله‌لری بوتون مسجدلری معبدلری همه روحانیلری مکتب مدرسه‌لری، معلم مدرسلری، وقفلری، ناظرلرینی تفصیلاتیله ضبط ایتمك ایچون دفترلر بولنور. روحانیلرك عزللری نصبلری عتابلری جزالری وفاتلری مسامحه‌لری او دفترلرده قید قیلنور.

٤٢) صوبرانیه اوزینك حکملرینی، شکایت مدتلری انقضاسندن صوك، تیوشلی پولیتسیه‌لره یازار؛ آنلر ایسه، تنفیذ ایدرلر.

٤٣) مدرسه‌ده امتحان اصوللرینك منتظم اولاچق وقتنه قدر، روحانیلك درجه‌لرینه امتحان ایچون قازان استرحان پتروپاول کبی شهرلرده امتحان هیئتلری تشکیل ایدوب، اللرینه دستور العمل اولمق اوزره امتحان نظاملری ویرور. مدرسه‌ده امتحان اصوللری اصلاح قیلندقدن صوك امتحان هیئتلری اوز باشنه منسوخ اولور. مکتب فنلرینی تمام ایتوچیلر امام، مدرسه درسلرینی تکمیل قیلوچیلر خطیب، مدرسه عالیه درسلرینی تکمیل ایتوچیلر مدرس اولور.

٤٤) اوزینك قرارلرینی تدبیرلرینی اعلان ایتوب، محله اشلرینه معارف مسئله‌لرینه، روحانیلرك شاگردلرك ذوقنه مناسب اولابیلور شیلردن بحث ایتمك ایچون، صوبرانیه، بر قسمی رسمی، بر قسمی غیر رسمی اولمق اوزره وه‌دوموست (معلومات) چیقارر.

٤٥) شوکون مسلمانلرك معامله‌لرنده واقع اولور اسکی یاکی اوفاق بویوك اشلرك حکملرینی شریعت اسلامیه نوریله تنویر ایدوب، تورکی لسان‌ده «شریعت ـ قانون» کتابی نشر ایدر، همه روحانیلره دینی محکمه‌لره دستور العمل اولور.

بشنچی باب

روحانیلری منصبلرینه تعیین ایتمك

٤٦) عالملر روحانیلك رتبه‌لرینه دینی خدمتلره وقتلی توگل بلکه عمرلك صایلانور.

شو شرطلری جمع ایدن آدم صایلانمق حقنه مالك اولور: ۱) روسیه تبعه‌سی اولمق، ب) محله روحانیلگنه (۲۳)، اورتا درجه‌لره (۲۶)، بویوك درجه‌لره (۳۰) یاش تمام اولمق، ج) جنایتدن، محکمه حضورنده محکومیتدن پاکلگی حقنده النده تزکیه نامه‌سی بولنمق، د) نسلی، یاشی حقنده مه‌تریکه دفترندن شهادتنامه‌سی یاخود رسمی بر داقومنتی اولمق، هـ) سفه، اسراف، افلاس جهتیله وصی النده بولونمامق، و) دینی محکمه قراریله روحانیلك حقی آلنمش، یا بر دفعه تمام عزل قیلنمش اولمامق، ز) اخلاق اعمال استقامتی، اعتقاد مذهب توزوکلگی حقنده استاذلرینك شهادتی، مکتب مدرسه فنلرندن امتحان شهادتنامه‌لری بولنمق. شو شرط یالگز محله روحانیلرینه اورتا درجه‌لره نسبتله شرطدر.

٤٧) صوبرانیه وویه‌ننی ناچالنیکلر ایله یازشوب، هر براوقروغده اسلام عسکرلری ایچون برر آخوند، برر امام، برر مؤذن تعیین ایدر. محاربه وقتلرنده صوغوش یرینه واروچی هر بر قورپوص ایچون وقتلی آخوند، مؤذن کوندورر. صو عسکری حقنده ده شویله‌در. (حربی روحانیلرك ژالووانیه‌لری خزینه‌دن هم‌ده عسکرلك حسابندن اولمق ضرورتیله، البته پریغووور شرط اولماز).

٤٨) قریه‌لرده مؤذنلك ایچون مکتب تمام ایتمك؛ قریه‌لرده امام، شهرلرده مؤذنلك ایچون مدرسه‌لرك اولگی اوچ صنفلرینی تمام ایتمك؛ قریه‌لرده خطیب، شهرلرده امامت ایچون مدرسه‌لرك بوتون صنفلرینی؛ قاضیلق ایچون مدرسه عالیه‌ده بوتون درسلری تمام ایتمك شرطدر.

٤٩) شو (٤٦-٤٨) ماده‌لرده بیان قیلنمش داقومنتلر ایله برابر خلقك عریضه‌لری هم‌ده آیلق معین وظیفه ایله انتخاب ایتدکلری حقنده خلقك پریغوووری بولنور ایسه، اگرده غوبه‌رناطور طرفندن شریعت نظرندن برر مانع طابولماسه، صوبرانیه تعیین ایدر.

٥٠) آخوند خطیبلر آراسندن صایلانور. آخوندلق‌ده بار روحانیلرك لااقل ایکی ثلثی اختیار ایتسه‌لر صوبرانیه آخوند نصب ایدر.

٥١) مفتی، نائب، قاضی صوبرانیه زالنده مفتیلك خدمتی ایتوچینك ریاستی کوله‌گه‌سنده شار نظامی ایله صایلانور. صوبرانیه ده خدمت ایتوچیلر شو صایلاوده قاتشماز.

٥٢) قاضیلر صایلانه‌چق اولور ایسه، کونی ساعتی مفتیلك خدمتلرینی کوروچی ذات طرفندن اعلان قیلنور. انتخاب حقنه مالك آدملر مذکور ساعت‌ده صوبرانیه‌ده حاضر اولوب، داقومنتلری موجبچنه دفترده قید قیلنور. حاضر اولان صایلاوچیلر کوب اولسه‌ده آز اولسه‌ده ولایت ناچالنیگی حضورنده صایلاو مجلسی باشلانور. شارلری الك کوب اولان آدملردن نوبتله هر قاضی ایچون ایکی کیمسه، داقومنتلری هم‌ده مفتی زاکلوچه‌نیه‌سیله برابر، مفتی اسمندن داخلیه نظارتنه تقدیم قیلنوب، هر ایکیدن بری تعیین قیلنور.

٥٣) مفتی، نائب انتخابی‌ده یوقاری ماده‌ده بیان قیلنمش طریقله اولور. لکن بوراده هر بری ایچون اوچ آدم شارلری کوبلك نوبتیله صایلانوب، مفتی اسمندن داخلیه نظارتنه، آندن ایمپراطور حضرتلرینه تقدیم قیلنوب، آرادن بری تعیین قیلنور.

٥٤) قاضیلری صایلامق حقنه مالك مسلمانلر: ١) هر آخوندلق‌ده بولنور متولیلك اعضالرندن بر آدم، ٢) قاضی اولابیلمك حقنه مالك هر بر عالم (٤٨ ماده).

٥٥) مفتی هم نائب صایلامق حقنه مالك مسلمانلر: ب) مدرسه عالیه مدرسلری، ج) شهر آخوندلری، د) یدنچی درجه‌ده وویه‌ننی یا غراژدانسکی چینوونیکلر، ه) خدمت‌ده اولدقلری حال‌ده دووره‌نسکی پره‌دوودیتللر، و) پوچوتنی میراووی صودیه‌لر، ز) یمینلی وکیللر،

ح) زه‌مسکی ناچالنیکلر، ط) ولایت، اویه‌زد زه‌مستوالرنده رئیسلر، اعضالر، ی) ولایت، اویه‌زد زه‌مسکی صوبرانیه‌لرده غلاصنیلر، ك) هر جمعیت خیریه اسلامیه‌ده رئیسلر، فخری اعضالر، ل) جمعیت خیریه‌لردن برینه بردن لااقل اوچ مڭ روبل احسان ایدنلر، م) مدرسه‌لر فائده‌سینه اوچ مڭ روبللك ملك وقف ایدنلر، ن) اوز کیسه‌لرندن بر تربیه یورتی آچوب، لااقل اون یتیم بالا تربیه قیلوچیلر، س) شهر دومالرنده اعضالر، ع) هر قریه‌ده متولیلك اعضالرندن بری.

آلتنچی باب

روحانیلرڭ امتیازلری، جزالری.

٥٦) یوقاری‌ده ۳نچی ماده‌ده مذکور اوچ درجه روحانیلرڭ هر بری، خدمت‌ده ایکن، دولت نالوغلرندن، وولوست صودلری زه‌مسکی ناچالنیك حکملری آستنده قالمقدن، خلق اوزرینه یوکله‌نمش هر خدمتدن، پریساژنی زاسه‌داتل‌لك ایچون چاقرلمقدن، عسکرلك خدمتلرندن آزاد اولور.

٥٧) عیب‌سز طوتاش یکرمی سنه خدمت ایدوب اورونلرندن چیقمش، یاخود خسته‌لك عاجزلك ضعیفلك بلاسیله منصبلرینی براقمش روحانیلرده شو امتیازه مالك اولور.

٥٨) اورتا، بویوك درجه روحانیلر اگرده عیب‌سز طوتاش اون سنه خدمت ایدرلر ایسه، پوچوتنی غراژدانین، یکرمی سنه خدمت ایدرلر ایسه، پوطومستوه‌ننی پوچوتنی غراژدانین امتیازینه نائل اولور. اما محله روحانیلری یکرمی سنه عیب سز خدمت ایدرلر ایسه، پوچوتنی غراژدانین اولابیلور.

٥٩) روحانیلر دینی وظیفه‌لرنده قصور ایدرلر ایسه، یاکه، نره‌ده ایسه‌ده نه وقت ایسه‌ده، ادب خلافنده حرکت ایدرلر ایسه، صوبرانیه طرفندن جزا ویرلور. باشقه خصوصلرده گناهلی اولور ایسه، گناهلرینه کوره محکمه‌لره ویرلور. صوبرانیه اعضالرینڭ محاکمه‌لری هر حالده اوزلرینی نصب ایتمش اداره‌لره عائد اولور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٦٠) دولت مصلحتیله حکومت فرمانیله خدمت ایچون بر یره کوندورلدکلری وقت ده خزینه قاصه سندن مفتیلره دورت ، اعضالره اوچ آت حسابیله یول خرجی ویرلور .

٦١) روحانیلر دینی خدمت ایچون محکمه لر طرفندن دعوت قیلنور ایسه ضرورت عذر یوق ایکن البته تخلف سز وارور . اخلاصلی حقانیتلی خدمتلری برابرینه مکافاتلره استحقاق کسب ایدرلر . شو خصوص ده آنلری مفتی مینستر نظرینه تقدیم ایدر .

٦٢) محله روحانیلرینڭ مسامحه لری حقنده صوبرانیه اوزی بر نظام توزوب ، همه روحانیلره طاراتور ، روحانیلر شوڭا موافق حرکت ایدرلر .

یدنچی باب

عبادت خانه لر ، مسجدلر .

٦٣) عبادت خانه رسمی صورت ده محله سی یوق یرلرده طوپلانوب برلك ده جماعتله عبادت ایتمك ایچون صوبرانیه مساعده سیله آچلمش خانه لردن عبارتدر . محلی پولیتسیه طرفندن مانع یوقلق حقنده شهادتنامه سیله عریضه سیله مراجعت ایتوچیلره صوبرانیه مساعده ویرور .

٦٤) عبادت خانه حضورنده یالگز بر امام تعیین قیلنوب ، مه تریکه دفترلری ویرلور . پولیتسه منع ایتسه ، یاخود محله آچیلسه ، عبادت خانه اوزینڭ قوتندن توشه ر . ایرجان حسابی (٦٠) دن آز یرلرده عبادتخانه آچیلماز . بر عبادتخانه سی وار یرده ایکنچی بر عبادتخانه مساعده قیلنماز .

٦٥) عبادت خانه حکم ده مسجد کبی دگلدر . شوڭا کوره ، نظام جهتنچه مسجد بناسنه شرط قیلنمش شیلر (پلان ، فاصاد ، پریغوور کبی) عبادت خانه ایچون شرط اولماز ؛ مسجدلر حقنده زاقون طرفندن تأمین قیلنمش ایرکنلکلر عبادت خانه لر حقنده یورمز .

٦٦) مسجد : مسلمانلر فائده سنه دولت حمایه سنده عمرلك بر وقفدر . هر خصوص ده وقف املاك حقوقنه مالك اولور ؛ قوپچیلری پوشلینه دن ، خزینه طوپلامه لرندن ، هر بر نالوغدن آزاد اولور .

Из фондов Российской Национальной библиотеки

٦٧) هر محله جماعتی اوز آرالرندن، نظام ماده‌لرینه موافق پریغووور اصولیله، حاجتلرینه کوره، متولیلر انتخاب ایدرلر. متولیلرڭ هیئتنه متولیلك اسمی ویرلور. محله پریغوورینی آخوند تصدیق ایدوب، متولیلرڭ اسملرینی فامیلیه‌لرینی اوفا صوبرانیه سنه معلوم ایدر.

٦٨) متولیلك خدمتلری: مسجدی، مسجدڭ وقفلرینی، مکتب مدرسه‌لرڭ خرج دخللرینی، مکتب مدرسه‌لرڭ صحیه طبیه جهتلرینی، محله وقفلرینی اداره ایتمك اولور. متولیلك هر سنه خرج دخل حقنده صوبرانیه نظرینه حساب تقدیم ایدر. امانتلی حقانیتلی همتلی خدمتلری برابرینه هر متولی مکافاتلره مستحق اولور.

سکزنچی باب

محله جماعتی، روحانیلری، خدمتلری

٦٩) اسکی مسجدلری اولگی پلانلری بوینچه توزه‌تمك، یاخود یاڭیدن بنا ایتمك، هم‌ده یاڭی محله آچمق خصوصلرنده (٣٤) نچی ماده بوینچه عمل قیلنور.

٧٠) مسجد خدمتلرینی باشقارمق ایچون فراش تعیین ایتمك، فراشی چیقارمق، مسجدڭ خرج دخللرینی اداره ایتمك متولیلك وظیفه‌سیدر.

٧١) مسجدڭ بناسی تربیه‌سی، مسجد یاننده بر مکتبڭ بناسی تربیه‌سی، محله روحانیلرینه طورو ایچون گوزل بر یورت، محله روحانیلرینڭ معاشلری وقف برکه‌سنده تأمین قیلنسه؛ یاخود شو تأمینلرڭ هر برینی محله جماعتی پریغووور اصولیله اوز اوستلرینه التزام ایتسه‌لر، یالڭز شو شرطلر تحققی تقدیرنده‌گنه یاڭی محله‌لره صوبرانیه مساعده ایدر. لکن صحراوی اولدقلری ایچون قرگیزلر، آرتق طارالوب اوطوردقلری جهتله سیبیر مسلمانلری شو ماده‌دن مستثنادر.

٧٢) هر محله بر امام بر مؤذن صایلامق حقنه بلا شرط مالکدر؛ لکن وقف یورت یوق ایکن، خطیب صایلامق حقنه مالك اولماز.

Из фондов Российской национальной библиотеки

۷۳) محله روحانیلری (۷) نچی ماده ده صوبرانیه آخوندلره عائد اشلردن باشقه‌لرینی اوزلرینڭ محله‌لرنده ادا ایتمك وظیفه‌لریله مكلف اولور.

۷٤) روحانیلر شو نكاحلری عقد ایتمكدن قطعیا شدتله منع قیلنور: ب) قران كریمڭ نصوصیله شریعتڭ حكمیله تحریم قیلنمش نكاحلر، ج) ایكی طرفدن بریڭ نظام ده معین یاشی تمام دگل ایسه، د) اولگی نكاحلرینڭ انقضالرینه زوالنه (بتووینه) اللرنده داقومنت بولنماسه، ه) ایكی طرفڭ بری مجنونلك عقلسزلق خسته‌لكلرینه مبتلا اولسه، و) ایكی طرفڭ ده رضالغی قطعیا معلوم اولماسه، ز) قزڭ مصلحتلرینی رعایه قیلوچی ولیلرڭ رضالقلری بولنماسه، ح) ایكی طرفك برینی كوچله‌مك مانعلری وار ایسه،.

قید: قرگیز یگیتلرینه ۱٦، قزلرینه ۱۵ یاش كافیدر.

طوقز نچی باب

اوقاف

۷۵) دینی مكتب مدرسه‌لری تربیه ایتمك، خلق آراسنده گوزل اخلاق طاراتمق، مسجدلره روحانیلره یتیملره شاگردلره اعانه ایتمك جهتلرینه تعیین قیلنمش اوقاف صوبرانیه اداره‌سنده اولور. اوقاف: یر، صو، یورت، آقچه كبی املاك اولوب، اهل اسلام طرفندن الله رضاسیچون، اوز اللریله یاخود وصیت یولیله تعیین قیلنمش مؤبد صدقه‌در.

۷٦) صوبرانیه اوزینه تابع بوتون وقفلری مخصوص دفترلرده قید ایدر، قوپچیلرینی آقتلرینی امین یرلرده یانماز صندوقلرده حفظ ایدر، اوقافڭ سلامت بقاسنه، شرطلرینڭ هر وقت هر جهتله رعایه قیلنولرینه اهتمامله نظارت ایدر، متولیلردن هر سنه حساب آلور، داخلیه نظارتنه هر سنه حساب تقدیم ایدر. بوندن صوڭ تعیین قیلنه‌چق وقفلری نظام یوللرینه صالوب، زاقون حمایه‌سنده رسمیت ویرمك جهتلرینی ده تأمین ایدر.

۷۷) وقفڭ تعیین قیلنمش جهتلری صرف قیلنه‌چق اورونلری بتسه، یاخود ویرمك امیدی قالماسه، صوبرانیه او وقفلری «مازاد» اصولیله مزادلرده

«طورغ»لرده صاتار، فائده ویره بیله‌چك نرسه‌لرینی وقف خزینه‌سی حساب آلور.

وقفنڭ فائده‌لرینی خرجلرینی، صرف قیلنه‌چق جهتلرینی اورونلرینی، ناظرلرینی، اجاره‌یه ویرله‌چك ملك اولور ایسه اجاره مدتلرینی، مستأجرلرینی آره‌نداتورلرینی بوتون تفصیلاتیله دفترلرده قید ایدر.

٨٧) وقف ملکلرینه عائد دعوالرڭ هر بری غرازدانسکی محکمه‌لرده قارالور، وقف ماللرینه خیانت ایتوچیلر خزینه ماللرینه خیانت ایتوچیلر حکمنده اولور. وقف ملکلری هر نوع نالوغدن، وقف قوپچیلری هر پوشلینه‌دن آزاد اولور.

٨٩) واقف اوزی متولی تعیین ایتمه‌مش ایسه، محله متولیلگی وقف ملکلرینی اداره ایدر، حفظ ایدر، خرجلرینی دخللرینی یازوب حساب قیلوب طورور.

اوننچی باب

مکتب مدرسه‌لر، معارف یورتلری

٨٠) اوقو اشلری، (٢-٣-٦-١١-٣١-٣٢-٣٥-٣٦-٤١-٤٣-٦٨-٧١-٧٥) ماده‌لره موافق صورتده، صوبرانیه طرفندن اداره قیلنور.

٨١) صوبرانیه معارف یوللرینه صرف قیلنه‌چق سرمایه‌لری باشقه سرمایه‌لردن آیروب، اوز باشنه معارف سرمایه‌سی اسمنده طوتار، یالگز معارف یوللرینه صرف ایدر.

٨٢) معارف سرمایه‌سی: دولت خزینه‌سندن حکومت طرفندن ویرله‌چك آزمی کوبمی مبلغدن، مسلمانلر طرفندن ویرلمش ویره‌له‌چك صدقه‌لردن احسانلردن، مخصوص معارف نامنه تعیین قیلنمش اوقافدن، عمومی وقفلرڭ معارف نامنه افراز قیلنه‌چق حصه‌لرندن، مکتب مدرسه نامنه اهل خیرات طرفندن تعیین قیلنه‌چق وصیتلردن عبارت اولور.

٨٣) محله جماعتاری طرفندن تأسیس قیلنه‌چق «خلق مکتبلری»ده، یا برآدم بر هیئت، یا جمعیت خیریه‌لر، فابریقه زاوودلر طرفندن تأسیس

قیلنه‌چق خصوصی مکتبلرده صوبرانیه نظارتنده‌اولوب، معلملرینی مدرسلرینی صوبرانیه تعیین ایدر.

٨٤) معلملك شهادتنامه‌لری وار معلملر خلق مکتبلرنده‌ده خصوصی مکتبلرده‌ده معلملك حقنه مالك اولور. آدمینستراتسیه طرفندن منع بولنماز ایسه، مکتب یاخود اوقو بولمه‌لری آچوب، بالالرڭ خانه‌لرینه یوروب تعلیم اشلریله اشتغال ایده بیلور.

٨٥) اوقو یورتلری،صوبرانیه مساعده‌سیله آچلمش ایسه، رسمی اولوب؛ باشقه‌لری غیر رسمی اولور.

٨٦) رسمی اوقو یورتلرنده تعلیم اشلرینه محله روحانیلری، صوبرانیه مساعده‌سی اولمادقچه، قاتشماز، لکن هیئت تعلیمیه‌ده اعضا اولابیلور، امتحان مسئله‌لرینه‌ده مداخله ایتمز، رأی ویرمك حقنه‌ده مالك اولماز. بلکه مسجد محله خدمتلری محله روحانیلرینه؛ تعلیم اشلری-تعلیم یورتلرینڭ عالملرینه خاص وظیفه اولور.

٨٧) مکتبلرده معلملك ایتمك حقی دارالمعلمین صنفلرینی تکمیل ایدوب شهادتنامه آلمش معلملره مخصوصدر. دارالمعلمین علوم تربیه درسلرینه خاص مدرسه‌لر جمله‌سندن، اورتا درجه‌دن حساب قیلنور.

٨٨) مدرسه‌لرڭ عالیه‌لرڭ ناظرلرینه عالیه درسلرینی تمام ایتمك شرط اولور. بویله ناظرلر، اوزلرینڭ خدمتارنده ایکن، (٥٦-٥٧-٥٨) ماده‌لرڭ حقوقلرینه مالك اولور.

٨٩) رسمی مکتبلرڭ معلملرینه وظیفه ویروچی یوق ایسه، آیلق وظیفه‌سی صوبرانیه طرفندن معارف سرمایه‌سندن ویرلور. اگرده سرمایه‌سی کفایت ایتمزسه، نوبت رعایه قیلنور، یاخود باشقه بر مصلحت اقتضاسنه کوره ویرلور. خلق مکتبلرینه خصوصی مکتبلره صوبرانیه صرف ایتمز.

٩٠) معلملك حقلرینی حائز ذاتلرڭ هر یرده هر وقتده-ولایت آدمینستراتسیه‌سی طرفندن منع یوق تقدیرده-مکتب مدرسه آچوب معلملك ایتولری درست ایسه‌ده، (٨٤-٨٧) خدمتلری رسمی حساب قیلنماز؛ او خدمتلره مترتب حقوقلری‌ده حائز اولماز.

٩١) معلملر مدرسلر، مدرسه ناظرلری جماعت انتخابیله توگل، بلکه صوبرانیه طرفندن تعیین قیلنور، معاشلری تأمین قیلنه‌چق یرلرده‌گنه.

Из фондов Российской Национальной Библиотеки

٩٢) اوقاف برکەسیله معارف سرمایەسیله نفقەسی تأمین قیلنمامش مدرسەلردە هیئت تعلیمیه وظیفەسی مدرسه مؤسسلری اوستنده اولور.

٩٣) مکتب مدرسەلردە تربیه نظاملری درس پروغراملری حقنده، تجربه ثمرەلرینه کوره، مناسب تدبیرلری هر وقت حاضر ایدوب، صوبرانیه دستور العمللر نشر ایدر.

محترم رضا افندی حضرتلری ١٩٠٥ سنه مارت دە دورت نسخه پرویقت یازوب؛ قورولتای مجلسلرندن صوڭ، مای دە ینه بر آق نسخه یازمش. شو نسخەلرڭ همەسی بن دە عاریت ایدی. مقابله ایتدم، تفاوتلری آز ایدی. ارقام عربیه صره سیله یوقاری دە یازلمش ٩٣ ماده یی، مادەلردن مقدم یازلمش اون سکز عدد ملاحظەلرینی آق نسخەدن کوچروب بورادە یازدم. ترتیب تمام محافظه قیلندی؛ ملاحظەلرڭ مادەلرڭ عبارەلرینی براز اوزگرتمش ایسەم دە، معنیلری دە افادەلری دە تمام محافظه قیلندی.

١٩٠٤ سنه دیکابر ١٢ دە ویصوچایشچی اوکازڭ ٦ نچی بندی حقنده ١٩٠٥ سنه مارت بردە مینسترلر شوراسنڭ زاکلوچەنیەلرینه کوره رضا افندی حضرتلری او لائحەلرینی یازمش.

استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینڭ کیچه کوندوز اجتهادلری برکەسنده ترتیب قیلنمش یوز اون بر ماده یی (٥٣-٧٥ صحیفەلردە)، محترم آلتی افندی طرفندن مفتی محمدیار افندی حضرتلرینه علمالر مجلسنه تقدیم قیلنمش ٤٦ ماده یی (٤٢-٤٩ ص) اوقوچیلر، البته بویوك دقتله مطالعه قیلوب استفاده ایتسەلر کرك. چونکه اجتماعی حرکتلرمزڭ بسملەسی، اصلاحات لائحەلرینڭ دە الف-یاسیدر. بوندن صوڭ باشقه آدملرڭ معرفتلریله دە سویلەنمش فکرلری انشاء الله بیان ایدرم. کتابڭ خاتمەسنده انشاء الله اوز ملاحظەلرمی دە بلکه یازارم.

(ط) حرفیله اشاره قیلنمش ملاحظەدە بیان قیلندی: اوفا صوبرانیەسنه تابع روحانی ادارەلری «آخوندلق»لره تقسیم نظامی «مجلس»لره تقسیم اصولندن خیرلیدر، آساندر، خراجتیدە آزدر، خطری دە یوقدر. شو مسئلەیی ایضاح ایچون محترم رضا افندی اوزینڭ لائحەلرینه بر قاچ جدول علاوه ایتمش. خلاصەلری شودر:

Из фондов Российской национальной библиотеки

«آخوندلق» لره تقسیم تقدیرنده:

مفتی	سنه‌لك وظیفه‌سی	٢٥٠٠ روبل
کارگذاری		٦٠٠
قانسه‌له‌ریه‌سی		٤٠٠
نائبی		١٨٠٠
بش قاضی	هر برینه ١٢٠٠ روبلدن	٦٠٠٠
ایکی سه‌کره‌تار	— ١٢٠٠ --	٢٤٠٠
ایکی ترجمان	— ٦٠٠ —	١٢٠٠
آرخیواریوس		٦٠٠
آلتی سه‌کره‌تار معاونی	— ٦٠٠	٣٦٠٠
صوبرانیه قانسه‌له‌ریه‌سی		٨٠٠٠
عسکرلریدن باشقه دورت یوز آخوند،	هر برینه ٣٠٠ دن	١٢٠٠٠
سکز مڭ مکتب معلمی	هر برینه ٢٤٠ دن	١٩٢٠٠٠٠
		١٩٥٦٦٠٠

«مجلس» لره تقسیم تقدیرنده

صوبرانیه‌نڭ سنه‌لك خراجتی		١٦٠٠٠
اون بش عدد مجلس. هر مجلس ده بر قاضی	١٢٠٠-	١٨٠٠٠
ایکی اعضا، هر برینه	٨٠٠	٢٤٠٠٠
بر سه‌کره‌تار	٨٠٠	١٢٠٠٠
بر ترجمان	٦٠٠	٩٠٠٠
قوارتیره، کاتبلر خراجتی	١٥٠٠	٢٢٥٠٠
آرخیواریوس	٥٠٠	٧٥٠٠
	جمله‌سی	١٠٩٠٠٠
سکز مڭ مکتب معلمی هر برینه ٢٤٠ روبلدن		١٩٢٠٠٠٠
	جمله‌سی	٢٠٢٩٠٠٠

Из фондов Российской национальной библиотеки

شو ایکی جدول آراسنده یتمش ایکی مڭ دورت یوز روبل تفاوت وار.

شو ایکی جدولنڭ حسابی، شبهه یوق، هر جهتله تقریبی در. هر محله ده بر ابتدائی مکتب حساب ایدرسه‌ك، سکز مڭ ابتدائی مکتب بلکه کافی اولور. لکن هر مکتب باشنه یالڭز ۲۴۰ روبل فرض ایتمك کافی اولماسه کرك.

«قورولتای»نڭ صوڭ مجلسلری.

آپریل ۱۲، سه‌شنبه کون ایرته اوچنچی مجلس باشلاندی. مذاکره استاذ رضا افندینڭ لائحه مسوده‌سی اوزرنده ایدی. پرویقت یازمق آسان دگل ایسه ده، یازلمش پرویقت ماده‌لرینه اعتراض ایتمك، ماده‌لری انتقاد ایتمك او قدر آغر دگلدر. بوڭا کوره، قیل وقال اعتراض و جدال کوبه‌یدی. شو اثناده «لائحه‌یی اول مرتب اوقوب، تمام ایتمك‌می مناسب اولور؟ یاخود هر بر ماده‌یی تمام مذاکره ایتوب تدقیق قیلوب کچمك‌می معقول اولور؟» مسئله‌سی ظهور ایتدی. اکثریت قراریله ایکنچی شق اختیار قیلنوب، هر بر ماده علی حده مذاکره قیلنه‌چق، هم ده قبول قیلنه‌چق ماده‌لر مجلس طرفندن قرار ویرلمش، گویا مجلس طرفندن یازلمش حساب قیلنه‌چق اولدی. ناراضی آدملرنڭ اوز فکرلرنده قالمق اختیارلری ده بیان قیلندی.

دورتنچی مجلس آپریل ۱۲ ده اویله‌دن صوڭ ایدی. اولگی کبی ماده‌لری مذاکره ایتمك ایله مشغول اولدی. بشنچی مجلس آپریل ۱۳ده، چهارشنبه کون ایرته. شو مجلس ده لائحه مذاکره‌سی تمام اولدی.

آپریل ۱۳ده، اویله‌دن صوڭ آلتنچی مجلس باشلاندی. مذاکره قیلنمش ماده‌لر خصوصنده مجلس اعضالری طرفندن ویرلمش خصوصی رأیلر (منه‌نیه‌لر) اوقولدی. بوڭا ماعدا، بر نیچه بیان نامه‌لر قراءت قیلندی.

یوسف افندی آقچورا قلمیله یازلوب، محترم آلتی افندی طرفندن امضالانمش، ٤٦ ماده‌دن عبارت لائحه عریضه‌سی یوقاری‌ده (٤٢-٤٩ صحیفه‌لرده)

Из фондов Российской национальной библиотеки

نقل قیلنمش ایدی. اشته او لائحه مجلس اسمنه ویرلوب، آلتنچی مجلس ده مذاکره یولنده اوقولدی. بوناڭ برکه‌سنده قورولتای النده غایت مهم ایکی لائحه حاصل اولدی: بری اولگی لائحه، رضا افندی حضرتلرینڭ لائحه‌سی؛ دیگری ایکنچی لائحه، یوسف افندی قلمیله یازلوب «تجار و اعیان لائحه‌سی» اسمیله آتالمش لائحه ایدی.

«بونلره باشقه ینه بر نیچه پرویقت اوقولدی، کورولدی ایسه ده، مفتی افندی طرفندن یازلمش پرویقت مجلسه ویرلمه‌دگندن، باشقه‌لری ایسه یالڭز دین مسئله‌لرینه عائد اولمادیغندن، آنلری بوراده یازمق ضرورتی یوقدر.» شو سوز «قورولتای» اسملی اثرنده استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینڭ سوزیدر. اوقولمش پرویقتلرڭ بعضلرینی توبه‌نده انشاءالله بلکه نقل ایدرم.

آپریل ١٤ده، پنج‌شنبه کون ایرته یدنچی مجلس باشلاندی. اولگی مجلسلرده ناتمام قالمش بایتاق مسئله‌لر تکرار قیلندی. رضا افندی لائحه‌سیله یوسف افندی لائحه‌سندن قبول قیلنمش ماده‌لری انتخاب قیلوب یازمق ایچون اعضالر آراسندن دورت آدم تعیین قیلندی. قبول قیلنمش ماده‌لری ترتیب قیلوب یازمق وظیفه‌سی ایکی کون ایچنده تمام اولوب، مجلس اعضالری طرفندن ده امضالانوب، مفتی حضرتلرینه تسلیم قیلندی.

آپریل ١٥ده، جمعه کون ایرته سکزنچی مجلس باشلاندی. شو مجلس مذاکره مجلسی اولمایوب، بلکه قورولتای مجلسلرینڭ مفتی افندی طرفندن یابولمه‌سندن عبارت ایدی. مفتی حضرتلری حضرتلره شو سوزلری سویله‌دی:

«هر نه قدر یوللرڭ فنا وقتی ایسه ده، کلوب، اهمیتلی مسئله‌لری مذاکره‌لرڭزدن شادلاندق. بوتون روسیه مسلمانلرینه عائد مهم مسئله‌لرده آز آدم طرفندن اشله‌نور ایسه، بویوك یاڭلشلقلر بولاچغی بیك ممکندر. بوڭا کوره کوب ذاتلرڭ اجتماعی لازم اولدی. لکن مفتی اولاچق ذاتی موقت صایلامق مسلمانلر ایچون فائده‌لی اولماز ظن ایدرم. بونده بنم ایچون بر فائده بر ضرر یوقدر. موقت صایلانه‌چق مفتیلرڭ حکومت کوزنده اعتباری قالماسه کرك. مجلسلرڭزده مذاکره قیلنمش مسئله‌لرڭ

هر برینی آیلرچه مذاکره ایتمك تیوش ایسه ده، مساعده قیلنمش مدت آز ایدی، مذاکره‌لری ممکن قدر قصقه ایتمك لازم اولدی. سزك مذاکره‌لرگزه مأخذ اولمش بوتون معلوماتی حاضر ایتوب قویوچی رضا قاضیدر. رضا افندینك شو طوغری ده غایت بویوك اجتهادی اولدی. بوگا کوره، بن اوز طرفمدن آڭا رحمت ئه‌یتەم. ایندی مجلس شو ساعتدن باشلاب یابولدی. الله تعالی خیرلی ایتسون.»

مفتی محمد یار افندی حضرتلرینك شو سوزلریله قورولتای مجلسلری تمام اولدی.

قورولتاینك بش کون دوام ایتمش مجلسلری روسیه مسلمانلرینك تاریخنده غایت اهمیتلی حادثه‌لردن اعتبار قیلنمق تیوشدر. صوبرانیه تاریخنده ایسه فوق العاده حادثه ایدی. قورولتای مجلسلرینه تقدیم قیلنمش عریضه‌لرك لائحه‌لرك بعضلرینی بوراده نقل ایدوب، بوندن صوڭ ینه قورولتای مجلسلرینك قرارلرندن بحث ایدرز.

اوفا شاگردلرینك عریضه‌سی

کوبدن کوتولوب ده بوگون گنه سزك ریاستگز تحتنده طوپلانمش «جمعیت اسلامیه»ده خصوصیله مکتب مدرسه‌لرك شاگردلرك روحانیلرك حاللرینی اصلاح چاره‌لری مذاکره قیلنه‌جغنه کوره، توبه‌نده‌گی ماده‌لری جمعیتك محاکمه‌سنه بز طلبه‌لر تقدیم ایتدك. رجامز سزك هم جمعیتك التفاتنه بلکه نائل اولور.

١) معارف ناظرینك هیچ بر مداخله‌سی اولمایوب، مکتب مدرسه‌لرمز یالگز صوبرانیه اداره‌سنه تابع اولسه ایدی.

٢) مکتب مدرسه‌لره مسجدلره نظارت ایچون صوبرانیه‌ده آیروچه شعبه‌لر بولنوب، ناظرلرك ممیزلرك رئیسلری او شعبه‌لرده اعضا اولسه‌لر ایدی.

٣) صوبرانیه‌ده اوقاف ایچون ینه مخصوص بر شعبه بولنوب، بوتون وقفلره هم ده بوتون جمعیت خیریه‌لره نظارت ایتسه ایدی.

٤) صوبرانیه مکتب مدرسه‌لرمزی دورت درجه‌یه تقسیم ایتوب؛ ابتدائیه، رشدیه، اعدادیه، عالیه اسملریله تسمیه ایدر. شو درجه‌لرك

Из фондов Российской национальной библиотеки

هر برنده اوچ صنف اولوب مجموعی اون‌ایکیدن؛ یاخود دورت صنف اولوب مجموعی اون‌آلتی‌دن عبارت اولور.

۵) ابتدائی مکتبلره قبول قیلنمق ایچون یاشی سکزدن آز اولماق، هم ده هر آی بر مقدار پاره ویرمك مجبوری اولسه ایدی.

۶) رشدی مکتباره قبول قیلنمق ایچون یا ابتدائی مکتب شهادتنامه‌سی یا دخول امتحانی شرط قیلنوب، هم ده هر آی بر مقدار پاره ویرمك مجبوری اولسه ایدی.

۷) اعدادی مکتبلره قبول قیلنمق ایچون یا رشدی شهادتنامه‌سی یا دخول امتحانی شرط قیلنوب، هر آی بر مقدار پاره ویرمك مجبوری اولسه‌ایدی.

۸) عالیه صنفلرینه قبول قیلنمق ایچون یا اعدادی شهادتنامه‌سی یاخود دخول امتحانی شرط قیلنوب، معین بر مقدار ویرمك مجبوری اولسه ایدی.

شاگردلردن مکتب ایچون آلنه‌چق مقدار، مثلا شویله اولور: ابتدائی مکتب صنفلرینه سنه‌لك بش روبل؛ رشدی صنفلرینه سنه‌لك اون روبل؛ اعدادیلره اون بش روبل؛ عالیه صنفلرینه ۲۵ روبل اولمق کبی.

۹) رشدیدن شهادتنامه‌سی بار ذات ابتدائی مکتب‌ده معلم اولابیلور. اگر ده معلملك وظیفه‌سنده خدمتی یاخشی اولماسه، مؤذن تعیین قیلنسه ایدی.

۱۰) اعدادیدن شهادتنامه‌سی بار افندیلر رشدی ده معلم، محله‌ده امام اولور.

۱۱) عالیه صنفلرندن شهادتنامه‌لری بار افندیلر اعدادی مکتبلرده معلملك قیلوب ملکه تحصیل ایتسه‌لر عالیه صنفلرینه معلم اولور. اگرده عالیه صنفلرنده معلملك قیلوب ملکه تحصیل ایتوب یاخشی خدمت کوسترسه‌لر ناظر، ممیز، معارف شعبه‌سنده اعضا، صوبرانیه‌ده قاضی اولمق شرفلرینه‌ده مستحق اولور.

۱۲) قبول پاره‌سی هر مکتب ده هر صنف ده شرط قیلنسه، مکتب نفقه‌سیچون بر مقدار پاره البته طوپلانور.

۱۳) نکاح مهرلرندن هر روبل باشنه ایکی اوچ تین خیرات صندوقلرینه ویرلسه ایدی.

١٤) طلاق ده، خاتون دعوی ایدر ایسه، بـر روبل آلمق؛ ار دعوی ایدر ایسه، اوچ روبل آلمق رسم اولسه ایدی.

١٥) مەتریکه دفترلرینه بالالرڭ اسملرینی قید ایتدرمك ایچون لا اقل ٢٠تین آلنمق رسم اولسه ایدی.

١٦) فـرض صدقەلری طوپـلامق ایچون «عامـل صدقـه»لر نصب قیلنوب، هر سنه زکات عشر فطر قربان کبی صدقەلر طوپلانوب جمعیت خزینەسنه تسلیم قیلنسه ایدی.

١٧) کرك حکومتدن کرك بـاشقه بر یردن معاش آلوچی افندیلر معاشلرندن هر آی لا اقل بر پروسەنت جمعیت خزینەسنه ویرسەلر ایدی.

١٨) صوبرانیەیی اداره ایتمك، مکتب مدرسه مسجد بنا ایتمك خصوصلرنده دولت خزینەسی طرفندن آزمی کوبمی اعانه ویرلسه ایدی.

شو (١٢-١٨) رقملرده کوسترلمش مبلغلردن اماملرڭ معلملرڭ مکتب مسجد خادملرینڭ معاشلری براز غنه ایسه ده بلکه تأمین قیلنور.

١٩) هر قریەده ابتدائی مکتب؛ هر بر بویوك قریەده ابتدائی مکتب اوستنه رشدی مکتب؛ مسلمانلری کوب اویەزد شهرلرنده ابتدائی رشدی مکتب اوستنه اعدادی مکتب؛ ولایت شهرلرنده، مسلمانلری کوب اولور ایسه، بونلره باشقه ینه بر عالی مکتب آچلسه ایدی. قزلر ایچون ده هر قریەده ابتدائیلر، بویوك قریەلرده رشدیلر، شهرلرده اعدادیلر آچلسه ایدی.

٢٠) مدرسەلرده عربـی فـارسی تورك تـاتـار روس لسانلری تعلیم قیلنوب، علوم دینیەدن: حدیث، تفسیر، تاریخ مقدس، فلسفه دینیه، عقائد، فقه، ادبیات عربیه، بلاغت عربیه؛ فنوندن: حساب، هندسه، جغرافیا، تاریخ عمومی، تاریخ روس، تاریخ شرق، حقوق دول، روس قانونلری تعلیم قیلنسه ایدی.

٢١) وولوستلرده، هیچ اولماز ایسه، اویەزدلرده، معلملری مسلمان اولمق شرطیله، حکومت طرفندن تجارت صناعت زراعت مکتبلری بنا ایتدرلسه ایدی.

٢٢) وولوستلرده، اویەزدلرده، ولایت شهرلرنده مسلمانلر ایچون ده قراءت خانه آچلسه ایدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٢٣) نه یرده عالی مکتب وار ایسه، او یرده بویوك بر کتبخانه تأسیس قیلنسه ایدی.

٢٤) مکتب مدرسه‌لرك نظاملرینه پروغراملرینه موافق درس کتابلری تألیف ایتدرمك جهتلرینه رواج ویرمك ایچون، گوزل درس کتابی تألیف ایته‌چك افندیلره خصوصی بر امتیاز ویروب، قلم هدیه‌سی‌ده ویرلسه ایدی.

٢٥) جمعیت خزینه‌سی حسابنه، یتیم بالالر ایچون تربیه یورتلری بنا قیلنوب، آتالری فقیر بالالری ابتدائی رشدی اعدادی عالی مکتبلرده تعلیم ایتمك اجره‌سی جمعیت خزینه‌سندن ویرلسه ایدی.

٢٦) جمعیت خزینه‌سی مسلمانلره مخصوص جریده مجله نشر ایتسه‌ایدی.

٢٧) تعلیم هم علوم اشلرنده خدمتلری مهارتلری اثبات قیلنغان علمادن، جماعت اشلرنده اجتهادلری امانتلری همتلری کورنگان آدملردن مرکب بر هیئت حاجت تقدیرنده معین وقتلرده دعوت قیلنوب، مسلمانلرك ملی اجتماعی حاجتلری مذاکره قیلنوب طورسه ایدی. مکتب مدرسه‌لره معارف یوللرینه جمعیت خزینه‌سندن صرف قیلنمش مبلغلری احتساب ایتدرمك ایچون خصوصیله هر سنه بر جمعیت تشکیل قیلنسه ایدی.

٢٨) شو سنه دعوت قیلنمش «عالملر مجلسی» بوندن صوك هر سنه دعوت قیلنوب، دینی‌اجتماعی حاجتلرمز هر وقت مذاکره قیلنوب طورسه ایدی.

شو ٢٨ ماده‌دن عبارت عریضه طوقسان شاگرد امضاسیله مفتی حضرتلرینه علما مجلسنه تقدیم قیلنمش. حضرتلرك التفاتلرینه نائل اولوب اولماموق مسئله‌سی بڭا معلوم اولمادی. بوندن صوكده شاگردلرك حرکتلرینی انشاءالله نوبتله بیان ایدرم.

مجلس‌ده حاضر دعوتلی حضرتلر طرفندن امضالانوب،
حکومتدن صوراوی تیوش طابولغان اشلر:

١) مسلمانلره یمین هر یرده مسلمان روحانیلری حضورنده اولوب اسلام لساننده اولسه ایدی.

٢) اسلام قریه‌لرنده اسلام بالالری ایچون روسکی قلاص تکلیف قیلنماسه ایدی.

٣) اسلام حاجیلرینڭ پاسپورطلری خریستیان پالومنیکلرینڭ پاسپورطلری بهاسنده اولوب، هر یرده هر وقت بلا ممانعه ویرلسه ایدی.

٤) اسلام عسکری حقوق‌ده روس عسکریله بر درجه‌ده اولسه ایدی.

٥) اسلام عسکرینه تیوشلی قدر اماملر نصب قیلنوب، اسلام روحانیلری حقوق‌ده روس روحانیلری کبی اولسه ایدی.

٦) شریعت اسلامیه‌ده حرام طعامدن شرابدن اسلام عسکری منع قیلنوب، دینی وظیفه‌لرینی ادا ساعتلرنده هر وقت مساعده ویرلسه ایدی.

٧) اسلام عالملرینه، بلکه عمومیتله مسلمانلره روسچه اوقو تکلیف قیلنماسه ایدی.

٨) اماملرڭ آخوندلرڭ هر برینه خزینه مهری ویرلوب، اش کاغدلری پوچته‌ده مجانا یورتلسه ایدی.

٩) روحانیلرڭ هر بری عسکرلك خدمتلرندن آزاد قیلنسه ایدی.

١٠) زاغرانیتسه‌ده تحصیل ایتمك روحانیلك معلملك مدرسلك خدمتلرینه مانع قیلنماسه ایدی.

١١) نره‌ده طبع قیلنمش ایسه‌ده، یاخود دستخط اولسه‌ده، دینی کتابلری اوقوتمقدن منع بولنماسه ایدی.

١٢) قرآن کریمه، شارع حکیم علیه الصلاة والسلام حضرتلرینه، دینمزه طعن یولنده یازلمش بندلره رساله‌لره مقابل، حقیقتی بیان ایدوب جواب یازمق مجبوریتلرینه هر وقت مساعده ویرلسه ایدی.

١٣) قومپانیه‌لر شرکتلر تشکیل ایتمك، روسیه‌ده هر یرده ملك آلابیلمك خصوصلرنده مسلمانلرڭ حقوقلری روسلرله بر درجه‌ده اولسه ایدی.

١٤) دینلرینی لسانلرینی یازولرینی بلولرینه شهادتنامه‌لری یوق اسلام بالالری روس مکتبلرینه قبول قیلنماسه ایدی.

١٥) قرگیز قازاق تورکمن بالالرینی مکتب مدرسه‌لرمزده اوقوتمقدن، قرگیز قازاق تورکمن آراسنده معلم امام مدرس اولمقدن منع ایتمك الغا قیلنسه ایدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

١٦) باشقه دینلرك برینه مرتد اولاچق مسلمانلری آلتی هفته وعظ ایتوب، شبههلرینی حل ایتمك حقی علماله ویرلسه ایدی. بلوغدن ئلك ارتداد حقی هیچ بر صورتله ویرلمهسه ایدی.

١٧) پادشاهلق بهیرهملرندن، اوزلرینك دینی بهیره‌ملرندن باشقه وقتلرده اش طوقتاتمق، سودا و دكانلرینی یابمق مسلمانلره تكلیف قیلنماسه ایدی.

١٨) اخلاقلرینی توزهتوب، دینی ادبلرینی بیان ایتمك ایچون اوز لسانلرنده جریده مجله نشر ایتمك حقی مسلمانلره ده ویرلسه ایدی.

عبدالله افندی دی‌بیردی طرفندن کوندورلمش عریضه‌ده ۲۵ ماده‌دن بعضلری:

١) مكتب مدرسه‌لر یالگز صوبرانیه اداره‌سنده اولوب، داخلیه نظارتیده معارف نظارتیده مداخله ایتمه‌سه ایدی. ـ ابتدائی مكتبلرمزه دینی مدرسه‌لرمزه حكومتك مداخله‌سی دینمزه حكومتك مداخله‌سی كبیدر. دولت مصلحتلری نقطه‌سندن‌ده مداخله فائده‌سزدر. اینسپكتورلرك میسیونرلرك مداخله‌لری اوقودن مسلمانلرك‌ده كوڭللرینی بیزدردی، خلق‌ده اخلاق فسادینه سبب اولدی.

٢) صوبرانیه علوم دینیه تعلیمنه مخصوص مكتب مدرسه‌لره هر شیدن زیاده اهمیت ویروب، هر بر قریه‌ده محله خدمتیله مشغول امامدن باشقه، محله خدمتلرینك هیچ بریله مشغول توگل بر مدرس یا بر معلم تعیین ایتسه ایدی.

٣) اوقاف، زكات، خیرات كبی منبعلردن بر سرمایه طوپلانوب، مكتب مدرسه مسجدلری تربیه ایچون، صوبرانیه حضورنده بر قومیسیون تشكیل قیلنسه ایدی.

٤) روحانیلری معلملری مدرسلری هم نصب ایتمك هم عزل ایتمك یالگز صوبرانیه اختیارینه مخصوص قیلنوب، شو خصوصلرده ولایت پراولهنیه‌لرینك مداخله‌لری قطعی صورتده الغا قیلنسه ایدی.

٥) یاڭی باشدن مکتب مدرسه مسجد بنالرینه رخصت ویرمك یالگز صوبرانیه اختیارینه حصر قیلنور، قونسیستوریه‌لرك خریستیان اداره روحانیه‌لرك هیچ بر صورتله مداخله‌لری بولنماسه ایدی.

٦) بر محله اوزینه معلم یا مدرس طلب ایدرسه، سنوی معاشلرینی تأمین ایده بیلور قدر مبلغی جماعتدن امضالریله التزام ایتدروب، حکومت مأمورلری واسطه‌سیله هر سنه اهالیدن او مبلغ طوپلانوب صوبرانیه واسطه‌سیله صاحبلرینه توزیع قیلنسه ایدی. اگر ده محله دن طوپلانه بیله‌جك مبلغ مکتبك معلملرك نفقه‌لرینه کفایت ایتمز ایسه، صوبرانیه تصرفنده بولنه‌چق مایه دن تکمیل قیلنسه ایدی.

٧) سه‌نزوره تمام لغو قیلنوب، اوز لسانمزده جریده مجله نشرینه تام حریت ویرلسه ایدی. چیت مملکتلردن اسلام کتابلرینی جلب ایتمك سه‌نزور نظرندن آزاد اولسه ایدی.

٨) روحانیلر عسکرلکدن آزاد اولوب، امامت ایچون یاش شرط قیلنماسه ایدی.

٩) نکاح ایچون آلنه طورغان ٢٥ تین اوستنه ینه ٧٥ آلنوب مسلمانلرك معارف سرمایه‌سنه تخصیص قیلنسه ایدی.

١٠) اسلام بالالرینه مخصوص پریـیوتلر معارف نظارتندن آلنوب صوبرانیه اداره‌سنه تسلیم قیلنسه ایدی، معلم معلمه‌لری مربیه‌لری مسلمان اولمق شرط قیلنسه ایدی.

١١) تورکستان ده، روسیه مملکتلرینك هر یرنده یر واملاك آلمق حقوقی مسلمانلره روسلرله بر درجه ده ویرلسه ایدی.

١٢) کره‌شه‌ن اسمنده‌گی مسلمانلرك حاللری حقنده معلومات طوپلانوب، حقوق دینیه‌لرینه مساعده آلمق خصوصلرنده مناسب یوللردن حرکت قیلنسه ایدی. یعنی رسما اسلام طانولوب محله‌لرینه مکتب مسجدلرینه رخصت ویرلسه ایدی.

١٣) قرگیز قازاق تورکمن آرالرینه واروب بالالرینی اوقوتمق معلملرمزه منع قیلنماسه ایدی.

١٤) روسیه ده شاید خلق پره‌دستاویتللرینك پارلامنتی بولا قالسه، هر یرده اوزلرینك عددلرینه کوره مسلمانلردندن ده وکیللر صایلانسه ایدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

طن قریه‌لردن بویوك طاوش

محترم قاضی رضاءالدین افندی حضرتلری!

اوفاده آپریل ۱۰ ده بویوك عالملر اجتماع ایدوب ملت اشلری حقنده مذاکره مشاوره ایده‌جکلری مسموعاتمزدن اولدی. اویله بویوك مجلسلره حاضر اولمق شرفلرینه بزم کبی عاجز امامرلرك استحقاقلری صلاحیتلری یوق ایسه ده، ملت نامنه اسلامیت فائده سنه فکرمزی یازوب، سزه کوندورمك بزه همان واجب اولسه کرك.

روسیه‌ده بوتون ملتلرك حریت دینیه‌لری حقنده ۱۹۰٤ سنه دیکابر ۱۲ ده ایمپراطور حضرتلرینك فرمان شاهانه‌لرینی کوروب اوقوب شادلاندق، اطراف عالملریله مذاکره‌لره مشاوره‌لره چومدق. او بویوك فرمان شاهانه‌دن استفاده مزی آرزو ایدوب، ۱۹۰٥ سنه یانوار ۲٤ ده غوندر یارمارقه سنده یتمش دن زیاده عالملر طوپلانوب، مشاوره صوڭنده ایمپراطور حضرتلرینه دورت مطلبدن عبارت عریضه‌مزی کوندورمك قرارینی قبول ایتدك. عریضه‌مزی حاضرله‌دك؛ علماء، اعیان، اغنیادن ایکی یوزه قریب امضا ایله عریضه‌مزی تیوش محلنه کوندوردك. ۱۹۰٥ سنه فورال ۱۸ ده ایمپراطور حضرتلرینك ینه فرمان شاهانه‌لرینی کوروب، یالگز روحانیلر اولمق شرطیله بنم خانه‌مده ینه طوپلاندق. روسیه مسلمانلرینك احتیاجلرینی سویله‌دك. اڭ مهملرینی آلتی ماده اوزرینه اختصار ایدوب، پتربورغ‌ده یاڭی آچلمش ناظرلر شوراسنك رئیسی ویتته حضرتلری نامنه کوندوردك. بز روحانیلر بورالرده هر نه قدر محلی حکومت کشیلرینك بویوك تهدیدلرینه گرفتار اولوب طورسه‌ق ده، مسلمانلرك شوکونگی فرصتلرینی خاطردن چیقارمایوب، مسلمانلرك قولاقلرینه اوزلرینك حاجتلرینی تلقین ایتودن، ایمپراطور حضرتلرینك عدالتلرینی مرحمتلرینی رجا ونیاز ایتدرودن هیچ بر وقت کیرو طورمادق. صوڭ عریضه‌مزده کوسترلمش مطلبلر شودر:

۱) مفتی علمادن اولوب، انتخاب حقی مسلمانلرك اوزلرینه تسلیم قیلنمق. صوبرانیه قاضیلری ده شویله. روحانی اشلر بوتون تفرعاتیله، مثلا: روحانیلری نصب ایتمك، عزل ایتمك، درجه‌لرینی رفع ایتمك، مکتب

مدرسه‌لری مسجدلری اداره ایتمك بنالرینه اذن ویرمك، همه‌سی صوبرانیه النده اولور. روحانی اشاره باشقه محکمه‌لرك هیچ بر مداخله‌سی اولماز. هم ده روحانیلره الزام قیلنمش روسچه فسخ قیلنمق، روحانیلر خدمت عسکریه دن آزاد اولمق.

٢) نکاح، طلاق، میراث کبی عائله مسئله‌لری بوتون فروعاتیله شریعت اسلامیه اصوللری اوزرنده اجرا قیلنوب، مال دعوالری ده اسلام عالملرینك فتوالرینه قضالرینه کوره قطع ایدلسه ایدی.

٣) اسلام عسکرلری شریعت اسلامیه‌ده حرام طعاملردن شرابلردن صاقلانسه ایدی، مسلمانلره دینلرینی تلقین ایتوب دینی وظیفه‌لرینی ادا ایتدرو ایچون هر پولق ده امامل نصب قیلنسه ایدی، رمضان شریف ده روزه‌لرینه مساعده ویروب، آشلری صولری روزه ساعتلرینه کوره اولوب خدمتلری ده روزه کونلرینه کوره آسانلاشدرلسه ایدی.

٤) دینلره هر جهتله حریت ویرلوب، مطبوعاته‌ده حریت ویرلسه ایدی.

٥) روسلره ویرلمش بوتون مدنی حقوق مسلمانلره ده ویرلسه ایدی. مثلا محکمه‌لرده حاکم اولمق، روسلرك مکتبلرنده معلم پروفه‌سور اولمق، اوفاق بویوك اداره‌لرك هر برنده چینوونیك اولمق کبی.

٦) روحانیلره داخلی خارجی پاساپورت ویره بیلمك صوبرانیه اختیارنده اولسه ایدی.

عدالتلی مرحمتلی ایمپراطور حضرتلرینك دیکابر ١٢ده‌گی فرمان شاهانه‌لری روسیه ده بوتون تبعه‌لره حریت مساوات عدالت سعادتلرینی احسان ایتدی. شو بویوك اوچ کلمه یالگز کاغد اوستنده یازلوب غنه قالمایوب، بوتون خلقك کونده‌لك حیاتلرینه حاجتلرینه‌ده تطبیق قیلنمقلرینی همه خلق آرزو ایته‌لر. بزم مسلمانلرك اڭ مهم حاجتلری ده بوتون حقوقده روسلرله مساوی اولوب روسیه‌ده یاشامق،اش کورمکدر. شو کون حقوقلرك اکثرندن محرومیتمز ایچون ده، آچلمش ملت مجلسندن حقوقمزی ملتجیانه طلب ایتمگه حقمز البته واردر.

معلوم، بزم اسلام عالملری نصاری روحانیلرندن صد مرحله ادون و اسفلدر. جمله‌ملتلرك هر بر حقوق عمومیه‌ده برابرلگی عدالتك اڭ برنچی شرطیدر، ثمره‌سیدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

طلب قیلنه‌چق بزم حاجتلرمزده حقوقلرمزده بیگوك کوب، حقوقلرڭ درجه‌لری ده متفاوتدر. مثلا: ابتدائی مکتب مسئله‌لرنده هر جهتله تام حریت حقی ابتدائی مقدس بر حقمز ایسه، اکثریتی اسلامدن عبارت ولایتلرده والیلری غوبه‌رناطورلری مسلمانلردن تعیین ایتمك ملی شرفمزڭ حقیدر. بویله اولسه ایدی، حکومتده بویوك فائده‌لر منفعتلر حاصل اولور ایدی. خلق تعلیم تربیه جهتیله تیز ترقی ایته‌ر ایدی، حکومتڭ بوتون فرمانلری ده آسانلقله نفوذ ایته‌ر ایدی.

روسچه بیلمك، اختیاری صورت ده روس مکتبلرنده تربیه کورمك بزم ایچون غایت فائده‌لیدر، بلکه هر جهتله ضروریدر. لکن هر بر قومڭ هر بر ملتڭ آنا لسانده اڭ اولگی تربیه‌سی اڭ اول آرزو قیلنه‌چق حاجتلردندر. بوڭا کوره، اسلام قریه‌لرینه بنا قیلنمش هم قیلنه‌چق سه‌لسکی شقولالرده روسچه نه قدر اوقولسه مسلمانچه ده او قدر اوقوتمق هم خلق ایچون هم حکومت ایچون هر جهتله فائده‌لیدر. روسچه هر کون اوچ ساعت درس ویرلسه، مسلمانچه ده او قدر؛ روسچه اوقوچیلره بوتون حاجتلری زه‌مستوادن ویرلسه، مسلمانچه اوقوچیلره‌ده ویرمك لازم. روسچه اوچیتل هر آی ۲۵ روبل آلسه، مسلمان معلمی ده معلمه‌سی ده او قدر آلمق البته تیوشدر. سه‌لسکی شقولالرده روسچه اوقو شو کون اوچ سنه ایسه، مسلمانچه‌سیله برابر بش سنه اولسه، نه اولور. روسچه درسلردن اینسپکتور امتحان ایدر ایسه، مسلمانچه درسلردن اسلام عالملرینڭ بری یاخود مخصوص تعیین قیلنه‌چق بر ممیز امتحان ایدر. یوقسه، حاضرگی کبی، هفته‌ده بر ایکی دفعه باروب، هفتیك هجالرینی‌ده بیلدرمه‌مك شرطیله اوقوتمق‌دن نه بر معنی نه بر فائده حاصل اولور. بالالرڭ عمرلرینی ضائع ایتمکدن باشقه بر فائده چیقماز.

خلقڭ لسانی ده حکومت لسانی ده بر درجه‌ده گوزل اصول ده اوقوتولسه، خلق ایچون ده حکومت ایچون ده بویوك فائده‌لری حاصل اولور. آلمانیا آنگلیه آوستریه کبی مدنی مملکتلرده شو اصول جاریدر. شوڭا کوره او مملکتلرڭ خلقی بصیرتلیدر، تربیه‌لیدر.

حاضرگی هم کله‌چك بالالرڭ کوزلرینی آچوب، بوتون روسیه مسلمانلرینڭ گوزل استقباللرینی تأمین ایتمك ایچون، مکتب مدرسه‌لرمزڭ

ناچار جهتلرینی تمام توزەتمك همده منتظم اصول استقامتنده تعلیم تربیه یوللرینی بوگون حاضرله‌مك بزه البته هر شیدن زیاده لازمدر. باشقه هر بر ملت اویانوب جانلانوب اجتهاد ایتوب طورغانده، بز همان اولگیچه غفلت ده قالور ایسه‌ك، معرفتلی مدنیتلی ملتلرنك الك دون خادملری اولوب قالاچغمز قویاش کبی ظاهردر.

مکتب مدرسه‌لرمزی اصول تعلیم تربیه‌مزی اصلاح ایچون البته بزه سرمایه لازم اولاچق، پاره لازم اولاچق. مقدس قران کریم امریله، بوتون مسلمانلره فرض قیلنمش عشر، زکات، فطره، قربان کبی صدقه‌لری ملی بر خزینه ده بیت المال ده عامللرنك اعانه‌سیله طوپلاسه‌ق، ما حصلنك لااقل اوچدن برینی مکتب مدرسه یوللرینه صرف ایتسه‌ك، بقیه‌سی محله روحانیلرینه، درجه‌لرینه حاجتلرینه گوره، توزیع قیلنسه گوزل اولمازمی؟ حکومت بوڭا انشاءالله مساعده ایتسه کرك. زیرا هم حکومته هم بوتون مسلمانلره فائده‌لیدر.

روسیه مسلمانلرینڭ شوکونگی حاللردن نجاتلری ایچون ایکی شی لازمدر بری مکتب مدرسه‌لرنك انتظامی، دیگری عالملرنك ملی دینی حاجتلرمزی مشاوره مذاکره حقنده اتفاقلریدر. روحانیلر عالملر اتفاق ایتسه‌لر، صوگره ملتی ده اش برلگنه دعوت ایتسه‌لر، هر مشکلنڭ چاره‌سی بولنور.

عدالتلی ایمپراطور حضرتلرینڭ فرمان شاهانه‌سیله ملت مجلسی دعوت قیلنور ایسه، حمیتلی معلوماتلی مقتدر مسلمان وکیللرینی انتخاب ایتوب کوندروب، ملت مجلسی تریبونه‌سنده اوز طلبلرمزی عرض ایتدرمك، بوتون حقوقلرمزی حکومت هم وکیللر حضورنده حمایه ایتدرمك بزه البته لازم اولاچقدر. اسلام وکیلی قیلنه‌چق آدملره حقوق اسلامیه‌یی اسلامیتی مسلمانلرنك حاللرینی حاجتلرینی هر جهتله گوزل صورت ده بیلمك البته تیوش اولسه کرك. یالگز روسچه بلو-کافی اولماسه کرك، ملت مجلسنده اسلام عالملرندن حمیتلی بصیرتلی معلوماتلی ذاتلر اثبات وجود ایتمك الك آرزو قیلنه‌چق امللردندر.

شوکوندن صوك، اوفاده هر سنه برمناسب معین وقت عالملر، معارف اصحابی، بصیرت اربابی اجتماع ایدوب، مسلمانلرنك مهم حاجتلری حقنده

ИЗ ФОНДОВ РОССИЙСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ

مذاکره مشاوره ایته طورسه‌لر، ملت تیز زمان‌ده جانلانوب یاڭی حیات یوللرینه آیاق باصار ایدی.

شو کونگی اجتماعی حالمزه انتقاد کوزیله نظر ایدر ایسه‌ك، امید ویره‌بیلورلك بر نور هر بر جهت‌ده کورنمز. مکتب مدرسه‌لرمزڭ هیچ بری تأمین قیلنماغان. درست، بعض بر همتلی حمیتلی بای افندیلر طرفندن بنا قیلنمش گوزل‌گنه مدرسه‌لرمز وار ایسه‌ده، مربیلری کیتدکدن صوڭ او مدرسه‌لرڭده حاللری تأمینسز قالاچقدر، بوناڭ اوستنه اون‌بش یکرمی میلیون مسلمان ایچون بش اون مدرسه تمام یوق مثابه‌سنده در. سرمایه‌لری آزلقدن اولسه‌کرك، جمعیت خیریه‌لرمزڭده خلق ایچون برکتلری آزدر. نه دیه‌یك، حالمزڭ عاقبتی خیر اولسه ایدی.

آوروپا مکتبلرینه اڭ استعدادلی طلبه‌لرمزی تحصیل تربیه ایچون کوندروب، هر سنه لا اقل اوتوز قرق طلبه‌مزی، تحصیل تمام ایتمش یاش یگیتلرمزی قایتاروب طورمق، اسلام مرکزلرینڭ هر برنده هنر مکتبلری صناعت مدرسه‌لری آچوب اسلام بالالرینی هنر صناعت یوللرینه سوق ایتمك، بزم ایچون هم لازم هم ممکن ایسه‌ده، لکن شو کونگی حالمزه حسیاتمزه کوره، یالکز بر خیالدر.

احتیاجلرمز حقنده بز بلکه دها زیاده یازار ایدك. لکن سوزده یازوده فائده یوق، اهمیت یوق. بوتون اهمیت اش‌ده. ایندی اش‌کرك!

والسلام علی من اتبع الهدی. ١٩٠٥ سنه آپریل ٦ ده.

امضالر:

اوفا ولایتی بوری اویه‌زدی، طاو
قریه‌سنده امام سهمان اسحاقی حضرت
خانه‌سنده طوپلانمش حضرتلر.

اطراف قریه‌لردن امام سهمان افندی خانه‌سنده طوپلانوب مذاکره ایتمش حضرتلرڭ استاذ محترم رضا افندی حضرتلری اسمنه شو مکتوبلری «طن قریه‌لردن غایت بویوك طاوش» ایدی. شو مکتوبڭ، بنم نظرمده، بر قاچ جهتله غایت بویوك اهمیتی واردر. ١) بری مختصرلغیله برابر جامع اولمق جهتی. «قورولتای» مذاکره‌لرنده قبول قیلنمش قرارلرڭ بوتون

اساسلرینی جامعدر؛ بایتاق مهم زیاده‌لری ده واردر. ۲) حضرتلرك مكتوبی اولمق جهتی. الك حریتلی ضیالیلرمزك فكری ده شو مكتوبك فكرندن طوغری، آچیق اولماز. قریه حضرتلری آراسنده بویله سیمالری كورمك بزه هم شادلق هم امید ویرور. ۳) صوك اون سنه ایچنده‌گی سیه‌زدلر قرارلرینك بوتون ملت قراری بوتون ملت طلبی ایكانلگنه غایت آچیق دلالت ایتمك جهتی. پوچته‌دن اوزاق هم‌ده مطبوعات نورلرندن محروم قریه‌لرده، سیه‌زدلرك هر برندن مقدم بر زمان‌ده یازلمش بر مكتوب قرارلرك بوتون اساسلرینی جمع ایتمش ایسه، قرارلرك هر بری بوتون ملتك قلبندن چیقمش اولور.

مكتوبك بوتون اهمیتی ده بوراده شو جهتدن در.

ینه بر پرویقت

صوبرانیه دائره‌سنه داخل مسلمانلرك حاجتلرینی بیان قیلوب، مینسترلر شوراسنك نظرینه تقدیم قیلنمش پرویقتك نسخه‌سی قورولتای مجلسلرنده اوقولوب، ماده‌لرینك اكثری قبول قیلنوب، دورت ماده علاوه قیلنمشدر. اون ایكی حضرت قلملیه امضا قیلنمش نسخه‌دن آلوب، او پرویقتی‌ده بوراده یازدم. شو:

۱۹۰۳ سنه‌ده اعلان قیلنمش فرمان شاهانه‌ده، ۱۹۰٤ سنه دیكابر ۱۲ هم ۱۹۰۵ سنه فورال ۱۸ فرمان شاهانه‌لرنده ایمپراطور حضرتلری بوتون ملتلره حریت دینیه احسان ایتدی. روسیه مسلمانلری‌ده ایمپراطور حضرتلرینك بویوك احسانلرینه نائل اولدی. دین طوتمق‌ده حریتمز تام ایسه‌ده، دینی اشلرمزی مطلوب روش‌ده اداره ایتمك ایچون، بزم ینه شو حاجتلرمزده قانون قوتیله بزه ویرلسه ایدی:

۱) روسیه‌ده بوتون ولایتلرده اوبلوستلرده منتشر اولوب اكثرینك فقیرلگی ایچون بوتون مسلمانلری بر مركزده‌گنه طوپلامق آغرلغنه كوره، تیوش یرلرده حاجت قدری شعبه‌لر تأسیس قیلنسه ایدی.

۲) صوبرانیه، بویوك بر محكمه اسلامیه اولمق صفتیله، یالگز داخلیه نظارتنه تابع قیلنوب، ولایت پراولنیه‌لرینه تابع اولمقدن یوقاری چیقارلسه ایدی.

٣) مفتی ملت اختیاریله عمرلك صایلانوب ، ایمپراطور حضرتلری طرفندن، قاضیلر خلق اختیاریله آلتی سنه‌لك صایلانوب، داخلیه ناظری طرفندن تصدیق قیلنور.

٤) دائره‌سنه داخل روحانیلری تیوشلی مسئله‌لرده مشاوره ایچون صوبرانیه دعوت ایده بیلور.

٥) حکومت، ناچالستوا، یاخود بویوك محکمه‌لرك بری طرفندن برر مهم مسئله حقنده فتوی یا رأی صورالسه، صوبرانیه یالگز اوزی‌گنه جواب ویرمه‌یوب، مقتدر روحانیلرك معتبر ضیالیلرك مشاوره‌لرینه مراجعت ایدر.

٦) قران کریمك دینی کتابلرك طبعنه نظارت صوبرانیه اختیارینه حصر قیلنور.

٧) نظام قاشنده تعیین قیلنمش یاشلرینه ایرشمه‌گان قز-یگیت اوز رضالریله نکاحی اختیار ایتسه‌لر، وجودلرینك تحملنه باقوب، ضرورت ساعتلرینی اعتباره آلوب، صوبرانیه رخصت ویره بیلور.

٨) مجوسیه‌لردن بری اسلامیتی قبول ایتوب، مسلمانلردن برینك نکاحنه رغبت ایدر ایسه، صوبرانیه رخصت ویره بیلور.

٩) یهودیه‌لردن، پراووصلاویه مذهبنه باشقه نصرانیه‌لردن بری مسلمانلردن برینك نکاحنه رغبت ایدر ایسه، صوبرانیه رخصت ویره‌بیلور.

١٠) مسلمانلرك نصرانیه‌لردن یهودیه‌لردن طوغان بالالری اسلام دفترینه قید قیلنوب، مسلمان اعتبار قیلنور.

١١) آتا بابالری اسلام رسمنده عمر ایتمش کره‌شین نام مسلمانلری صوبرانیه اسلام دفترینه اسلام محله‌لرینه قید ایده‌بیلور.

١٢) خریستیان روحانیلرینه قانون طرفندن ویرلمش حقوقلرك همه‌سی اسلام روحانیلرینه‌ده ویرلور.

١٣) یمین آلنه‌چق اورونلرك هر برنده، مسلمانلرك یمینی اوزلسانلرنده اسلام روحانیلری حضورنده اولور.

١٤) اسلام حاجیلرینك پاساپورتلری روس پالومنیکلرینك پاساپورتلری بهاسنده اولور.

۱۵) مکتب مدرسه‌لره، مسجدلره، تربیه یورتلرینه، شفا خانه‌لره، عمومیتله خیر مقصدلرك هر برینه هر یردن اعانه طوپلامق اختیاری مسلمانلره ده ویرلور.

۱۶) روسلرك ابتدائی اورتا درجه مکتبلرینك هر برنده اسلام بالالرینه دین لسان یازو درسلری اوقوتمق ایچون صوبرانیه اسلام معلملری تعیین ایدر.

۱۷) عسکریه خدمتنده‌گی مسلمانلر معاش هم رتبه خصوصلرنده روسلرله بر حقوق ده اولور.

۱۸) اسلام عسکری ایچون تیوشلی مقدارده اماملر نصب قیلنور.

۱۹) شتاب اماملری خریستیانلرك شتاب روحانیلریله بر حقوق‌ده اولور.

۲۰) روحانیلر، صوبرانیه اعضالری روسچه سه‌نزدن آزاد قیلنور.

۲۱) روحانیلر خدمت عسکریه دن آزاد قیلنور.

۲۲) روحانیلر حبسدن آزاد اولور.

۲۳) شخصیتلرینی تعریف یولنده فوتوغراف چیقارتمق زحمتیله روحانیلر تکلیف قیلنماز.

۲۴) روحانیلره خزینه مهری ویرلوب، محکمه‌لره کوندورله‌چك راپورطلری عریضه‌لری مهرلنمش ایسه پوچته‌ده مجانا قبول قیلنور.

۲۵) چیت مملکتلرده تحصیل ایتمش روس تبعه‌سی مسلمانلره معلم مدرس یا روحانی اولابیلمك حقی ویرلور.

۲۶) مسجد بناسنه مساعده خصوصلرنده خریستیان روحانیلرینك برر صورتله مداخله‌لری قطعا منع قیلنور.

۲۷) دینی کتابلر، چیت مملکت طبعی اولسه‌ده دستخط اولسه‌ده، مکتب مدرسه‌لرده مسجدلرده ممنوع اولماز.

۲۸) خریستیان کلیسه‌لرینك بنالرینه تعمیرلرینه خزینه اورمانلرندن زه‌مستوا سرمایه‌لرندن نصل اعانه قیلنور ایسه، اسلام مسجدلرینك بنالرینه ده تعمیرلرینه ده اویله اعانه قیلنور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٢٩) مسجد بناسنڭ رسميت جهتى صوبرانيه مساعده‌سيله تمام اولور.

٣٠) مسلمان عسكرينه نماز روزه كبى اوزلرينڭ فرض عبادتلريني معين وقتلرنده ادا ايتمك، هم ده جمعه كونلرنده بەيرەم كونلرنده شتاب امامرى حضورنده جمعه عيد نمازلريني اوقومق مساعده قيلنور.

٣١) مسلمان عسكرينه خنزير خمر كبى حرام طعام حرام شراب ويرمك قطعى صورتده منع قيلنور.

٣٢) اسلام، قران كريم، شارع حكيم حضرتلرينه طعن تشنيع يولنده نشر قيلنمش رساله‌لره مقاله‌لره مقابله ايتمك اختيارى، هر مسئوليتدن آزاد اولمق تأمينيله، مسلمانلرڭ هر برينه مساعده قيلنور.

٣٣) روسيه دولتنده، بلا استثنا هر يرده، ير يورت املاك صاحبى اولوب يرلەشه‌بيلمك حقى روسيه مسلمانلرينه روسلر كبى بلا شرط ويرلور.

٣٤) دولتڭ ابتدائى اورتا بويوك مكتبلرينڭ هر برى اسلام بالالرينه هر وقت آچيق اولور.

٣٥) باشقورت قرگيز بالالرى اسلام مكتبلرينه مدرسه‌لرينه هر وقت قبول قيلنور؛ تاتار، باشقورت شاگردلرينه قرگيز آراسنده معلم مدرس امام اولمق حقى ويرلور.

٣٦) تعليم يورتلرينه قبول قيلنه‌چق اسلام بالالرندن اوزلرينڭ دين لسان يازولريني بلولرى حقنده ابتدائى مكتب شهادتنامه‌سى طلب قيلنور.

٣٧) روس مكتبلرنده اوقوچى اسلام بالالرينڭ اسلام درسلرينه انابتلى معلملر واسطه‌سيله صوبرانيه هر وقت نظارت ايدر.

٣٨) ارتداد ايده‌چك آدم بالغ توگل ايسه، عريضه‌سى قبول قيلنماز. بالغ ايسه، صوبرانيه حضورنده بر آى مدت وعظ نصيحت قيلنمق عريضه مقبوليتى ايچون شرط اولور. بونڭ خلافنه حركت ايده‌چك آدملر، انسانڭ دیننه تعدى ايتمش اولمق گناهيله، نظام قاشنده مسئول اولور.

٣٩) مسلمانلرڭ اخلاقلريني توزه‌تمك، آداب دينيه‌لريني تعليم ايتمك، دنيا حاللرندن خبردار ايتمك ايچون، اوزلرينڭ لسانلرنده جريده مجله رساله‌لر نشرينه مساعده ويرلور.

٤٠) نکاح، نسب، میراث رضاع، حضانه طلاق، عدت کبی عائله مسئله‌لری هم‌ده بوڭا مترتب مهر نفقه اجره کبی حقوق مالیه‌لر همه‌سی اسلام روحانیلرینڭ معرفتلرینه اختیارلرینه تسلیم قیلنور.

٤١) هبه، وصیت، وقف قیلنمش ملکلره شریعتڭ حکملرینی اجرا قیلوب، تیوشلی کاغدلرینی تصدیق ایتمك قدرتی صوبرانیه‌یه ویرلور.

٤٢) ورثه‌دن بعضلری صبی یاکه غائب اولور ایسه، صوبرانیه وصی نصب ایدر.

٤٣) حصه‌لری شریعته موافق تعیین قیلندقدن صوڭ، حصه کاغدلرینی محله روحانیلری تصدیق ایده بیلور.

٤٤) بوتون وارثلرڭ عددینی بیان ایدوب، تقسیم خصوصنده عریضه ویروچیلره صوبرانیه اوزی حصه‌لرینی تعیین‌هم تصدیق ایدر.

٤٥) امامل مسلمانلرڭ دین باشلری اولمقلرینه کوره، علوم دینیه ده اصولدن فروعدن کامل دقت هم اعتنا ایدوب خطیبلك مدرسلك امتیازلرینه امتحان ایتمك صوبرانیه اقتدارینه مخصوص اولور.

٤٦) اشلرینڭ قرارلرینڭ همه‌سندن صوبرانیه هر اوچ آی ده بر دفعه داخلیه نظارتنه اجمال دفتری (مه‌موریه) عرض ایدر.

٤٧) ولادت وفات نکاح طلاق حادثه‌لرینی قید ایتمك ایچون مه‌تریکه دفترلری طبع ایتدروب، دائره‌سنه داخل محله امامل‌رینڭ هر برینه اوزینڭ شعبه‌لری آخوندلری یاخود وولوست پراوله‌نیه‌لری شهر پولیتسیه‌لری واسطه‌سیله صوبرانیه نشر ایدر.

٤٨) مه‌تریکه دفترلری تورکیچه یازلور.

٤٩) مه‌تریکه دفترلرینڭ درستلکلرینی تفتیش ایتمك تیوش اولور ایسه، صوبرانیه آخوندلردن برینڭ معرفتیله تفتیش هم مقابله ایتدره بیلور.

٥٠) برر سببله قید قیلنمایوب قالمش ولادت نکاح طلاق وفاتی مه‌تریکه دفترلرینه قید ایتدرمك عریضه ایله صورالور ایسه، مقبول عذرلرینی اثبات ایتوب سنه‌لرینی‌ده آچیق تعیین تقدیرنده، صوبرانیه تیوشلی اورونلرینه قید ایتدره بیلور.

٥١) هم محله روحانیلری هم صوبرانیه مەتریکه دفترلرندن سند کاغدی ویره بیلورلر.

٥٢) امامل‌ر النده مەتریکه دفتری معذور بر سببله تلف اولوب صورالور ایسه، نسخه‌لرینی (قوپیه‌لرینی) صوبرانیه یازدروب کوندورر.

٥٣) مسلمانلردن آلنه‌چق یمین صورتلرینی ترجمه‌سیله برابر طبع ایتدروب تیوشلی اورونلرینه صوبرانیه طاراتور.

٥٤) صوبرانیه‌دن کوندورلوب محلنه ایصال قیلنه‌چق کاغدلری دفترلری پولیتسیه تیوشلی اورونلرینه ایصال ایدر.

٥٥) مناسب یرلرده تربیه یورتلری آچمق جمعیت خیریه‌لر تأسیس ایتمك حقی‌ده صوبرانیه اقتدارینه ویرلور.

٥٦) جماعت طرفندن صایلانمش آدم امتحان‌ده اهلیتی ثابت اولوب اخلاق و استقامتی تحقیق قیلندقدن صوك، محلی پراوله‌نیه‌لرك مداخله‌سندن باشقه، یالگز صوبرانیه اختیاریله تصدیق قیلنور. اوقاز، روسچه ترجمه‌سیله برابر، تاتارچه اولور.

٥٧) صایلانمش روحانیلرك نفقه‌سی جماعت ذمه‌سنه الزام قیلنور.

٥٨) روحانیلردن یا شریعت یا نظام خلافنه برر اش صادر اولور ایسه، گناهنك درجه‌سنه کوره، بعدالتفتیش یا تنبیه یا عتاب یاخود عزل ایتمك یالگز صوبرانیه اقتدارنده اولور.

٥٩) بوتون وظیفه‌لرینی حقیله ایفا ایده‌جگی هم ده خلاف نظام خلاف شریعت هیچ بر حرکت‌ده بولنمایاچغنه عزمی خصوصنده روحانیلردن منصبلرینه تعیین ساعتلرنده صوبرانیه یمین آلور.

٦٠) شریعت جهتندن نظر قیلنه‌چق اشلری اسلام روحانیلری واسطه‌سیله صوبرانیه تفتیش ایتدرر.

٦١) محله جماعتیله امام آراسنده یاخود روحانیلرك مابینلرنده نزاع چیقار ایسه، صوبرانیه فصل ایدر.

٦٢) بویوك محله‌لری یا جان یا خانه حسابیله تقسیم ضرور اولور ایسه، تقسیم مساعده‌سی صوبرانیه نظرینه محصور اولور.

٦٣) امامت ایچون یاش لا اقل ٢٢ اولوب، آخوندلق ایچون لا اقل ٣٠ اولور.

٦٤) روحانیلر عبادت، دینی عمل، شرعی رسوم کبی بوتون وظیفه‌لرینی بلا قصور بلا تخلف، یمینلرینه موافق صورت ده، ایفا ایدرلر.

٦٥) روحانیلر محله جماعتلرینه گوزل اخلاق ادبلی حرکت استقامتلی حیات خصوصلرنده وعظ نصیحت ایدرلر.

٦٦) محله ده بر خطیب بر امام بر مؤذن دن آرتق نصب قیلنماز.

٦٧) ار جان حسابی ایکی یوزدن آز یرلرده بر امام بر مؤذن یا بر خطیب بر مؤذن دن آرتق نصب قیلنماز.

٦٨) روحانیلره بر آی یا زیاده مسامحه رخصتی ویرمك صوبرانیه نظرینه مخصوص اولور.

٦٩) محکمه‌لر یا نظامی اداره‌لر طرفندن حواله قیلنه‌چق خدمتلری باشقاروب، اجرتلرینی طلب یولنده راپورط ایله روحانیلرڭ مراجعتلری صوڭنده تیوشلی اجرتلرینی صوبرانیه ویرور. بویله اجرتلری ویره بیلمك ایچون صوبرانیه مخصوص مایه تشکیل ایدر.

٧٠) محکمه طرفندن روحانیلره حواله قیلنمش دعوالرده روحانیلر ایکی طرفڭ هر برینی ممکن قدر صلح جهتلرینه دعوت ایدر. صلح میسر اولماز ایسه، شریعتڭ قرارینه موافق حکم ایدوب، ایکی طرفڭ هر برینه اعلان ایدر. صوڭره حکمڭ شرعی سندینی بیان ایدوب، محکمه‌یه راپورط یازار.

٧١) هلالڭ ثبوتنه متوقف عبادتلرده آخوندلردن روحانیلردن معلومات طوپلادقدن صوڭ قبول قیلنمش قرارینی همه روحانیلره صوبرانیه اعلان ایدر.

٧٢) مسجدی یوق قریه‌لرده مسجد بناسنه رخصت آلمق ایچون عدد شرط اولماز.

٧٣) یاڭی مسجد بنا ایتمك ایچون جماعتڭ پریغووری شرط اولوب، اسکی مسجدی تعمیر رخصتی ایچون امامڭ راپورطی کافی اولور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

۷٤) ضرورت اقتضا ایدر ایسه، مسجدی قاپامق یالکز صوبرانیه نظرینه مخصوص اولور.

۷٥) مکتبلر دینی مدرسه‌لر صوبرانیه اداره‌سنده اولوب، بالواسطه داخلیه نظارتنه تابع اولور.

۷٦) مکتب مدرسه آچمق خصوصنده صوبرانیه‌دن رخصت آلنور، یاخود بنالری تمام اولوب آچدقدن صوڭ صوبرانیه‌غه اعلام قیلنور.

۷۷) مکتب مدرسه‌لره نظارتی ایچون صوبرانیه موافق امامل‌ری مدرسلری تعیین ایدر. ناظرلر شاگردلرڭ ادبی جهتلرینه درسلرینه معلم مدرسلرڭ تعلیملرینه دقت ایدر.

۷۸) اوزینه تابع مکتب مدرسه‌لر حقنده صوبرانیه مخصوص دفترلر طوتار.

۷۹) شاگردلر، درسلر، کتابلر، معلملر مدرسلر حقنده تیوش معلوماتی هر سنه جمع ایدر.

۸۰) صوبرانیه هر سنه هر مدرسه شاگردلرینی امتحان ایتدره بیلور.

۸۱) دینی کتابلری، مدرسه سنه‌لرینه طلبه‌لرڭ احوالنه کوره، هر مدرس اوزی انتخاب ایده بیلور.

(قورولتای مجلسلرنده شو پرویقت اوقولوب، ماده‌لرینڭ اکثری معقول کورلدکدن صوڭ، ینه دورت ماده زیاده قیلنمش.)

۸۲) صوبرانیه هر هفته آلتی کون اش کوروب، جمعه‌لرده اسلام بەیرەملرنده، پادشاه کونلرنده تعطیل ایدر.

۸۳) همه روسیه مسلمانلری جمعه، عید کونلرنده، سارسکی کونلرده تعطیل قیلوب؛ یکشنبه‌لرده، خریستیانلرڭ دینی پرازدنیکلرنده تعطیل ایتمزلر.

۸٤) روحانیلر جمعه، بەیرەم کونلرنده هیچ بر خدمت ایچون هیچ بر محکمه طرفندن دعوت قیلنماز.

۸٥) مبارك رمضانلرده مسلمان عسکری بالکلیه آزاد اولور. هیچ اولماسه، طعاملری چایلری افطار سحر ساعتلرینه تطبیق قیلنور.

قورولتای مجلسلرنده ریاست ایتمش داملا عبدالله حضرت آپانای امضاسیله برابر اون ایکی حضرت ٨٥ ماده‌دن عبارت شو لائحه‌یی‌ده امضا ایتمشلر.

شورایه قدر نقل قیلنمش پرویقتلرنڭ لائحه‌لرنڭ ماده‌لری بری دیگرینه تمام مطابقدر، یاخود بری دیگرینڭ نسخه‌سیدر. باشقه‌لق‌آز، متخالف ماده‌لری ده وار. انتقادمی صوڭره بلکه یازارم، حاضر حکایت یولنه دوام ایده‌یم.

مینسترلر شوراسنه ویره‌چك په‌تیتسیه لائحه‌سنه ماته‌ریال اولمق اوزره محترم حسن عطا قاضی حضرتلری طرفندن حاضرلنمش ماده‌لر:

١) مسلمانلرنڭ عبادتلری دینی اشلری تمام اوز اختیارلرنده اولوب؛ روحانیلرینی نصب ایتمك عزل ایتمك، مکتب مدرسه‌لری اداره ایتمك، صودلره تورمه‌لره عسکرلره روس مکتبلرینه معلملر امامامر تعیین ایتمك، وقفلره نظارت ایتمك کبی اشلر، هم ده نکاح طلاق میراث نفقه کبی عائله اشلری یالگز صوبرانیه اختیارینه مخصوص اولسه ایدی.

٢) صوبرانیه اوزینڭ حاضرگی غیر طبیعی حالندن یعنی توبه‌نلگندن، یالگز امرنامه‌لر ایله‌گنه اداره قیلنمق انتظامسزلغندن چیقارلسه ایدی. بلکه بویوك روحانی محکمه اعتبار قیلنوب، هر جهتی زاقون‌ده آچیق تعیین قیلنمش خصوصی ماده‌لر ایله اداره قیلنسه ایدی.

٣) بوندن صوڭ مفتی اڭ ممتاز دین عالملرندن خلق اختیاریله صایلانسه ایدی. پاتریارخ کبی بویوك روحانیلردن اعتبار قیلنوب، والیلردن توبه‌ن حساب قیلنماسه ایدی.

٤) صوبرانیه اعضالری ده خلق طرفندن صایلانوب، نصب ده عزل ده مفتیلرنڭ مداخله‌لری بولنماسه ایدی.

٥) اعضالر نظام قاشنده ده قاضی آتالوب، معاشلری لا اقل (١٢٠٠) روبل اولسه ایدی. اوچ سنه مدت ایله‌گنه صایلانوب چیتدن کیلولرینه کوره، قاضیلره ده قوارتیره هم جهاز حاضرلنسه ایدی.

٦) صوبرانیه سەکرەتاری بویوك آبرازاوانیه صاحبی اولمق شرط اولوب، معاشی ده لا اقل (١٢٠٠) اولسه ایدی. اوستەل تورەلرینڭ ده معاشلری، ترجمانلرڭ صانی معاشلری زیاده قیلنسه ایدی.

٧) صوبرانیەنڭ اوزینه مخصوص تیپوغرافیه لازمدر. مەتریکه دفترلری، محله روحانیلرینه مکتب مدرسه معلملرینه ناظرلرینه سیرکولەرلر امرنامەلر، دستورلر، کتابلر، نصیحتلر، خلق هم عسکره حاجت اولابیلەچك ذکرلر دعالر صوبرانیه مطبعەسندە طبع قیلنور.

٨) صوبرانیه مطبعەسندە طبع قیلنەچق شیلرڭ هیچ بری صوبرانیه قراری بولنمادقچه سەنزوره ویرلمز.

٩) صوبرانیه اعضالرینه چینوونیکلرینه خزینه طرفندن ویرلوب کیله طورغان ژالووانیەلرینی تیوشنچه آرتدرو ایچون، صوبرانیەنڭ باشقه خراجتلرینیده تأمین ایتو ایچون، هر بر طوغان بالا باشندن، هر نکاحدن هرمیراثدن معین بر مقدار رسم آلنور.

١٠) صوبرانیه قرارلرینی فرمانلرینی مخابرەلرینی، روحانیلرڭ انتقال عزل وفاتلرینی، مسلمانلرڭ میراثلرینی، دینی یا علمی مقالەلری نشر ایتمك ایچون آیلق بر مجله نشر قیلنوب، خلق معین بهاسیله اشتراك ایتوب، روحانیلر معلم مدرسلر ممتاز بهاسیله البته اشتراك ایدر.

١١) محله روحانیلری اسکیچه خلق اختیاریله صایلانوب صوبرانیەده امتحان قیلنوب تصدیق قیلنور.

١٢) اسلام روحانیلری معلم مدرسلری صوبرانیەدن ماعدا هیچ بر یره تابع اولماز. آنلره یونەلەچك امر، فرمانلر سوال فلانلر صوبرانیه واسطەسیله یونەلور.

١٣) اسلام روحانیلری هر حقوقده پراووصلاویه روحانیلری کبی اولور. هم ده آتا بابا صوصلوویەسندن حساب قیلنمایوب، دوخوونی صوصلوویەدن حساب قیلنور. قریه روحانیلری قرەستیانسکی صودلره تابع اولماز، عسکر خدمتنه آلنماز، غوصودارستوەننی، زەمسکی، میرسکی نالوغلر تولەمز. لکن یر، تجارت ویرگولرینی ویرور.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

١٤) روحانیلرڭ عائلەسی دە روحانیلك حقوقیلە فائدەلنور.

١٥) محلە روحانیلرینڭ جماعت طرفندن حصوللری هر سنه هر کون نقصان دە. روحانیلرڭ معاشلری ایچون نکاح طلاق ولادت وفات کبی دائمی حصول منبعلرندن معین بر مقدار آلنور. قریه یرلرندە هر باصو صاین بر مقدار یر هەم پچەنلك ویرلور؛ شهر یرلرندە یـا قوارتیره یـا یورت حاضرلنوب ویرلور.

١٦) روحانیلره روسچەدن سەنز اختیاری اولور.

١٧) محلە روحانیلرینە کوزل اخلاق استقامت شرط قیلنور، هر جمعەدە وعظ سویلەمك؛ طوغریلق پاکلك یوللرینە کوندرو، یاخشیلق خصوصلرندە رهبرلك ایتو روحانیلر اوزرندە اڭ بویوك وظیفە اولور.

١٨) امتحان ایچون صوبرانیەدە معلوم وقتلر تعیین قیلنور. امتحان ساعتلرینە روحانیلر هەمدە محلە جماعتلری دە دعوت قیلنور. امتحان قیلنەچق آدملردن علوم شرعیە، هەمدە اوزلرینە لازم زاقون مادەلری، اوستلرینە لازم خدمت وظیفەلری، محلە جماعتیلە معاملە ادبلری صورالور.

١٩) مکتب مدرسەلر، درسلرینڭ پروغراملری معارف نظارتندن چیقارلوب خلق اختیارینە تسلیم قیلنسە ایدی. صوبرانیەدە اهلیتی اثبات قیلنمش افندیلر آراسندن معلم مدرس صایلامق حقی دە اداره جهتی دە خلق اختیارندە اولور.

٢٠) مکتب مدرسەلرڭ همە جهتلرینی اداره ایتوب، اوفا صوبرانیەسنە هر سنە حساب ویروب طورمق ایچون، خلق اوز آرالرندن اوچ دورت یاخود دها زیادە متولیلر انتخاب ایدرلر. آرادن بری رئیس اولور. متولیلرڭ اسملرینی فامیلیالرینی صفتلرینی صوبرانیە مخصوص دفترلردە ضبط ایدر.

٢١) دینی مدرسەلردە همە علوم دینیە، هەمدە تیوشنچە معارف عمومیە تحصیل قیلنور. دینی مدرسەلر ایچون درس کتابلری انتخاب ایدوب تعیین ایتمك بر هیئت علمیە معرفتنە تسلیم قیلنور.

٢٢) دینی مدرسە درسلرینی تمام ایتوب روحانیلك خدمتلرینە حاضرلنمش شاگردلر، اللرندە صوبرانیە شهادتنامەسی بولنور ایسە، خدمت عسکریەدن آزاد اولور. هیچ اولماسە ستودەنتلر کبی بر سنە خدمتلە اکتفا قیلنور.

٢٣) محله مكتب مدرسه‌لرینه‌ده محله روحانیلری معلم مدرس متولی اولابیلور.

٢٤) مكتب مدرسه نفقه‌سی: ١) زه‌مستوالردن آلنور. خریستیان مكتبلرینه زه‌مستوا نه قدر ویرور ایسه، اسلام مكتب مدرسه‌لرینه‌ده او قدر ویرور. ٢) اهل خیراتنك خصوصی اعانه‌لرندن احسانلرندن؛ ٣) وار ایسه، وقفلردن؛ ٤) مكتب مدرسه‌لرده اوقوچی شاگرد باشندن.

٢٥) هر مكتب هر مدرسه اوزینك شاگردلرینه شهادتنامه ویرور.

٢٦) اگرده خلقنك بختنه قارشی روسیه‌ده عمومی تعلیم مجبوری اولور ایسه، مكتب مدرسه شهادتنامه‌سی كافی حساب قیلنور.

٢٧) مسلمانلر ایچون مخصوص اوچیتلسكی شقولالرده اینسپكتورلر معلملر مسلماندن اولمق شرط اولور.

٢٨) اوچیتلسكی شقولا صنفلرینه قبول قیلنمق ایچون یاش شرط اولماز، بلكه رغبتی وار هر آدم، نه قدر یاش‌ده ایسه‌ده، قبول قیلنور.

٢٩) اوچیتلسكی شقولالرده علوم دینیه اوچیتلسكی سه‌میناریه‌لرده «زاقون بوژی» قدر اوقولور. دین معلملری صوبرانیه طرفندن تعیین قیلنور.

٣٠) اوچیتلسكی شقولالرده طلبه‌لرنك تربیه‌سی حیاتی هر جهتله اسلامنك ملی دینی ادبلرینه رسملرینه موافق اولور.

٣١) اوچیتلسكی شقولالردن چیغه‌چق معلملر ابتدائی مكتبلرده اسلام بالالرینی تعلیم تربیه ایته‌چكلرینه كوره، اوچیتلسكی شقولا درسلری مسلمانلرنك احتیاجلرینه ضرورتلرینه فائده‌لرینه مناسب صورتده ترتیب قیلنسه ایدی. روس تاریخیله برابر تورك تاریخی‌ده اسلام تاریخی‌ده؛ روس غراماتیكه‌سیله برابر تورك نحوی‌ده صرفی‌ده اوقولسه ایدی.

٣٢) روس مكتبلرنده اسلام بالالری ایچون دین معلمی قویولوب، روس بالالرینك دین درسلرینه نه قدر ساعت تقدیر قیلنسه، اسلام بالالرینك دین درسلرینه‌ده او قدر تعیین قیلنور.

٣٣) تجارت، صنائع كبی خصوصی مكتبلری مسلمانلر تأسیس ایته‌بیلسه ایدی، او مكتبلری حقوق جهتیله حكومت مكتبلری كبی اولسه ایدی.

Изображение Российской национальной библиотеки

٣٤) مکتبلرنڭ برندن شهادتنامه‌سی وار مسلمان هر جهتله، حقوق جهتیله ده، اورون خدمت آلمق جهتیله ده، روسلرله بر درجه‌ده حساب قیلنسه ایدی.

٣٥) مسلمان عسکری ممکن قدر بر یرده طوپلانوب، امام تعیین قیلنور. روسلرنڭ وویه‌ننی پوپلرینه خزینه‌دن نه قدر ویرلور ایسه، عسکر امامرلرینه ده او قدر ویرلور. محاربه زمانلرنده امامر آرتدرلور.

٣٦) مسلمان عسکرلرینه، روس مکتبلرنده اوقوچی اسلام بالالرینه روسلرنڭ عبادتلری ساعتنده هم‌ده دینلرینی تعلیم ساعتلرنده حاضر اولمق مجبوری اولماسه ایدی.

٣٧) سه‌نزوره الغا قیلنسون. هیچ اولماسه اسلام کتابلری ده عمومی سه‌نزوره اوصتافلرینه تابع اولوب، خصوصی سه‌نزوره بتسون. سه‌نزوره ستاتیه‌لری غایت آچیق توزولوب، اسلام کتابلری اوستنده سه‌نزورلرغه شالیت ایته‌رلك اورون قالماسون.

٣٨) ادبی فنی دینی سیاسی رساله‌لر، جریده‌لر، مجله‌لر نشر ایتمك خصوصلرنده هیچ بر صورتله طارلق قالماسون، اولده‌گی کبی میسیونرلق قیلوچیلردن رأی صورالماسون.

٣٩) زه‌مستوالرده، شهر دومالرنده دین هم جنسیت باشقه‌لغی اعتبار قیلنماسون، مسلمانلر هر خصوص ده روسلرله بر درجه ده اعتبار قیلنسون، مسلمانلرنی محروم ایته‌بلەچك ویصوکی سه‌نزلر بتسون. مسلمان بار زه‌مستوالرده دومالرده طاوش کوبلگیله مسلمانلردن صایلانمق ممکن بولماسه بر نیچه مسلمان صایلامق لازم اولسون.

٤٠) دین هم جنسیت باشقه‌لغی اعتبار قیلنمایوب بوتون خلقدن طوپلانغان سرمایه روسلرنڭ یالگز اوزلرینه مخصوص حاجتلرینه نه قدر صرف قیلنور ایسه، مسلمانلره مخصوص حاجتلره ده او قدر صرف قیلنور. مسلمان حصه‌سنه توشه‌چك مقدار مسلمانلرنڭ اوزلرینه ویرلور.

٤١) اورتا ولایتلرده مسلمانلرنڭ اکثری قره‌ستیان صوصلوویه سندن حساب قیلنه. شو طوتقونلق بنده‌لك زمانه‌لرندن قالمه منفور اسم ایله روسیه ده هیچ کیم آتالماسه ایدی. بلکه حریت ویروچی ایمپراطور

تلەگانچە، یا سەلسکی اوبیواتل، یا پوسەلان، یا حلەبوپاشەس کبی اسملر ایله آتالسه ایدی. شو قرەستیانین سوزی خریستیانین سوزندن بوزولمه سوز بولغانلغی ایچون، خصوصیتله مسلمانلر شو قرەستیانین اسمیله آتالماسه ایدی.

٤٢) میسیونرلق قیلوچی خریستیانلر اسلام بالالرینی تربیه ایتودن قطعی صورت ده منع قیلنسه ایدی.

٤٣) ناگاه ارتداد قیلاچق بر آدم طابولسه اسلام روحانیلری حضورنده لا اقل بر آی مدت وعظ قیلنمق شرط قیلنسه ایدی.

٤٤) اسلام دینی اوزرنده طوغان طورغان، اسلام دیننده عمر ایتکان، هیچ بر وقت هیچ بر یرده خریستیان دیننه کوچمەگان، کلیسه مەتریکەلرنده اسمی یازلماغان، اصلسز «اوتپاوشی آت پراووصلاویه» اسمی ویرلگان بی چاره مسلمانلر حاضرگی حاللری کبی عذاب ده طوتولماسه ایدی. بلکه اوزلرینڭ ملیون قات طلبلری بوینچه رسمی مسلمان حساب قیلنسه ایدی. او بی چارەلر وجدان قوتیله کلیسه دن، زاقون قوتیله مسجد دن ممنوع اولوب، دیندن عبادتدن محرومدر.

٤٥) میسیونرلق قیلوچیلر مسلمانلرڭ دینلرینه تعدی ایتودن، یالان یالا یابو کبی اشلردن منع قیلنسه ایدی. اویله اشلرده حکومت ایچون ده خریستیانلق ایچون ده ضرردن باشقه، هیچ بر فائده یوق.

٤٦) مسجد مدرسه بنا ایتمك، اسلام محکمەلرینه آدم تعیین ایتمك کبی خصوصلرده میسیونرلق قیلوچیلرڭ رأیلری، هم ده مسلمانلرڭ اشلری حقنده سینود زاکلوچەنیەسی صورالماسه ایدی.

٤٧) مکتب مدرسەلرەمی مسجدلرەمی یاخود باشقه خیرات یوللرینەمی وقف قیلنور ایسه، واقفڭ اختیارینه موافق صورت ده وقف تصدیق قیلنور. مکتب مدرسەلر مسجدلر فائدەسنه وقف قیلنغان یرلردن یورتلردن ماللردن هیچ بر نالوغ ویرگو آلنماز.

٤٨) مسلمانلرڭ قبرستان یرلری مسجد یرلری مقدس اعتبار قیلنوب، او یرلرده مکتب مدرسه مسجددن ماعدا هیچ بر شی بنا قیلنماز. او یرلر هیچ بر بهانه ایله آلنماز.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٤٩) روسیه مسلمانلرینڭ پەتیتسیەلرینه قوشولوب، بوتون ملتلرڭ اینتللیگنسیەلریله برابر، روسیه مسلمانلری‌ده زاقون قاشنده بوتون خلقڭ عمومی مساواتلرینی، دینڭ مطبوعاتڭ اجتماعلرڭ سوزڭ حریتلرینی طلب ایدر. هر فردڭ شخصی هر یرده هر وقت حر اولور، محکمه قراری بولنمادقچه، آدمینستراتسیه یولیله هیچ بر فرد هیچ بر وقت طوتقون اولماز، جزالانماز، سورولمز. دینلرڭ جنسیتلرڭ هیچ بری حقوق‌ده امتیاز یاخود حقوق‌ده تحدید سببی قیلنماز.

محترم قاضی حسن‌عطا حضرتلرینڭ شو ٤٩ ماده‌سی اولگی لائحەلرده پرویقتلرده نقل قیلنمش ماده‌لرڭ تکراری کبی ایسه‌ده، اوز باشنه مستقل صورت‌ده یازلوب، بعض مهم زیادەلرینڭ‌ده وارلغنه کوره، بوراده تماميله نقل ایتدم.

ابوالسعود افندی احتم جنابلرینڭ صوبرانیه حقنده فکری.

١) صوبرانیه مسلمانلرڭ بوتون روحانی اشلری حقنده باش مرکز محکمه اولوب بلاواسطه طوغری داخلیه نظارتیله اش کورر.

٢) باش مرکز صوبرانیه تحت اداره‌سنده اورتا درجه صوبرانیه محکمەلری‌ده حاجت قدرنچه تأسیس قیلنوب، محلەلرڭ مکتب مدرسەلرڭ همه اشلرینه بلاواسطه نظارت ایدرلر.

٣) باش هم اورتا صوبرانیه اعضالری خلق اختیاریله صایلانور. مفتی ایمپراطور حضرتلرینڭ فرمانیله، باش صوبرانیه اعضالری داخلیه ناظرینڭ تصدیقیله، اورتا صوبرانیه اعضالری باش مرکز صوبرانیه تصدیقیله تعیین قیلنور.

هر انتخاب موقت اولور، انتخاب دفترینه قید قیلنه‌چق قاندیداتلر ایچون مخصوص بر نظام توزولور. هر مسلمان صایلانمق حقنه مالك اولوب، یالگز روحانیلره خاص اولماز.

٤) مركز هم اورتا صو برانيه‌لره، ١٤١٨ ستاتيه‌ده بيان قيلنمش حقوق اوستنه وقفلرى اداره ايتمك ياڭى مسجد بناسنه ياڭى محله تأسيسنه رخصت ويرمك حقى ده ويرلور. آرخيتكتوره جهتيله ولايت پراوله‌نيه‌لرى مداخله ايده‌بيلور ايسه‌ده، باشقه دينلرك روحانيلرى هيچ بر جهتله مداخله ايتمز.

٥) مسلمانلرك روحانى اداره‌لرى حقنده مفصل قانون ماده‌لرى توزو ايچون، حكومت طرفندن بر قاميسيه تشكيل قيلنسه ايدى. قاميسيه‌ده حكومت آدملريله برابر مسلمانلرك ممتاز عالملرى معتبر ضياليلرى رأى صاحبى اولمق صفتيله حاضر اولسه ايدى. محكمه‌لرده حكومت اداره‌لرنده قاميسيه‌لرده مسلمانلره عائد بر مسئله قارالاچق اولور ايسه، مفتى هر وقت حضورى لازم اعضالردن حساب قيلنسه ايدى.

٦) باش محكمه حكمى هر وقت هر خصوص‌ده صوڭ حكم اولور، هيچ كيم شكايت حقنه مالك اولماز. باش محكمه داخليه نظارتنه تابع ايسه‌ده، قرارلرينى داخليه نظارتى تغيير ايده‌مز. اگرده باش محكمه حكمى بالكليه زاقون اساسلرينه خلاف ايسه، ياخود دولت ايچون ضررى وار ايسه، ياخود چيت ملت كشيلرينڭ جمعيتلرينڭ حقلرى ضائع اولاچق ايسه، شو تقديرلرده‌گنه داخليه نظارتى باش محكمه اوستندن وزيرلر مجلسنه يا سه‌نات تفتيشنه مراجعت ايدر.

سامارا آخوندى شهاب الدين حضرت لائحه‌سى.

قورولتاى مجلسلرينڭ مذاكره‌لرينه حاضرلك يوليله اولسه كرك، سامارا آخوندى شهاب الدين حضرت مينوش جنابلرى طرفندن ده اوتوز اوچ ماده‌لك بر لائحه يازلمش. اولگى لائحه‌لرده يوق ماده‌لرينى بوراده نقل ايده‌يم:

١٥) ابتدائى مكتبلره معلم تعيين قيلنور ايسه، محله امامى تعليم وظيفه‌لرندن آزاد اولور.

٢٣) امام اولاچق آدم شهادتنامه‌سى بوينچه هر نه قدر مستحق ايسه‌ده، اولگى اوقازده امام خطيب درجه‌سندن زياده درجه ويرلمز. ابتدائى

مكتبلرده ایکی سنه تعلیم ایتمه‌ینچه معلملك اوقازی، اوچ سنه مدرسه‌ده تدریس ایتمه‌ینچه مدرسلك اوقازی، بش سنه گوزل خدمت کوسترمه‌ینچه آخوندلق اوقازی ویرلمز.

٢٥) امتحان‌ده تعیین قیلنه‌چق درجه دورت اولور: ١) امام، ٢) معلم، ٣) خطیب، ٤) مدرس. تحصیل قیلنمش علومك معلوماتك کثرتنه قلتنه باقوب.

٢٦) مدرسه درسلرینی تمام ایتودن شهادتنامه‌سی یوق شاگردلر امتحان قیلنماز.

٣٠) مکتب‌ده معلم یوق ایسه، تعلیم ایتمك وظیفه‌سی امامل‌ره لازم اولور.

٣٢) مکتب مدرسه‌لرده تعلیم تدریس (*) مجان اولور، طلبه‌لردن بدل آلنماز. اجرتسز اولور، معلملره مدرسلره آیلق وظیفه ویرلمز، بلکه معلملرك مدرسلرك معیشتلرینی تأمین ایتمك کفایه‌لرینی ویرمك محله جماعتی اوستنه انسانیت مقتضاسی اولمق اوزره شرط قیلنور.

٣٣) تعلیم تدریس اشلرنده اجتهاد ایدوب، امتیاز کسب ایده‌چك معلملره مدرسلره هر بش اون سنه‌ده بر دفعه مکافات ویرمك حاضرلگی ایچون باش اداره حضورنده مکافات سرمایه‌سی تشکیل قیلنور. مکافات ساعت کبی عینی باقی اولابیله‌چك شیلردن ویرلور.

عالملر مجلسنه بلکه لازم اولور خیالیله اولسه کرك، مرحوم مفتی محمدیار افندی سلطانف جنابلری‌ده یتمش ماده‌دن عبارت بر پرویقت یازمش. ترجمه‌سی کتبخانه‌م‌ده وار. پرویقت‌ده یاکی برشی یوق، بلکه ١١ نچی طوم‌ده مسلمانلرك اداره‌لرینه عائد (١٣٤٢-١٦٧٢) ماده‌لردن، زیاده‌سز ترتیب‌سز، طوپلانمه بر شیدر. محترم رضا افندی حضرتلرینك گوزل لائحه‌سی برکه‌سنده اولسه کرك، مفتی لائحه‌سی مجلس مذاکره‌لرینه ویرلمه‌مش. زاقون ستاتیه‌لری ترجمه‌لریله برابر مجلس‌ده اوقولدقدن صوك، حاجتی‌ده فائده‌سی‌ده البته یوق ایدی.

علما مجلسلرنده حضرتلر النده او وقت حاضر اولمش لائحه‌لری ماده‌لری یازدق. او لائحه‌لردن او ماده‌لردن انتخاب قیلنوب آلنمش ماده‌لری دورت

(*) مجان = Безплатно.

حضرتدن تشکیل قیلنمش بر هیئت ایکی کون ایچنده یازوب حاضرله‌دیلر . همه حضرتلر طرفندن امضا قیلنوب، مفتی حضرتلرینه تسلیم ایتدیلر . استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینڭ لائحه‌سندن تحریف قیلنوب انتحال قیلنمش کبی بر شی ایدی .

مختلط هیئت

سکز دفعه طوپلانمش علما مجلسلری قورولتای اوزینڭ مذاکره‌لرنده خدمتلرنده گوزل صورت‌ده اجتهادله بش کون دوام ایدوب، ١٩١٥ سنه آپریل ١٥ده جمعه کون خیر ساعات‌ده تمام اولدی، یابولدی . یوسف افندی آقچورا عریضه‌سنده محترم معتبر آلتی ذات طرفندن طلب قیلنمش اوّلگی رجا برکه‌سنده اولسه کرك، قورولتای‌ده حضرتلرك بش کون اجتهادلری ثمره‌سنده حاضرلنمش قرارلری ترتیب ایتوب تهذیب ایتوب ترجمه ایتمك ایچون مفتی حضرتلری طرفندن بر مختلط هیئت دعوت قیلندی . همه ماده‌لرینی زاقون ستاتیه‌لری فورمه‌لرینه قویمق، قصورلری بولنور ایسه تعمیر ایتمك ، یا خطالری یا ضررلری بولنور ایسه، اصلاح ایتمك وظیفه‌لری ده شو هیئتڭ امانتنه ویرلدی .

هیئت اعضالری :

١) قوتلوغ محمد میرزا بهادرگره‌ی اوغلی ته‌وکیلف . پولقوونیك . به‌له‌به‌ی شهرنده اویه‌زدنی پره‌دوودیتل .

٢) جان سلطان چواق اوغلی سایدالین (سید علی) طرویسکی اوقروژنی صود اعضاسی .

٣) عبدالله تیمور اوغلی تیمورف . اوفا اوقروژنی صود اعضاسی .

٤) سلیم‌گره‌ی سیدخان اوغلی جانتورین . اوفیمسکی غوبه‌رنسکی پریسوتستواده اعضا .

٥) ابوالسعود عبدالخالق اوغلی احتم . قازان پالاته‌سی حضورنده یمینلی دعوی وکیلی .

٦) سیدگره‌ی شاه احمد اوغلی آلکین . قازان پالاته‌سی حضورنده یمینلی دعوی وکیلی .

Из фондов Российской национальной библиотеки

٧) رضاءالدين فخرالدين اوغلى. امام مدرس آخوند. صوبرانيه اعضاسى بويوك اثرلر صاحبى.

٨) داملا عبدالله حضرت عبدالكريم اوغلى آپاناى. قازان ده امام مدرس.

٩) ابراهيم افندى خرمشاه اوغلى آقچورين. فابريقانت اديب.

١٠) محمد ذاكر محمد صادق اوغلى راميف. اديب، اغنيادن، برنچى دولت دوماسنده اعضا.

١١) محمديوسف محمدامين اوغلى دى‌بيردى‌يف، فابريقانت، صوفى.

شو هيئتڭ مجلسلرى آپريل ١٨ دوشنبه دن آپريل ٢٠ چهارشنبه كوننه قدر دوام ايتوب، اوچ كون ايچنده بش آلتى مجلس ده مذاكره‌لرينى تمام ايتمش ايسه ده، روسچه انشاسى، زاقون ستاتيه‌لرينه موافق شكل ده ترتيب خدمتلرى ١٩٠٥ سنه ٣نچى ماى كونلرينه قدر دوام ايدوب، سه شنبه كون ربيع‌اول ١٢ ده تمام اولمش.

صوڭ اون اوچ كون دوام ايتمش خدمتلر يالڭز ابراهيم افندى آقچورين، ابوالسعود افندى احتم، ذاكر افندى راميف جنابلرينڭ اجتهادلرى بركه‌سنده تمام اولوب، آرالرنده براز تفاوت وار اوچ دورت نسخه لائحه لرڭ طبع قيلنوب روسيه مسلمانلرى آراسنده انتشارينه يول آچدى. ١) برى اماملر لائحه‌سى، ٢) يوسف افندى آقچورا لائحه‌سى، ٣) اوفا باشقورتلرينڭ لائحه‌سى.

ماده‌لرينڭ صانلرى، ترتيبلرى، عباره‌لرى جهتيله شو اوچ لائحه ده براز تفاوت وار ايسه ده؛ مفهوم، مقصود جهتيله همه‌سى بردر.

«قورولتاى» اسملى اثرنده بياننه كوره، استاذ محترم رضا افندى حضرتلرى مختلط هيئت مجلسلرينڭ باشندن اخيرينه قدر حاضر اولور ايمش، لكن رأى ويرمك حقنه مالك اولمق صفتيله دگل؛ بلكه استفسار حاجت اولور ايسه، ماده‌لرى بيان ايتمك مشورت ويره بيلمك صفتيله.

«قورولتاى» اسملى اثرنده محترم رضا افندى ئه‌يته: «قورولتاى مجلسلرنده ممكن قدر حاضر اولوب، اولوغ كوچوك شيلرڭ هر برينى اوستنده يازوب طورمق هوسنده اولمش ايسه‌م ده، صوبرانيه ده مشغوليت

Из фондов Российской национальной библиотеки

کونلری اولدقدن، حاضر اولمق ممکن اولمادی. بونگله برابر، غایت جزئی الڭ اوفاق شیلر حقنده قات قات مذاکره‌لری، قویاش کبی آچیق عباره‌لری ده تجاهل قیلوب استفسارلری کوڭلله راحتسزلك آغرلق ویردکلرینه کوره، بایتاق مجلسلری اوز آرزوم ایله ترك ایدر ایدم. فقط، مختلط هیئت مجلسلری قورولتای مجلسلرینڭ تمام خلافنه ایدی: کوڭلم ده بویوك بر نشاط پیدا ایتدی. هر نه قدر عادتم خلافنه اولارق بوتون تونلری اوراده کچورمك لازم کلمش ایسه ده، نه تنم ده نه روحم ده هیچ بر راحتسزلك اثری حس ایتمز ایدم. بالعکس، صحبتلرڭ صوزولمه‌سینی مذاکره‌لرڭ اوزانمه‌سینی غبطه ایدر ایدم. بوراده سواللر جوابلر غایت مختصر صورت ده کچر، هیچ کیم طرفندن بر شی استفسار ایدلمکسزین ساعتلر اوزار ایدی. مختلط هیئت مجلسلرینه، مفتی حضرتلرینڭ تکلیفیله، هر نه قدر آرزوم خلافنه اولارق کردم ایسه ده، بویوك استفاده‌لر ایدوب کامل خوشنود اولوب چیقدم. هم‌ده لائحه‌م‌ده بعض ماده‌لرڭ خطالرینی‌ده تصحیح ایتدم. مثلا ۳۵نچی ماده ده «قاضیلری سه‌نات تصدیق ایدر» سوزم کبی. مأمورلری تصدیق ایتمك ده سه‌ناتڭ هیچ بر دخلی بولنماز ایمش، آڭلادم.»

«قورولتای» اسملی اثرنده عالملرڭ مجلسلرینی انتقاد یولنده محترم رضا افندی حضرتلری دیمش:

«قورولتای مجلسلرنده حاضر اولمش حضرتلرڭ اکثری مفتی جنابلرینڭ دعوتیله حاضر اولمشلر ایسه ده، بعضلری دعوتلی دگل ایدی. دعوت قیلنمش حضرتلرڭ‌ده بر قسمی بعض بهانه‌لر کوستروب حاضر اولمادی. شویله‌که، قورولتای مجلسلری ده دعوتلیلر له دعوتسزلردن مختلط دیمك جائز ایدی. بونی یازمق بر جهتدن مناسب دگل ایسه‌ده، دیگر بر جهتدن غایت مهم بر نقطه‌در. بناء علیه اوقوچیلری خبردار ایتمك لازمدر. ظرفادن مرکب بر جمعیت ده: قورولتای هیئتی صوبرانیه تاریخنده الڭ برنچی گوزل هیئت عد قیلنه بیلورمی؟ شو باب‌ده فکرگز نیچه در؟ سوالنه مخاطب اولدم. شو سواله هیچ تفکر ایتمه‌ی: «هر نه قدر اعضالری آراسنده غایت بویوك، مستعد ذاتلر وار ایسه ده، ظنمه‌کوره، الڭ اعلی هیئت دگل ایدی، بوندن ده

گوزل هیئت دعوت قیلنه بیلور ایدی» دیه جواب ویرمشیدم. عجله ایسه ده جوابم طوغری ایدی. درست، قورولتای ایچنده بوتون فکرلارینی اخلاص هم اجتهادله اش یولنده صرف ایتوچی افندیلر وار ایدی، لکن بوتون آرزولری اش چوالتمق، ذهنلری صاتاشدرمق، مذاکره‌لری استقامتدن چیقاروب آرایه یالگز مغالطه توشورمکدن عبارت ذاتلرده وار ایدی. اویله آدملر ایله مهم مسئله‌لری مذاکره قیلوب حل ایتمك توگل، بلکه کوتوچی یاللامق‌ده آغر اولور، دیه بر نیچه حضرت تأسف‌لسانیله برقاچ دفعه سویله‌دی. اوزون مذاکره‌لر صوڭنده طاوش ویردرلوب قرار علامتلری یازلدقدن صوڭره «مین ئه‌لی آڭلامای قالدم، نه ایدی؟» دیوچی آدملرده کورلور. حتی بر آرالق، مجلسه صدارت ایدن ذات: «حضرتلر! مذاکره‌لرنی اخلاص ایله دقت ایله طڭلاوڭزنی رجا قیلام! اگرده آڭلامای قالوچی آدملر بولسه، طاوش ویردرودن مقدم اعلان ایتسونلر ایدی. طاوش ویردرلوب، قرار قبول قیلندقدن صوڭ هیچ کیم سوزی مسموع اولماز. بویله مجلسلرده بویله سوزلری هرکیم اوزی بیلمك لازم ایسه‌ده، نه چاره، آیاغه قالقوب مجلس رئیسی صفتیله اخطار ایته‌رگه مجبور اولدم» دیدی. بر آدم عمومه متعلق مجلسلره قبول قیلنمق شرفنه نائل اولمش‌ایسه، اگرده طاوش ویرمك حقنه ده مالك اولور ایسه، غایت انصاف کامل اعتبار اوزره وظیفه‌لرینی ایفا ایتمك لازم اولور. مجلس‌ده یا بوتون کوچگی صرف ایدوب خدمت ایت، یاخود، باشقه‌لرڭ خدمتلرینه‌ده مانع اولمامق ایچون استعفا ایت‌ده، چیق، کیت. یوقسه، اشچیلر آراسنه کیروب ده، اشلرینه مانع اولوب طورمق عقل و انصاف شریعتنه کوره جائز دگلدر. بونی تنظیمات یازوچیلرده قبول ایتمزلر، طوپراق قازوچیلرده تحمل ایتمزلر.» محترم رضا افندینڭ سوزلری بورا ده تمام اولدی.

قورولتای مجلسلرنده مذاکره قیلنمش متعدد لائحه‌لری یوقاری ده یازدق. او لائحه‌لردن انتخاب قیلنوب حضرتلر طرفندن امضالانوب مفتی حضرتلرینه، صوڭره مختلط هیئت اصلاحنه ویرلمش لائحه‌یی‌ده ذکر ایتدك. بویوك غلبه‌لك آراسنده، آز مدت ایچنده او یردن بو یردن آلمق اصولیله

Из фондов Российской национальной библиотеки

یازلمش ماده‌لرڭ اصلاح قیلنه‌چق جهتلری، شبهه یوق، غایت کوب اولور.

مختلط هیئتڭ ثباتلی جدیتلی اجتهادیله اصلاح قیلنمش ترتیب قیلنمش، روسچه یازلمش لائحه ماده‌لرینڭ ترجمه‌لرینی «اوفا لائحه‌سی» اسمیله، بن بورا ده نقل ایده‌یم.

انصاف فرماننه انقیاد ایدوب اعتراف ایتمك بزه لازمدر: اوفاده قورولتای مجلسلری ده مختلط هیئت مجلسلری ده بزم اجتماعی حرکتلرمزڭ باشی، برکتلی بسمله‌سی قوتلی اساسی ایدی. اوفا لائحه‌سی صوڭ طوغمش لائحه‌لرڭ عقللی آناسی ایدی. بن بونی اعتراف ایدرم. بونڭله برابر اوفا لائحه‌سنڭ مأخذینی ده بلکه تعیین ایدرم. انشاءالله.

اوفا لائحه‌سی.

I

مسلمانلرڭ حقوق دینیه‌لری

١) روسیه دولتنده توب زاقونلرڭ قوتیله تأکید هم تصدیق قیلنمش حقوق اساسیه برکه‌سنده، روسیه مسلمانلری کامل حقوقلی غراژدان اولمق صفتیله هر بر مدنی حقوق ده اصل روسلرله تمام برابر اولوب، اوزلرینڭ دینلرنده دینی اشلرینی ادا خصوصلرنده هر یرده هر وقت تام حریتله استفاده ایدرلر؛ هیچ بر یرده هیچ بر وقت هیچ بر حقوقلرینه طارلق قیلنماز، تحدید بولنماز. حیات دینیه‌لری هر وقت هر خصوص ده شریعت اسلامیه حکملرینه هر جهتله موافق اولور.

(١نچی طوم، ١نچی قسم‌ده ٤٢-٤٥ ماده‌لر. ١١نچی طوم‌ده، ١نچی ماده. توب زاقونلرڭ ١٩٠٦ سنه نشرنده، ٨٦نچی ماده. ١٩٠٥ سنه اوکتابر ١٧ مانیفستی. ١٩٠٤ سنه دیکابر ١٢ اوقازی. ١٩٠٦ آپریل ١٧ده مینسترلر قومیته‌سی تصدیق ایتمش نظاملر.)

٢) شریعت اسلامیه انسانڭ یالڭز ایماننه یالڭز عبادتلرینه محصور قالمایوب؛ بوتون اختیاری عمللرینی، اجتماعی حیاتڭ بوتون جهتلرینی احاطه

ایدر، همه‌سی خصوصنده اوزیناڭ تعلیماتلرینی بیان ایدر. حقوق دینیه مدنی حقوقلرڭ اکثرینی شاملدر. بوڭاکوره، حریت دینیه اساسیه برابر روسیه مسلمانلرینه زاقون قوتیله تأکید قیلنوب علی التفصیل بیان قیلنه‌چق شو حقوقلری ده اوزلریناڭ اختیارلرینه تسلیم ایتمك لازم اولور: ۱) دینی عمللری روحانی حاجتلری شرعی رسوملری هر یرده هر وقت حریتله ادا ایتمك، تعلیمات اسلامیه‌یی هر یرده هر وقت هر برطریقله بیان ایتمك حقی، 2) مسلمانلرڭ دینی اجتماعی اشلرینی اداره ایتمك ایچون، شریعت اسلامیه اساسلرینه موافق طرزده ترتیب قیلنمش روحانی اداره‌لری، روحانیلری تأسیس ایتمك، 3) مسجدلرینی عبادتخانه‌لرینی اوز اختیارلریله بنا ایتمك، 4) شریعت اسلامیه روحنه هر جهتله موافق اصول ده اوزلریناڭ بالالرینی تربیه ایتمك، 5) اوزلرینه مخصوص قبرستانلره هر یرده مالك اولمق، 6) هم علوم دینیه هم معارف عمومیه تعلیم ایدوب اسلام بالالرینی دینی ملی روحده تربیه ایتمك ایچون، ابتدائی اورتا بویوك مکتب مدرسه‌لر آچمق، هر یرده هر برنده اوز لسانلرنده تعلیم ایتمك، 7) روحانی دینی مقصدلر نامنه سرمایه‌لر تشکیل ایتمك، منقول غیر منقول ملکلره مالك اولمق، او سرمایه‌لری او ملکلری اوز اختیارلریله اداره ایتمك، 8) محله کبی متولیلك کبی خلق اداره‌لری حضورنده، هر جهتی اوزلریناڭ اختیارلرنده اولمق شرطیله، اوقاف تأسیس ایتمك، 9) میراث کبی عائله مسئله‌لری کبی مسلمانلرڭ یالڭز اوز آرا معامله‌لرینه عائد همه اشلری هر خصوصده شریعت اسلامیه حکملرینه موافق اصول اوزرنده هر جهتله تنظیم ایتمك.

۲

روحانی اداره‌لری.

۳) مسلمانلرڭ امور دینیه‌لرینه اوچ درجه روحانی اداره‌لر نظارت ایدر: 1) صوبرانیه، محکمه شرعیه نامنده باش اداره، مرکز اداره. 2) ولایت مجلسلری، 3) محله روحانیلری.

٤) باش اداره اوفا ده اولور. قریم هم زاقافقاسیه مسلمانلرندن باشقه‌لری همه‌سی اوفا اداره‌سنه تابع اولور. دائره‌سنه داخل بوتون مسلمانلرنڭ بوتون دینی اشلرینه اوفا صوبرانیه‌سی باش اداره اولور.

٥) باش اداره ایکی شعبه‌دن مرکب بر هیئت اولوب؛ رئیس، آلتی قاضی، بر سه‌کره‌تار، آرخیواریوس، یوریسقونسولت، قانسه‌له‌ریه خادملرندن تشکیل قیلنور.

٦) ولایت مجلسلری محله‌لر حسابیله اعتبار قیلنه‌چق رایونلرده تأسیس قیلنور. هر رایونده یوز محله هم زیاده اولابیلور. رایونلری تشکیل ایدر ایکن، کیڭلك خلق کوبلك یول اوڭایلق جهتلری، یعنی مجلسلرنڭ وظیفه‌لرینی خدمتلرینی آسانلاشدره‌چق یا آغرلاته‌چق حاللر حسابه آلنور.

٧) ولایت مجلسلری ده باش اداره کبی بر هیئت کلیه‌دن عبارت اولوب؛ ولایت قاضی‌سی رئیس، محله‌لر اختیاریله مدرسلردن خطیبلردن صایلانمش ایکی اعضا، قانسه‌له‌ریه مأمورلری بر کارگذار بر نیچه کاتبلردن تشکیل قیلنور.

٨) محله روحانیلری ـ جامع حضورنده، محله‌لرنڭ هر برینه اوزینه مخصوص روحانیلردن عبارتدر. محله اکثریتله بر قریه جماعتی اولوب، روحانیلری لا اقل بر امام بر مؤذن اولور.

٩) هر محله اوزینڭ تشکلی دقیقه‌سنده جماعت آراسندن متوليلك ایچون انابتلی اوچ آدم انتخاب ایدوب، مجلس واسطه‌سیله باش اداره تصدیقنه تقدیم ایدر.

متوليلك مسجد مکتب مدرسه وقفلرینی اداره ایدوب، مکتبڭ مسجدڭ روحانیلرڭ جماعت طرفندن التزام قیلنمش نفقه‌لرینی تأمین ایدر.

متوليلك اسکی محله‌لرڭده هر برنده البته تأسیس قیلنور.

۳

روحانی اداره‌لرڭ حقوقلری وظیفه‌لری.

١٠) مسلمانلرڭ روحانی اداره‌لری، دولت اداره‌لری قطارنده، مرکز هم ولایت اداره‌لرینه زاقون قوتیله ویرلمش ویرله‌چك حقوقلرڭ امتیازلرڭ هر بریله استفاده ایدر.

(زاقونلر مجله‌سنده، ۲ نچی طومده ولایت اداره‌لری حقنده نظاملر).

Из фондов Российской национальной библиотеки

١١) باش اداره صوبرانیه همه دینی مسئله‌لری، شریعت اسلامیه حکملرینه موافق قیلمق شرطیله، قطعی هم نهائی صورت‌ده حل ایدر. اوزی، بویوك ولایتلرك نادزورینه تابع اولمق جهتنده بلا واسطه یا حکمران سه‌ناته یا داخلیه نظارتنه تابع اولور. شو تابعیت یالگز احتساب یولیله اولوب، رهبرلك طریقیله اولماز.

١٢) صوبرانیه، باش اداره اولمق صفتیله برابر، همه مسلمانلرك باش محکمه‌لریدر. اوزینه تابع روحانیلرك روحانی اداره‌لرك همه‌سنه ریاست ایدر، رهبرلك ایدر؛ وظیفه‌لرینی خدمتلرینی ایفا ایدوب ایتمه‌مکلری خصوصلرنده احتساب ایدر؛ قصورلری بولنور ایسه، مسئولیته دعوت ایدر؛ مناسب جزالرینی‌ده تعیین ایدر. قرارلرینی حکملرینی اوزینه تابع اورغانلر واسطه‌سیله، یاخود ولایت، اویه‌زد، وولوست‌آدمینستراتسیه‌لری قوتیله تنفیذ ایدر. اگرده صوبرانیه قراری نظامی محکمه‌لرك قرارلری قبیلندن اولوب، مثلا مال توله‌مك مال قایتارمق کبی اشلری آدملرك برینه الزام کبی حکملردن عبارت اولور ایسه، بویله صورتلرده ایکی طرفك بری راضی اولماسه، صوبرانیه هر برینه قرارنامه ویروب، تنفیذ ایتدرمك ایچون نظامی محکمه‌یه مراجعت ایدر.

١٣) ولایت مجلسلری‌ده هیئت کلیه‌دن عبارت‌اولوب، اورتا اداره اولمق صفتیله‌ده باش اداره‌یه بلاواسطه تابع اولوب، اوز دائره‌سنه داخل محله‌لره روحانیلرینه بلا فاصله نظارت ایدر. اورتا محکمه اولمق صفتیله محله روحانیلرینك قرارلرندن حاللردن حرکتلردن خلقك شکایتلری خصوصلرنده استیناف محکمه‌سی اولور.

١٤) ولایت مجلسلرینك هیچ بر قراری نهائی اولماز، ناراضی طرف هر بر خصوص‌ده باش اداره‌یه شکایت ایده‌بیلور. اداره ملکیه اشلرنده (یعنی آدمینستراتیونی اشلرده)، اداره مالیه اشلرنده (یعنی خوزه‌یستوه‌ننی اشلرده)، وقفلره نظارت تدبیرلرنده، وقف یا محله متولیلرینی احتساب خصوصلرنده، مکتب مدرسه‌لرده تعلیم تربیه وظیفه‌لرنده ولایت مجلسلرینك رأیلری قرارلری بولنور ایسه، تنفیذدن مقدم، صوبرانیه محاکمه‌سنه نظرینه تقدیم ایدرلر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

ولایت مجلسلری هر بر خصوصده باش اداره تعلیماتنه موافق حرکت قیلوب، اوزینڭ قرارلرینی تنفیذ جهتلرنده باش اداره حقوقلرینه وظیفه‌لرینه مالك اولور.

١٥) ولایت مجلسلری، دولت اداره‌لری قطارینه داخل اولوب، روحانی دینی هم‌ده تعلیم تربیه اشلرینی اداره خصوصلرنده، اویه‌زد اداره‌لرینه مساوی اولور. حکومت اداره‌لرینه ولایت اداره‌لرینه یالگز صوبرانیه واسطه‌سیله مراجعت ایده‌بیلور. جبراً تنفیذ ایتمك حاجت صورتلرده ولایت مجلسلری اوزلرینڭ قرارلرینی صوبرانیه نظرینه تقدیم ایدر. اویه‌زد، وولوست، قریه ناچالستوالریله ولایت مجلسلری بلاواسطه معامله ایدر، مجلسڭ مشروع طلبلرینی تنفیذ جهتلرنده‌او ناچالستوا (*) مساعده ایدر. لکن اداسی اوزینه تیوش خدمتلری مجلس غراژدانسکی ولاستلرڭ هیچ برینه تکلیف ایتمز.

١٦) باش امام، محله‌ده روحانی اداره اولمق صفتیله، جماعتڭ روحانی دینی بوتون حاجتلرینی ادا ایدر. عبادتلری دینی رسوملری حاجتلری ادا خصوصلرنده امام مستقل اولور، هم‌ده جماعتڭ روحانی حاکملری اولوب؛ صوبرانیه، ولایت مجلسی، مفتی، قاضی تعلیماتیله حرکت ایدر. اداره حقوقلری جهتنده محله روحانیلری قریه اداره‌لری درجه‌سنده اولور.

١٧) مسلمانلرڭ روحانی اداره‌لرینڭ همه‌سنده هر خصوصده لسان تورکی اولور. لکن حکومت اداره‌لریله مأمورلریله مخابره مراسله‌ده روس لسانی اولور. روحانی اداره‌لرڭ مهرلری هم روس هم تورکی لسانلرده یازلور.

٤

روحانی اداره‌لرڭ نظرینه عائد اشلر.

١٨) توبه‌نده بیان قیلنه‌چق اشلری بالاستقلال اوز اختیارلریله اداره ایتمك حقوقی ـ مسلمانلرڭ روحانی اداره‌لرینه مخصوص اولور:

1) عبادتلر ترتیبی، عمومیتله سنت دینیه‌لر.

2) روحانی حاجتلری ایفا ایتمك.

مساعده = Содѣйствіе.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

3) شریعت اسلامیه حکملرینه موافق نکاحلری عقد ایتمك، حاجت اولور ایسه، طلاق ایقاع ایتمك حقوقلری. شریعت اسلامیه حکملرینه هیچ بر جهتله تحدید بولنمامق شرطیله.

قید: شوکونگی زاقون ستاتیه‌لرنده هم‌ده ره‌داقسیوننی قومیسیه پرویقتلرنده وار تحدیدلرڭ هر بری الغا قیلنور.

4) نکاح طلاق ولادت وفات خصوصلرینی ضبط ایتمك ایچون مه‌تریکه دفترلری طوتمق. ـ بوڭا علاوه دوخوونی قونسیستوریه اوصطاوینڭ ٢٦٥نچی ستاتیه‌سیله پراووصلاونی یه‌پارخیالنی وه‌دومستوالره ویرلمش تفتیش حقی مسلمانلرڭ روحانی اداره‌لرینه ده ویرله‌چك. (*)

5) عائله نزاعلرینی فصل ایتمك. (مثلا: مهر، نفقه، بالالر نفقه‌سی، نکاح حرمتنه نکاح حقوقلرینه رعایه خصوصلری)، شریعت اسلامیه اصولنه موافق صورت ده میراث، وصیت مسئله‌لرینی حل ایتمك.

6) بار محله‌لره نظارت ایتمك، محله اشلرینه ترتیب ویرمك، یاڭی محله‌لری آچمق اداره ایتمك، مسجدلره عبادتخانه‌لره قبرستانلره نظارت ایتمك.

7) روحانیلره روحانی اداره‌لره نظارت ایتمك.

8) محله‌لره روحانیلری حاضرله‌مك خصوصلرنده اهتمام ایتمك، روحانیلری امتحان ایدوب، منصبلرینه تصدیق ایتمك.

9) روحانیلرڭ انتخابلرینه نظارت ایتمك، انتخاب اشلرینی تفتیش ایتمك.

10) مکتب مدرسه مسجد بنالرینه مساعده ایتمك، تعمیر (توزه‌تو) اشلرینه رخصت ایتمك.

11) مسلمانلرڭ دینی روحانی حاجتلرینی تأمین نامنه سرمایه‌لر تدارك ایتمك. اهل اسلامڭ واجب صدقه‌لرینی زکاتلرینی خیراتلرینی بیت‌المال‌ده جمع ایدوب حفظ ایدوب، دینی ملی حاجتلر یولنه صرف ایتمك. اهل اسلامڭ

(*) بر آدمڭ ولادتی مه‌تریکه دفترینه قید قیلنمایوب قالمش ایسه، یاخود مه‌تریکه‌ده بر اشتباه بولنور ایسه، مثلا: کونلرده آیلرده تفاوت کبی، یاخود اوزینڭ یا آتا آناسنڭ اسملرنده باشقه‌لق کبی، یا ایسه سیلنوب یا گیدن یازلمق شبهه‌سی کبی سببلردن مه‌تریکه‌ده بر اشتباه چیقار ایسه؛ مه‌تریکه دفترینی توزه‌تمك، آتا آناسندن او آدمڭ نسبینی معلوم معین طریقلریله اثبات ایتمك حقی ـ دوخوونی قونسیستوریه اوصطاوینڭ ٢٦٥نچی ستاتیه‌سیله پراووصلاونی یه‌پارخیالنی وه‌دومستوالره ویرلمشدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

وقفلرینی تأسیس قیلوب حفظ ایدوب اداره ایتوب، تعیین قیلنمش جهتلرینه صرف ایتمك.

12) اسلام بالالرینی دینی ملی روح ده تربیه وظیفه‌لرینه اهتمام ایتمك، یتیملرینی لقیطلرینی (طاشلاندق بالالرینی) تربیه ایتمك، شریعت اسلامیه فرمانیله فرض قیلنمش مجبوری مجانی تعلیم‌عمومی وظیفه‌لرینی فعلیته چیقارمق ایچون هر یرده هر نوع مکتب مدرسه آچمق، هر برینه زمانك مکانك حالنه کوره پروغرام ترتیب ایتمك.

13) مسلمانلرك نزاعارینی صلح یولیله تفتیش ایتمك فصل ایتمك حقوقی.

۵

باش اداره روحانیه اقتدارینه عائد اشلر.

۱۹) باش اداره صوبرانیه، اوزینه عائد اشلری محاکمه خصوصنده، اوچ هیئت‌دن عبارت اولور، بری عمومی هیئت، دیگرلری شعبه هیئتلر.

یوقاری ماده ده بیان قیلنمش اشلردن عمومی هیئت اقتدارینه شو اشلر عائد اولور:

1) عبادت خصوصلرینه‌می معامله بابلرینه‌می‌ده متعلق عمومی مسئله دینیه‌لر، اسلامیت عقیده‌لرینی تعلیملرینی پاکلك ده صاقلق ده صاقلامق وظیفه‌لری، مسلمانلرك عائله حیاتلرینی اجتماعی حاللرینی اسلامیت ادبلرینه شریعت اصوللرینه توفیق چاره‌لری.

2) اوزینه تابع روحانیلری روحانی اداره‌لری احتساب اشلری، وظیفه‌لرنده قصورلری ثابت اولمش روحانیلری روحانی اداره‌لری مسئولیت تحتنه آلمق اختیاری.

3) عمومی هیئت ـ روحانیلره شو جزالری تعیین ایده‌بیلور: ب) عزل، ج) موقت عزل، د) هیئت حضورینه دعوت ایدوب، تلقین، ه) عتاب، و) تنبیه.

4) مدرس، خطیب، امام، معلم، مؤذنلك درجه‌لرینه امتحان ایدوب شهادتنامه ویروب، هر برینی اهلیتنه کوره مناسب منصبلرینه تصدیق ایتمك.

5) مفتی، قاضی، صوبرانیه اعضالرینی، مجلس رئیسلرینی، مجلس اعضالرینی انتخاب اشلرینه نظارت ایتمك، بولنور ایسه شکایتلری تفتیش ایتوب استیناف ایتمك، انتخاب قیلنمش قاندیداتلری تصدیق ایتمك.

6) حکومت یا جماعت ادارەلرینڭ، مأمورلرڭ، خصوصی آدملرڭ مهم مسئلەلرده طلبلرینه استفتالرینه جواب یازمق فتوی ویرمك سند ویرمك.

قید: کتب فقهیه ده اختلافلی مسئلەلر حقنده صوبرانیه قراری یدی اعضادن عبارت عمومی هیئت ده بولندق شرطدر.

7) اوزلرینڭ اقتدارلرینه داخل اشلری محاکمه ایدر ایکن صوبرانیه شعبەلرنده اختلاف چیقار ایسه، یاخود اشتباه واقع اولور ایسه، یا ایسه شعبەلرڭ قرارلرندن ایکی طرفڭ بری راضی اولماز ایسه، اویله اشلر عمومی هیئت حضورنده مذاکره قیلنور.

8) خیرات یورتلری تأسیس ایتمك عریضەلری حقنده قرار ویرمك عمومی هیئتڭ وظیفەسیدر. یتیم بالالری تعلیم تربیەایچون، قارتلق خستەلك سببیله عاجز قالمش آدملری، خدمتدن عاجز اولوب استعفا ایتمش روحانیلری طول خاتونلرینی عائلەلرینی، هم‌ده فقیرلكده وفات اولمش روحانیلرڭ عائلەلرینی تربیه تأمین ایچون چارەلر تدبیر ایتمك خصوصلری ده عمومی هیئتڭ وظیفەسیدر.

9) مکتب مدرسەلری اداره ایتوب احتساب ایتمك خصوصلرنده نظارت عالیه عمومی هیئتڭ اقتدارینه مخصوصدر.

10) عمومی هیئت معرفتیله ترتیب قیلنمش پروغرام یولنده، روحانی ادارەلرڭ یا هفتەلك یا آیلق اورغانلرینی نشر ایتمك.

٦

باش اداره شعبەلرینڭ اشلری.

٢٠) باش اداره صوبرانیه ده ایکی شعبه اولور.

٢١) اولگی شعبه مدرس، خطیب، امام، معلم، مؤذن درجەلرینه امتحان ایدوب، اهلیتلیلرینه شهادت ویرور.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

٢٢) یاڭی محله‌لری آچمق اسکی محله‌لری تقسیم ایتمك، مسجدلری بنا ایتمك توزه‌تمك خصوصلرینه مساعده ویرمك، محله‌لره قبرستانلرینه نظارت ایتمك اولگی شعبه وظیفه‌سیدر.

٢٣) مکتب مدرسه‌لر همه‌سی صوبرانیه شعبه‌لری اداره‌سنده اولور. بوڭا کوره، شعبه‌لره شو وظیفه‌لر مترتب اولور:

ب) مسلمانلره حاجت قدر هر نوع مکتب مدرسه‌لر تأسیس ایتوب، نفقه‌لرینی تأمین خصوصلرنده چاره‌لر تدبیرلر ایتمك.

ج) مکتب مدرسه‌لره نظارت ایتمك هر جهتله:

1) مکتب مدرسه‌لری تأسیس ایتوب نفقه‌لرینی تأمین ایتمك ایچون مخصوص سرمایه‌لر تشکیل ایتمك، دولت خزینه‌سندن حصه آلمق یولیله، مسلمانلرڭ خصوصی خیراتلرینی طوپلامق طریقیله، اوقاف برکه‌سیله، همده او سرمایه‌لری حفظ ایتمك توفیر ایتمك، صرفلرینه نظارت ایتمك.

2) مکتب مدرسه سرمایه‌لرینی احتیاجلرینه کوره مکتب مدرسه‌لره تیگز توزیع ایتمك، 3) مکتب مدرسه‌لرده تعلیم تربیه اصوللرینڭ اصلاحنه سعی ایتمك، 4) درس کتابلری انتخاب ایتوب تعیین ایتمك، مفید کتابلری تألیف ایتوب نشر ایتمك چاره‌لرینی کورمك، مکتب مدرسه‌لر ایچون تعلیم اسبابلری حاضرله‌مك، 5) مکتب مدرسه‌لرده صحیه جهتلرینه اهتمام ایتمك، 6) شاگردلرڭ معلملرڭ استقامتلرینه نظارت ایتمك، اسباب معیشتلرینی تأمین ایدوب طورمشلرینی گوزللشدرمك، 7) مکتب مدرسه صنفلرینی تمام ایتمش طلبه‌لری امتحان ایدوب اهلیتلرینه کوره شهادتنامه‌لر ویرمك ایچون امتحان قومیسیه‌لری تشکیل ایتمك.

٢٤) خیرات جهتلرینه تعیین قیلنمش وقفلری، منقول غیر منقول ملکلری واجب صدقه‌لردن خصوصی اعانه‌لردن احسانلردن طوپلانمش ماللری حفظ ایدوب توفیر ایدوب، تعیین قیلنمش جهتلرینه صرف ایتمك شعبه‌لرڭ وظیفه‌سیدر:

ب) بویله ملکلرڭ مخصوص دفترلرده بوتون تعیین قیلنمش جهتلرینی کوسته‌روب مفصل قائمه‌لرینی رەیسترلرینی طوتمق. ج) بویله ملکلری قبول ایتمك ایچون داخلیه نظارتی واسطه‌سیله، حاجت اولور ایسه، رخصت

Из фондов российской национальной библиотеки

شاهانه آلمق. د) هبه وصیت کبی احسان صورتلرنده ملکاڭ روحانی اداره‌لر تصرفنه انتقالی خصوصنده زاقون نظرنده معتبر رسمی وثیقه ملکیه‌لر عقد ایتدرمك، او وثیقه ملکیه‌لری اهتمامله حفظ ایتمك. ه) او ملکلری روحانی اداره‌لر واسطه‌سیله حفظ ایتمك، اداره ایتمك، فائده‌لرینی جمع ایتوب جهتلرینه صرف ایتمك، و) بویله ملکلر متولیلر یاخود روحانی اداره‌لر النده بولنور ایسه، صرف دخل جهتلرنده او متولیلری او اداره‌لری احتساب ایتمك، ز) شو ملکلره عائد محکمه دعوالری حقنده امین وکیللر نائبلر اقامت ایتمك، ح) زکات هم احسانلردن طوپلانمش سرمایه‌لری اداره ایتمك.

٢٥) مه‌تریکه دفترلرینی حاضرله‌مك، محله روحانیلرینه توزیع ایتمك، قایتمش نسخه‌لرینی آرخیفده صاقلامق، درستلکلرینه اهتمام ایتمك، مه‌تریکه دفترلری حقنده امامرلری احتساب ایتمك، ایکنچی نسخه‌لرینڭ اوزینه متعلق وثیقه‌لریله طوپلانمش مبلغلریله برابر وقتلی اعاده قیلنمقلرینه اهتمام ایتمك.

٢٦) صایلانمش متولیلری تصدیق ایتمك، محله متولیلرینی احتساب ایتمك.

٢٧) ایکنچی شعبه اقتدارینه شو اشلر عائد اولور: 1) نکاح طلاق نزاعلرینی شکایتلرینی فصل ایتمك، عائله حقوقلرینه وظیفه‌لرینه دائر دعوالری حل ایتمك. 2) نکاحی یا تصدیق یا فسخ ایتمك، 3) ارلرڭ طلاقلرینی تصدیق ایتمك، ضرورت صورتلرنده طلاق ایقاع ایتمك، 4) لعان کبی عنینلك کبی عذرلر صورتنده یاخود اوزون مدت مفقودیت غائبلك کبی عذرلرڭ ثبوتی صورتنده، یاخود نفقه‌دن باش طارتمق صورتنده خاتونلرڭ طلبیله تفریق ایتمك.

قید: شو فقره‌ده بیان قیلنمش عذرلره کوره تفریق - امامرلرڭ مجلسلرڭ اقتدارندن طیش اولوب، باش صوبرانیه واسطه‌سیله شعبه‌لره ویرلور.

5) طلاق صوڭنده نکاح حقوقلرینه دائر دعوالری فصل ایتمك. مثلا:
ب) طلاق صوڭنده حضانه مسئله‌لری، بالالرڭ نفقه‌لرینه دائر دعوالر،
ج) طلاق صوڭنده ملك حقوقلرینه، مهر، نفقه کبی مال دعوالرینه دائر نزاعلر.

٢٨) شریعت اسلامیه اصوللرینه موافق صورتده میراث حصه‌لرینی محقق وارثلری آراسنده تقسیم ایدوب حصه‌لرینڭ سندلرینی ویرمك.

۲۹) معلوم آتا آنادن بالالرڭ نسب مسئلەلرینی اثبات ایتمك.

۷

ولایت مجلسلری.

حقوقلری وظیفەلری

۳۰) محله روحانیلرینه ولایت مجلسلری نظارت ایدر، همه وظیفەلرینی اوز وقتلرنده ادا ایدوب، جماعتڭ بوتون حاجات دینیەلرینی کمالیله ایفا ایتمك خصوصلرنده.

۳۱) لازم اورونلرده مسجدلر بنا ایدوب، نفقەلرینی تأمین ایتمك، اسکی مسجدلری تعمیر ایتمك، یاڭی محلەلر تأسیس ایتمك، حاجت اولور ایسه اسکی محلەلری تقسیم ایتمك، جماعتلری محلەلره تیگز توزیع ایتمك، محلەلرده ادبی دینی حیاتڭ انتظامنه اهتمام ایتمك، محله روحانیلریله جماعتڭ گوزل معاملەلرینه سعی ایتمك.

۳۲) محلەلره روحانیلر تعیین ایتمك هم ده مسجد بنا ایتدرمك خصوصنده ولایت مجلسلری: ب) مذاکره ایچون جماعتی کومەلره (صخودلره) دعوت ایدەبیلور، ج) کومەلرده جماعتڭ اتفاقیله قبول قیلنمش قرار مجلس تصرفنه ویرلور. مجلس هیئتی او قراری هر جهتله مذاکره ایدوب، ولایت یا اوبلوست پراولەنیەلرینڭ عمارت شعبەلرینه مسجدڭ فرض قیلنمش پلانلرینی تقدیم ایدوب، عاقبت باش اداره صوبرانیه نظرینه تسلیم ایدر. د) محله روحانیلرینی انتحاب خصوصنده جماعتڭ انتخابنامەلرینی ده بوتون معلومات لازمەیی طوپلادقدن صوڭ ولایت مجلسلری صوبرانیه الئه تسلیم ایدر. و) مسجدلرڭ عبادتخانەلرڭ قبرستانلرڭ معمورلقلرینه پاکلکلرینه ولایت مجلسلری اهتمام ایدر. محله روحانیلرینڭ یا جماعتڭ شو خصوصده قصورلری مساهلەلری وار ایسه، ولایت مجلسلری وعظ یولیله تنبیه ایدر؛ حاجت اولور ایسه، غراژدانسکی ولاستلره ده مراجعت ایدەبیلور.

۳۳) اوز رایونلرنده بولنور مکتب مدرسەلره ولایت مجلسلری هر جهتله نظارت ایدر، لازم یرلرده مکتب مدرسه تأسیس ایدوب، نفقەلرینی تأمین

ایتمك یولنده سعی ایدر، مکتب مدرسه‌لرده درسلرك انتظامنه مطلوب صورتده دوامنه هر وقت اهتمام ایدر، گوزل معلملری مقتدر مدرسلری مکتب مدرسه‌لره حاضر ایدر، معلملرك مدرسلرك استقامتلرینه نظارت ایدوب، شاگردلرك‌ده صحیه جهتلرینه ادبلرینه هر وقت نظر ایدر؛ مکتب مدرسه‌لر معلم مدرسلر شاگردلر حقنده مفصل معلوماتی صوبرانیه نظرینه تقدیم ایدوب، صوبرانیه ارشادیله هر وقت حرکت ایدر.

٣٤) مکتب مدرسه مسجد محله تربیه یورتلری کبی جهتلره وقف قیلنمش منقول غیر منقول ملکلری اداره حقنده ولایت مجلسلرینك وظیفه‌لری حقوقلری صوبرانیه وظیفه‌لری حقوقی قدردر. او ملکلرك هر بری حقنده مفصل رەگیسترلر رسمی دفترلر طوتوب، حفظ ایتوب، غله‌لرینی تعیین قیلنمش جهتلرینه طوغریلقله امانتله صرف ایتمك خصوصلرینه تام اهتمامله نظارت ایدر. او ملکلرك صرفیاتی غله‌لری حقنده صوبرانیه نظرینه مفصل معلومات تقدیم ایدوب، متولیلرك ناظرلرك حرکتلری هر بر قصورلری حقنده بلا تأخیر صوبرانیه اداره‌سنه خبر ویروب طورور. اوقاف اداره‌سی خصوصلرنده صوبرانیه طرفندن ویرله‌جك امرلری تعلیملری تماميله ایفا ایدر.

٣٥) ولایت مجلسلری محله متولیلرینی محله اشلری حقنده محله ملکلری حقنده نظارت ایتوب احتساب ایدرلر. محله روحانیلریله متولیلری آراسنده بر شی چیقار ایسه، ولایت مجلسلری اوز اختیارلریله مداخله ایتمه‌یوب هر دفعه‌ده صوبرانیه اشاره‌سیله حرکت ایدرلر.

٣٦) ولایت مجلسلری روحانیلرك محله‌ده هر وقت حضورلری خصوصلرینه‌ده نظارت ایدر، محله‌لرك اوزون مدت روحانیلرسز قالماقلری حقنده‌ده اهتمام ایدر. محله روحانیلرینه ضرورت اقتضاسیله ایکی هفته‌دن آرتق مسامحه حاجت اولور ایسه، بر آیدن زیاده اولماق شرطیله ولایت مجلسلری مسامحه ویره‌بیلور، بر آیدن زیاده اولور ایسه، صوبرانیه‌دن اذن طلب ایدر.

٣٧) مەتریکه دفترلری طوتمق، سند کاغدلری ویرمك، ولادت وفات نکاح طلاق کبی ایفا قیلنمش اشلرك هر برینی اوزلرینك ساعتلرنده یازمق محله روحانیلرینك وظیفه‌لری ایسه‌ده، محله روحانیلرینی شو وظیفه‌لری

Издфондов Российской Национальной библиотеки

خصوصلرنده ولایت مجلسلری احتساب ایده‌بیلورلر، مساهله‌لری وار ایسه، تنبیه ایدرلر؛ قصورلری چیقار ایسه، تدارك ایدرلر. شو وظیفه‌لرنده روحانیلرك قصورلری یاخود خیانتلری حقنده معلومات جمع ایتوب اوزلرینڭ ملاحظه‌لریله برابر صوبرانیه نظرینه تقدیم ایدرلر.

٣٨) مفتی صایلامق مسئله‌سنده ولایت مجلسلرینڭ اشتراکی شو طریقه اولور: صوبرانیه‌دن انتخاب ساعتی حقنده خبر آلدقدن صوڭ، ولایت مجلسی محله اداره‌لرینه وکیللر صایلامق حقنده خبر ویرور؛ وکیللرڭ معین کون‌ده اجتماعلری ایچون بر مرکز تعیین ایدر؛ مجلس اوز طرفندن بر یا ایکی اعضا کوندورر؛ وکیللرڭ وکیللك شهادتلرینی تفتیش ایدر؛ دعوت قیلنمش وکیللرڭ اوچدن لا اقل ایکی قسمی حاضر اولور ایسه، انتخاب سیه‌زدینی آچار؛ بر رئیس انتخاب ایتدروب، یابق اصول‌ده صایلاوچیلری انتخاب ایدرلر. رأی وکیللرڭ عددی اعتباریله اولمایوب، محله‌لرڭ عددی اعتباریله اولور.

٣٩) نکاح طلاق حقوقلرینه مترتب مال نزاعلری خصوصنده، وارثلك حقوقلری، ترکه تقسیملری خصوصلرنده ولایت مجلسلری اورتا درجه محکمه اولور. بوڭا کوره، شو مسئله‌لرڭ همه‌سی باش‌ده محله روحانیلری حضورنده تفتیش قیلنور: طلاق مسئله‌لری خاتون محله‌سنده، وارثلك حقوقلری میراث محله‌سنده تفتیش قیلنور.

٤٠) یوقاری‌ده ٣٩نچی ماده بیان قیلنمش مسئله‌لر محله روحانیلری حضورنده تفتیش قیلنوب فتوالری تعیین قیلندقدن صوڭ ولایت مجلسلرینه تقدیم قیلنور، مسئله‌لری یاڭیدن تحقیق ایتمك ایچون. ایکی طرفڭ بری محله روحانیلرینڭ قرارلرندن شکایت ایدر ایسه، تفتیش صوڭنده ولایت مجلسلری اوزلرینڭ قرارلرینی ایکی طرفڭ هر برینه اعلام ایدر. مسئله‌لری یاڭیدن تفتیش ایچون ولایت مجلسلری، لازم اولور ایسه، ایکی طرفی، شاهدلرینی محله روحانیلرینی دعوت ایده‌بیلور. محله روحانیلرینڭ قرارلری شریعت اسلامیه اصوللرینه موافق چیقار ایسه، ولایت مجلسلری تصدیق ایدر؛ مخالف چیقار ایسه، یاخود خیانتلری ظاهر اولور ایسه، ولایت مجلسلری او مسئله‌لری بوتون معلوماتیله برابر صوبرانیه نظرینه تقدیم ایدر.

٤١) ایکنچی دفعه تفتیش قیلندقدن صوڭ، مجلسڭ قراری ایکی طرفڭ هر برینی راضی ایتمز ایسه، نا راضی طرف بر آی ایچنده مسئلەیی صوبرانیه نظرینه تقدیم ایدەبیلور. بر آیدن صوڭ قرار قوت شرعیەیی کسب ایدوب نافذ اولورده، شکایت حقی ساقط اولور.

٤٢) قوت شرعیەیی کسب ایتمش قراری تنفیذ خصوصنده مجلس صوبرانیه کبی حرکت ایدر: مجلس اوزینڭ قرارینی محله روحانیلرینه اعلام ایدر؛ محله روحانیلری او قرارلری مەتریکه دفترلرینه قید ایدرلر، ایکی طرفڭ هر برینه سند کاغدی ویرورلر، وولوست یا قریه پراۋلەنیەلرینەده خبر ویرورلر. ایکی طرف طلب ایدر ایسه، قرارڭ قوپیەلرینیده ویرورلر. ایکی طرفڭ بری اوز اختیاریله قراری ایفا ایتمز ایسه، غراژدانسکی ولاست مساعدەسنه مراجعت قیلنەبیلور.

٤٣) نکاح حرمتنه، عائله ادبلرینه تعدیلری خصوصلرنده زوجلرڭ شکایتلری، ولیلرینه بالالرڭ اطاعتسزلکلری ــ دینی محکمه اولمق صفتیله مجلسده قارالور. لکن زوجلر ولیلر شکایت ایتمەدکچه بویله اشلر هیچ بر وقت تفتیش قیلنماز. شکایت واقع اولور ایسه، محله روحانیلری تفتیش ایدرلر. اش وعظ نصیحتله تمام اولور ایسه، بونکله اکتفا ایدرلر. اگرده یالگز وعظ مطلوب فائدەیی تأمین ایتمز ایسه، یاخود ایکی طرفڭ برنده جنایت محکمەلرینه عائد گناه بولنور ایسه، تفتیشڭ بوتون نتیجەلری محلی پروقورورڭ اختیارینه تسلیم قیلنور.

٨

محله روحانیلرینڭ وظیفەلری، حقوقلری، اقتدارلری.

٤٤) محلەده روحانی اداره باش امامدن عبارت اولوب، شو وظیفەلری ایفا ایدر: ١) مسجدلرده عبادتلری ادا ایدر، ٢) مسلمانلری جماعت نمازلرینه عادتلندروب، ادبلی استقامتلی حیات یوللرینه ارشاد ایدوب، اوز اشلرنده اجتهاد روحلرینی مسلمانلرڭ هر برینه تلقین ایدوب، اسلام ادبلرینی شریعتڭ حکملرینی دولتڭ قانونلرینی نظاملرینی رعایه ایتمك

Из фондов Российской национальной библиотеки

وظیفه‌لرینه مسلمانلری عادتلندرر. ٣) مه‌تریکه دفترلرینی طوتوب، حفظ ایدر، مه‌تریکه شهادتنامه‌لرینی ویرور، روحانی اداره‌لری تأمین ایچون تعیین قیلنمش ویرگولری آلوب معین وعده‌لرده محلنه تسلیم ایدر؛ ٤) ولادت حادثه‌لرینی اهتمامله ضبط ایدر، یاڭی طوغمش بالالره اسم ویروب مه‌تریکه دفترینه قید ایدر؛ ٥) میتلری شریعت تعلیمنه مناسب صورت‌ده احترامله دفن ایتوب وفات حادثه‌لرینی اهتمامله ضبط ایدر، مه‌تریکه دفترینه قید ایدر؛ ٦) شریعت اسلامیه حکملرینه هر جهتله موافق صورت‌ده نکاحلری عقد ایتوب، ایکی طرفڭ مقاوله‌لرینی شروطلرینی تفصیلاتیله مه‌تریکه دفترنده قید ایدر. نکاح خصوصلرنده هم شریعتڭ حکملرینی هم زاقونڭ نظاملرینی رعایه ایتمك روحانیلره البته لازمدر. یا شریعت یا زاقون نظرنده ممنوع نکاحلری عقد ایتمك جائز اولماز. مثلا: ایکی طرفدن برینڭ یاشی طولماسه، یاخود رضاسی قطعی صورتله معلوم اولماسه، یاخود روحانی خسته ایسه. ٧) طلاق حادثه‌لرینی اهتمامله ضبط ایدوب، مه‌تریکه دفترینه قید ایتمك؛ ٨) عذر شرعی ثابت اولور ایسه، خاتونڭ طلبیله طلاق ایقاع ایتمك.

قید: یوقاری‌ده ٢٧نچی ماده‌ده، ٤نچی فقره‌ده بیان قیلنمش عذرلر حسبیله تفریق حقی یالڭز باش اداره صوبرانیه اقتدارینه مخصوص اولوب، مجلسلرڭ اماملرڭ اقتدارلرندن خارجدر.

9) نکاح عقدلرینه مترتب بوتون طلبلری، طلاق خصوصلرینه مترتب بوتون دعوالری شکایتلری باش‌ده تفتیش ایتمك محله روحانیلرینڭ وظیفه‌لریدر. شو خصوصلرده شریعت اسلامیه حکملرینه هر جهتله موافق قرارارینی محله روحانیلری ایکی طرفڭ هر برینه اعلام ایدوب، بلا تأخیر مجلس نظرینه تقدیم ایدر. ایکی طرفڭ برندن محله روحانیلرینه شکایت ویرلسه، اوزینڭ قراریله برابر ناراضی طرفڭ شکایتی‌ده بر هفته ایچنده مجلس نظرینه عرض قیلنور.

10) شو خصوصلرده محله روحانیلرینڭ قرارلری موقوف اولوب، بر آی ایچنده ایکی طرفڭ برندن شکایت تقدیم قیلنماسه، نافذ اولور. لکن عدت حسابی قرارڭ اولگی دقیقه‌سندن اعتبار قیلنور.

11) بر آی ایچنده شکایت ظاهر اولماسه، ولایت مجلسی ده امامنڭ قرارینی تبدیل قیلماسه، امامنڭ قراری تنفیذ قیلنور. اگرده ولایت مجلسی امامنڭ قرارینی تبدیل ایده‌چك اولور ایسه، عدتنڭ انقضاسنه قدر خبر ویرمك ضرور اولور.

12) بالالر اوزرنده ولایت حقوقلرینه، بالالری تربیه وظیفه‌لرینه، خاتونلرنڭ نفقه‌لرینه مهرلرینه ملکلرینه، میراث حقوقلرینه، تقسیم ترکه خصوصلرینه دائر دعوالر نزاعلر طلاق یا وفات صوڭنده چیقار ایسه، ایکی طرفنڭ مراجعتنه کوره یاخود اداره‌لرنڭ مأمورلرنڭ طلبلرینه کوره، محله روحانیلری او دعوالری عریضه‌لری تفتیش ایدوب، اوزلرینڭ ملاحظه‌لرینی فتوالرینی ویرورلر. لکن مجلسنڭ حواله‌سی بولنمادقچه یاخود دعوی‌ده دخلی وار بوتون آدملرنڭ طلبلری معلوم اولمادقچه، محله روحانیلری اوزلرینڭ قرارلرینی ویرمزلر.

13) مسجدلری صاقلامق پاکله‌مك نورلامق یاقمق، قبرستانلری ده پاکلك ده طوتمق کبی خصوصلرده محله روحانیلری متولیلره مراجعت ایدر، مشروع طلبلرینی متولیلر ایفا ایتمز ایسه، محله روحانیلری کیفیتی ولایت مجلسلرینه بیان ایدر.

٩

صوبرانیه دائره‌سنده روحانیلرنڭ درجه‌لری.

٤٥) صوبرانیه دائره‌سنده روحانیلر محله روحانیلریله بویوك درجه روحانیلردن عبارت اولور. روحانیلرنڭ بویوك درجه‌لری: مفتی، مجلس ده رئیس قاضی، صوبرانیه اعضاسی قاضی، مدرس، خطیب. محله روحانیلری: معلم، امام، مؤذن.

٤٦) فرمان شاهانه ایله تصدیق قیلنمش اولمق صفتیله، مفتی اسلام روحانیلرینڭ هم دولت درجه‌لرینڭ اڭ بویوکلرندن اولوب، هم ایمپراطورنڭ هم بویوك حکومت اداره‌لرینڭ اعتمادینی حائز اولور.

٤٧) شو صفتیله هم‌ده ملت طرفندن صایلانمش اولمق شرفیله مفتی ملتنڭ روحانی رئیسی، هم‌ده حکومت حضورنده اسلام وکیلی اولوب، ایمپراطور حضرتلرینڭ حضور شاهانه‌لرنده مسلمانلرنڭ حاجتلرینه دینی

Из фондов Российской национальной библиотеки

مصلحتلرینه بلاواسطه ترجمان اولابیلمك شرفنه ده نائل اولور.

٤٨) مفتی صوبرانیه ده باش رئیس اولوب، دولتنڭ مرکز اداره‌لرنده باش رئیسلرڭ حقوقلرینه امتیازلرینه وظیفه‌لرینه مالك اولور.

٤٩) بوڭا علاوه، مفتی اوزی شو حقوقلری ده وظیفه‌لری ده حائز اولور:

ب) زمان سوق ایتمش اجتماعی حیات مسئله‌لرندن مهملرینی مذاکره قیلوب شریعت اسلامیه اصوللرینه توفیق ایتمك ایچون اجماع مؤتمرینی لا اقل هر اوچ سنه ده بر دفعه دعوت ایتمك.

ج) مسجدلرده عبادتخانه‌لرده جمعه اداسنه اذن ویرمك.

د) اجتهاد ایتوب اوزلرینڭ وظیفه‌لرینی کمالیله ایفا ایتوچی روحانیلری ایمپراطورڭ احسانلرینه عرض ایتمك.

ه) هم ملکی مکتبلرڭ هم حربی مکتبلرڭ هر برینه دین لسان معلملری تعیین ایتمك.

و) ولایتلرده اویه‌زدلرده شهرلرده اون مڭ قدر مسلمان بولنور ایسه، شهر دومالرینه زه‌مستوا صوبرانیه‌لرینه اسلام روحانیلرندن وکیللر تعیین ایتمك.

ز) صوبرانیه قاضیلرینی صایلامق ایچون وقت تعیین ایتمك.

٥٠) مفتی ـ ملت اختیاریله صایلانوب، داخلیه ناظری واسطه‌سیله عرض قیلنمش قاندیداتلر آراسندن ایمپراطور حضرتلرینڭ اراده شاهانه‌سیله تعیین قیلنور.

مفتی طوقز سنه مدتله صایلانور.

٥١) انتخاب ترتیبی شویله اولور:

1) وفات اولمق یاخود استعفا ایتمك سببیله یاڭی مفتی صایلامق ساعتی حلول ایدر ایسه، داخلیه ناظرینڭ مساعده‌سیله صوبرانیه اوفاده انتخاب وقتی تعیین ایدر. او وقتدن اوچ آی مقدم صوبرانیه ولایت مجلسلرینه خبر ویرور. محله جماعتلرینه معلوم ایتمك ایچون ولایت مجلسلری محله روحانیلرینه خبر ویرورلر.

2) هر محله خلقڭ صاننه کوره یا بر یا ایکی یا اوچ وکیل انتخاب ایدر. مجلس طرفندن تعیین قیلنمش یرده وقت ده محله وکیللری طوپلانوب، اوز آرالرندن رایون وکیللری انتخاب ایدرلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

3) محله وکیللری تعیین قیلنمش یرده طوپلاندقدن صوڭ اوزلریناڭ وکیللك شهادتلرینی مجلس رئیسنه یا اعضاسنه عرض ایدرلر. رایونده وار محله‌لرڭ ایکی ثلثی وکیل کوندورمش ایسه، سیه‌زد قائم اولوب، قاضی وکیللر سیه‌زدینی آچار، آرادن بر رئیس انتخاب ایتدرر. صوڭره شارلر ایله یـابق اصول‌ده بری روحانیدن بری ضیالیدن اولمق اوزره ایکی آدم صایلانوب هر برینه برر قاندیدات انتخاب قیلنور.

4) محله‌لر وکیللرینڭ اجتماع ایده‌چك یرلرینی ساعتلرینی تعیین ایدوب ولایت مجلسلری او یرلرڭ ناچالنیکلرینه خبر ویرور. ناچالنیکلر یا اوزلری یا آدملری حاضر اولوب، ترتیبی محافظه ایدرلر؛ احتیاج یوز کوسترور ایسه، (*) مساعده ایدرلر.

5) سیه‌زده صایلانمش رایون وکیللرینه رئیساڭ مجلس اعضالرینڭ ناچالنیگڭ امضاسیله شهادتنامه ویرلور، مفتی انتخابنه حاضر اولمق ایچون.

6) محله وکیللری سیه‌زدینڭ همه اشلرینی انتخاب کاغدلرینی مجلس صوبرانیه اختیارینه تسلیم ایدر؛ بولنور ایسه، پروته‌ستلری ده شکایتلری ده علاوه ایدر.

7) رایون وکیللری تعیین قیلنمش کونده اوفـا صوبرانیه‌سنه طوپلاندقدن صوڭ، شهادتنامه‌لرینی صوبرانیه النه ویرورلر؛ حاضر اولمش وکیللرڭ حسابی آلنور؛ دعوت قیلنمش صایلاوچیلرڭ ایکی ثلثی کلمش ایسه، سیه‌زد قائم اولدی حساب قیلنوب؛ داخلیه ناظرینڭ وکیلی، اوفا غوبه‌رناطوری، صود پروقوروری هم‌ده خلق حضورنده قران کریم اوقولدقدن صوڭ، مفتی نائبی انتخاب سیه‌زدینی آچار؛ سه‌کره‌تار ـ حاضر اولمش رایون وکیللرینڭ اسملرینی اوقـور؛ صوڭره سیه‌زد ایچون بر رئیس، اوچ شریك، ایکی سه‌کره‌تار صایلانوب اش باشلانور.

8) سیه‌زد الڭ ایلك رایون وکیللرینڭ شهادتنامه‌لرینی تفتیش ایـدر؛ وار ایسه، پروته‌ستلری شکایتلری تدقیق ایدر. صوڭره پوصله‌لره یازوب ویرمك طریقیله قاندیداتلر تعیین قیلنور؛ پوصله‌لرده کوسترلمش قاندیداتلر

(*) مساعده = Содѣйствіе

آراسندن اکثریت نوبتیله مفتیلك منصبنه لا اقل اوچ قاندیدات شار اصولیله صایلانور. انتخاب شارلرینی الڭ کوب قازانمش اوچ آدم قاندیدات حساب قیلنور. بر فرض، آرادن بری قبول ایتمز ایسه، نوبتده‌گیلرڭ بری خلف اولور.

9) سیه‌زدڭ بوتون خدمتلری داخلیه ناظرینه تقدیم قیلنور.

۱۰

قاضیلر

۵۲) صوبرانیه اعضالری، مجلس رئیسلری «قاضی» لقبیله تسمیه قیلنوب، منصبلرنده وظیفه‌لریله مشغول ایکن، شو لقبڭ حقوقلرینی ده امتیازلرینی ده وظیفه‌لرینی ده حائز اولور. منصبی ترك ایتدکدن صوڭ، «قاضی» لق لقبی علمی بر شرف اولمق صفتیله قالابیلور ایسه ده حقوقلرینی امتیازلرینی وظیفه‌لرینی حائز اولماز.

۱۱.

صوبرانیه اعضالری.

۵۳) ملت طرفندن آلتی سنه مدتله صایلانمش اعضالر مفتی واسطه‌سیله تقدیم قیلنوب، داخلیه ناظری طرفندن تصدیق قیلنور.

۵٤) بوتون صوبرانیه دائره‌سی اعضالری صایلامق خصوصنده آلتی قسم اعتبار قیلنور. هر بر قسم اوز نوبتنده بر اعضا انتخاب ایدر.

۵۵) موذنلردن ماعدا، روحانیلرڭ هر بری قاندیدات اولابیلور.

۵٦) اکثریت قازانمش اوچ قاندیدات مفتی تصدیقنه تقدیم قیلنور. بری تصدیق قیلندقدن صوڭ، دیگرلری نوبت ده قاندیدات اولوب قالور.

قید: قاندیداتلرڭ طاوشلری برابر اولور ایسه، نوبت قرعه ایله تعیین قیلنور.

۱۲

مجلس رئیسلری.

۵۷) ولایت مجلسلرینڭ رئیسلری ولایتڭ بوتون مسلمانلری طرفندن آلتی سنه مدتله صایلانور.

٥٨) انتخابنڭ یری وقتی مفتی معرفتیله تعیین قیلنور.

٥٩) رئیسلری انتخاب نظامی - مفتیلری انتخاب نظامی کبیدر. لکن محله وکیللری مجلس رئیسلرینی بلا واسطه انتخاب ایدرلر.

١٣

مدرسلر.

٦٠) مدرسه وار هر بر یرده مدرسلر محله روحانیلری کبی انتخاب قیلنور.

١٤

محله روحانیلری.

٦١) محله روحانیلری خطیب، امام، مؤذندر. خطیب هم امام مکتب ده معلم، مدرسه ده مدرس اولابیلور. محله روحانیلرینڭ هر بری جماعت طرفندن صایلانوب، صوبرانیه طرفندن تصدیق قیلنور.

٦٢) انتخاب محله ده، اکثریتله اولور. یاشی یگرمی‌دن آشاغی توگل بوتون ارلرڭ ایکی ثلثی حاضر اولور ایسه انتخاب قائم اولور. قاندیدات یا خلق طرفندن یا مجلس طرفندن یاخود صایلانوچیلرڭ اوزلری طرفندن تقدیم قیلنور.

٦٣) همه یاخود لا اقل ایکی ثلث جماعتڭ طلبلری حقنده مجلس رئیسی یا اعضاسی ریاستی تحتنده انتخاب کاغدی ترتیب قیلنور؛ قریه‌لرده سه‌لسکی صطاروسته، صطانیتسه‌لرده آتامان، شهرلرده پولیتسیه چینوونیگی حضورنده اولور. انتخاب کاغدی بوتون صایلاوچیلر طرفندن هم‌ده حاضر اولمش چینلر طرفندن امضا قیلنوب، پراوله‌نیه‌لرڭ دفترلرینه ده قید قیلنوب، صوڭره انتخاب کاغدی، صایلانمش قاندیداتڭ بوتون دوقومنتلریله برابر، مجلس واسطه‌سیله صوبرانیه نظرینه تقدیم قیلنمق ایچون، مجلس رئیسنه یا اعضاسنه تسلیم قیلنور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

۶٤) شو طریقه ترتیب قیلنمش انتخاب کاغدی وولوست صطارشینه‌لری اویه‌زد شهر پراوله‌نیه‌لری کبی غراژدانسکی ولاستلرڭ تفتیشلرندن یوقاری اولور. شکایتلر بولنور ایسه یا مجلس یا صوبرانیه تفتیشنه کوندورلور.

۶۵) روحانیلك منصبلرینه قاندیدات اولاماز: ۱) حکم آستنده قالمش، یاخود حقوقلرندن محروم قیلنمش آدم، ۲) اجنبی تبعه‌سی، ۳) امتحاندن شهادتنامه‌سی یوق آدم.

۱۵

روحانی اداره‌لرده اش ترتیبی.

۶۶) صوبرانیه هیئت کلیه‌سی ـ مفتی یا نائبی ریاستی تحتنده بوتون اعضالردن، بر سه‌کره‌تاردن عبارت اولور.

۶۷) شعبه‌لرینڭ هیئتی ـ اوچ اعضادن عبارت اولوب، بری، هیئت کلیه تعیینیله، رئیس اولور. سه‌کره‌تار معاونلرینڭ بری هیئت کلیه طرفندن شعبه‌ده سه‌کره‌تارلق وظیفه‌لرینه تعیین قیلنور.

۶۸) هیئتلرڭ هر برنده هر مسئله اکثریتله حل قیلنور.

۶۹) هیئت کلیه طرفندن تعیین قیلنمش اعضالرندن برینڭ نظارتی تحتنده آرخیواریوس آرخیف اشلرینی اداره ایدر.

۷۰) هر نوع شهادتنامه‌لر سندلر، هم‌ده باشقه اداره‌لره مأمورلره کوندوره‌چك همه کاغدلر البته روسچه اولور. اوزینه تابع اداره‌لره روحانیلره هم‌ده عادی آدملره کوندوره‌چك یازولر مراسله‌لر تورکی اولور. روحانی اداره‌لره کوندوره‌چك یازولر کاغدلر عریضه‌لر هم روسچه هم مسلمانچه اولابیلور.

قید: روحانی اداره‌لرڭ قرارلرینه سند اولمق اوزره نقل قیلنه‌چق روایتلر هم تورکی هم عربی اولابیلور، لازم اولور ایسه، روسچه ترجمه‌سی‌ده یازلور.

۷۱) ولایت مجلسلرینه عائد اشلر مجلس‌ده بر رئیس، ایکی اعضا، سه‌کره‌تارلق وظیفه‌لرینی ادا قیلوچی بر کارگذار حضورنده اکثریتله حل قیلنور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

١٦

صوبرانیه نظارتنه تابع موسسه‌لر.

وقفلر

٧٢) اوقاف ـ مکتبلره مدرسه‌لره مسجدلره روحانیلره، عاجزلرك خسته‌لرك مجنونلرك یتیملرك تربیه‌لرینه، عمومیتله، خیرات مقصدلرینك برینه تعیین قیلنمش منقول یا غیر منقول ملکلردن عبارتدر. اوقاف ـ مطلق اولابیلور، یاخود، واقف اختیاریله جهتی تعیین قیلنمش، معین اولابیلور. اوقافك هر برنده واقفك اختیاری البته رعایه قیلنور. واقف اوزینك وقفلرینه متولی قیم تعیین ایده‌بیلور.

٧٣) وقف صوبرانیه نظارتنه آلنه‌بیلور، اگر ده وقفك جهتی شریعت اسلامیه اصوللرینه موافق اولور ایسه.

٧٤) جهتی تعیین قیلنمامش مطلق وقفلرك همه‌سی بلا واسطه صوبرانیه نظارتنده اولور. جهتی تعیین قیلنمش وقفلر صوبرانیه اورغانلرندن برینك اداره‌سنده صوبرانیه احتسابی تحتنده وقف شرطلرینه موافق صورتده اداره قیلنور.

٧٥) وقفلری، خیرات یولنه احسانلری قبول ایتمك، اداره ایتمك، سرمایه‌لرینی وثیقه‌لرینی صاقلامق، وقف ملکلرینه رەگیسترلر طوتمق، اوزلرینی صاقلامق، فائده‌لرینی غله‌لرینی تعیین قیلنمش جهتلرینه صرف ایتمك خصوصلرنده صوبرانیه ٢٤نچی ماده بیاننه موافق عمل ایدر.

٧٦) وقفلری زاقون نظرنده معتبر اینستیتوت ایتدروب، رسمیلشدرمك یوللرینی ساده‌لشدرو حقنده صوبرانیه سعی ایدر.

٧٧) شریعت اسلامیه فرمانیله فرض قیلنمش زکات هم خیرات صدقه‌لرینی صوبرانیه انتظام اوزرنده اداره ایدر.

١٧

محله متولیلری.

٧٨) محله ده متولیلك جماعت اتفاقیله جماعتنك ارزی آراسندن صایلانمش اوچ اعضادن عبارت اولور. متولیلك بوتون محله وکیلی اولمق صفتیله حقوق صاحبی بر شخصیت شرعیه اولوب، زاقون‌ده هم‌ده شو ماده‌لرده بیان قیلنمش حقوقلرنك همه‌سیله استفاده ایدر.

٧٩) متولیلر محله آدملرندن صایلانوب صوبرانیه طرفندن تصدیق قیلنور.

٨٠) محله متولیلری مسجدلرنك مکتبلرنك مدرسه‌لرنك پاکلکلرینه معمورلکلرینه قبرستانلرنك توزوکلگینه نظافتنه ترتیبنه نظارت ایدوب، شو حق‌ده لازم اولاچق تدبیرلری کورر، مشروع مقدارده مال صرف ایدر، ولاستلرنك اعانه‌لرینه ده حاجت اولور ایسه، مراجعت ایدر.

٨١) متولیلك مسجدنك مکتبنك وقفلرینی‌ده انك مفید یول‌ده اداره ایدر. ممکن قدر انك زیاده فائده آلمق چاره‌لرینی کورر، تعیین قیلنمش جهتلرینه فائده‌لرینی انك امانتای یول ده صرف ایدر، شو حق‌ده مفصل حساب دفتری طوتار، حساب دفترلری صوبرانیه طرفندن ویرلور. متولیلك هر سنه‌ده بر دفعه حساب دفترینی بوتون وثیقه‌لریله برابر صوبرانیه تفتیشنه تسلیم ایدر.

قید: وقفلرنك تعیین قیلنمش متولیلری متولیلك‌ده البته اعضا اولور.

٨٢) محله حاجتلرینه، محله‌ده بولنور خیرات مؤسسه‌لری نامنه ویرله‌چك احسانلری صدقه‌لری متولیلك قبول ایدر؛ لازم اولور ایسه، معین کونلرده خیرات مقصدی نامنه خلقدن اختیاری احسانلرینی جمع ایدر؛ روحانیلرنك نفقه‌لری ایچون، مسجدنك مکتبنك تعمیری یاخود بناسی ایچون لازم اولابیله‌چك مبلغ جماعت رضاسیله تعیین قیلندقدن صوك هر آدمنك حصه‌سنه توشه‌چك مقداری متولیلك جماعتدن طوپلار.

٨٣) دخل خرج جهتلرینی مفصل کوسترمك اوزره، متولیلرنك حسابی- مجلسنك مهریله تقویه قیلنمش مخصوص دفترلرده قید قیلنور. متولیلك

مجلسنڭ احتسابی، تحتنده اولوب، هر سنه محله جماعتی حضورنده‌ده حساب ویرور.

١٨

مکتب، مدرسه

٨٤) روحانی اداره‌لرڭ نظارتلرینه تابع مکتب مدرسه‌لر، ولایت مجلسلرینڭ مساعده‌سیله، متولیلك طرفندن یاخود همتلی آدملر طرفندن تأسیس قیلنه‌بیلور. بر محله‌ده بر نیچه مکتب مدرسه آچمق ممنوع اولماز.

٨٥) مکتب مدرسه‌لرڭ تعلیم تربیه جهتلری، صوبرانیه هم مجلسڭ رهبرلگی سایه‌سنده، معلملره مدرسلره امانت قیلنور. اما اداره خارجیه جهتلری محله متولیلگی امانتنده اولور. مکتب مدرسه خصوصی بر آدمڭ یا جمعیتڭ همتیله تأسیس قیلنوب، متولیلك وظیفه‌لرینی مؤسسلرڭ اوزلری التزام ایدر ایسه، معلملر هیئتیله محله متولیلگی اداره‌ده اشتراك ایده‌بیلور.

١٩

مسجدلر عبادتخانه‌لر

٨٦) عبادت حرملری اولمق شرفیله، مسجدلرڭ عبادتخانه‌لرڭ حرمتلری قدسیتلری هر نوع احترامسزلقدن محفوظیتلری ـ اساسی قانون قوتیله حمایه قیلنور.

٨٧) لازم یرلرده مسجد بناسنه مساعده مجلس واسطه‌سیله صوبرانیه طرفندن ویرلور. مسجده احتیاجلری حقنده جماعت بر اتفاق کافه‌ئی ترتیب ایدر.

٨٨) عبادتخانه‌لرڭ مسجدلره باشقه‌لغی جمعه ادا قیلنمامق نقصانیله‌در. عبادتخانه آچمق ایچون خصوصی مساعده لازم اولماز.

٨٩) مسجد بناسیله مشغول یرلر هیچ بر صورتله ازاله‌یی قابل اولماز. بر آدم اوزینڭ یرینه مسجد بنا ایدر ایسه، یر او آدمڭ ملکندن چیقار، موقوف اولوب، جماعتڭ ملکی اولور.

٩٠) مسجدی پاکلك ده توزوکلك ده طوتمق، جماعتڭ وکیلی اولمق صفتیله، متولیلرڭ وظیفه‌سی اولور.

١٩٠٥ سنه آپریل (١٠-١٥) لرده قورولتای مجلسلرنده حضرتلر طرفندن قبول قیلنوب، آپریل ١٨ دن مای ٣ گه قدر مختلط هیئت معرفتیله اصلاح هم ترجمه قیلنمش طوقسان ماده دن عبارت لائحه ترجمه‌سی شودر. (١١٢صحیفه‌دن ١٣٦صحیفه‌گه قدر.)

قورولتای مجلسلری برکه‌سنده روسیه مسلمانلری آراسنه بری دیگرینڭ تمام نسخه‌سی قوپیه‌سی اولابیلور، تفاوتلری غایت آز اوچ دورت لائحه روسچه طبع قیلنوب نشر قیلندی.

او لائحه‌لرڭ بری - اوفا وولوستلری طرفندن صایلانوب، داخلیه ناظرینڭ مساعده‌سیله اوفاده طوپلانمش باشقورت وکیللرینڭ ١٩٠٥ سنه ایون ٢٢، ٢٣، ٢٥ کونلرنده مخدوم محمد شاکر افندی طوقای جنابلرینڭ ریاستنده‌گی سیه‌زدلرنده قبول قیلنمش لائحه‌در.

«غوبه‌رنسکویه صووه‌شچانیه» اسمیله، اوفاده اوچ کون دوام ایتمش او جمعیت ده، اماملردن صطارشینه‌لردن پیسارلردن عبارت یوز یکرمیدن زیاده وکیل حاضر ایدی.

«مختلط هیئت» معرفتیله اجتهادیله حاضرلنمش گوزل لائحه او جمعیتڭ ده بوتون مذاکره‌لرینه اساس اولمش اولسه کرك. غایت جزئی تغییر صوڭنده جمعیت لائحه‌یی بوتون ماده‌لریله عین عباره‌سیله (اولگی ره‌داقسیه‌سیله) قبول ایدوب، اوز طرفندن ینه یکرمی اوچ ماده زیاده ایتمش. اولگی ماده‌لره علاوه صورتیله، او ماده‌لری ده توبه‌ن ده یازدم:

٩١) قریه‌لرده بعض آدملر ایچوب ایسروب ادبسزلك ایته‌لر، راحتسزلك ویره‌لر. بوڭا کوره، اویله حریفلری بوش اویلرده اوچ کون حبس ایتمك حقی قریه امامرینه ویرلسه ایدی.

٩٢) علوم دینیه‌یی چیت مملکتلرده تحصیل ایتمش آدملره مکتب مدرسه‌لرده معلملك مدرسلك حقوقی ویرلسه ایدی.

٩٣) روسچه بیلمك امامره شرط قیلنماسه ایدی.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

٩٤) مسلمانلره اوز تللرنده آوول ایه‌لگی مکتبلری آچیلسه ایدی.

٩٥) شریعت‌اسلامیه حکمیله، خنزیر ایتی مایی شورباسی قطعا تحریم قیلنمش اولدقلرینه کوره، مسلمان عسکرینه هر یرده اوزینه مخصوص آش اوسته‌لی ویرلسه ایدی. هم‌ده مسلمان عسکرینه اسلام روحانیلری ده تعیین قیلنسه ایدی.

٩٦) میسیونرلرنك یولسز ادبسز حرکتلری اورونسز فتنه‌لری مسلمانلره صوك درجه راحتسزلك ویردکلرینه کوره، مسلمانلر آراسنده تزگنسز حرکتلردن، زاقون نظرنده مسئولیت تهدیدیله، میسیونرلر منع قیلنسه ایدی.

٩٧) صوك زمانلرده باشقورت قریه‌لرنده اچو بلاسی بیگوك قوّتلی طارالدی؛ اچو شوملغنده قریه خراب اولوب، هر یرده هر وقت فتنه‌لر کوبه‌یدی. بوڭا کوره، مسلمان قریه‌لرنده آراقی پیوا کبی مسکرات لافقه‌لری البته یابولسه ایدی.

٩٨) مسلمانلره فحشانه‌لر آچمق، خاتون قزلرینه فاحشه‌لك ایتمك قطعی صورتده منع قیلنسه ایدی.

٩٩) مسلمان قریه‌لرنده جمعه به‌یرم کونلرنده بازار آچولماسه ایدی.

١٠٠) جمعه به‌یرم کونلرنده محکمه‌لره دعوت قیلنمق، خدمت ایتمك مسلمانلره لازم اولماسه ایدی.

١٠١) روس به‌یره‌ملرنده مسلمانلرنك ماغازه‌لرینی دکانلرینی آچمق رخصت اولسه ایدی.

١٠٢) مسلمان بالالرینی روس مکتبلرینه قبول ایتمك ایچون، دینی معلوماتدن اوقودن یازودن شهادتنامه شرط قیلنسه ایدی.

١٠٣) مسلمانلر بوتون ویرگولرینی صالملرینی‌آلملرینی هر یرده روسلرله برابر توله‌سه‌لرده مسلمان اویه‌زدلرنده زه‌مسکی صوبرانیه‌لرده مسلمان وکیللرینه زاقون اورون ویرمه‌مشدر. شو جهتدن مسلمانلره طارلق ویروچی زاقون ماده‌لری نسخ قیلنوب، زه‌مستوا صوبرانیه‌لرینه غلاصنیلر صایلامق حقوقی مسلمانلره ده ویرلسه ایدی. بوڭا ماعدا، مسلمان اویه‌زدلرنده زه‌مستوا صوبرانیه‌سنده اوچ اعضا بولنور ایسه، بری البته مسلمان اولاچق؛ دورت اعضا وار ایسه، ایکی مسلمان اولاچق.

Из фондов Российской национальной библиотеки

١٠٤) مسلمانلری آز اویه‌زدلرده مسلمانلرنڭ مصلحتلرینی کوزه‌تمك ایچون زه‌مستوا صوبرانیه‌لرینه اویه‌زد آخوندی یاخود امامی حاضر اولمق مساعده قیلنسه ایدی.

١٠٥) اگرده ایمپراطور حضرتلری خلق حاجتلرینی مذاکره ایچون صوبرانیه تأسیس ایتدرور ایسه، اسلام وکیللری ده دعوت قیلنسه ایدی.

١٠٦) یر صاتولغان ده یاخود اجاره‌گه ویرلگان ده جماعت آدملری صوڭره یاقین تیره مسلمانلری آلنده طوتولسه ایدی.

١٠٧) اوزلرینڭ بوتون یرلرینی صاتوب، باشقه آدملرنڭ صاتولماغان بوش یرلریله حقسز یولسز فائده‌لنوب طوروچی عائله‌لر بار. بوڭا کوره، اوزلرینڭ بوش یرلرینی صاتماغان عصبه باشقورتلرنڭ بوتون اولوشلری بر اورونده بولنوب ویرلسه ایدی.

١٠٨) باشقورتلرنڭ هر برینه، عصبه‌لرینه‌ده تیبته‌رلرینه‌ده میشه‌رلرینه‌ده زاپاص یردن کیسولوب یر آرتدرلسه ایدی.

١٠٩) یر ایه‌لگنه (*) یاخشی انتظام ویرو ایچون، باشقورت یرلری جان باشنه بولنوب ویرلسه ایدی، هر آلتی سنه‌ده بر قات یر بولنوب طورسه ایدی.

١١٠) باشقورت اورمانلرینی صاقلامق قازنه الندن آلنوب، عصبه باشقورتلرنڭ اوزلرینه طاپشرلسه ایدی.

١١١) ایگون ایگودن باشقه هنرلری یوقلغنه کوره، قحطلق آچلق سنه‌لرنده بو طرفڭ خلقی صوڭ درجه فقیرلك زحمتلرینی چیگدلر. بوڭا کوره زه‌مستوا حسابنه هنر مکتبلری آچمق صوڭ درجه‌ده ضروردر.

١١٢) اوزلرینڭ یرلرینی عصبه باشقورتلردن صاتوب آلغانلقلرینه کوره، یاڭی باشقورتلر یرلرینڭ بهالرینی توله‌ودن آزاد قیلنسه ایدی.

١١٣) مفتی عمرلك صایلانسه ایدی. اگرده وظیفه‌لرینه اهلیتسزلگی صوڭره ثابت اولور ایسه، خلقڭ نصفی شکایت ایتدکده عزل قیلنسه ایدی.

(*) یر ایه‌لگی = Землевладѣніе.

قورولتای‌ده حضرتلر طرفندن قبول قیلنوب، مختلط هیئت معرفتیله اصلاح هم ترجمه قیلنمش اصلاحات لائحه‌سی ــ ۱۹۰۵ سنه ایون (۲۲، ۲۳، ۲۵) کونلرنده باشقورتلر سیه‌زدنده مذاکره قیلنوب، یکرمی اوچ ماده‌یی علاوه ایتدکدن صوڭ، ۱۲۰ دن زیاده وکیل طرفندن قبول قیلندی، امضالاندی. ایکی لائحه‌ده تفاوت یوق ایدی. قورولتای لائحه‌سی‌ده باشقورتلرڭ لائحه‌سی‌ده ۱۹۰۵ سنه‌ده طبع قیلندی. بری دیگرینڭ تمام نسخه‌سیدر، یعنی قورولتای لائحه‌سی باشقورتلر سیه‌زدنده حرفیا قبول قیلنمشدر.

صوڭره یوسف افندی آقچورا جنابلری او لائحه‌لری بر آز تعدیل ایتوب بر آز تغییر ایتدی: ولایت آخوندلری نظامی بدلنده ولایت مجلسلری نظامینی یازدی؛ بیاننامه‌سیله برابر اورنبورغ‌ده، ۱۹۰۸ سنه‌ده طبع قیلندی. بنم ترجمه‌م شو نسخه‌دندر، «یاشیل نسخه» دندر.

مفتی محمدیار افندی سلطانف جنابلرینڭ لائحه ماده‌لرینه تعدیلاتی.

حضرتلر طرفندن قبول قیلنوب، مختلط هیئت معرفتیله اصلاح هم ترجمه قیلنمش لائحه‌یی «دوقلادنایا زاپیسقه» سیله برابر، مفتی محمدیار افندی جنابلری مکتوبیله اوزینڭ ملاحظه‌لرینی‌ده ۱۹۰۵ سنه مای ۱۲ده ۲۶۸ رقمله ناظرلر رئیسی غراف ویتته جنابلرینه کوندوردی. مفتی حضرتلرینڭ ملاحظه‌لری علی‌الاجمال شودر:

«دینی مسئله‌لری مذاکره ایچون بویوك روحانیلردن معتبر آدملری دعوت ایتدم. روحانیلرڭ لسانلرینه فکرلرینه حریت ویرمك ملاحظه‌سیله، بن اوزم کیکه‌ش مجلسلرنده حاضر اولمادم. نتیجه‌ده شو پرویقت قبول قیلنوب بکا تقدیم قیلندی. اوقودم، روسیه مسلمانلرینڭ حاجتلرینه عمومیتله موافق طابدم. لکن بر نیچه ماده‌لری تبدیل تعدیل قیلنسه گوزل اولور ایدی:»

«۱. لائحه‌ده فرض قیلنمش ولایت آخوندلقلری یرینه، بنم نظرمده، زاقافقازیه اداره‌لری کبی، ولایت مجلسلری معقولرك اولور ایدی. بوتون صوبرانیه دائره‌سنده اوندن آرتق اولماق اوزره، بر یا بر نیچه غوبه‌رنیه‌ده

بر ولایت مجلسی تأسیس قیلنسه، مسلمانلرڭ دینی اشلری حقنده او ولایت مجلسلری ایکنچی درجه اینستانسیه اولوب، خلق کوزنده اعتبارلری ده اهمیتلری ده اوفاق آخوندلقلرڭ اهمیتلرندن البته زیاده اولور ایدی.»

«۲. روحانی درجه‌لرڭ هر برینه اوزینه مخصوص، آغر صایلاو نظاملری یرینه، بڭا کوره، همه درجه‌لره مشترك عمومی بر صایلاو نظامی قبول ایتمك ممکن ایدی. شو تقدیرده بوتون خلق صایلاو اشلرنده طوغریدن طوغری قاتشور ایدی. مفتی همه خلق طرفندن؛ صوبرانیه اعضالری، ۵٤ نچی ماده ده کوسترلمش ترتیب اوزرنده نوبتله، بر قسم ولایت مسلمانلری طرفندن؛ مجلسلرڭ رئیسلری اعضالری ولایت مسلمانلری طرفندن؛ محله روحانیلری محله جماعتی طرفندن صایلانمش اولور ایدی. صایلاو نظامی مثلا شویله اولابیلور:

«صایلاو هر یرده بر وقتده مسجدلرده جمعه نمازندن صوڭ اولور. صایلاو کونی داخلیه ناظرینڭ مساعده‌سیله صوبرانیه طرفندن تعیین قیلنوب، لا اقل ایکی آی ایلك رسمی هم خصوصی جریده‌لرده هر یرده اعلان قیلنور؛ هم‌ده هر مسجدده یدی هفته طوتاش هر جمعه‌ده محله جماعتنه صایلاو جمعه‌سی حقنده امام خبر ویروب طورور. تیوش فورمه‌لرده حاضرلنمش صایلاو بلانقلرینی صوبرانیه محله‌لرڭ هر برینه کوندورر. تعیین قیلنمش جمعه‌ده نمازدن صوڭ مسجدلرڭ همه‌سنده صایلاو باشلانور، جماعتڭ هر بری بلا استثنا اشتراك ایدر. بلانق‌ده صایلاوچی آدمڭ هم‌ده صایلانه‌چق قاندیداتڭ اسملری فامیلیه‌لری یازلور. هر بر آدم یالڭز بر قاندیدات یازار. اش تمام اولدقدن صوڭ، بوتون جماعت حضورنده بلانقلر اوقولور، قاندیداتلرڭ اسملرینه علامت قویولور. صوڭره مسجدده حاضر اولمش روحانیلر هم‌ده مأمورلر طرفندن امضالانوب، قانوه‌رت ایچنه قویولور، قانوه‌رت یابشدرلوب، حاضر جماعتدن لا اقل اوچ آدمڭ مهریله مهرله‌نور. مهرلنمش قانوه‌رت، پوچته یوق ایسه، قریه صطاروسته‌سی وولوست صطارشینه‌سی یاخود وولوست پراوله‌نیه‌سی واسطه‌سیله؛ پوچته وار ایسه، زاقازنوی مکتوب صورتیله اوفا صوبرانیه‌سنه کوندورلور. قانوه‌رتلرڭ هر بری صوبرانیه ده مخصوص دفترده قید قیلنوب، وقتنه قدر بر آی مدت صاقلانور. شو مدت ایچنده صایلاو اشلری حقنده شکایت ایده‌چك آدملر وار ایسه، او زلرینڭ شکایتلرینی صوبرانیه نظرینه عرض ایدرلر.»

«صایلاو جمعه‌سندن بر آی صوڭ صوبرانیه ده عمومی بر مجلس تعیین قیلنور. داخلیه نظارتی طرفندن تعیین قیلنمش چینوونیك هم‌ده پروقورور حضورنده قانوه‌رتلرڭ هر بری آچولوب، آواز حسابلری آلنور. آواز کوبلگی ترتیبیله قاندیداتلر یازلور. وار ایسه، شکایت عریضه‌لری‌ده تفتیش قیلنور.»

«٣. صوبرانیه اعضالرینی اوچ سنه‌لك صایلامق یرینه آلتی سنه‌لك صایلامق دها معقول اولور ایدی، هر سنه بری نوبتله چیقار ایدی.»

«٤. ـ ٤٤نچی ماده ده محله روحانیلرینڭ وظیفه‌لرینی صانامق قطارنده، مسلمانلری ممکن چاره‌لرڭ وسیله‌لرڭ هر بریله مسکرات بلالرندن صاقلامق وظیفه‌سی ده اڭ مهم وظیفه اولمق اوزره صانالمق تیوش ایدی.»

«٥. ـ ٦١نچی ماده ده اماماڭ درجه‌سی ده وظیفه‌سی ده تعیین قیلنمق تیوش ایدی. امام خطیبڭ معینی اولور. خطیب یوق ایسه، یا خسته‌اولسه، یا خطیبڭ طلبیله، امام محله وظیفه‌لرینی ادا ایدر. امامق ایله مؤذنلك بر آدم ده برلشه بیلور.»

«٦. باشقورتلرڭ مسلمان قره‌ستیانلرڭ مسجدلرینی روحانیلرینی تأمین ایتمك ایچون بوش یرلردن اولوش کیسدروب آلمق خصوصلرینی‌ده ١٩نچی ماده ده صوبرانیه اشلری قطارنده صانامق تیوش ایدی.»

«٧. قازاچی خلقنه، آرمیه‌ده فلوطده عسکرلره، هم‌ده تورمه‌لره خسته‌خانه‌لره خیرات یورتلرینه امامر روحانیلر تعیین ایتمك حقنده لائحه ده مثلا ١٤نچی فصل ده خصوصی ماده‌لر بولنمق تیوش ایدی.»

«او ماده‌لر شویله اولابیلور ایدی: قازاچی خلقڭ محله‌لری روحانیلری عمومی نظاملره تابع اولور، لکن پوخود وقتلرنده هم ده عسکرلك خدمتلرینه تعلیم کونلرنده قازاچی عسکری ایچون مخصوص روحانیلر تعیین قیلنور. عسکرلره صوغوش کونلرنده هر بر قورپوس ایچون بر امام؛ عادی کونلرده هر بر اوقروغ ده بر امام، صوبرانیه اختیاریله تعیین قیلنوب، معاشلری خزینه دن ویرلور. عسکر املری عسکرلرڭ بوتون دینی حاجتلرینی ایفا ایدرلر، صوبرانیه طرفندن ویرلمش مه‌تریکه دفترلرینی ضبط ایدرلر. عسکر امامرینڭ طورو یرلری ناچالستوا هم صوبرانیه اتفاقیله تعیین قیلنور. فلوط امامری ده شویله اولور.»

«تورمه امامری محبوسلره هر وقت تربیه هم‌ادب وعظلرینی ویرورلر؛ جمعه بەیرەم کونلرنده نمازلرینی ادا ایدرلر؛ خسته‌لرینڭ کوڭللرینی امیدلندرمك آچمق ایچون مناسب سوزلر تلقین ایدرلر؛ میتلرینی اسلام رسملرینه موافق احترام ایله دفن ایدرلر، مەتریکه دفترلرینه قید ایدرلر.»

«تورمەلره، خستەخانەلره، خیرات یورتلرینه امامر ناچالستوا هم‌ده صوبرانیه اتفاقیله تعیین قیلنور.»

مرحوم مفتی محمدیار افندی سلطانوف جنابلرینڭ لائحه ماده‌لرینه نظری، هم‌ده اوز طرفندن کوسترلمش تعدیلاتی طوغریدر. حضرتلرڭ فکرلرینه لسانلرینه حریت ویرمك ایچون مجلسلرڭ هیچ برنده حاضر اولمامش ایسه ده، هر ماده ده حریتله مذاکره‌لر تمام اولدقدن صوڭ، مفتی حضرتلری اوزینڭ نظرینی ده بالواسطه بیان ایده‌بیلور ایدی؛ یاخود مختلط هیئت مذاکره‌لرینه اوزینڭ ملاحظه‌لرینی ویره‌بیلور ایدی.

قورولتای مجلسلرینه حاضر اولمش آدملرڭ هیچ بری خلق اختیاریله صایلانوب توگل، بلکه صوبرانیه تعیینیله دعوت قیلنمش ایدی. مذاکره‌لر یالڭز دینی مسئله‌لره دائر اولاچغنه کوره، یالڭز روحانیلر دعوت قیلندی.

دینی مسئله‌لری، روحانی اداره‌لری اصلاح ایتمك خصوصلری اساس جهتیله معلوملگنه کوره، قورولتای لائحه‌سی اساس جهتیله مسلمانلره قناعت ویره‌بیلور قدر گوزل چیقدی. ملت اوزینڭ خدمتنه اوزی دها زیاده اعتنا ایتمش اولسه ایدی، قورولتای لائحه‌سی دها زیاده مکمل اولور ایدی. یوقاری ده نقل قیلنمش لائحه‌لر بوڭا شاهد اولابیلور.

قورولتای لائحه‌لرینڭ خلق فکرینه تأثیری.

بن اوزم قورولتای ده حاضر اولمادم، مختلط هیئت اعضالری آراسنده ده بولنمادم. شو حق ده بوتون معلوماتم استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینڭ ال یازمه اثرلرندن ایدی. یوقاری ده یازلمش همه تفصیلات استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینڭ غایت بای خزینه‌لرندن استعاره‌در.

اوفاده آپریل مجلسلرینڭ همه خدمتلرندن، او خدمتلرڭ گوزل ثمره‌لرندن بن راضی‌یم. بش کون دوام ایتمش قورولتای مجلسلرینڭ قرارلری ده، قورولتای قرارلرینی مختلط هیئتڭ اصلاحلری ترجمه‌لری ده، بوتون خدمتلرڭ اساسلرینی حاضرله‌یوب عاقبت همه مجلسلرڭ مذاکره‌لرینی قرارلرینی بوتون تفصیلاتیله ضبط ایتمش رضا افندی حضرتلرینڭ همتلری ده اجتهادلری ده - او وقت قیمتلری بهالری تقدیر قیلنمامش غایت بویوك خدمتلردن ایدی.

درسلرینی جامعلرینی محله‌لرینی براقوب کلمش حضرتلره امامله، تجارتلرینی فابریقه‌لرینی آلتون معدنلرینی اونوتوب اشتغال ایتمش بایلره، اوزلرینڭ محامیلك اشلرینی بر طرفه آتوب بوتون دقیقه‌لرینی لائحه اصلاحلرینه صرف ایتمش یوریستلره، لائحه‌لرڭ بوتون اساسلرینی تأسیس ایدوب مجلسلرڭ قرارلرینی مذاکره‌لرینی امانت قلمیله یازمش استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینه تشکر ایتمکدن رحمت دیمکدن باشقه سوزم یوقدر.

درست، مجلسلرڭ قرارلرینی مذاکره‌لرینی مسلمانچه اون اون‌بش مڭ نسخه طبع ایتدروب، بوتون خلقڭ استفاده‌سنه مجاناً نشر ایتسه‌لر ایدی، البته غایت مفید بر اش اولور ایدی. کوڭللرینڭ طلبلرینی خلقڭ کوزلری اوکنه قویمق - هر وقت غایت برکتلی بر تدبیردر. انسان اوزینڭ فائده‌لرینی قلبیله طلب ایدر، بلکه حس ایدر، لکن هر وقت کورمز. کوسترمك حاجتدر.

دینی ملی حاجتلر اولمق‌اوزره قبول قیلنمش قرارلر خلقڭ کوزینه نظرینه بلکه انتقادینه عرض قیلنمش اولسه‌ایدی، ملتی بر مرکزده طوپلامق فریضه‌سی خصوصنده غایت بویوك فائده ویرور ایدی.

اوفا مجلسلرندن صوڭ دعوت قیلنمش سیه‌زدلرڭ جمعیتلرڭ هر برنده بن حاضر ایدم. اوفاده قبول قیلنمش قرارلردن هیچ بر اثر هیچ برنده یوق ایدی. شو حال قورولتای حضرتلرینڭ صوبرانیه اعضالرینڭ مختلط هیئت بایلرینڭ مساهله‌لرندن، یاخود ملتڭ اولگی خدمتلرینه سیه‌زد رهبرلرینڭ وکیللرینڭ التفاتسزلقلرندن می ناشی ایدی؟

بویله مساهله‌لردن بویله التفاتسزلقلردن اولسه کرك، خلقك اون‌ایکی سنه‌لك حرکتلری همان اولگی منزل‌ده قالدی.

قورولتای قرارلری مسلمانچه طبع قیلنمادی، ال یازمه بر نیچه نسخه طارالمش اولسه کرك؛ روسچه‌سی بر نیچه آیدن صوڭ طبع قیلنوب نشر قیلنمش اولسه کرك. اشته او نسخه‌لر برکه‌سنده خلق اوفا مجلسلرینڭ قرارلرینه براز واقف اولدی؛ او یرده بو یرده او نسخه‌لری کوروب اوقوب اصلاحات ماده‌لری حقنده براز معلومات آلدی. طوپلانوب، عمومی حاجتلر حقنده قرار قبول ایتمك روسیه مسلمانلری آراسنده او وقت یاڭگی بر حادثه غریب بر واقعه ایدی. بوڭا کوره خلق آراسنده قیل و قال، اعتراض و جدال کوبه‌یدی. اگرده شوکونگی کبی کونده‌لك جریده‌لر او وقت بولونسه ایدی، اداره‌لره هر طرفدن مکتوبلر آغار ایدی؛ خلق‌ده گوزل بر حرکت اثری ظاهر اولور ایدی.

اوفا مجلسلرینڭ قرارلری حقنده بر ایکی آی ایچنده استاذ محترم رضا افندی حضرتلرینه هر طرفدن هر نوع مکتوبلر کوندورلمش. مجلسك یا اوزینه یا قرارینه اعتراض یولنده یازلمش مکتوبلرك اعتراض نقطه‌لرینی بوراده محترم رضا افندی اثرندن نقل ایده‌یم، بر قسم خلقك اجتماعی روحلرینه نمونه اولور، او کونگی اجتماعی سویه‌مزده بر میزان اولور.

١) بوتون روسیه مسلمانلری اوزلرینڭ ملی دینی حاجتلرینی طلبلرینی بیان ایتمك ایچون پتروغراده وکیللرینی کوندوردیلر، هم پەتیتسیه‌لرده هم لسانلریله بوتون مرادلرینی حکومته سویله‌دیلر. شویله ایسه، اوفاده تکرار اجتماعك اهمیتی نه‌در؟ فائده‌سی یا حاجتی وارمی؟

٢) بوتون روسیه مسلمانلرینڭ دینی اجتماعی حاجتلرینی مذاکره‌ایتوب، قرار ویرمك هم مسئولیتلی هم غایت بویوك خدمتدر. خلقڭ اوزندن صایلاتوب، بر نیچه یوز وکیل دعوت ایتمك تیوش ایدی. نیچون یالگز (٣٦) آدم دعوت قیلندی؟ دعوتسز حاضر اولمش آدملره، امام اولسه‌ده اولماسه‌ده، مساعده ویرلسه نه اولور ایدی؟

٣) مشاوره مجلسلرینه فلان و فلان آدملر نیچون اختیار قیلندی؟ نیچون فلان مدرس فلان آخوند دعوت قیلنمادی؟ بندن مڭ قات توبه‌ن

فلان و فلان آدم دعوت قیلندی ده، بن نیچون دعوت قیلنمادم؟ اوزلرینڭ امضالرینی ده یازودن عاجز او بیچاره‌لر «بزلر فلان ایتدك، پرویقت یازدق» دیب، شاو ایتوب دعوالنوب ده یوررلر!

٤) دعوتسز وارمش امامار مشاوره مجلسلرینه رأی صاحبی اولوب نیچون قبول قیلندی؟ طوغری کلمش هر بر آدم رأی ویره‌بیلور ایسه، اکثریتڭ حکمتی نه یرده قالور؟

٥) دینی محکمه صوبرانیه‌ده تنظیمات یازه‌بیلورلك برر آدم یوق ایدی‌می، هر طرفدن، او قدر اوزاق مسافه‌لردن حضرتلری دعوت ایتوب زحمت ویرمك لازم اولدی؟ امامره زحمت ویرمه‌ینچه‌گنه، صوبرانیه اعضالری اوزلری گنه یازسه ایدی، بیگرك ده یاخشی اولور ایدی. اصل سزڭ اشتغال ایته‌چك خدمتلرگزده تنظیمات یازمق اصلاحات لائحه‌لری حاضرله‌مك ایدی. «آثار» یازوب بوتون عمرگزی اعتبارگزی ضائع ایتدیگز. شوکونگی ملت سزڭ «آثار»گزدن استفاده ایده‌بیلورمی؟ صوڭ کله‌چك خلفدن می ذکر جمیل آرزو ایدرسز؟ لکن هیهات بویله سلفدن گوزل بر خلف ظهور ایتمز. «آثار»گز هم‌ده همه اثرگز اوزگز ایچون غایت مشئوم اولدی. تنظیمات یازمش اولسه‌گز ایدی، ضائع اولمش اعتبارگز براز ایسه ده قایتور ایدی.

٦) صوبرانیه ده ایلك حاضرلنوب ده، یالگز امضا ایچون گنه امامری دعوت ایتمك ده نه معنی وار ایدی؟ حضرتلری دعوت ایتدکدن صوڭ، صوبرانیه تمام چیت‌ده طورسه، حضرتلر اوز اختیارلریله اصلاحات ماده‌لرینی یازسه‌لر دها گوزل اولور ایدی. (شو اعتراض ـ لائحه ده ایکی اوچ ماده‌ده‌گنه حضرتلر طرفندن خصوصی فکرلر بیان قیلنمش اولمق جهتیله استدلال قیلوب توجیه قیلنمش اولسه کرك.)

٧) روحانی اداره‌لری آخوندلقلره تقسیم قیلوب، قورولتای خطا ایتمش. زاقافقازیه اداره‌لری کبی ولایت مجلسلرینه تقسیم تیوش ایدی. یاخود پای‌تخت‌ده مشیخت اسلامیه مرکزی تأسیس ایتمك نظامی اوزرنده لائحه یازمق مناسب اولور ایدی.

٨) صوبرانیه دائره‌سنده بر نیچه عدد ولایت مجلسلری تأسیس ایتمك نظامی قورولتای‌ده قبول قیلنمش ایمش. شو خبر درست ایسه، غایت فاحش خطادر. چونکه صوبرانیه‌دن استغنا، ولایت مجلسلریله اکتفا قیلنمق خطری شو تقدیرده غایت آچیق ظاهردر.

٩) قورولتای ده تنظیمات یازوچیلر آراسنده برگنه اولسه ده عقللی آدم یوق ایدی می، مفتیلری موقت صایلامق فکرینڭ ضررلرینی بیان ایته‌بیلسون. روحانیلری موقت صایلامق ملتلرڭ هیچ برینه خصوصا بزلره مناسب توگلدر. آز مدت ایچون مقتدر آدملر رغبت ایتمز؛ اقتدارسز آدملر «بر آی اولسه ده مفتی اولوب قالایم» دیه رغبت ایدرلر ایسه ده، اویله آدملر سه‌کره‌تار النده اویونچق اولوب قالور.

١٠) قورولتای مجلسلرینه معتبر انابتلی همتلی آدملری بز اوز طرفمزدن کوندورمش ایدك، مجلس مذاکره‌لرینه هیچ بری قبول قیلنمامش. سببی بزه معلوم اولمادی. مکتب مدرسه‌لرمزی مسجدلرمزی اوزلرینه حلال ماللریله تربیه ایتوچی همتلی آدملرمزی مشاوره مجلسلرندن طرف طوتمق می یوقسه لازمدر؟ حضرتلر طرفندن ترتیب قیلنمش تنظیمات بزم طرفدن کوندورلمش آدملر حضورنده تکرار مذاکره قیلنمق تیوش ایدی. حضرتلر دعوتلی ایسه‌لر، بزمگیلر ملت وکیلی ملت نائبیدر.

١١) قورولتای‌ده قبول قیلنمش لائحه بوتون ملت نامندن رسمی بر داقومنت اولاچق ایدی. اویله ایسه، بر نیچه ماده‌لرینی صوبرانیه نیچون تبدیل ایتمش؟

١٢) مفتیلری اعضالری موقت صایلامق خصوصنده لائحه ده ماده‌لر وار. شو قاعده‌لره کوره، مؤذنلری ده اماملری ده موقت صایلامق تیوش اولور. شو حق ده لائحه ده نیچون بر سوز یوق؟

١٣) تنظیماتڭ مسلمانچه‌سی ده روسچه‌سی ده کوزمز اوکنده در. مطالعه ایتدك، آڭلادق: کونلرڭ برنده بر نوبت‌ده قاضی اولمق آرزوسنده اولدقلری جهتله حضرتلر صوبرانیه اعضالرینڭ موقت انتخابلرینی اختیار ایتمشلر؛ مفتیلك منصبلرینه کوز طوتمش حضرتلر مفتیلك ماده‌سنده «موقت» سوزینی حذف ایتمشلر. بونده باشقه بر اش یوق.

١٤) بزم طرفدن کیدن امامری ملت انتخاب ایتمه‌مشدر، کیم بیلور باشقه‌لری‌ده بلکه شویله‌در. اویله ایسه قورولتای تنظیماتلری عموم ملت نامندن اولا بیلورمی؟

١٥) قورولتای تنظیماتلرینی یازوچیلر شهر حضرتاری اولدقلرینه کوره، قریه امامرینڭ حاللرندن خبردار دگل ایدیلر، قریه امامرینڭ حیاتلرندن غافل ایدیلر. بز قریه امامری اوزمز لائحه یازسه ایدك اوز احوالمزه مناسب صورت‌ده یازار ایدك. مثلا: زکات عشر کبی واجب صدقه‌لرنی طوپلاتوب امام افندیلره ویرلمك خصوصلرینه غیرتلی مأمورلر تعیین ایتدرمك حقنده بز البته اوزون اوزون ماده‌لر یازار ایدك. بز، قریه امامری بوتون عائله‌لرمز له برابر قیر اشلرینه یوروب یورولوب قارنلرمزی طویدرامز. چاباطه کییوب، صابان سوروب قدرسزلنوب زحمتلنده‌کدن صوڭ پاچوتنی غرازدانین اولمق‌ده نه فائده وار؟ قورولتای تنظیماتی بزه موافق توگل، فائده‌سی یوق. بز شو سوزلرمزی جریده‌لرده‌ده اعلان ایدرز.

١٦) مکتبلر صوبرانیه نظارتنده اولدق‌ده، بدعت اوقوتو ایله تکلیف ایدرلر ایسه، نه قیلورمز؟ بزم ایسه، سلفلرمزدن میراث قالمش سنت اصولمز واردر، او اصولمز اصلا تبدیل قیلنماسه ایدی.

١٧) اوقو اشلری فوق‌الغایه آغر هم بویوك اولدقلرینه کوره، لائحه‌ده مکتب مدرسه‌لره دائر ماده‌لر کوب اولمق تیوش ایدی. قورولتای لائحه‌سنده آنچق اوچ بش ماده ایله اکتفا قیلنمشدر. اگرده آز یازمق کافیدر دیمك ایسه، خطادر.

١٨) دینی محکمه‌ده، محکمه اعضالری حضورنده یازلمش لائحه ماده‌لری اسلام شریعتنه هر جهتله موافق اولمق لازم ایدی. لائحه ماده‌لرینڭ اکثری اسلام شریعتیله بسبتون مناسبت‌سزدر. مثلا: ٢٤، ٤٠، ٤٣، ٤٤، ٤٨، ٧٤، ٧٥نچی ماده‌لری مثال اولمق اوزره کوسترمك ممکندر. «مفلسلرڭ، یاشلری ٢٣دن آشاغی آدملرڭ امامتلری جائز دگلدر.» دعواسنه (٤٦نچی ماده) نصل دلیل بولنمش، عجبا؟

Из фондов Российской национальной библиотеки

١٩) دعوتـلی اولمق اوزره قورولتای مجلسلرنده حاضر اولدق، وجدانمزی انصافمزی اساس قیلوب، خدمت ایتدك. حقیقته اصابت انسانك اختیارنده توگل، اصابت قصدیله سعی ایتمك انسانك وظیفه‌سیدر. خلقك مصلحتنه خدمت ایده‌بیله‌چك اصلاحات ماده‌لری حقنده بز سعی ایتدك. گناهلی اولمامق لازم ایدی، لکن امیدمز خلاف چیقدی. خلق بزم خدمتلرمزه جنایت نظریله باقار، هر یرده اوزمزی یوزمزه تکدیر ایدرلر، حتی دانوسیت ایتوب جزا ویره‌چکلر. بزم اوزرمزه هجوم ایتوچیلر بعضیلری تقوالق صاتمق، بعضیلری ده کوبه‌ی آزمی پاره قاپمق قصدیله هر نوع یالان خبرلری نشر ایدرلر. مکتب مدرسه‌لر صوبرانیه نظارتنه ویرله‌چك اولور ایسه، ینه بر مشاوره لزومنه قرار ویرلمش ایدی. بر تقدیر شویله اولور ایسه، بنی دعوت ایته‌کورمه‌گز، مشاوره مجلسلرینه وارمقدن بیك دفعه توبه ایتدم. بگا نه؟ بن بر مسلمانم، مسلمانلره نه اولور ایسه، بگاده اولور. ایمانمی هیچ کیم غصب ایتمز. بنم آرقاداشلرمده شو فکرده اولسه کرك.

٢٠) مفتیلری قاضیلری انتخاب ایده‌جك اولوب قورولتای مجلسلرنده تنظیمات توزوب قایتدق. شهرمزده فلان محله مسجدینه امام صایلامق اوستنده ایندی اوچ آی طوتاش طالاش صوغوش دوام ایته. مسجدینه امام صایلامقدن عاجز بر خلق مفتیلرینی قاضیلرینی نیچوك انتخاب ایدر ایکان؟

٢١) قورولتای مجلسلرنده حضرتلر اوزلرینك حاللری حقنده ماشاءالله هیچ بر قصور ایتمه‌مشلر: یورسه‌لر، آت حاضر، استه‌سه‌لر منصب حاضر! پاچوتنی غرازدانین، پوطومستوه‌ننی پاچوتنی غرازدانین. شو رتبه‌لر آزمی؟ لکن شو رتبه‌لره نه جهتله استحقاق کسب ایتدیلر؟ مکتبلر یابق، مسجد یوللرینی قار باصمش، هفته‌ده بر خطبه، فائده‌سز موگلی بر کوی؛ بالالرمز اورامل‌رده شار صوغوب، ات قووب یوریلر؛ آره‌مزده نه دین وار، نه دیانت! دینمز ایمانمز یالگز ابیلردن اوگره‌نمه بر شیدر. بونك اوستنه، اسلام بوتون افرادینی بر درجه‌یه قویمش اولسه کرك. اسلامیت‌ده نه قره‌ستیان وار، نه دووره‌ن! اویله ایسه، پیغمبر پوستنه وارثلك دعوی ایتوچی روحانیلر اسلام روحنه تمام مخالف تقسیملره نه یوزدن میل ایته‌لر؟

٢٢) مشاوره مجلسنده . . . . شهرینڭ سوداگرلری: «امـاملر، شاگردلر هر وقت چاپان چالمه کیسونلر؛ صاقاللرینی قرماسونلر؛ میـیوقلرینی قصقه یورتسونلر؛ ساچلرینی قرقسونلر؛ آلتون بالداق یوزوك کیمه‌سونلر؛ کوزلك ساعت تاقماسونلر؛ مسجددن قالماسونلر. بوڭا مخالفت ایته‌چك امامله صوبرانیه جزا ویرسون، مخالفت ایته‌چك شاگردلری امتحانلره قبول ایتمه‌سون.» دیب عریضه کوندورمشلر ایدی. شو عریضه قورولتای مجلسلرنده مذاکره قیلندی‌می؟ مجلسڭ قراری عریضه حقنده نه ایدی؟

٢٣) صوبرانیه روسیه‌ده بردن بر اداره‌مز ایسه ده اوزینڭ نظارتنه تابع مکتب مدرسه‌لره بردفعه اولسون کوز صالمادی. مدرسلرڭ اکثری اوزلرینڭ منصبلرینه اهلیتلی اولمادقلری کبی زمانڭ حاللرینه ده آشنالقلری یوقدر. زمانمز مدنیتنڭ یکرمنچی عصریدر، بزم مدرسلر ایسه، اوننچی عصرلرده مودا اولمش سخولاستیقه ایله اشتغال ایدرلر. بوتون عمرلرمز دنیانڭ باش طرفنده‌گی او بر اوچینی ایزلب ضائع اولور. دنیا اوچی بزه نیچون لازم؟! بزه شو عصرڭ حاللرینی بیلمك لازمدر. صوبرانیه اعضالری بوندن تمام خبردار اولدقلری حالده هیچ بر شیدن خبرلری یوق کبی تغافل ایدرلر... شهرینڭ ... نفوسدن عبارت طلبه‌لری قورولتای مجلسلرینه مهم بر عریضه تقدیم ایتمش ایدی. نتیجه‌سی یوق. بزه پاچوتنی غراژدانینلر حاجت توگل؛ مقتدر مدرسلر، وظیفه‌لرینه اهلیتلی عالملر لازمدر. پاچوتنی غراژدانلق شرفلرینه عاشق امامله پولیس مأموری اولابیلور.

٢٤) اوفاده اولاچق مشاوره مجلسلرندن خبر آلوب، بو طرفدن بر حضرت سفر ایتدی. عجله یوگورولرینی کوروب، ایته‌گندن طوتوب طوقتاتدم، «نره‌یه، نه مقصد ایله؟» دیدم. «آثار، جهانگیر مخدوم، جرجر، شو اوچ کتابی تکرار نشر ایتدرمه‌مك حقنده سعی ایده‌جگم!» دیدی. «باشقه بر مقصدڭده یوق‌می؟» دیدم. «جنت ایچون شو عملم کفایت ایدر، باشقه‌سی حاجت توگل!» دیدی ده، سفر ایتدی.

٢٥) قورولتای ده علما مجلسلرنده ترتیب قیلنمش تنظیماتڭ بر نیچه ماده‌سنه راضی اولمایوب، فلان ولایتڭ اون‌بش یکرمی امامی طرفدن بر جرحنامه ترتیب قیلنوب، مفتی حضرتلری نامنه کوندورلمش ایدی. درست خبر ایسه،

Из фондов Российской национальной библиотеки

مفتی حضرتلری تنظیمات لائحه‌سیله برابر او جرحنامه‌یی ده لازم یرینه کوندورمش ایمش. بزم گمانمزه کوره، مناسب دگل ایدی. الك مقتدر حقوق علماسی طرفندن مکمل اصول ده ترتیب قیلنمش زاقونلره ده اویله جرحنامه‌لر یازمق ممکندر. حتی سماوی شریعتلره ده بعض آدملر اعتراض ایدرلر. تنظیماتله برابر جرحنامه‌لری‌ده بویوك دائره‌لره کوندورمك بزم اختلافمزه بر دلیل کبی اولابیلور. شبهه القا ایتمك یولنده یازلمش شیلره اعتبار ایتمه‌مك تیوش ایدی.

نصل اولسه ده ترتیب قیلنمش تنظیمات اوزرنده فکرمزی برلشدرمك تیوش ایدی. اگرده هر آدم اوز باشنه برر تنظیمات یازوب کوندوره طورسه، هیچ بر نتیجه چیقماز.

٢٦) شو مکتوبمزی ایندی اوچنچی دفعه یازیورز، مشاوره مجلسلری، هم‌ده مجلسلرك قرارلری حقنده بزه بر معلومات یوق. شو قدرده التفاتسزلق اولورمی؟ یاخود مکتوبلرمز آتشه‌می براقلور؟ ترجمان جریده‌سینك هر عددینی دورت کوز ایله کوتوب طورور ایسه‌ك‌ده، آنده هم بوڭا دائر معلومات یوق. قریه آدملرینك خبرلره احتیاجی سزه معلوم اولسه کرك. بزه کوره، قورولتای مجلسلرینك مذاکره‌لری قرارلری روس یاپون معاهده‌سندن ده محاربه‌سندن ده اهمیتلی در.

٢٧) تنظیماتك مسلمانچه‌سی ده روسچه‌سی‌ده بزه ایرشدی، ارسالگزه تشکر ایدرز. سعید قصبه‌سی امامرینك برینه کوندورلمش مکتوبگزك نسخه‌لری حتی بو طرفلره قدر ایرشدی. شو دفعه سزه بیان ایده‌جگمز ماده‌لر حقنده سزك خصوصی نظرگزی سزدن طلب ایدرز. بزده مکتوبگزله فکرگزی بیان قیلگز: ١) مفتیلری عمرلك‌می موقت‌می انتخاب ایتمك معقول؟ ٢) موقتلك طرفدارلری‌می اصابت ایتمش، یاخود تغییر ایتوچیلرمی؟ ٣) مفتیلره عالی تربیه شرط قیلنسه‌می معقول اولور؟ یاخود شرط قیلنماسه‌می؟ ٤) قاضیلره روسچه بیلمك ضرورمی؟ توگلمی؟ ٥) قاضیلری ده‌می موقت صایلامق لازم؟ ٦) صوبرانیه هیئتی اوزینه تابع قیلنه‌چق مکتب مدرسه‌لری اداره ایده‌بیله‌جك درجه‌ده‌می؟ توگلمی؟ ٧) قرگیز قازاقلرك بزه قوشولمه‌لرنده بزم ایچون نیندی فائده نیندی خیریت وار؟

محترم رضا افندی حضرتاری اسمنه کوندورلمش یوزدن آرتق مکتوبلرنڭ اعتراض نقطه‌لری شو ٢٧ رقم صره سیله بیان قیلندی. شو اعتراضلرنڭ جوابلرینی ١٩٠٥ سنه ترجمان جریده سینڭ (٦٨،٦٩،٧٢) عددلرنده «عمومی جواب» عنوانی تحتنده، محترم رضا افندی حضرتاری یازمش.

رضا افندی حضرتلرینڭ مکتوبلرینه ماعدا، صوبرانیه نامه ده بایتاق اتفاقنامه‌لر، تنظیماتلر کوندورلمش ایدی. بونلرنڭ همه‌سی اوفا مجلسلرینڭ خلق فکرینه تأثیرینڭ ثمره‌سیدر.

مجلسلرنڭ قرارلری مذاکره‌لری طبع قیلنوب نشر قیلنمش اولسه ایدی، او تأثیرنڭ گوزل اثرلری ده ظاهر اولور ایدی، یوقاری ده نقل قیلنمش بعض بیهوده اعتراضلره ده محل قالماز ایدی، قورولتای مجلسلرینڭ مختلط هیئتڭ گوزل خدمتلری ده هیچ بر بولنمامش کبی ضائع اولماز ایدی.

سوز یوق، خلقڭ اعتراضلری آراسنده اساسلی غایت درست اعتراضلر وار ایدی. مثلا: قورولتای قرارلرینی مختلط هیئتڭ تغییرینه اعتراض کبی. هم ده، (٢،٦،١١،١٤،١٧،٢٣) رقملریله کوسترلمش اعتراضلر کبی؛ ١٨نچی اعتراض ده صوڭ جمله مقبول بر اعتراض کبی اعتبار قیلنه بیلور.

اگر ده قورولتای قرارلری مختلط هیئتڭ خدمتلری طبع قیلنوب نشر قیلنمش اولسه ایدی، شبهه یوق، خلق استفاده ایدر ایدی؛ اعتراضلره محل قالمایوب، انتقاد یولیله خلق اوزینڭ فکرینی بیان قیلوب، لائحه‌لر اصلاح قیلنور ایدی، صوڭ کله‌جك سیه‌زدلرڭ مذاکره‌لرینه ده قرارلرینه ده فائده ویرور ایدی؛ ملتڭ خلقاڭ خدمتلری ده بیهوده ضائع اولماز ایدی.

قورولتای قراری، مختلط هیئتڭ خدمتی ـ همه لائحه‌لرمزڭ گوزل بسمله‌سی ایدی، او وقت قیمتی تقدیر قیلنمایوب، مستور قالدی.

حکومت نامه ویرلمش په‌تیتسیه‌لر.

١٩٠٤ سنه اخیرنده، ١٩٠٥ سنه ایچنده، ١٩٠٦ سنه ابتداسنده روسیه مسلمانلرندن هر طرفدن حکومت نامه په‌تیتسیه‌لر، عریضه‌لر، دوقلاد زاپیسقه‌لری کوندورله طوردی.

مسلمانلرنڭ او كاغدلرده حكومت التفاتنه عرض قيلنمش حاجتلرى طلبلرى، تعبير باشقه‌لغى اعتبار قيلنماسه، برى ديگرينڭ عينى ياخود نسخه‌سى ايدى. كاغدلرده يا ١٩٠٣ سنه فورال ٢٦ده چيقمش مانيفه‌ست، ١٩٠٤ سنه فورال ١٨ده ويرلمش ره‌سكريپت؛ يا ١٩٠٤ سنه ديكابر ١٢ده چيقارلمش اوقاز، ١٠٩٥ سنه اوكتابر ١٧ده اعلان قيلنمش مانيفه‌ست، حريت اديان قاعده‌سى مسلمانلرڭ طلبلرينه مراجعتلرينه اساس اولمق اوزره كوسترلمش.

اڭ ايلك هم صوڭ ويرلمش ايكى كاغدڭ ترجمه‌سيله، اڭ گوزل اڭ جامع اولمق اوزره ويرلمش ينه اوچنچى بر كاغدڭ ترجمه‌لرينى بوراده يازايم. بزم خلقڭ روحانيلرڭ روحى‌ده، مسلمانلرڭ حاجتلرى‌ده ظاهر اولور.

اڭ صوڭ ويرلمش دوقلاد زاپيسقه‌لرينڭ برى پتروغراد مسلمانلرى طرفندن ناظرلر شوراسنڭ رئيسى نامنه ويرلمش ايدى، مقدمه‌سنڭ ترجمه‌سى شودر:

«چيت دين خلق حقنده حاضرگى قانونلرڭ هر خلقڭ اوزينڭ آرزولرينه موافق صورتده اصلاح قيلنه‌چغى ١٩٠٤ سنه ديكابر ١٢ فرمان شاهانه‌سنده فورال ١٨ اراده سلطانيه‌سنده غوصودار ايمپراطور حضرتلرينڭ بويوك احسانلرى طرفندن اعلان قيلنمش ايدى. نهايت، روسيه مسلمانلرينڭ هر طرفدن كوندورلمش وكيللرينى سزڭ حسن قبولڭز، هم‌ده ناظرلر شوراسى طرفندن ايندى اعلان قيلنمش حريت اديان اساسى-اوزمزڭ دينى روحانى حاجتلرمز حقنده سزه دوقلاد زاپيسقه‌سى تقديم ايتمك جسارتلرينى بزه ويردى.»

«بوتون انسانيت دنياسنه اسلام (اطاعت مطلقه) اسميله مشهور اولوب انساننڭ داخلى خارجى بوتون حاللرينى احاطه ايتوچى بزم دينمز - بزه اڭ مهم بر وظيفه الزام ايدر: كوك پادشاهنه بلاشرط عبادت ايتمك اطاعت ايتمك وظيفه‌سى. اما «ير پادشاهى كوك پادشاهينڭ كوله‌گه‌سيدر» ديمش بزم پيغمبرمز اوزينڭ حديثلرنده. «السلطان ظل الله فى الارض.»

«اشته اسلام حكميله بزه الزام قيلنمش شو وظيفه - ليبه‌راللق طرفلرينه ميلدن بزى صاقلايوب، دولتڭ ولاستلرينه قانونلرينه كامل اطاعت ايتمك دائره‌سنده بزى قرارلاندردى.»

«روسیه‌ده همه ملتلر آراسنده یالڭز بزه مخصوص اولابیلور شو امتیازلر برکه‌سنده روسیه مسلمانلری مدنی دینی حقوقلرده پراووصلاونی روسلر ایله بر درجه‌ده اولمق تیوش ایدی. لکن، مع‌التأسف، شوکونگی قانونلرڭ، آدمینستراتسیه فرمانلرینڭ، باشلق قیلوچی میسیونرلرڭ مرحمتلری سایه‌سنده روسیه مسلمانلرینه هر اش‌ده حتی خالص دینی اشلرده ده هر نوع طارلقلوه ممانعه‌لره اوچرامق طوغری کیله.»

«روسیه مسلمانلرینه دینلری خصوصنده بویله طارلقلر ویرمك، شریعتلرینه مخالف اولابیله‌چك شیلری تکلیف ایتمك، شریعت حکملرینی تغییر ایده‌بیله‌چك شیلری روسیه مسلمانلرینه زاقون ایتمك ـ مسلمانلرڭ سیاسی اخلاقلرینه معتدل نظرلرینه ناچار جهتله تأثیر ایدوب، مطلوب توگل نتیجه‌لری ده ویره‌بیلور.»

«شریعت اسلامیه تعلیماتنه هرجهتله موافق شو ملاحظه‌لرمزه اعتماد ایتوب، بز روسیه مسلمانلری شو طلبلرمزی سزه تقدیم ایدرز؛ هم مینسترلر شوراسنه عرضگزی ده سزدن رجا ایدرز.»

شو (١٥٢ ـ ١٥٣) صحیفه‌لرده یازلمش (٣٠) سطر طرویسك حضرتلری هم مسلمانلری طرفندن الڭ اوّل، یعنی ١٩٠٤ سنه دیکابرده ویرلمش دوقلاد زاپیسقه‌سنده‌ده وار ایدی.

بنم نظرمده بویله سوزلر عریضه‌لره مناسب توگل ایدی. کوك الاهی، یر الاهی کبی سوزلرڭ محلی تمام باشقه‌در.

درست، «السلطان ظل‌الله فی الارض» حدیث مرفوع اولمق اوزره صحابی انس حضرتلرندن روایت قیلنمشدر. قویاش اسیلکلرندن کوله‌گه نصل حمایه ایدر ایسه، اذادن فتنه‌دن فساددن انسانلری سلطان اویله حمایه ایدر دیمکدر. لغت عربیه‌ده سلطان، روسچه تعبیر ایدر ایسه‌ك، ولاست معناسنده‌در. ولاستڭ وظیفه‌سی هیئت اجتماعیه‌ده اسایشی حفظ ایتمك، فتنه فسادی دفع ایتمکدر. شویله ایدر ایسه، سلطان اولور؛ یوقسه، یوق.

امام مسلم صحابی ابو هریره حضرتلرندن روایت ایتمش: «انما الامام جنة یقاتل من ورائه، و یتقی به. فان امر بتقوی الله و عدل کان له بذلك اجر. وان یأمر بغیره کان علیه منه وزر.» یعنی: امام هر حال ده قالقان کبی آلنده اولور، خلقدن خوف و خطری دفع ایدر، خلقك حاجتلری حقنده اعتنا ایدوب، هیئت اجتماعیه ده انتظامی عدالتی حفظ ایدر. شو ایکی حدیث امامرك سلطانلرك وظیفه‌لرینی بیان سیاقنده وارد اولمشدر. دوقلاد یازوچیلرك مقصدینه شو ایکی حدیث ده دلالت یوقدر.

اسلام - انسانك قلبنده رسوخ ایتمش ایمان اولمق صفتیله - درست، انقیاد معناسنده در، یعنی، حقیقت حضورنده عقلك قلبك انقیادی دیمکدر. شو معنی ایله اسلام - حق، حقیقت هم الوهیت محرابلرینه مختصدر. اسلام ده انقیاد معناسیله برابر اخلاص معناسی ده شرطدر. اخلاص: خالص اولمق، الوهیت محرابینه خاص اولمق معناسنده در.

«انا انزلنا الیك الکتاب بالحق، فاعبد الله مخلصاً له الدین. الا لله الدین الخالص.» سورة الزمر (٢-٣)

بوراده انقیاد معناسیله دین اللهك یالکز اوزینه تخصیص قیلنمشدر.

اسلام - هیئت اجتماعیه ده شریعت کلیه عمومیه اولمق صفتیله - صلح، امان، سلام اساسلری اوزرنده حیات معناسنده در. «اسلم» = دخل فی السلم و الصلح.

«یاایها الذین آمنوا ادخلوا فی السلم.» (سورة البقره - ٢٠٨)

«ان الدین عندالله الاسلام.» (آل عمران - ١٧)

«ومن یبتغ غیرالاسلام دیناً فلن یقبل منه.» (آل عمران - ٨٤)

سورة البقره آیت کریمه‌سی آل عمران آیت کریمه‌لرینی تفسیر ایتمشدر. «الاسلام هو الدخول فی دائرة الصلح والسلام» معناسنده اولور. سلم لغت عربیه‌ده صلح هم انتظام معنالرنده‌در؛ اسلام صلح هم انتظام دائره‌لرینه داخل اولمق معناسنده اولور.

هیئت اجتماعیه ده معیشت، حیات - صلح، امن، انتظام اساسلرینه بنا قیلنه‌بیلور؛ لکن انقیاد، اطاعت مطلقه اساسلرینه بنا قیلنمق او قدر مناسب اولماسه کرك.

درست، هر بر مسلم دولتڭ قانونلرینی حاکملرڭ ولاستلرڭ فرمانلرینی البته رعایه ایدر. لکن اویله رعایه‌لر اسلامڭ معناسی یاخود اساسی دگلدر، بلکه خلقڭ وظیفه‌سیدر.

هر حال ده دوقلاد مقدمه‌لرنده حدیثلرڭ اسلامڭ معنالرینی تحریف ایتمك حضرتلره مناسب توگل ایدی. «ولله العزة ولرسوله وللمومنین» کبی آیت کریمه‌لرڭ معنالری ده حضرتلره خفی اولماسه کرك.

حضرتلرڭ مقدمه‌لرینه انتقادمی تقدیم ایتدکدن صوڭ، پتروغراد مسلمانلری اسمندن ویرلمش دوقلاد زاپیسقه‌سنده‌گی طلبلری بیان ایده‌یم.

«١) روحانی اداره‌لرڭ مفتیلرینی اعضالرینی خلق طرفندن خلق اختیاریله وقتلی صایلامق تیوشدر. یوقسه، ملت کوزنده روحانی اداره‌لرڭ حرمتلری اعتبارلری انابتلری بولنمق ممکن اولماز.»

«درست، مفتیلرڭ قاضیلرڭ حکومت اعتمادینه‌ده مظهر اولمقلری البته لازمدر، یوقسه، اوزلرینڭ وظیفه‌لرینی حقیله ایفا ایتمکلری ممکن اولماز ایدی. حکومتڭ اعتمادینه روحانیلرمزڭ مظهر اولمقلری بزم نظرمزده ده لازمدر. بزه انتخاب حقوقی ویرلسه، هم‌ده مفتیلك قاضیلق درجه‌لرینه تصدیق ممکن توگل صورتلر زاقون‌ده آچیق کوسترلسه، هم خلق خاطری هم حکومت جهتی رعایه قیلنمش اولور ایدی.

٢) علوم دینیه‌لرینی چیت مملکتلرده تحصیل ایتمش آدملری ده امامت منصبلرینه صایلامق اختیارینی روسیه مسلمانلرینه ویرمك ضروردر. چونکه بزم شوکونگی دینی مدرسه‌لرمزده انتظام یوقدر؛ تحصیللرینی تمام ایتمش طلبه‌لر اکثریتله جاهل چیقار، علوم دینیه‌دن اسلامیتدن خبرلری غایت آز اولور. بوڭا کوره، چیت مملکت مدرسه‌لرینه روسیه مسلمانلرینڭ احتیاجلری واردر.

٣) پراووصلاویه روحانیلرینه ویرلمش همه حقوقلری همه امتیازلری اسلام روحانیلرینه‌ده ویرمك البته مطلوبدر. چونکه بزم روحانیلرمز جماعتڭ باشلری ایسه‌ده، شوکون حقوق جهتیله اڭ توبه‌ن درجه‌ده‌در.

بوڭا كوره خلق كوزنده‌ده قدرلری حرمتلری بولنماز؛ آدمینستراتسیه كوزنده‌ده اعتبارلری یوقدر. بوڭا كوره، صوڭ زمانلرده مقتدر هم گوزل آدملر امامتدن نفرت ایته باشلادی.

روسیه مسلمانلرینڭ شو طلبلرینه شو نتیجه‌لر مترتب اولور:

ب) آدمینستراتسیه اداره‌لرینه میسیونرلر جمعیتلرینه تابع اولمقدن مفتیلرمزی آزاد ایتوب، یالگز عدلیه نظارتنه تابع ایتمك، هم‌ده اهل اسلامڭ دینی روحانی حاجتلرینی ایمپراطور اعظم حضرتلرینه بلاواسطه عرض ایتمك حقوقلرینی‌ده مفتیلرمزه ویرمك. — بویله اولماز ایسه، روسیه مسلمانلرینڭ دینی روحانی حاجتلرینی ایمپراطور حضرتلرینه ایرشدرمك ممكن اولماز.

ج) مقدس محترم دینمزه میسیونرلرڭ طعنلرینه هجوملرینه مطبوعات‌ده حریتله جواب ویرمك، هم‌ده مشروع یوللرڭ هر بریله مقابله ایتمك اختیاری. چونكه انسانڭ مقدس دیننه طعن ایتمك استهزا ایتمك كولمك اختیاری ویرلدكدن صوڭ، دین اهللرینی جوابدن مقابله‌دن منع ایتمك دین حقنده‌ده اهللری حقنده‌ده غایت بویوك احترامسزلق اولور. دینلرینی نشر خصوصلرنده ولاستلرڭ كوچلرینی‌ده قوللانوچی میسیونرلرڭ شوملغیله، هم روسلردن هم روسلرڭ قولتوره‌لرندن نفرت حسی‌ده مسلمانلرده زیاده‌لشه؛ حكومتڭ تدبیرلرینه امنیتسزلك نظرلری‌ده قوتلنه.

٤) مسلمانلرڭ امور دینیه‌لرینی باشقه اداره‌لرڭ نظارتلرندن آلوب، یالگز اسلام اداره روحانیه‌لرینه تسلیم ایتمك، بونگله برابر روحانی اداره‌لرڭ حقوقلرینی هم اقتدارلرینی توسیع ایتمك البته مطلوبدر.

مسلمانلرڭ امور روحانیه‌لرینی بر مركزه باغلامق لازمدر. بویله اولماسه، بلكه امور روحانیه متعدد اداره‌لره تابع اولسه، او تقدیرده امور دینیه‌ده هر وقت اختلاف چیقار؛ اختلاف ایسه، حسیات دینیه‌یی ضعیف ایدر. تاریخ بوڭا شاهددر. اسلام كبی عمومی بویوك بر دینڭ ترقیاتی یالگز روحانی اداره‌لرینی اصلاح بركه‌سیله تمام اولماز؛ بلكه حقائق دینیه‌یی طوغری آڭلامق هم‌ده دینڭ بوتون حكملرینی تمامیله ایفا ایتمك لازم اولور. بوڭا كوره، مسلمانلرڭ امور دینیه‌سی یالگز اسلام اداره‌لرینڭ اقتدارلرینه حصر قیلنمق لازمدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

شو ملاحظه‌لره کوره:

ب) مسجد بنا ایتمك، محله تشکیل ایتمك، مکتبلره نظارت ایتمك، محله روحانیلرینی تصدیق ایتمك کبی حقوقلر همه‌سی یالگز صوبرانیه اقتدارینه مخصوص قیلنه‌چق.

ج) مقدس مصحفلرك طبع جهتلرینی درستلمه‌ك حقی یالگز صوبرانیه اقتدارینه مخصوص قیلنوب، مصاحف کریمه‌یی صاتمق حقوقی یالگز مسلمانلره حصر قیلنه‌چق.

د) اسلام وقفلری قانون قوتیله تصدیق قیلنوب، اداره‌لری صوبرانیه معرفتنه حواله قیلنه‌چق.

۵) بوتون درسلری آنا لساننده اولمق اوزره، هر نوع مکتبلری تأسیس ایتمك اختیارینی مسلمانلرك جمعیتلرینه ده خصوصی فردلرینه ده ویرمك البته لازمدر.

۶) عربی فارسی تورکی لسانلرده کتاب، رساله، جریده، ژورنال کبی نشریاتی نشر ایدوب، دولتك هر یرنده حریتله او نشریاتی صاتمق اختیارینی مسلمانلره ویرمك ضروردر.

۷) اسلام عسکرلری بولنور بولوکلرده حربی امامل تعیین ایتوب، وظیفه‌لرینی حقوقلرینی پراووصلاویه روحانیلری کبی ایتمك تیوشدر.

۸) دینی جهتلرده اسلام طلبه‌لرینی روس طلبه‌لریله بر درجه‌ده ایتمك تیوشدر. بویله:

ب) اسلام بالالری وار مکتبلرك هر برنده دین هم لسان معلملری بولنمق لازمدر. دین لسان درسلری بالالرك ملی لسانلریله اولوب، معلملر خصوصی قونترولرك نظارتلرندن آزاد قیلنور.

شوکون طرویسك، تاشکند، آلما‌اتا کبی شهرلرك گیمنازیه‌لرنده دین لسان درسلری تعلیم جدوللرندن چیقارلمشدر؛ اورنبورغ گیمنازیه‌سنده ایسه، دین درسلری روس لسانیله اولوب، خصوصی قونترولك اختیارینه تسلیم قیلنمشدر.

ج) مکتبلرك هر برنده اسلام بالالرینی اسلام بەیرەملرنده اشتغالدن آزاد ایتمك ضروردر.

۹) طاقمه «اوتپاوشی» لقبی ویرلمش مسلمانلرنڭ مسلمانلقلرینی رسمی صورت ده تصدیق ایدوب، همه امور روحـانیه‌لرینی اورنبورغ صوبرانیه‌سنه تسلیم ایتمك ضروردر.

روسیه ده بعض مسلمانلرنڭ دین جهتیله حاللوی غایت آیانچدر: مسکین بی‌چاره‌لرنڭ اوّلگی بابالری جبرا خریستیانلق دفترینه قید قیلنوب، اوزلری روسلرنڭ لساننده ده خریستیانلقدن ده تمام غافل قالوب، عمرلری بوینچه هر خصوص ده تاتارچه اسلامچه معیشت ایدرلر ایسه ده، خریستیانلق دفترلرینه قید قیلنوب، ابراهیم، شریف اسملی ایسه‌لرده نیقولای ایوان اسمیله تسمیه قیلنورلر.

اشته هر جهتله مسلمان اولاطوروب ده اختیارسز خریستیانلق دفترینه قید قیلنمش بی‌چاره خلق اسلام دینیله غیر رسمی صورت ده متدین ایسه‌لرده، رسماً خریستیان اولمق جهتیله بوتون حیـانلری خوف، خطر، یالانلق زهریله زهرلنمش اولور.

۱۰) یا اوزلرینه مخصوص روحانی اداره‌لر تـأسیس ایدوب یاخود اورنبورغ اداره روحـانیه‌سنه تابع ایدوب، تورکستان قرگیز مسلمانلرینڭ امور روحانیه‌لرینی تنظیم ایتمك ضروردر.

دولتڭ الڭ اورتا یرنده اورنبورغ اداره روحانیه‌سی وار ایسه ده، تورکستان مسلمانلرینڭ قرگیزلرینڭ امور روحانیه‌لری‌ده ولایت یا اوبلوست پراوله‌نیه‌لرینه تابعدر. تورکستان ده قرگیز یرلرنده امور روحانیه‌لرنڭ هر برینه بیوروقراتلرده نظارت ایـدر، حتی قریه صطارشینه‌لری ده مسلمـانلرنڭ خاتونلرینی تفریق ایده‌بیلورلر. اورالرده امور روحانیه ده هیچ بر ترتیب هیچ بر انتظام یوقدر. حتی اوزلرینه امام طوتمق مسجد بنا ایتمك‌ده قرگیزلره ممنوعدر. کیگلك جهتیله فرانسیه مملکتنه مساوی قطعه‌لرده یالگز بر امام یالگز بر مسجد مساعده قیلنور ایسه، قیلنور.

اوزلرینڭ بالالرینه دیـن ایمـان تعلیم ایتمك ده اوراده ممنوعدر، بش وقت نماز مسجدینه یر تعیین ایتمك ده ممنوعدر.

مسلمانلرنڭ بویله حاللری هم زمانڭ هم عدالتڭ روحنه هر جهتله مخالف بر تدبیر خطاسیدر.

شو دفعه قیصه‌چه عرض قیلنه‌چق حاجتلرمز شودر. مسلمانلرڭ حاللرینی مذاکره ایچون قومیسیه‌لر تشکیل قیلنه‌چق ایسه، صوبرانیه اعضالرینی هم‌ده معتبر مسلمانلری ده دعوتکزی رجا ایدرز.

پتروغراد مسلمانلری نامندن ویرلمش دوقلاد عریضه‌سی بوراده تمام اولدی. طرویسك مسلمانلرینڭ عریضه‌سی ده بوڭا قریب ایدی.

قافقاز مسلمانلرینڭ عریضه‌لری.

قافقاز وکیللری اوزلرینڭ پەتیتسیه‌لرنده مسلمانلرڭ اولگی حاللریله شوکونگی طارلقلرینی تفصیلاتیله بیان ایتدکدن صوڭ قافقاز مسلمانلرینڭ طلبلری اولمق اوزره، توبه‌ن ده یازلمش اون‌بش ماده‌یی ١٩٠۵ سنه آپریل ده مینسترلر قومیته‌سی نامنه تقدیم ایتدیلر.

I

مسلمانلر حقنده حاضرگی زاقون قوتیله حکومت فرمانلریله آدمینستراتسیه جهتیله قویولمش تحدیدلری استثنالری نسخ ایدوب، سیاسی مدنی دینی حقوقلرڭ هر برنده مسلمانلری روسلرله بر درجه‌ده ایتمك.

II

ب) روسیه‌ده وکالت اصوللری اوزرینه تأسیس قیلنه‌چق تشریع مجلسلرینڭ اداره موسسه‌لرینڭ همه‌سنده، حریتله صایلانمش اوزلرینڭ وکیللرینی روسلرله بر درجه‌ده بولندرمق حقی؛ ج) اوزلرینڭ حاللرینه عائد هر بر خصوص‌ده قانون طلب ایتمك حقی؛ د) دولت یا جماعت اداره‌لرینڭ هر برنده مأموریت حقی، مملکتڭ هر یرنده حر صناعتلرڭ هر برینی اور اختیاریله انتخاب ایتمك حقی مسلمانلره ده تقدیم قیلنه‌چق.

III

ب) مملکتڭ هر یرنده حریتله اقامت ایتمك، ج) کوچمز ملکلری هر یرده مالك اولابیلمك، د) هر نوع تجارتله هر یرده اشتغال ایده‌بیلمك، ه) نکاح میراث کبی عائله مسئله‌لرنده هر خصوص‌ده شریعت اسلامیه قانونلریله هر وقت عمل ایتمك حقوقلری مسلمانلرڭ اختیارلرینه تسلیم قیلنه‌چق.

Из фондов Российской национальной библиотеки

IV

١) حریت دین حقوقیله برابر، هر یرده هر وقت همه دینی رسوملری حریتله ایفا ایده‌بیلمك حقوقلری؛ 2) همه روحانیلری، مفتیلری‌ده، شیخ‌الاسلاملری‌ده، محله روحانیلرینی‌ده خلقك اوز اختیاریله تعیین قیلنه‌چق مدتله حریتله صایلامق حقوقلری مسلمانلره ویریله‌چك. روحانی اداره‌لرك همه‌سی داخلیه نظارتندن آزاد قیلنوب، ملتك اوز نظارتنه تسلیم قیلنه‌چق. 3) علوم دینیه‌یی چیت مملکتلرده تحصیل ایتمش آدملره‌ده روحانیلك درجه‌لرینه صایلانمق حقی ویرلور؛ روحانیلك ایچون روس لسانی شرط قیلنماز؛ قافقاز ولایتلرنده اوبلوستلرنده روحانی مجلسلر تشکیل قیلنوب، مجلسلر تفلیس اداره روحانیه‌سنه تابع قیلنور.

V

مسجدلرك مبارك تربه‌لرك غصب قیلنمش وقفلری اعاده قیلنوب، اداره‌سی همه تصرفاتی اسلام جماعتندن صایلانمش متولیلره تسلیم قیلنور.

VI

ابتدائی تربیه عمومی مجبوری مجانا قیلنه‌چق. اوزلرینك نظارتلری تحتنده وار همه مکتبلرده مدرسه‌لرده خلقك تعلیم تربیه‌سی خصوصلرنده قافقاز مسلمانلرینه تام حریت ویریله‌جك. علوم دینیه‌یی، ملی لسانی، ملی ادبیاتی، ملی تاریخی تحصیل تفتیش یوللرینه مساعده ویرلوب، شو درسلرك هر بری مکتب مدرسه‌لرك هر برنده تدریس قیلنه‌چق. همه درسلری ملی لسان‌ده اولمق شرطیله هر نوع مکتبی تأسیس ایتمك خصوصلرنده مسلمانلره تام حریت اوزرنده بویوك حقوقلر ویریله‌جك. کلیه‌لر، روحانی یا فنی عالیه‌لر تأسیس ایدوب اوز اختیارلریله معلملرینی دعوت ایده‌بیلمك حقی؛ حریت مطبوعات اساسی اوزرنده ممکن لسانلرك هر برنده کتاب رساله جریده ژورنال نشر ایتمك، شو مطبوعاتك هر بریله تجارت ایتمك حقی؛ کتبخانه‌لر آچمق، خاق درسلری تأسیس ایتمك حقی؛ عمومیتله هم خیرات هم معارف مؤسسه‌لری تأسیس ایتمك حقی هر یرده هر وقت مسلمانلره مساعده قیلنه‌چق.

ИЗ ФОНДОВ РОССИЙСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ

VII

قره‌پوستنوی طوتقونلغك شو کونکی قالدقلرینی‌ده بتوروب؛ بولنمه یرلری قره‌ستیانلره صاتمق نظامی یر خواجه‌لرینه حکومت مساعده‌سیله مجبوری قیلنه‌چق؛ یر بانقلری تأسیس قیلنه‌چق؛ بوش میری یرلر - یرلری یا آز یا یوق آدملره ویریله‌چك؛ قافقاز یرلرینه کوچو حرکتلری قطعاً منع قیلنه‌چق؛ قافقاز مسلمانلری قیشلاق یایلاق یرلریله هم‌ده اورمان کبی صوکبی حاجتلریله تأمین قیلنه‌چق. داغستان هم‌ده شمال قافقازده طاغ خلقلرینك ملك یرلرینی قازنه ملکی حساب ایتمك حقنده ۱۹۰۰ سنه ایون ۱۲ ده چیقمش زاقون نسخ قیلنه‌چق.

VIII

شو کونکی چامه‌دن طیش آغر صالملری آسانلاشدروب، هر نوع ویرگولری مکانك حاللرینه خلقك کوچنه کوره آلمق؛ ویرگولرك مقدارینی مصرفلرینی تعیین ایدر ایکن مسلمان وکیللرینی‌ده هر وقت دعوت ایتمك.

IX

فابریقه‌لرده زاوودلرده خدمت ایتوچی عمله‌لرك حاللرینی حیاتلرینی یاخشیلاتمق یولنده توزولمش همه تدبیرلری همه قانونلری مسلمان عمله‌لری حقنده ده اجرا ایتمك؛ همه‌عمله‌لرك حقوقلرینی حمایه ایده‌بیله‌چك قانونلری توزومك، حیاتلرینی تأمین یولنده دولت صطراخووانیه‌سی رسم اولمق.

X

قافقازده یمینلی عدللر محکمه‌سی، صایلانمش صلح حاکملری تأسیس قیلنوب، صلح محکمه‌لرینك محاکمه‌لرینی خلق لسانیله اجرا ایتمك اختیارینه مساعده قیلنور.

XI

دولتك داخلی ولایتلرنده زه‌مستوا اداره‌لری نصل اصول اوزرینه تأسیس قیلنه‌چق ایسه، قافقاز مسلمانلرینه‌ده او اصول اوزرنده کامل اختیارلی زه‌مستوا اداره‌لری تأسیس قیلنه‌چق.

Из фондов Российской национальной библиотеки

XII

آدمینستراتسیه ولاستلرینڭ مداخله‌لرندن آزاد ایتوب، شهر اداره‌لرینه ره‌فورمه ویرمك.

XIII

فوق‌العاده زاقونلرڭ همه‌سی فسخ قیلنور. دین، سوز، مطبوعات، اجتماع، شرکت حریتلرینی، مسکنڭ شخصڭ معصوملقلرینی حمایه مقصدیله توزولمش هم توزوله‌چك همه تدبیرلر همه زاقونلر مسلمانلره ده تعمیم قیلنور.

XIV

قافقاز مسلمانلرینڭ محلی حاجتلرینه دائر اولاچق همه قانونلر همه تدبیرلر تفلیس‌ده مسلمان وکیللری حضورنده مذاکره قیلنوب حل قیلنه‌چق.

XV

شو سنه فورال ۱۸ فرمانیله دعوت قیلنه‌چق مذاکره مجلسنه قافقاز مسلمانلرندن ده وکیللر دعوت قیلنه‌چق.

قافقاز مسلمانلرینڭ عریضه‌لرنده بیان قیلنمش طلبلر بو راده تمام اولدی. او وقت حکومت نامنه تقدیم قیلنمش عریضه‌لرڭ په‌تیتسیه‌لرڭ طلبلری ده بوڭا قریب ایدی.

«اتفاق»ڭ اولگی مجلسلری.

کتابڭ ۱۰-۱۱نچی صحیفه‌لرنده یازدق: ۱۹۰۵ سنه آپریل ۸ ده پتروغراد ده رشید افندی قوارتیره‌سنده علی‌مردان بك طوپچی‌باشی، احمدبك آغا، علی‌بك حسین‌زاده، علیم افندی مقصود، بنیامین افندی احتم طوپلاندی. عموم روسیه مسلمانلرینی سنیلرینی شیعیلرینی برلشدره‌چك دینی بر مرکز مسئله‌سی مذاکره قیلندقدن صوڭ، روسیه مسلمانلری ایچون سیاسی بر هیئت تأسیس ایتمك مسئله‌سی‌ده مذاکره قیلندی. شو خصوص ده یسه‌زد دعوت ایتمك قراری معقول کورلدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

شو مجلس «اتفاق»ڭ اولگی مجلسی ایدی. بر قاچ کون صوڭ، اسماعیل بك غصپرینسکی جنابلری ده کلدی. قراری معقول کوروب اشتراك ایتدی. برنچی سیەزد ماقاریە بازارندە اولاچق اولدی.

یوقاری دە تفصیلاتیلە نقل قیلنمش «قورولتای» مجلسلرینە آدم کوندورمك فکری علی مردان بك طرفندن سویلنمش ایسە دە، قریمدن قافقازدن «قورولتای» مجلسلرندە وکیل یوق ایدی.

«اتفاق»ڭ ایکنچی مجلسی ١٩٠٥ سنە مای ٢٠ دە ذاکر حضرتڭ کریمەسی علیە خانمڭ نکاح مجلسندە ایدی.

«بویوك بر عمومی مجلس‌دە عموم روسیە مسلمانلرینڭ احوالنە عائد مسئلەلری مذاکرە ایتدرمك قصدیلە» اولسە کرك، مای ٢٠ دە اولاچق نکاح مجلسنە هر طرفدن مهمانلر دعوت قیلندی.

فی الواقع، چیسطای مجلسی عمومی بر جمعیت کبی اولوب بویوك بر مجلس اولدی. اورادە امامل‌ر، یاشلر، بایلر، ادیبلر، محررلر حاضر ایدی. شو نکاح مجلسی عادی بر طوی کبی اولمایوب، زمانڭ خلقڭ روحنە کورە، تمام یاڭی بر رنگ دە ایدی.

رشید افندی شو فرصتی او کوزل مجلسی غنیمت بیلوب، زمانڭ اهمیتی حسبیلە عموم روسیە مسلمانلرینڭ حاللرینە دائر فکرلرینی مجلس‌دە حاضر جماعتە عرض ایتدی.

رشید افندینڭ او وقت اصل مقصدی نشر معارف جمعیتی تأسیس ایتمك ایدی. روسیە مسلمانلرینڭ حاجتلرینە، سیاستڭ‌دە مساعدەسنە کورە، او وقت اڭ موافق اڭ ممکن جمعیت رسمیە البتە نشر معارف جمعیتی اولاچق ایدی. خلقڭ فکرلری معارف نوریلە تنویر قیلنماسە، سیاسی اقتصادی مقصدلری خلق آراسنە نشر ایتمك البتە ممکن اولماز. «نشر معارف» عنوانیلە اولاچق جمعیتی حکومت او وقت البتە تصدیق ایدر ایدی. رسمی بر جمعیت، اعضالرینڭ استعدادلرینە اجتهادلرینە کورە، سیاسی مقصدلری دە اقتصادی مطلبلری دە البتە تعقیب ایتەبیلور ایدی. سیاست، اقتصاد معارفڭ ایکی بالاسیدر. معارفڭ انتشاری نسبتندە خلقڭ سیاسی اقتصادی حاللری

او قدر گوزل اولور. خلق ده معارف آز اولور ایسه، سیاسی اقتصادی تشکیلات غایت ضعیف قالور.

رشید افندی اوزینڭ فکرینی مجلس‌ده حاضر جماعتڭ همه‌سنه آچیق صورت ده سویله‌مش. وقتنه کوره هم یاخی هم گوزل فکرلری جماعتڭ هر بری ممنونیتله قبول ایتوب، تحسین ایتوب، اویله بر جمعیت تشکیل قیلنه‌بیلور ایسه، همه‌سی اعضا اولاچقلرینی‌ده بیان ایتمشلر.

مجلسڭ روحی، رشیدڭ گوزل نطقی جماعتڭ هر برینه تأثیر ایتمش اولسه کرك، مجلس‌ده حاضر اولمش مدرسلرڭ طلبه‌لرڭ اکثری اوزلرینڭ فکرلرینی‌ده سویله‌یوب، روسیه مسلمانلری ایچون رسمی معارف جمعیتلرینڭ اولابیله‌چك فائده‌لرینی ده بیان ایتوب، عمومی اشلری اداره ایتمك ایچون لازم اولاچق سرمایه‌یی طوپلامق لزومی هم یوللری مذاکره قیلندی.

بویله رسمی جمعیتلر تأسیس قیلنسه، هر یرده هر وقت طوپلانمق، همه مهم مسئله‌لری وقتیله مذاکره ایتمك، ممکن اولابیلور مقصدلری ده تعقیب ایتمك بلکه آسان اولور ایدی.

مقصد نه قدر آچیق، قرار نه قدر معقول اولسه‌ده، طبیعی، بویله غلبه‌لك مجلسلرده آسانلق ایله بر قراری قبول ایتمك ممکن اولماز. مسجد ایچنده قورولمش مجلس تمام اولدی، لکن مطلوب بر قرار قطعی صورت ده قبول قیلنمادی. اویله ایسه‌ده، سیاسی اجتماعی حقوقلرینی حمایه ایچون، بر اتفاق لازم اولمق فکری جماعتڭ هر برینه آچیق معلوم اولدی؛ مسلمانلر حقنده حکومتڭ سیاستندن نارضیلقلرینی بیان ایتوب، داخلیه ناظرینه تله‌غرام ویرلدی؛ ماقاریه بازارنده اولاچق سیه‌زد خبری ده جماعتڭ همه‌سنه اعلان قیلندی.

مسجد ده عقد قیلنمش نکاح مجلسی وقتنه کوره فوق‌العاده بر مجلس اولوب، خلقڭ فکرینه البته تأثیر ایتدی، ماقاریه بازارنده اولاچق سیه‌زد مجلسلرنده حاضر اولمق آرزولرینی اویاندردی. بوڭا کوره، شو مجلس «اتفاق»ڭ ایکنچی مجلسی اولابیلور.

اوکون آقشام، مرتضی افندی وهاب خانه‌سنده ینه بر مجلس تشکیل قیلندی. اولگی مجلس مسئله‌لری تکرار قیلندی. اوزینڭ فکرینی رشید

افندی ایضاح ایتدی. شو دفعه شقولنیکلر، دهموقراتلره مخصوص طارتشمق اصولیله، رشید افندینڭ فکرینه توگل، بلکه رشیدڭ اوزینه هجوم ایتدیلر. اسکی مدرسه شاگردلرینه مخصوص مناظره جسارتی هم ده شقولنیکلره مخصوص طارتشمق مهارتی بیچاره رشید افندی ده یوق ایدی. طبیعی، رشید افندی اوتاندی، قزاردی، سکوت ایتدی.

مجلس ده شقولنیکلرڭ فکرلری غلبه ایتدی: «روسیه مسلمانلرینه معارف جمعیتلری لازم توگل! فلان و فلان شیلر لازم، یاشرن قومیتهلر لازم!» کبی سوزلری غیرتلی دورت بش یاش شقولنیك سویلهدی. شو مجلس ده اولگی جلسه قاپاندی. یاڭی جلسهیه بنیامین افندی احتم رئیس صایلاندی. دهموقرات ستودهنتڭ ریاستی برکهسنده مجلس شقولنیکلرڭ مجلسی، قراری ده البته شقولنیکلرڭ قراری اولدی ده قالدی.

۱۹۰۵ سنه حرکتلری قرگیز صحرالرینهده ایرشدی. طورغای اوبلاستی اورنبورغ ولایتی قرگیزلرینڭ علما و اعیاندن عبارت یکرمی قدر وکیللری پتروغراده کیلدی. قرگیزلرڭ اڭ بویوك بایلرندن بهیرم سال حاجی ایله معتبر تورهلرندن بخت جان قاراتای جنابلری ده وار ایدی.

قرگیز وکیللرینڭ همهسی ابتدا رشید افندینی زیارت ایتدیلر: «بزنی ایل یورت اتفاق ایتوب، یبهردی. نوغای قارندشلرمزدن آیرلمایق، نی بولسهق ده مسلمان منان برگه بولایق دیب کیلدك.» دیدیلر.

قرگیزلرڭ ملالری برنچی محله مسجدینه اینمش ایدی. فکرلرینی، حاللرینی صوراشمق ایچون ملالرینی بر نیچه دفعه زیارت ایتدك. حاللرینی بیان ایدرلر ایکن، کوزلرندن یاشلری آقار ایدی. «ایندی بر چاره بولایق دیب، کیلوب یاتوبمز، اورنبورغ محکمه شرعیهسنه قوشولمق آرزوسندهمز.» دیدیلر. پتروغراد معتبرلرندن علیم افندی مقصود کبی آدملر حضورنده شو سوزلری بر نیچه دفعه سویلهدیلر.

بر نیچه کون صوڭ قازاق وکیللری گنرال عبیدالله چنگیزی کوردیلر. «سزنی پادشاه حضرتگه آلوب بارام، لکن رشید نوغایغه قوشولمایسز» دیمش. قازاق وکیللری پترغوف ده پادشاه حضرتلرینی کوردیلرده کیتدیلر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

او آراده «حیات» جریده‌سی ده چیقدی. ماقاریه بازارنده اولاچغی مأمول اجتماع حقنده حیات ستونلرنده رشید افندی مقاله‌لری یازلدی. «حیات» برکه‌سنده ماقاریه‌ده سیه‌زد خبرلری هر طرفه طارالدی. سیه‌زد حقنده هر طرفدن استفسار مکتوبلری کیلوب؛ قافقاز، تورکستان، قرگیزلرك معتبر افندیلرینه دعوت مکتوبلری ده کوندورلدی. سیه‌زدك رخصتلی اولا بیله‌جگنه امید هیچ بر کیمسه ده یوق ایسه ده، دعوتلی افندیلرك هر برنده آرزو وار ایدی، هر بری مکتوب یازوب اوزلرینڭ رضالرینی بیان ایتدی. او وقت اوفاده «قورولتای» مجلسلری ده خلق‌ده بویوك رغبت اویاندرمش ایدی.

ماقاریه زمانی کلدی. جمعیتی کورمك ایچون مخصوص کلمش آدملر وکیللر وار ایدی. ره‌ستورانلرك برنده آوغوست سکزده اون اون‌بش آدم طوپلانوب، بویوك بر جمعیت ایچون رخصت آلمق لزومی حقنده مشاوره ایتوب، مساعده استه‌مك ایچون تدبیرلر فکر ایتدیلر. غوبه‌رناطوره آدم کوندوردیلر. نهایت، مساعده ویرلمه‌یه‌جگی معلوم اولدی.

سوسیال ده‌موقراتلرك یاشرن پارتیه‌سنه آگه‌نتلق قیلوب یوروچی یاش غیرتلی شقولنیکلر، قوخنه‌لرده بوفه‌تلرده خدمتدن بوشاغان ساعتلرنده «ملت قایغوسی» ایله مشغول اولور ایدیلر. حسینف نومرلرنده آوغوست ۱۲ ده یاش شقولنیکلر طاقمی طوپلانوب، مجلسلرینه بر نیچه آدمی‌ده دعوت ایتمشلر. «تاتارلره فلان لازم توگل، فلان کرك توگل! ده‌موقراتلق کرك، یاشرن تیپوغرافیه کرك!» کبی بوش بوغازلق ایتمشلر.

آوغوست ۱۳ ده محترم ملا علی یاووشیف جنابلری گرمانیه مسافرخانه‌سنده باکو معتبرانی شرفنه بویوك بر ضیافت ویردی. مخدومیله برابر شمسی افندی اسداللـه‌یف، هاشم بك وزیرف، علی‌مردان بك طوپچی‌باشی، ابوالسعود احتم، اسماعیل بك غصپرینسکی تقی‌زاده صفار کبی معتبراندن ۲۵ قدر مهمان حاضر ایدی.

مجلس ده علی‌مردان بك، اسماعیل بك، ابوالسعود افندی، رشید افندی، هر بری گوزل نطق سویله‌دی. روسیه مسلمانلرینڭ اوز آرالرنده بر اتفاق، بر رابطه لزومی قبول قیلنوب، شو باب ده لازم اولاچق تدبیرلر حقنده جدی مشاوره‌لر لازم اولاچغی ده سویله‌ندی. قافقاسیه‌لیلرك

شو خصوص ده کمال ممنونیتله اشتراك ایده‌جکلرینه دائر، شمسی افندی اسدالله‌یف جنابلری موجز بر نطق بعدنده دیدی:

«بن شو کونگی مجلسی کورمه‌مش اولا ایدم، استقبالمز ایچون بلکه امیدسز اولور ایدم. شوکون بن قناعت حاصل ایتدم. بونگچون ملا علی افندی جنابلرینه آیروچه تشکر ایدرم. الله یوره‌کلرمزی تمیزله‌سون!»

صوڭره، عمومی مجلسه رسمی رخصت آلمق ایچون غوبه‌رناطوره تکرار آدم کوندورمك قراری معقول کورلوب، قبول قیلندی‌ده، بونگله مجلس تمام اولدی.

آوغوست ١٤ ده ابوالسعود افندی احتمف جنابلری غوبه‌رناطوره واردی. احوالمزی مقصودمزی بیان ایتدی. غوبه‌رناطور: «شهر اداره حربیه حالنده ایکن هیچ بر کونه اجتماع ممکن دگلدر!» دیمش. بونگله، رخصت ویرلمه‌یه‌جگنه هرکس قناعت حاصل ایتدی. «غیرتلی» یاش شقولنیکلر: «رخصت ویرمه‌سه‌لر، به‌ره‌نگی آشاتو تیوش؛ قزل فلاکلر کوته‌روب، ده‌مونستراتسیه یاصاو تیوش!» کبی بوش بوغازلق لافلرینی قوخنه سته‌نه‌لری آراسنده آقرسه‌لرده، «غیرت» لرندن بر معنی چیقمادی.

آوغوست ١٤ ده آقشام ره‌ستورانلرك برنده دورت بش آدم طوپلاندی. مجلس حقنده مذاکره ایتدیلر، لکن بر چاره بولنمادی. صوڭره ملا جارالله حضرت آقچورین ایله رشید افندی بر «چاره» آرامق ایچون چیقوب، کیتدیلر؛ یول‌ده کیدر ایکن، رشید افندینڭ خاطرینه بر شی خطور ایتمش؛ آرقادشنه سویله‌مش؛ معقول کورلوب، ایکی رفیق ممنون اولمش.

«اون اون ایکی ساعت مدتله بر پاراخودی یالLاسه‌ق، صو اوزرنده حرکت ایدر ایکن، خوف سز خطرسز حریتله بوتون حاجتلرمزی مذاکره ایتسه‌ك، نصل اولور، برادر؟» دیمش رشید افندی.

بونڭ اوزرینه آرابه آلوب، ایکی رفیق پاراخودلر قانتوره‌سنه عجله کیتمشلر. قانتوره‌لرك برنده اوپراوله‌یوشچی‌یی کوروب:

— یارین، ایرته ساعت اوندن تون ساعت اون اون ایکی‌گه قدر گیزوب تماشا ایتمك ایچون، بزه بر وابور ویره‌بیلورمی‌سز؟

— وابور وار، ويرورز، بهاسی اوچ یوز روبل اولور.

ایکی رفیق ممنون اولوب، زاداتقه‌یی‌ده ویروب، کویتانسیه‌یی‌ده آلوب، مسافرخانه‌یه رفیقلری یاننه قایتدی. خلق، طبیعی، ممنون اولوب، «ماشاءالله، نه قدر گوزل چاره، نه قدر معقول حیله!» دیدی.

بر از مذاکره قیلندی، روسیه مسلمانلرینڭ برنچی جمعیتی صو اوزرنده، آچیق هواده، کیڭ صحراده اولاچق قراری اتفاق رهبرلرینه بویوك شادلق ویردی. مجلس‌ده حضورلری مطلوب معتبر آدملرڭ هر برینه خصوصی خبر ویرلدی.

آوغوست ١٥ده، ایرته ساعت ٩ راده‌لرنده، «غوستاف ستروو‌ه» وابورینه دعوتلیلر چاقرلدی. وابور ساعت ١٠ ده حرکت ایده‌جك؛ مهم مسئله‌لرڭ هر بری وابورڭ گوزل صالونلرنده مذاکره قیلنه‌چق. لازم اولور ایسه، مذاکره‌لر تون ساعت ١٢ لره قدر دوام ایده‌چك.

معتبر آدملرڭ هر برینه خبر ویرلدی. لکن، بوش بوغازلقلرندن بیزار ایتدکلرینه کوره اولسه‌کرك، یاش شقولنیکلره خبر ویرلمه‌دی. اوز اختیارلریله وارسه‌لر، قبول قیلنه‌چق اولدی.

١٩٠٥ سنه آوغوست ١٥ده ایرته ساعت ٨ده رشید افندی وابوره کلدی؛ لازم اولاچق همه شیلری حاضر ایتدردی، مسلمان قصابلردن ات مای کبی حاجتلری ده آلدردی.

ساعت ٩ راده‌سنده دعوتلیلر کیله باشلادی. طوقز یاریملره قدر سیبیریه‌لیلرڭ همه‌سی کلدی، قافقاز مسلمانلرندن ده اون آدم کلدی.

قازانلیلردن یالڭز سلیمان افندی آییتف جنابلری کلوب، رشید افندینی بر طرفه چاقروب، دیدی: «رشید افندی، بن قورقارم، بنی عفو قیلڭز؛ وابور مصرفینه ٢٥ روبل ویره‌یم‌ده، بن کیده‌یم.» رشید افندی دیدی: «سلیمان افندی، ممکن ایسه، صبر ایتڭز، قورقماڭز، هیچ بر شی اولماز؛ آلای ده، اختیارڭز، سز بیلورسز. لکن رجا ایدرم، هیچ بر آدمه سویله‌مه‌ڭز.» سلیمان افندی سوز ویروب، صاووشدی.

شو اثناده یوسف افندی آقچورا جنابلری ده‌کلدی. سیدگره‌ی افندی آلکین یوق. آلکین جنابلرینی دعوت ایچون بر آدم کوندوردك. قازان اورنبورغدن آدم همان یوق. وابور حرکتنه ٢٥ دقیقه قالمش ایکن،

قافقاز مسلمانلرندن اوچ دورت آدمله برابر علی‌مردان بك کلدی. قریمدن یالگز اسماعیل بك، اوفادن یالگز ابوالسعود افندی احتمف، اورنبورغدن یالگز فاتح افندی کریمی وار.

وابورڭ حرکتنه ۱۵ دقیقه قالدی، رشید افندی یاننه کلوب وابورڭ اوپراوله‌یوشچی‌یی دیدی: «آخرانا آدملرندن بری بوراده ایدی، باقوب کیتدی، احتیاط قیلگز!» شو سوزلری ایشیتور ایشیتمز، اسماعیل بك: «آمان، رشید افندی، تیز حرکت ایده‌لم!» دیدی. آرتق، ساعت اونه ۱۰ دقیقه قالمش ایکن، حرکت ایتمك ایچون رشید افندی وابورڭ قاپیتاننه امر ویردی. وابور او دقیقه‌ده حرکت ایتدی.

وابورڭ اون دقیقه مقدم حرکتنه کوره، بعض آدملر اولگورمه‌مش ایدی. ایکنچی بر اوفاق وابور ایله ایرشدیلر، ممنونیتله قبول قیلندی. آراده یاش شقولنیکلر طاقمی‌ده وار ایدی. «مجلس سوسیال ده‌موقراتلر مجلسی توگل، اتفاق مجلسیدر. بوراده بوش بوغازلق یوق! ادب رعایه قیلنه‌چق!» شرطیله شقولنیکلر طاقمی‌ده پاراخود اوستنه قبول قیلندی.

تاریخی مجلس.

وابور ماقاریه‌دن بر چاقرم قدر کیدر کیتمز، برنچی قلاص صالوننده ولادی‌قافقاز امامی مشهور شاعر صادق افندی رحیم‌قل جنابلری مجلسه مناسب بر عشر قرآن کریمی غایت مؤثر بر مقام ایله اوقودی.

صوکره همه خلق وابورڭ اوست قاتنه چیقدی. صف صف اوطورمق ایچون یرلر حاضرلنمش ایدی. او ساعت اوقا نهری اوزرنده، برنچی دفعه، سنی شیعی مؤمن قارنداشلر، بری برینه یوره‌کلرینی آچوب، اسلامیت انسانیت ناملرینه قارنداشلکلرینی اظهار ایتمك شادلقلرینه نائل اولدی.

عزیز قارنداشلر صف صف قرار ایتدیلر، «ترجمان» شرفی ایچون اسماعیل بك جنابلرینی تاریخی مجلس‌ده رئیس ایتدیلر.

رئیس افندی موجز بر نطق سویله‌دی، جماعتی حاضرله‌دی، مجلسی آچدی. ابتدا، حیات کاسپی جریده‌لرینڭ صاحب امتیازی علی‌مردان

Из фондов Российской Национальной библиотеки

بك طوبچی‌باش جنابلری غایت مؤثر غایت روحلی اوزون بر خطبه سویله‌دی. مفهومی شو ایدی:

«ای مومنلر، ای قارنداشلر، بن بو گون او قدر ممنون اولدم که شو ممنونیتمی سزه هیچ بر لسانله تعریف ایده‌مم، بن شو کونی هیچ بر وقت خاطرمدن چیقارمام. شو کون بوندن صوکره عموم روسیه مسلمانلری ایچون هر سنه ملی بایرام کونی اولاچغی شبهه‌سزدر.»

«بز تورك بالالری؛ اصلمز بر، نسلمز بر، دینمز بردر. مغربدن مشرقلره قدر بزم بابالرمزك ملکی ایدی. بابالرمز او قدر قهرمان بر ملت اولدقلری حالده، شو کون قافقاسیه طاغلرنده قریمك باغلرنده قازانك قرلرنده، آتا بابالرمزك ملکی اولان اوز وطنمزده اوز طوپراغمزده، اوز احتیاجلرمزی دانشمغه اختیارمز قالمادی. شکرلر اولسون خدایه، . . . . . شو قدر مکرلرینه غدرلرینه باقمایوب، صولر اوزرنده یوره‌کلرمزی آچوب، بر برمزی رو برو کوروب، قوچاقلاشوب، سه‌وشمیه بو گون موفق اولدق. اینندی بن قطعیاً امینم: بوندن صوکره اکر بزه صولر اوزرنده دانشمغه وقت ویرمزلر ایسه، کوکلره چیقارز، یولدوزلر اوزرنده یر بولورزده، کینه شو کونگی بایرامی اجرا ایدرز.»

علی‌مردان بکك شو تاریخی خطبه‌سی غایت مؤثر ایدی. جماعتك اکثری آغلادی. خطبه اوزون ایدی، مجلسده کاتبلر فلانلر یوق ایدی. خلاصه‌سی اولمق اوزره خاطرلرده شو قدر قالمش. علی‌مردان بك خطبه‌سی صوکنده، ابوالسعود افندی احتم، اسماعیل بك، ینه بر نیچه آدم نطق سویله‌دی. وقتنده یازلمامش اولمق بلاسیله خاطرلردن چیقدی.

تاریخی شو مجلسده یالگز الك مهم مسئله‌لر سویله‌نوب، هر سوز ادب دائره‌سنده محبت اساسنده ایدی. شو مجلسده عمومی بر اتفاق عقد قیلنوب، قرارك خلاصه‌سی قورشون قلم ایله یازلدی. باکو موقت مرکز تعیین قیلندی. روسیه مسلمانلری ١٦ شعبه تقسیم قیلنوب، هر شعبه مرکزدن کلەچك تعلیماته موافق اش کوره‌جك اولدی. نشر معارف، تأسیس مکاتب، اصلاح مدارس کبی ملتك الك بویوك احتیاجلرینه دائر مشهور «دورت ماده» دن عبارت قرار قبول قیلندی.

شو آز بر زمان ایچنده مجلس طرفندن قبول قیلنمش قرار – روسیه مسلمانلرینڭ اوز آرالرنده «دینی بر رابطه» – «سیاسی بر قوت» تدارك ایدوب استقبالمزی تأمین ایتمك ایدی. مکتب مدرسه‌لرمزی، روحانی اداره‌لرمزی اصلاح مسئله‌لری او قراره داخل ایدی. روسیه مسلمانلری آراسنه نشر معارف وسیله‌لری او قرارده کوسترلمش ایدی. مجلسڭ قراری اهل اسلامڭ احتیاجلرینه، زمانڭ اقتضالرینه هر جهتله غایت موافق اولوب، «اتفاق» ڭ اڭ مهم اڭ برکتلی تاریخی مجلسی ایدی. وابورده حاضر خلقڭ همه‌سی بر جان بر قارنداش کبی اولدی. اوللرده بری دیگرینه سلام ویرمه‌ین شیعی ایله سنی قوچاقلاشدی، بر سفره‌دن طعام ییوب، بر قدحدن صو ایچدی، غایت صمیمی محبتله صحبت ایتدی.

تاریخ ده برنچی دفعه روسیه مسلمانلرینڭ شو بویوك مجلسلری خاطره‌سیچون، «١٥ آوغوست» یوم مسعودینی ملی بەیرم ایتمك قراری قبول قیلنوب، هر سنه ١٥ آوغوستده ماقاریه بازارنده عمومی بر ندوه دعوت قیلنه‌چغی مجلسڭ اتفاقیله قبول قیلندی.

شو تاریخی اجتماعمز ابتداسندن نهایه‌سنه قدر ادب دائره‌سنده دوام ایتدی؛ اوقا نهری اوزرنده تاریخی حرکت تمام ١٣ ساعت امتداد ایتدی. شو ١٣ ساعت «اتفاق» مؤسسلری ایچون اڭ قیمتلی ساعت ایدی. هر آدمڭ یوزنده او وقت بویوك بر شادلق اثری وار ایدی. هر کس هم حال لسانیله هم قال لسانیله مجلسدن مجلسڭ قرارندن ممنونیتلرینی سویله‌دی.

مجلس ده مذاکره مشاوره تمام اولدی، قرارلری قورشون قلمله یازلمش ایدی؛ تون ساعت اون بره قریب وابورمز ماقاریه اسکله‌سنه یاناشمقده ایدی، ناگاه بردن بره هر کس‌ده بر هیجان حاصل اولدی. دیدیلر: «ایندی بزی پولیس استقبال ایدرسه، حالمز نه اولور؟» «شو یازلمش کاغدلری قرارلری عهدلری نره ده محافظه ایدرز؟» – «وابور پریستانه یاناشدقدن صوڭ، بزی عسکر احاطه ایدوب، توقیف ایدرسه، نه قیلورز؟»

شو وسوسه شیطانیه‌لر جماعتڭ اکثرینه استیلا ایتدی. حتی اسماعیل بك جنابلری ده «براقڭ کاغدلری صویه، بن آلامام!» دیدی

Из фондов Российской национальной библиотеки

كاغدلری بری برینه ویردیلر، لکن هیچ بر آدم قبول قیلمادی. عاقبت، کاغدلری رشید افندی آلدی، هر نه اولور ایسه، اولور، کاغدلری هر حال ده محافظه ایدرم دیدی.

وابورك حسابی‌ده کورلمه‌مش ایدی. شیخ‌الله افندیله عبدالکبیر افندی حسابی کوروب، تمام ایده‌چك اولدی. رشید افندی وابور قاپیتاننه «سویستوق ویرمه، (دودوك چالما)، پریستانه آقرینلق ایله یاناش!» امرینی ویردی.

ساعت تمام اون بر یاریم‌ده وابور منزله یاناشدی. رشید افندی او دقیقه‌ده وابوردن چیقدی، طوغری آرابه‌چیلر طرفنه یوگوردی. رحمت‌الله افندی یلکی‌بایف جنابلری بر لیخاچ آرابه حاضرله‌مش ایدی. برابر بندیلرده حیوانلری وار قوتلریله یوگورتدیلر. «اتفاق» قهرمانلری پولیس الندن نجاتلرینه تشکر ایتدیلر!

پریستان‌ده پولیس فلان یوق ایدی، حتی مسلمانلرك وابورله سیاحتلرندن‌ده پولیساڭ خبری یوق ایدی. اویله ایسه‌ده، اوکون ماقاریه بازارنده مسلمانلر آراسنده هر نوع قیل قال اولمش، بعضلری «او آدملری حکومت نفی ایدر» دیمش؛ بعضلری‌ده وابوره وارمادقلری ایچون بری برینی تبریك ایتمش.

لکن تاریخی مجلس‌ده حاضر اولمق شرفنه نائل اولمش بختلی مسلمانلره حکومت طرفندن هیچ بر شی اولمادی، اولمق ممکن‌ده دگل ایدی. بونی کوروب، مجلس‌دن محروم قالمش آدملر تأسف ایتدیلر. حتی عالم‌جان حضرت کبی بر مدرس: «بن وابوره اولگوره آلمادم؛ یوقسه، اویله مجلسه وارمق البته لازم ایدی.» دیدی.

وابورده کیدوب کلمك ییمك ایچمك خرجی تقریباً یدی یوز روبل اولدی. یوز یکرمی آدم وار ایدی. آدم باشنه آلتی روبل قدر اصابت ایتدی. قافقاز مسلمانلری اوز آدملرینی حساب ایتدیلرده، حصه‌لرینه نه قدر اصابت ایتمش ایسه ویردیلر. بزمگیلر یوز آدمدن تخمینا یکرمی آدم اوزینڭ حصه‌سنه چیقمش پاره‌یی ویردی. خرجاڭ بقیه‌سی سیبیریه‌لیلرك کیسه‌لرینه یوکلندی.

سکسان آدم آراسنده یکرمی قدر طلبه وار ایدی. طلبه بر پاره ویرمه‌یه‌چك. اسماعیل بك غصپرینسکی ملت باباسی اولمق صفتیله بر پاره ویرمه‌یه‌جك، ابوالسعود احتمف ملت خادمی اولمق جهتیله بر پاره ویرمه‌یه‌جك، رشید افندی ده بابای اولمق شرفیله بر پاره ویرمه‌یه‌جك؛ ینه بر نیچه بویله بویوك آدملر وار ایدی، هیچ بری بر پاره ویرمه‌یه‌چك. آراده «خدا ویردی ایندی» دیوب، انواع شرابلری ایچوب ده بر تین پاره ویرمز آدملرده بولنه‌چق.

شو حاللرك هر بری بزم تاتارلرك طبیعتلرینی تقدیر یولنده الك درست بر میزاندر. ملت «خادملرینك» حقیقتی شو میزانله غایت آچیق معلوم اولور.

عمومی بر مجلس، ملی الك بویوك بر شادلق، قاچ یوز سنه‌ده بر دفعه کله‌بیله‌جك بر خدمت! اوزینه اصابت ایده‌جك حصه‌یی قدرتی وار ایسه ویرمك البته هر آدمك وظیفه‌سیدر، بوروجیدر.

لکن بز ده اویله دگل. بزم ملت «خادملری» نه قدر بای اولور ایسه ده، بر پاره ویرمز. هر مصرف هر وقت بای کیسه‌سندن اولور، هر زمان آغرلغی بای تحمل ایدر. درست، بایلر، بش آدم، اون آدم بر دفعه ایکی دفعه اوچ دفعه آغرلغی تحمل ایدر، صوگره بیزار اولور. با خصوص ماقاریه کبی هر سنه، ممکن حیله‌لرك هر بریله پاره طوپلانور بویوك بازارده.

قازان بایلری هر بر مسئله‌ده «باش» اولمق آرزوسنده ایسه‌لرده، «عمومی اشلرده پاره مسئله‌سی» کلدیمی بر پاره ویرمز، میداندن قاچار، همه‌آغرلق باشقه ولایت بایارینه قالور.

«اتفاق» دوام ایتمه‌یوب، خراب اولمش ایسه، بویوك سببلرك بری البته شودر.

یوز بیگلره مالك حضرتلر، علیمردان بك طوپچی‌باشی کبی یوز بیگلره مالك یوریستلر، اسماعیل بك کبی پومه‌شچیکلر، رەستورانلره قاباقلره میلیونلرینی تلف ایتمش میرزالر، بویله عمومی ملی اشلرده بر پاره ویرمك شویله طورسون، جمعیتلره کلمك ایچون یول خراجتلرینی‌ده اتفاق قاصه‌سندن طلب ایدرلر. ١٩٠٦ سنه دیکابرده موسقوا جمعیتنه کلوب هیچ بر اش کورمه‌ینچه قایتولری‌ایچون، اسماعیل بك، جانتورین، آپانایف، مقصودف کبی

Из фондов Российской национальной библиотеки

اعضالرڭ هر بری اتفاق قاصه‌سندن پاره آلدی. یالگز رشید، یالگز بن آلمادق.

آوغوست ۱٦ ده ایرته ماقاریه اوراملرنده مغازینلرده بزم تاتارلر آغزنده هر نوع سوزلر خبرلر لافلر سویله‌ندی. بعضلر: «قزلباش خلقی مسلمان بولغان ایکان!» دیمش. بعضلر: «قزلباش طائفه‌سیله اتفاق درست توگل!» دیمش. شو ایکی بر اقلیتدن ماعدا، مسلمانلرڭ همه‌سی روسیه مسلمانلرینڭ اتفاقلرینی، شیعیلرڭ سنیلرڭ دوستلقلرینی غایت بویوك ممنونیتله تلقی ایتدیلر، وابور مجلسندن محروملقلرینه تأسف ایتدیلر.

اوللرده قافقاز مسلمانلریله تاتارلر بری برینه سلام ویرمزلر ایدی. آوغوست ۱٦ده مسلمانلرڭ شیعیلری ده سنیلری ده بری برینه سلام ویرور، بر یره طوپلانوب قارنداشچه صحبت ایدر ایدی. بونی کوروب عادی تاتارلرڭ بری دیمش: «آغایلر، بو اتفاق ایندی بیك یاخشی بولدی، کوبدن شولای تیوش ایدی. لکن مین آڭلامیم، نیچوك بولدی ایکان: بزمی شیعه‌لر دیننه کوچدك، ئلله شیعه‌لرمی بزم دینمزی قبول ایتدیلر؟ نیچوك گنه بولسه‌ده، یاری ایندی.»

اتفاق خبری یالگزماقاریه بازارینه محصورقالمایوب، مسلمان شهرلرینڭ هر طرفنه معلوم اولدی، هر طرفدن تبریك تله‌غراملری کلدی: قافقاسیه شیخ‌الاسلامی، زاقافقاسیه مفتی‌سی، حاجی زین‌العابدین تقی‌یف، زین‌الله حضرت کبی بویوك ذواتدن تبریك تله‌غراملری ایرشدی.

اوکون آقشام قافقاسیه مسلمانلرینڭ باشی عاشور بکف جنابلری روسیه تاتارلری شرفنه صالاویوف مسافرخانه‌سنده بویوك بر ضیافت ویردی. ضیافت بر «قارنداشلك» مجلسی ایدی. غایت لذیذ ایران پلاوی، کباب، صوڭره چای قهوه ویرلدی. مجلس نهایه‌سنده اسماعیل بك جنابلریله رشید افندی برلك قارنداشلك دوستلق حقنده مؤثر نطقلر سویله‌دیلر. محبت مجلسی ساعت اون‌بره قدر دوام ایتدی.

شو اثناده بعض آدملر طوپلانوب، وابورده یازلمش حاضرلنمش قرارلری اصلاح ایدوب ترتیب ایدوب، تازه کاغدلره کوچردیلر. آقلانمش او قرار توبه‌نده ترجمه‌سیله برابر نقل قیلنه‌چق.

آوغوست ١٨ ده قافقاز مسلمانلری شرفنه روسیه تاتارلری ضیافت ویردی. یوز ایللی آدملك اویله طعامی حاضرلنمش ایدی. مهمانلرڭ اکثری طوپلاندقدن صوڭ پولیس منع ایتمش ایسه ده، رشید افندینڭ همتیله یاخود حیلهسیله ضیافت گوزل دوام ایتدی، تمام اولدی.

شو ضیافتڭ باشقه جهتلرینی یازمق کتابڭ مقصدندن طیشدر. لکن «بویوکلر»ڭ قورقاقلقلری، قازان مسلمانلرینڭ اوفاقلقلری مجلسلرڭ اجتماعلرڭ هر برنده ظاهر اولور ایدی. او سنه ماقاریه بازارنده اجتماعلرڭ اڭ بویوك ثمرهسی اولمق اوزره داخلی روسیه مسلمانلری آراسنده هر جهتدن کلی مناسبت حاصل اولدی. حتی تجارت جهتیله مناسبت آرتدی. بویوك معتبر تاجرلردن تقیزاده صفارف جنابلری دیدی: «ماقاریهده قاچ سنه در تجارت ایدرم. تاتارلر هیچ بروقت بزم مغازهلردن مال آلماز ایدی. شو سنه تاتار قارنداشلره آلتی بیڭ روبللك مال صاتدم.»

مجلسلرڭ شو گوزل ثمرهلرینه اشاره اولمق اوزره، ماقاریه ضیافتلرینیده بوراده یازدم.

١٩٠٥ آوغوست ١٥ قراری.

روسچهسی:

РЕЗОЛЮЦІЯ

Собраніе Мусульманъ всѣхъ сословій изъ разныхъ губерній и областей Имперіи, обсудивъ вопросы, выдвинутые современною обще-государственною жизнью въ Россіи, а также вопросы касающіеся спеціально нуждъ и пользъ Мусульманъ съ точки зрѣнія текущихъ событій, на съѣздѣ въ Нижнемъ-Новгородѣ (на пароходѣ „Густавъ Струве“ на рѣкѣ Окѣ) 15 Августа 1905 года нашло:

1. Необходимо и современно сближеніе Мусульманъ всѣхъ областей Россіи на почвѣ общественно-культурныхъ политическихъ запросовъ и задачъ современной Русской жизни.

2. Въ достиженіи и осуществленіи этихъ задачъ прогрессивная часть Мусульманъ, раздѣляя идеалы передового Русскаго общества, дѣйствуетъ въ смыслѣ установленія въ странѣ правового порядка на началахъ участія свободно избранныхъ народныхъ представителей въ законодательствѣ и управленіи Государствомъ.

Из фондов Российской национальной библиотеки

3. Сознавая. что достиженіе указанныхъ цѣлей возможно при пользованіи Мусульманами одинаково равными съ Русскимъ населеніемъ правами, прогрессивная часть Мусульманъ всѣми законными средствами дѣйствуетъ въ смыслѣ отмѣны всѣхъ изъятій и ограниченій, которыя установлены въ отношеніи Мусульманъ дѣйствующими узаконеніями, правительственными распоряженіями и административной практикой, и полнаго уравненія мусульманъ съ населеніемъ Русскаго Государства во всѣхъ правахъ политическихъ гражданскихъ и религіозныхъ.

4. Дѣятельность свою мусульмане направляютъ сообразно съ дѣйствительными и могущими народиться потребностями и запросами обще-государственной жизни, должны стараться открывать всякаго рода школы, соотвѣтствующія потребностямъ мусульманъ, распространять и популяризировать идейныя начала современной жизни, при помощи книгъ, газетъ, журналовъ, народныхъ курсовъ, библіотекъ-читаленъ и подобнаго рода учрежденій просвѣтительнаго характера.

5. Для успѣшнаго достиженія всѣхъ намѣченныхъ цѣлей на мѣстахъ образуются свои меджлисы, руководимые періодическими съѣздами мусульманъ.

١٩٠٥ سنه آوغوست ١٥

قرارینڭ ترجمه‌سی:

نیژنی نووغورود ده، اوقا نهری اوزرنده „Густав Струве“ وابورنده، مملکتڭ هر طرفندن مسلمانلرڭ همه طبقه‌سندن طوپلانمش جمعیت، دولتڭ شو کونگی حاللری اقتضاسیله چیقارلمش مسئله‌لری هم‌ده شو کونگی احوال نقطه‌سندن اوزلرینڭ حاجتلرینه مصلحتلرینه دائر بوتون مسئله‌لری مذاکره قیلوب، شو قراری بالاتفاق قبول ایتدی:

١. شو کونگی حیات اقتضاسیله چیقمش سیاسی اجتماعی علمی اشلرڭ همه‌سنده عموم روسیه مسلمانلرینه برلشمك ضروردر.

٢. شو مقصدلرینی فعلیته چیقارمق یولنده روسیه مسلمانلری روسلرڭ ترقی‌پرورلریله همفکر اولوب، خلق اختیاریله صایلانمش وکیللرڭ دولتی اداره ایتمك قانونلری وضع ایتمك وظیفه‌لرنده اشتراکلری اساسلرینه قورولمش «نظام حقوقی»نی تأسیس ایتمك یولنده اش کوررلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٣. روسلرله همه حقوقلرده روسیه مسلمانلری هر جهتله برابر قیلنماز ایسه، ایکنچی ماده ده بیان قیلنمش مقصدلره نائل اولمق هیچ بر وقت ممکن اولماز. بوڭا قناعت حاصل ایدوب؛ سیاسی اجتماعی دینی حقوقلرڭ هر برنده روسلرله هر جهتله مساوی اولمق، همده شوکونگی زاقونلرده حکومتڭ آدمینستراتورلرڭ فرمانلرنده پراقتیقه‌لرنده روسیه مسلمانلرینه عائد تحدیدلری طارلقلری استثنالری رفع ایتمك یولنده روسیه مسلمانلری مشروع طریقلرڭ موافق چاره‌لرڭ هر بریله البته اجتهاد ایده‌چك.

٤. روسیه مسلمانلری اوزلرینڭ همه اجتهادلرینی دولتڭ شوکونگی هم اولابیله‌چك احتیاجلرینه تفصیللرینه کوره، توجیه ایدرلر. همده دولت حاللرینڭ اقتضاسیله واقع اولابیله‌چك یاڭی اساسلره یاڭی نظاملره یاڭی حیاته مسلمانلری حاضرلمك املیله، مسلمانلری هر جهتله تربیه وظیفه‌لرنده اعتنا ایدرلر. بوڭاکوره، هر یرده اوزلرینڭ احتیاجلرینه کوره هر نوع مکتبلر تأسیس ایدوب؛ کتابلر، جریده‌لر، ژورناللر، کتبخانه‌لر، قراءتخانه‌لر، خلق درسلری اعانه‌سیله، شوکونگی حیاتڭ علمی مبدألرینی خلق آراسنده نشر ایتمك وظیفه‌لرنده اجتهاد ایدرلر.

٥. شو دورت ماده ده کوسترلمش مقصدلره ایرشمك یوللرینی آسانلاشدرمق ایچون؛ هر یرده، روسیه مسلمانلرینڭ نوبتلی سیه‌زدلری اعانه‌سیله اداره قیلنه‌چق، محلی مجلسلر تشکیل قیلنور.

---

١٥ آوغوست قرارینڭ بش ماده‌سی وقتنه کوره بوتون اساسی حاجتلرمزی جمع ایتمش ایدی.

اولگی ماده‌سی سیاسی اجتماعی «اتفاق» لزومی حقنده‌در.

ایکنچی ماده‌سی ده روسیه ده قانون اساسی حقنده‌در.

٣نچی ماده‌سی روسیه مسلمانلرینی روسلرله هر جهتله برابر ایدوب، سیاسی مدنی دینی حقوقلری روسیه مسلمانلرینه آلمق همده بوتون تحدیدلری طارلقلری رفع ایتمك حقنده‌در.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٤ نچی ماده‌سی زمانڭ احوالڭ اقتضاسنه کوره روسیه مسلمانلرینی حاضوله‌مك تدبیرلری حقنده.

٥ نچی ماده «اتفاق» مرکزینی، هر یرده شعبه‌لرینی تأسیس ایدوب، احوالڭ اقتضاسنه مناسب تدبیرلری مذاکره ایچون وقت وقت سیه‌زدلر دعوت ایتمك حقنده.

«اتفاق»ڭ اوزی تأسیس قیلنوب، قرارڭ بش ماده‌سی یازلمش دقیقه‌ده روسیه‌ده سیاسی پارتیه نامنه بر شی یوق ایدی. یعنی «اتفاق» باشقه پارتیه‌لرڭ برینه تقلید طریقیله حادث اولمایوب، بلکه باشقه پارتیه‌لر کبی بالاستقلال حادث اولدی.

«اتفاق» نظامنامه‌سی، پروغرامی.

١٥ آوغوست قراری، ماقاریه مجلسلری «اتفاق» رهبرلرینه بویوك امید ویردی. آوغوست ٢٠ لرنده رهبرلرڭ هر بری ماقاریه‌یی براقوب، اوز وطننه عودت ایدوب حاضرلکله مشغول قالدی.

پتروغراده وصوللری ساعتنده، رشید افندی، ماقاریه مجلسلرندن ممنونیت سوقیله، «بیڭ اوچ یوز سنه‌لك بر نظره» اسملی اثرینه شروع ایدوب، بوتون روسیه مسلمانلرینی اتحاد یوللرینه دعوت ایتدی. شو گوزل اثر تمام اولوب، بر ایکی آی ایچنده طبع قیلندی. شو اثر سه‌نزورڭ قورشون قلمندن آزاد اولوب طبع قیلنمش تورکی اثرلرڭ الڭ برنچی‌سیدر.

سنتابر کچدی، اوکتابر کونلری‌ده ایرشدی، روسیه‌ده انقلاب فتنه‌لری باشلاندی، پتروغرادده ره‌والوتسیه حرکتلری قوتلندی. شو اثناده باکو طرفلرنده ارمن ـ مسلمان فتنه‌لری ظهور ایتدی. علی‌مردان بك طوپچی باشی، احمد بك آغا پتروغراده تکرار کلدیلر.

اشته او کونلرده علی‌مردان بك جنابلری رشید افندیله چوق دفعه‌لر اجتماع ایدوب، «اتفاق»ڭ هم نظامنامه‌سی هم پروغرامی اساس جهتیله ترتیب قیلندی. نظامنامه‌سی‌ده پروغرامی‌ده «اتفاق» غیر رسمی اولاچق ملاحظه‌سنه کوره ترتیب قیلنمش ایدی. اعضا قیدینه مخصوص، مرکز اداره‌یه

مخصوص، شعبه‌لره مخصوص علامتلر اصطلاح قیلنه‌چق اولوب، مکاتبه ایچون آیروچه «جفر اصوللری» کبی شیفره علامتلری وضع قیلنه‌چق ایدی.

شو حقیقتلرگ هر بری نظر اعتباره آلنوب ملاحظه قیلنور ایسه، ۱۵ آوغوست قرارینڭ نه قدر جدیتی نه قدر خلوص اساسنه ابتناسی ظاهر اولور. «اتفاق»ڭ نظامنامه‌سی پروغرامڭ اساسی یازلمش دقیقه‌لرده روسیه‌ده سیاسی پارتیه‌لرڭ هیچ بری یوق ایدی.

«اتفاق» نظامنامه‌سی

١. روسیه مسلمانلری اون آلتی رایونه تقسیم قیلنور: 1) قافقاز رایونی - مرکز باکو. 2) قریم رایونی - مرکز: سیمفروپول. 3) پتروغراد موسقوا رایونی - مرکز: پتروغراد. 4) لیتووسکی رایون - مرکز: مینسق. 5) توبه‌ن وولغا رایونی - مرکز: استرخان. 6) یوقاری وولغا رایونی - مرکز: قازان. 7) اوفا رایونی - مرکز: اوفا. 8) اورنبورغ رایونی - مرکز اورنبورغ. 9) تورکستان رایونی - مرکز: تاشکند. 10) سیبیریه رایونی - مرکز ایرقوتسك. 11) دالا رایونی - مرکز اورالسك. 12) اومسق رایونی - مرکز اومسق. 13) سه‌می‌پالات رایونی - مرکز سه‌می‌پالات. 14) یدی‌صو رایونی - مرکز آلماتا. 15) آقمولا رایونی - مرکز: پتروپاول. 16) زاکاسپیسکی رایون - مرکز: عاشق‌آباد.

شو مرکزلرڭ هر برنده رایون مجلسلری تأسیس قیلنور. رایون مجلسلرینی عمومی سیه‌زدلرده صایلانمش آدملر تأسیس ایدر.

٢. سیه‌زدلرده صایلانمش آدملر صلاحیتلی مجتهد اعضالری جمع ایدوب، بلاتأخیر رایون مجلسلری تأسیس ایدرلر.

٣. رایون مجلسرینه اعضالر طوپلامق، دائمی قلم اداره‌لری تأسیس ایتمك، مجلس خدمتلرینی ترتیب ایتمك کبی وظیفه‌لرڭ همه‌سی رایون مجلسلرینڭ اوز اختیارلرینه تسلیم قیلنور.

٤. رایون مجلسلرینڭ هر بری اوزینڭ دائره‌سنده مناسب یرلرده محلی مجلسلر تأسیس ایدرلر. محلی مجلسلر رایون مجلسلرینڭ تدبیرینه کوره اش کوررلر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

٥. عمومی سیه‌زدنڭ تعیینی حسبیله، رایون مجلسلرینڭ بری نوبتله باش مجلس وظیفه‌لرینی ایفا ایدر.

٦. رایون اشلری حقنده رایون مجلسلری مختار هم مستقل اولور؛ محلی خصوصیتلری اعتباره آلوب، هر اش ده عمومی مصلحتلری محافظه ایتمك شرطیله.

٧. رایون مجلسی عمومی نظاملرنڭ برندن عدول ایده‌چك اولور ایسه، باش مجلسه خبر ویرور.

٨. اعضالر، حاجت صاین طوپلانوب، مجلس عقد ایدرلر. رئیس پروغرام حاضر ایدر. اعضالرنڭ نصفی حاضر اولور ایسه، مجلس منعقد اولور. همه مسئله اکثریتله حل قیلنور. ایکی طرف مساوی اولسه، رئیس طرفی غلبه ایدر.

٩. عمومی سیه‌زدلرنڭ، رایون مجلسلرینڭ قرارلرینی ادا ایتمك اعضالرنڭ هر برینه لازم وظیفه اولور.

١٠. محلی مجلسلرنڭ قرارلرندن اشلرندن شکایت رایون مجلسلرنده قارالور؛ رایون مجلسلرندن شکایت سیه‌زدلره ویرلور.

١١. هر مجلس ده بر «مایه صاندوغی» بولنور. اعضالق حصه‌سی ایللی تین اولور.

١٢. اعضالرنڭ اوز آرالرندن صایلانمش خازن حصه‌لرینی ویرمش اعضالرنڭ هر برینه سند ویرور.

١٣. خدا یولنه ویرله‌چك خیراتلری ده مجلس قبول ایدر.

١٤. پاره‌لر مجلسنڭ قرارینه موافق صورت ده صرف قیلنور.

١٥. هر رایون مجلسی هر سنه عمومی سیه‌زدلره حساب ویرور. آرتوب قالمش سرمایه، عمومی حاجتلری تأمین نامنه، ذخیره اولمق اوزره مشترك قاصه‌ده صاقلانور.

١٦. اولدن تعیین قیلنمش مرکزلرنڭ برنده هر سنه آوغوست ١٥ده عمومی سیه‌زد دعوت قیلنور. باش مجلس پروغرام حاضر ایدوب، سیه‌زدنڭ همه اشلرینی ترتیب ایدوب اداره ایدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

١٧. سیەزدلردە رایون مجلسلری اوزلرینڭ خدمتلری هم‌دە قاصەلرینڭ سرمایەلری حقندە حساب ویرورلر. باش مجلس همە رایونلردە اشلرڭ صورت حرکتی، خدمتلرڭ عمومی پلانی، اڭ مهم مطلبلر، مسلمانلرڭ حیاتندە اڭ بویوك واقعەلر حقندە بر خلاصە بیان ایدوب، اوز طرفندن موافق تدبیرلری دە بیان ایدر.

١٨. مسلمانلرڭ حالنە عائد، یاخود علمی تاریخی ادبی موضوعلرە دائر دوقلادلری سیەزدلردە اوقومق، دوقلادڭ اوزی یا خلاصەسی باش مجلسە معلوم قیلنمق شرطیلە، البتە مطلوبدر.

١٩. هر سیەزد کلەچك سیەزدڭ مرکزینی تعیین ایدر.

٢٠. لازم اولور ایسە، باش مجلسڭ دعوتیلە، یاخود لا اقل اوچ رایونڭ طلبیلە، مجلس وکیللری طوپلانوب، سیەزد عقد ایدەبیلورلر. فوق‌العادە سیەزدلرڭ زمانی مکانی باش مجلس طرفندن تعیین قیلنوب، رایون مجلسلرینە خبر ویرلور.

٢١. هر سنە آوغوست ١٥ سیەزدینە دە فوق‌العادە سیەزدلرە دە رایون مجلسلری ایکی، محلی مجلسلر بر وکیل کوندوررلر. سیەزدلردە حاضر آدملرڭ هر بری مشاورە آوازینە مالك اولسەدە، عقد آوازی یالڭز وکیللر حقی اولور.

٢٢. باش مجلس لازم تقدیرلرڭ هر برندە رایون مجلسلرینە قرارلر اعلانلر مکتوبلر کوندورر. رایون مجلسلری هر برینی محلی مجلسلرە معلوم ایدر.

٢٣. هر بر آدم، شو هیئتە داخل اولدی‌می، هیئتڭ تکلیفلرینە قانونلرینە اطاعتی التزام ایتمش اولور. کذلك، هیئتڭ قرارلرندە پروغراملرندە بیان قیلنمش هم قیلنەچق مطلبلری تحصیل یوللرندە بوتون قوتیلە اجتهاد ایتمگی اوز عهدەسنە آلمش اولور.

---

٢٣ مادەدن عبارت شو نظامنامە پتروغرادە ١٩٠٥ سنە سنتابر ایچندە ترتیب قیلنوب، ١٩٠٦ سنە یانواردە مسلمانلرڭ پتروغراد سیەزدلرندە بعض تعدیلات بعدندە قبول قیلندی.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

انقلاب کونلری.

اوکتابر ١٧.

اجتماعی خسته‌لکلرڭ، سیاسی گناهلرڭ تأثیریله تاریخڭ سوقیله روسیه دولتی ١٩٠٤ سنه‌سنڭ صوڭ آیلرینه ایرشدی. یاپونیا محاربه‌سندن غنیمت اولمق اوزره آلنمش غایت قیمتلی درسلرڭ نوری برکه‌سنده دولتڭ بوتون خسته‌لکلری خلق کوزینه آچیق کورندی؛ قاره صحیفه‌لر اوزرنده ایری حروفات ایله یازلمش گناه دفترلری صول طرفلرده سیئات عرصاتلرنده تفتیش قیلنوب، بویوک گناهلرڭ دهشتلی جزالری بوتون روسیه ولایتلرینی استیلا ایده‌بیله‌جگی‌ده آڭلاشیلدی.

حقوق، حریت، مساوات اساسلرنده بوتون دولتی یاڭی باشدن اصلاح لزومی او کونگی احوالڭ تأثیریله افکار عمومیه طرفندن قبول قیلنوب، خلقڭ رهبرلری هر یرده هر ولایتده دولت مسئله‌لرینی مذاکره ایته باشلادی. نهایت، ١٩٠٤ سنه اوکتابر اخیرلرنده موسقواده، نویابر ٦-٨ ده پتروغرادده زه‌مستوالرڭ شهرلرڭ آدملری طوپلانوب، دولتی اصلاح یوللری حقنده مذاکره ایتوب، بالاتفاق بر قرار او وقت قبول قیلنمش ایدی:

هم اداره هم قانون هر جهتله خلق اختیارنده اولمق لازمدر، مطلوبدر.

سیه‌زدلرده بالاتفاق قبول قیلنمش شو مهم قرار-انقلاب بسمله‌سی اولدی. باشلانمش حرکت دوام ایتسه ایدی، دولت اداره‌سی مطلق اولمق شکلندن چیقوب، مشروطیت اساسلرینه تأسیس قیلنه‌چق ایدی؛ استقلال مونارخ اختیارندن آلنوب، خلق اختیارینه تسلیم قیلنه‌چق ایدی.

او وقت خلقڭ فکری‌ده حکومتڭ قوتی‌ده غایت بویوک بحران ایچنده ایدی. حکومتڭ داخلی سیاستی‌ده خارجی سیاستی‌ده حیرت قابینه‌لری النده قالوب، قابینه اعضالری بری دیگرینه متخالف حرکتده بولنور ایدی.

خلقڭ طلبلری حضورنده زمانڭ امرینه احوالڭ قطعی فرمانلرینه حکومت مجبوریتله انقیاد ایتمش ایسه‌ده، حیرت ایچنده قالمش قابینه غایت آغر حرکت

ایتدی. حکومتنڭ عجزینه ضعیفلگنه دلیل اولمق اوزره او وقتلرده فرمان اوستنه فرمان چیقوب طوردی.

الڭ ابتدا، ١٩٠٤ سنه دیکابر ١٢ اوقازی چیقدی. سه‌نات نامنه ویرلمش شو اوقاز ـ دولت نظاملرینی اصلاح ایتمك یوللرینه حکومتنڭ یونه‌له‌چگی حقنده یالگز بر وعده‌دن عبارت ایدی. قره‌ستیانلرڭ حاللرینی اصلاح جهتلرینه الڭ زیاده اهتمام ایتمك اوستنه، ١) دولت زاقونلرینی ولاستلرڭ بوندن صوڭ اعتبار ایده‌جکلری، ٢) زه‌مستوا هم شهر اداره‌لرینه بر از حقوق ویریله‌چگی، ٣) محکمه‌لرڭ اصلاح قیلنه‌چغی، ٤) فابریقه‌لرده زاوودلرده عمله‌لرڭ حاللرینی اصلاح هم تأمین تدبیرلری، ٥) فوق‌العاده احوال مناسبتیله قویولمش استثنائی نظاملرڭ تفتیش قیلنه‌چقلری، ٦) باشقه دینلرڭ هیچ برینه مدنی حقوقلرڭ هیچ بری ویرلمه‌سه ده، حکومت نظرنده هر بر دینڭ تحمل قیلنه‌چغی، ٧) باشقه ملتلرڭ حقوقلرینه طارلق قویمش زاقونلرڭ تفتیش قیلنوب بعضلرینڭ نسخ قیلنه‌چغی، ٨) مطبوعات قانونلرنده اوفاق طارلقلرڭ ازاله قیلنه‌چغی حقنده وعده‌دن عبارت ایدی دیکابر ١٢ اوقازی.

خلقڭ حقلی عدالتلی طلبلرینه حکومت اوزینڭ وعده‌سیله مقابله ایتدی. دیکابر ١٢ اوقازینڭ بعض ماده‌لری حقنده حکومت شعبه‌لرنده مذاکره‌لر باشلانمش ایسه ده، خلق کوزینه کورنورلك، خلق قلبنه قناعت ویره‌بیلورلك هیچ بر شی بولنمایوب، ١٩٠٤ سنه‌سی تمام اولدی. ١٩٠٥ سنه‌سی باشلاندی.

فون پله‌وه قتل قیلندقدن صوڭ، داخلیه ناظرلگنه سوه‌توپولق میرسکی تعیین قیلنمش ایدی. سوه‌توپولق میرسکی خلق طلبلرینه طرفدار، حر طبیعتلی عاقل آدم ایسه ده، او وقت الڭ بویوك نفوذ سینود باشی اصلاحات دشمنی پوبه‌دونوسف النده ایدی.

قابینه مذاکره‌لرنده طالاش، نزاع؛ خلق‌ده صبر، انتظار. شو حال‌ده ١٩٠٥ سنه باشلاندی.

١٩٠٥ سنه یانوار ٣ ده، سرای ده ایمپراطور حضرتلرینڭ ریاستی تحتنده همه وزیرلر طوپلاندی. فوق‌العاده مجلس ده الڭ بویوك الڭ مهم مسئله «استقلال، یا مشروطیت» مسئله‌سی مذاکره قیلنه‌چق ایدی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

رئیس حضرتلری الیله اشارت ایتدی، داخلیه ناظری سوەتوپولق میرسکی مسئله حقنده اوزینڭ دوقلادینی اوقودی. دوقلادینڭ خلاصەسی شو ایدی:

«غوصودار مستقل حاکم مطلقدر، شو صفتیله ده شارعدر. ایمپراطورڭ استقلالی دولتڭ زاقونلری اوزرینه تأسیس قیلنمشدر. هر خصوص ده مستقل اولمق قوتیله، ایمپراطور حضرتلری یاڭی قانونلری اوز اختیاریله وضع ایده بیلور. غرب دولتلری کبی قانون اساسی، مشروطیت نظامی وضع ایتمك ایمپراطورڭ اراده سنه اختیارینه تابعدر. دولتلرڭ انقلاب تاریخلرینه نظر ایدر ایسەك، هر دولت ده آوتوقراتیه شکلی مونارخ اختیاریله مشروطیت شکلنه منقلب اولمشدر.»

«مستقل سلطانڭ اختیاری شویلەدر: دولتڭ اساسنه عائد قانونلری‌ده تبدیل ایده بیلور.»

«یاڭی اساسی قبول ایتمك شو زمان ده وقتلی‌می؟ توگلمی؟»

«بن اوز نظرمی بیان ایدەیم، خلقڭ نظری ده شویله در: بوندن صوڭ شو کونگی حال ده دوام ایتمك، دولتی پولیتسیه ولاستلریله کیفلریله اداره ایتمك نتیجه جهتیله غایت فنا در؛ او مهلك نتیجه لردن دولتی حمایه ایتمك وظیفەم حکمیله بنم بورچمدر.»

«حکومت هر خصوص ده زاقونلری قانونلری رعایه ایتسه، خلقڭ ملتلرڭ هر بریله عدالت اوزرنده معامله ایتسه، جماعت قوتلرینه هر وقت امنیت ایتسه، یالگز شو تقدیرلرده گنه مملکت ده اسایش حاصل اولوب، اجتماعی فتنەلرڭ یوللری باغلانور. جماعت قوتلری هر اش ده حکومتله اشتراك ایتمکلری لازمدر: دولت اشلرینی اداره ده، قانون توزومك خصوصلرنده، دولت بودجەلرینی تعیین ایدوب صرف ایتمك احتساب ایتمك وظیفەلرنده جماعت قوتلری البته اشتراك ایدەجك.»

«شویله اولور ایسه، خلق کوزنده حکومتڭ اعتباری قوتلی اولوب، خلق حکومتڭ اوزینه اعتماد ایدر، ایمپراطور حضرتلرینه خلقڭ اطاعتی صمیمی اولور، مدنی حقوقلری احسان ایتمش مونارخلرینه خلقڭ محبتلری البته زیاده اولور.»

سوزینی تمام ایدوب، سوەتوپولق میرسکی اوطوردی؛ سوز نوبتی مالیه ناظری قوقووسف جنابلرینه ویرلدی:

— «دولت بودجەلرینی خلق احتساب ایدر سوزینی بن آڭلامادم. ایمپراطور حضرتلری، مستقل حاکم مطلق اولمق صفتیله، بوتون دولتڭ صاحبیدر، خواجەسیدر، دولت خزینەسی ده ایمپراطورڭ ملکیدر. خزینه خصوصلرنده ایمپراطور حضرتلرینی اوزینڭ بندەلری نصل احتساب ایدەبیلور؟ غرب دولتلرنده مناسب نظاملرڭ هر بری روسیه ده ممکن دگلدر. بوڭا کوره، کنەزڭ فکری طوغری اولماسه کرك.»

مجلس اعضالری کوزلرینی ویتته طرفنه یونەلدردیلر. ویتته طوردی، سوزینی باشلادی:

—«غرب دولتلرینڭ مشروطیت نظامی هر نه قدر گوزل ایسه ده، شبهه یوق، تعدیل قیلنەچق جهتلری البته واردر. بندن ایلك سویلەمش محترم خطیب غرب دولتلرینڭ نظاملرینی انتقاد ایتمش ایسه ده، اوزینڭ فکرینی تمامیله بیان ایتمەمش اولسه کرك؛ بن تکمیل ایدەیم:»

«روسیه دولتنده الڭ بویوك الڭ مهم اساس ایمپراطورڭ استقلالیدر. درست. لکن ایمپراطورڭ استقلالیله دولت دوماسی جمع قیلنەبیلور. دولت دوماسی روسلرڭ روحنه حیات اجتماعیەلرینه الڭ مناسب بر مشروطیت شکلیدر.»

«خلق اوزلرینڭ مستقل پادشاهلرینڭ احسانلرینه منتظردر. مملکت فائدەسنه خدمت ایدەبیلەچك گوزل اشلرڭ هر برینی اشلەمك ایمپراطور حضرتلرینه بوندن صوڭ البته لازمدر. مسئله شو یولده حل قیلنور ایسه، خلقده فتنه حرکتلری قالماز، دولت ادارەسی منتظم اولور.»

صوڭره پوبەدونوسف سویلەدی:

«رومانف عائلەسنڭ طوغری بندەسی اولوب، صداقتله ایمانله اوچ ایمپراطوره خدمت ایتمش اولمق صفتیله بڭا، مساعده قیلڭز، فکرمی آچیق سویلەیم.»

«مستقل حاکم مطلق اولمق شرفی ایمپراطور حضرتلرینڭ النده مقدس امانتدر. اوزینڭ بویوك بابالرینه وارث اولمق صفتیله او مقدس

Из фондов Российской национальной библиотеки

امانتی قبول ایتدی. ولی عهدینه او مقدس امانتی بلا خیانت تسلیم ایتەچگی حقندە جلوس دقیقەسندە رسمی یمین ایتدی. بوتون روسیه ایمپراطوری خلق حضورندە اوزینڭ مقدس سوزینه خیانت ایدەمز، دولتڭ مقدس زاقونلرینی نسخ ایدەمز.»

«استقلال، پراووصلاویە ـ بزم دولتڭ اڭ بویوك اڭ مقدس ایکی اساسیدر. سلطنت سریری شو ایکی آیاق اوزرینه قائم اولور. شو مقدس اساسلرە اوزینڭ مردار الیله تعدی ایدەچك حریف بوتون خلق حضورندە اڭ بویوك جنایته ارتکاب ایتمش حساب قیلنوب، روس تاریخی صحیفەلرندە ملعون اولاچقدر.»

«مستقل حاکم مطلق اقتدارینی چیکلەمك تحدید ایتمك مسئلەلرینی مذاکرە ایتمك اوزی‌دە، بنم نظرمدە، بویوك فتنەدر، بلکه مقدس حقوقی تحقیردر.»

«فتنەچیلرڭ سوزلرینه ایمپراطور حضرتلری التفات ایتمەسە ایدی؛ حکمدە ادارەدە استقلال شرفلرینی سلطنت وارثلرینه تمامیله صاقلاسەایدی!»

پوبەدونوسف سوزینی تمام ایتدی، سریرینه اوطوردی. اوز خصملرینه غلبه شادلغیله قلبی طوق ایدی. اعضالرڭ هر بری البته اوز رأیندە قالوب، مجلس نتیجەسز طارالدی.

شو فوق‌العادە مجلسڭ مذاکرەسی حقندە خلق آراسندە هر نوع خبرلر، اویدورمەلر نقل قیلنوب، افکار عمومیەدە ینەدن هیجان باشلاندی. فابریقەلردە زاوودلردە عملەلرڭ هیجانلری، هر یردە سوسیال دەموقراتلرڭ فتنەلری، طلبەلرڭ ستودەنتلرڭ دەمونستراتسیەلری سوەتوپولق میرسکی جنابلرینه آغر صورتدە تأثیر ایدر ایدی، قابینەدە طرفدارىدە قالمامش ایدی. بوڭا کورە، داخلیه ناظری استعفا ایتمش‌ایسەدە، استعفاسی بر نیچه دفعه رد قیلندی.

نهایت، خلقڭ عملەلرڭ هیجانلری شدت کسب ایدوب، پاپاس غاپون حادثەسندە یانوار ۹ دە پتروغراد اوراملرندە بایتاق بیگلر خلق تلف اولدی.

فیورال ۱۸ فرمانی:

یانوار کونلرندە توگولمش قانلرڭ برکەسیله هم‌دە خلقڭ هیجانلرینی تسکین ایتمك تدبیریله اولسه کرك، ۱۹۰۵ سنه فورال ۱۸ دە داخلیه

ناظری Булыгинъ نامنه رەسکریپت ویرلوب، «خلق اختیاریله صایلانەچق الڭ معتبر الڭ انابتلی آدملری مشاوره مجلسلرینه دعوت ایتمك» وعدەسی اعلان قیلندی.

«مشاوره مجلسلرینی دعوت ایتمك وعدەسی» ایله برابر، اساسی قانونلرڭ بلاتغییر البته محافظه قیلنەجغی رەسکریپتده اعلان قیلنمش ایدی.

او کونڭ اوزندە، یعنی ۱۹۰۵ سنه فورال ۱۸ دە، بوتون روسیه خلقنه هم ولاستلرینه ایمپراطور حضرتلری طرفندن مانیفەست اعلان قیلنوب «مقدس استقلال»ڭ بوندن صوڭ بوتون قوتله تأکید قیلنەچغیده اعلان قیلندی؛ حریت حرکتلری ده فتنه فساد رنگیله تصویر قیلنوب، اصلاحات رهبرلری مفسد فتنەچیلر اسمیله تسمیه قیلندی.

آپریل ۱۷ اوقازی:

دیکابر ۱۲ اوقازنده صانالمش ۶ نچی بند حقنده مینسترلر شوراسی طرفندن حاضرلنمش «حریت ادیان نظاملری» ایمپراطور حضرتلری طرفندن تصدیق قیلنوب ۱۹۰۵ سنه آپریل ۱۷ ده اعلان قیلندی.

آپریل ۱۷ اوقازینڭ ۳ نچی بندنده مکرهلرڭ مسلمانلقلرینه مساعده؛ ۱۵ نچی بندنده مسلمانلرڭ دینی حیاتلرینه عائد الڭ مهم زاقونلری تفتیش ایتمك وعدەسی وار ایدی. تفتیش قیلنەچق مسئلەلر: ۱) عبادتخانەلر بنا ایتمك، ۲) روحانیلری انتخاب ایدوب، تصدیق ایتمك، ۳) اسلام روحانیلرینڭ بعضلرینی خدمت عسکریەدن آزاد ایتمك، ٤) دینی مکتب مدرسەلر آچمق، ۵) قرگیزلره شمال قافقاز هم توردکستان مسلمانلرینه روحانی ادارەلر تأسیس ایتمك، ٦) اوزلرینڭ دیننده لقیطلرینی تربیه ایتمك مسئلەلری ایدی.

۱۹۰۵ سنه ایون ۲۵ اوقازی:

دینی گناهلیلرڭ جزالرینی تخفیف ایدوب حاللرینی آسانلاتمق حقنده ایون ۲۵ ده اوقاز چیقدی.

آوغوست (١) اوقازی:

١٩٠٣ سنه ایـیون ١٢ فرمانیله ئەرمەنلرڭ الندن آلنوب معارف نظارتی اداره‌سنه ویرلمش کوچمز ملکلری ئەرمنلرڭ اوزلرینه قایتارمق حقنده ١٩٠٥ سنه آوغوست (١) ده اوقاز چیقدی.

خلقڭ هیجانلرینی تسکین قصدیله، بونلره ماعدا، ینه بر نیچه اوقاز نشر قیلندی؛ لکن هیچ بری اوزینڭ مقصدینه خدمت ایتمەیوب، بلکه حکومتڭ حیرتنه عجزینه دلیل کبی تلقی قیلنور ایدی.

١٩٠٥ سنه آوغوست ٦ مانیفەستی.

نهایت، خلقڭ قوتلی حرکتلرینه نتیجه اولمق اوزره، دولت دوماسی حقنده آوغوست ٦ مانیفەستی اعلان قیلندی. خلاصه‌سی شو ایدی:

«صادق تبعەلرمزڭ همەسنه اعلان ایدرز:»

«روسیه دولتی پادشاهڭ خلق ایله خلقڭ ده پادشاه ایله برلگی برکه‌سنده تأسیس قیلنوب، قوتانه کلدی. پادشاهڭ خلق ایله برلگی اڭ بویوك معنوی بر قوتدر، روسیه دولتی عصرلر بوینچه او قوت برکه‌سنده اوسدی، همه بلالره هجوملره تحمل ایتدی؛ دولتڭ استقلالنه، مادی معنوی سعادتنه برلك قوتی اڭ بویوك اساس ایدی، همان اساس اولاجقدر.»

«١٩٠٣ سنه فیورال ٢٦ ده ویرلمش مانیفەستمزده مملکتڭ حیاتنه گوزل نظام تأسیس ایتمك ایچون وطنڭ صادق اوغللرینی برلشمك وظیفەلرینه دعوت ایتمش ایدك. خلق اختیاریله صایلانەچق مؤسسەلری حکومت ولاستلریله برلشدرمك فکری او وقت بزم عزممزده مستقل حاکم مطلق بابالرمزڭ فکرلرنده ده وار ایدی.

«حاضر ایندی وقت ایرشدی، بویوك بابالرمزڭ خیر نیتلرینه ایەروب، دولت زاقونلرینی توزوشمك ایچون خلق اختیاریله صایلانەچق وکیللری دعوت ایتمگی مناسب کوردك. خلق وکیللرینڭ هیئتی، دولتڭ بویوك مؤسسەلری درجه‌سنده اولوب، یالڭز مشاوره مجلسی اولمق صفتیله، زاقون لائحەلرینی حاضرلەمكده، دولتڭ بودجەلرینی مذاکره‌ده اشتراك ایدر.»

Изофонд Российской национальной библиотеки

«شو شکللرده، حاکم مستقل اولمق اقتدارینی‌ده تمامیله محافظه ایته طوروب، دولت دوماسی تأسیس ایتمگی مناسب کوردك، دولت دوماسنه انتخاب نظاملرینی‌ده تصدیق ایتدك، او نظاملرك قوتلرینی‌ده بوتون روسیه مملکتنه تعمیم ایتدك.»

«۱۹۰٦ سنه یانوار اورتالرندن صوڭ اولماق اوزره دولت دوماسی دعوت قیلنه‌چقدر.»

آوغوست ٦ مانیفه‌ستنه کوره، دولت دوماسی دعوت قیلنه‌چق ایسه‌ده، دولت اداره‌سی همان اولگی اسکی شکلده قالاچق ایدی. بوڭا کوره، آوغوست ٦ مانیفه‌ستی‌ده خلقڭ فکرینه قناعت ویره آلمادی. اوقاز اوستنه اوقاز، فرمان صوڭنده فرمان نشر ایتمك حکومتڭ حیرتنه عجزینه دلیل کبی تلقی قیلنوب، حریت حرکتلری دها زیاده قوتلندی. هر یر فتنه حرکتلرینه‌ده حاضرلندی. حکومت مساهله ایتدی، فرصت اوتدی. عاقبت، اوکتابر ۱۷ مانیفه‌ستی اعلان قیلنمش ایسه‌ده، هر یرده اختلال فتنه‌لری باشلاندی، روسیه‌ده یوز یگرمیدن زیاده شهرلرده پوغروم اولدی. بایلرڭ ملکی طالاندی، مقدس حقوقڭ قدری قالمادی، اڭ گوزل تاریخی بنالر خراب قیلندی، مانیفه‌ستده اعلان قیلنمش آلتی حریت قاره خلقڭ بوتون تزگنلرینی قردی. ولایتلرڭ حاللرندن خلقڭ طلبلرندن حکومتڭ خبری اولسه ایدی، هر فرمان وقتنه کوره اولوب فتنه یوللری باغلانمش اولور ایدی.

اوکتابر ۱۷ مانیفه‌ستی:

«پایتختلرده، مملکتڭ بایتاق یرنده فتنه‌لر هیجانلر بویوك هم غایت آغر حسرتله بزم کوکلمزی طوتوردی. روسیه ایمپراطورینڭ سعادتی خلقڭ سعادتیدر، خلقڭ قایغوسی ایسه پادشاهڭ قایغوسیدر. شو کونگی فتنه‌لر اڭ مهلك اختلاللره سبب اولابیلوب، بزم دولتڭ سلامتلگنه هم بوتونلگنه ضرر ویره‌بیلور.»

«سلطنت کرسیلرینه جلوس دقیقه‌سنده بزم مقدس عهدمز ـ بوتون دولت ایچون بویوك ضرری وار شو کونگی فتنه‌لری ممکن قدر تیز قطع ایتمك یولنده بوتون کوچلرمزله اجتهاد ایتمگی بزه فرض ایتمشدر. ذمه‌لرینه یوکله‌نمش وظیفه‌لرینی اوزینڭ اجتهادیله ادا ایتوچی طنچ خلقی

حمایه یولنده، شوکونگی فتنه‌لری دفع ایتمك ایچون لازم تدبیرلرنڭ هر برینی ولاستلره امر ایدوب، مملکت‌ده اسایشی تمام تأمین ایده‌بیله‌چك تدبیرلری آسانلقله باشقارمق ایچون، حکومتنڭ اجتهادینی برلشدرمك بزم نظرمزده ضرور اولدی.»

«بزم قطعی اراده‌مزنڭ تنفیذینی حکومت عهده‌سنده الزام ایتدك:»

«I. ذاتنڭ هر جهتله مصونلغی، وجداننڭ سوزنڭ اجتماعلرنڭ صایوزلرنڭ حریتی‌اساسلری‌اوزرنده مدنی حریتی خلقنڭ همه‌سنه هر برینه احسان ایتمك.»

«II. دولت دوماسنه تعیین قیلنمش حاضرگی انتخابلری طوقتاتماینچه، صایلاو حقوقلرندن محروم قیلنمش صنفلری‌ده صایلاو دائره‌لرینه‌آلمق، بوندن صونڭ تام حقوقلی اولاچق دولت دوماسنه صایلاو حقوقلرینی عمومی ایتمك.»

«III. دولت دوماسی قبول ایتمه‌دکچه هیچ بر زاقون نافذ اولماز. ولاستلرنڭ اشلرینی احتساب حقی خلق وکیللرینه هر جهتله تأمین قیلنور.»

مختصر شو مانیفه‌ست برکه‌سنده روسیه‌ده حکومت شکلی تمام قلب قیلندی؛ حکومت «مستقل مطلق» اولمقدن چیقوب، محدود هم مشروط اولدی. یاخود، باشقه‌چه تعبیر ایدر ایسه‌ك، «استقلال مطلق» اقتداری خلق اختیارینه ویرلدی؛ اساسی زاقونلر تمام تبدیل قیلنه‌چق اولدی؛ انڭ قوتلی یاڭی بر ولاست ایجاد قیلندی.

بوڭا کوره اوکتابر ۱۷ کونی انقلاب ابتداسی اولدی.

مانیفه‌ست تمامیله اعتبار قیلنمش اولسه ایدی، دولتنڭ یاڭی نظامی، مانیفه‌ست برکه‌سنده، یاڭی مبدألره قوتلی اساسلره تأسیس قیلنمق تیوش‌ایدی.

مانیفه‌ست، مشروطیت شکلنه مخصوص دورت مبدأ تأسیس ایتدی، مبدألرنڭ هر بری اساس مبدأدر:

۱) دولت دوماسنڭ قوه تشریعیه‌سی، قوه احتسابیه‌سی. (*)

یاڭی زاقونلری وضع ایتمك، وار زاقونلری نسخ ایتمك یالگز دولت دوماسنڭ حقی اولاچق. حکومتنڭ همه اشلرینی دولتنڭ بودجه‌لرینی احتساب ایتمك اختیاری دولت دوماسنڭ النده بولنه‌چق.

(*) قوه تشریعیه = Законодател. власть قوه احتسابیه = Контрольн. власть

۲) بوتون خلقڭ حریت مدنیه‌سی. هر بر انسان مدنی حقوقلرڭ هر برینی هر جهتله مالك اولاچق. هر بر حق هم مقدس هم مطلق اولوب هر بر تحدیددن، چیکدن هر وقت آزاد اولاچق. انسانڭ اوزی هم ملکی معصوم اولوب؛ وجدانی، دینی، سوزی، اجتماعلری شرکتلری حر قالاچق.

۳) صایلامق هم صایلانمق حقوقلرینڭ عمومیلگی. هر بر انسان، هر بر جنس صایلامق هم صایلانمق حقوقلرینه مالك اولاچق.

٤) حکومتڭ برلگی.

قابینه، یعنی مینسترلر شوراسی تأسیس قیلنه‌چق. مینسترلر شوراسنده قبول قیلنمادقچه، هیچ بر مینستر هیچ بر قرارینی تنفیذ ایتمز؛ هر مینستر هر خصوص ده قابینه قرارینه تابع اولور. هر بر نظارت ایچون لازم اولاچق تدبیرلری قرارلری تعیین وظیفه سنده بوتون مینسترلر اشتراك ایدر. قابینه تکافل اساسنه مبنی اولور. یعنی قابینه هیئت کلیه سی هر بر مینستر ایچون، هر بر مینستر قابینه ایچون هم ضامن هم مسئول اولور.

«هر بر نظارتڭ هر بر قرارنده قابینه هیئت کلیه سنڭ اشتراکی» اساسنه احتساب اساسی ده مترتب اولور؛ دولتڭ هر بر اشلرندن ایمپراطورڭ خبردارلغی ده تأمین قیلنمش اولور؛ هر بر قرارڭ دولت قانونلرینه هر جهتله موافقتی ده تأمین قیلنور؛ هر بر قرارده دولت مصلحتلرینی رعایه ایتمك یوللری ده آچیق اولور؛ خلق کوزنده حکومتڭ هر بر قراری اهمیت هم قوت کسب ایدر.

حکومتڭ برلگی ـ قابینه اعضالرینڭ مسلکلری، خط حرکتلری، سیاستلری، مقصدلری برلگیله اولور. خلق مصلحتی، اداره عدالتی، دولت قوتی یالگز بونگله حاصل اولابیلور.

مانیفه‌ستڭ ۳نچی بندینه کوره، دولت دوماسی هم قوه تشریعیه در، هم قوه تأسیسیه در. دولتڭ اداره سنه سیاستنه عائد زاقونلری ده وضع ایدر، دولتڭ شکلنه عائد اساسلری ده تأسیس ایدر.

مانیفه‌ست ـ سیاسی ایکی قوتڭ، یعنی خلق ایله حکومتڭ اتفاقی کبی بر شی ایدی، خلقڭ طلبلرینه مانیفه‌ست ایجابی بر جواب اولدی.

۱۹۰۵ سنه سنتابر ۱۵ده، شهرلرڭ زەمستوالرڭ رهبرلری موسقواده طوپلاندی، خلقڭ طلبی اولمق اوزره، اوچ مـاده‌دن عبارت بر قرار قبول قیلنمش ایدی: ۱) خلقڭ بوتون مدنی حقوقلرینی، هر نوع حریتی تأمین ایتمك، ۲) هر جهتله عمومی انتخاب نظاملرینی تأسیس ایتمك، ۳) تشریع هم احتساب قوتلرینه مالك دولت دوماسی تأسیس ایتمك.

مانیفەست خلقڭ شو طلبلرینه آچیق جواب اولدی، خلقڭ طلبلرینه حکومت راضی اولاچق اولوب، حقوق مسئله‌سی صلح یولیله حل قیلنه‌چق ایدی. زمانڭ احوالڭ اقتضاسنه کوره، دولت اداره‌سی حرکت ایتمش اولسه ایدی، حکومتڭ قوتی‌ده، خلقڭ قوتلری‌ده، او وقت محاربه تأثیریله اویانمش انتباه غیرتلری‌ده دولتڭ خلقڭ مصلحتلرینه خدمت ایدوب، مهم حاللرڭ هر بری مطلوب صورتله اصلاح قیلنمش اولور ایدی.

امید کوزیله احوالڭ سطحنه نظر ایدر ایسه‌ڭ، شویله ایدی، هم‌ده شویله اولمق تیوش ایدی. لکن اجتماعی سیاسی خسته‌لکلرڭ شوملغیله اولسه کرك، هر شی اسکی حالنده اولگی درجه‌سنده قالدی. خلق نظرنده مانیفەستڭ معناسی حریت اساسلری ایسه‌ده، حکومت تفسیرنده مانیفەست وعده‌لرینڭ معناسی باشقه‌چه ایدی. صوڭ چیقمش اوقازلر وعده‌لرڭ مستور یوزینی آچدی. خلق فتنه‌سی حضورنده حیرت تأثیریله «تنازل» احسانلرینه مجبور قالمش حکومت ـ صوڭ اوقازلرده اولگی مانیفەستڭ معنالرینی تفسیر یولیله اولگی وعده‌لرندن قایتمق جهتلرینه میل ایتدی.

اولگی اوکتابر ۱۷ مانیفەستنده دولت شوراسی حقنده بر سوز یوق ایدی. ۱۹۰۶ سنه فیورال ۲۰ده دولت شوراسی حقنده مانیفەست اعلان قیلنوب، دولت دوماسنڭ قوه تشریعیه‌سنه قوه احتسابیه‌سنه غایت بویوك تحدید قویولدی؛ دولت دومالرینی شورالرینی هر سنه دعوت ایتمك قاپامق اختیاری حکومتڭ اوقازلرینه تابع قیلنوب، هر وقت هر خصوص‌ده زاقون وضع ایتمك فرمان ویرمك اقتداری حکومتڭ النه ویرلدی. زاقونلره موافق اولوب اولمـامق جهتیله حکومت اشلرینی احتساب ایتمك حقنه دولت دوماسی مالك ایسه‌ده، خلقڭ دولتڭ مصلحتلرینه موافق اولوب اولمامق میزانیله حکومتڭ اشلرینی فرمانلرینی احتساب ایتمك اختیارینه

دولت دوماسی مالك دگل ایدی. اوزینه خلاف زاقونلری قبول ایتمه‌مك اختیارینی دولت دوماسی حائز ایسه ده، خلقك دولتك مصلحتی نقطه‌سندن موافق هم لازم زاقونلری وضع ایده‌بیلمك اختیاری مانیفه‌ست نصوصیله دولت دوماسنه ویرلمه‌مش ایدی.

اوکتابر ١٧ ده اعلان قیلنمش مانیفه‌ستك «قوه تشریعیه» سی هر نه قدر بویوك ایسه‌ده، دولت دوماسی دعوت قیلنمش آپریل ٢٧ کوننه قدر بوتون قوه تشریعیه مونارخ النده قالدی. اوکتابر ١٧دن آپریل ٢٧ کوننه قدر، مونارخ اسکی عادت اوزرنده حرکت ایتدی، اختیاری اولگی کبی مطلق ایدی؛ حتی اوکتابر ١٧ وعده‌لرینی نسخ ایتمك اقتدارینه‌ده البته مالك ایدی. فترتك شو طبیعی حالندن استفاده فرصتیله اولسه کرك، دولت دوماسنك بایتاق حقوقلرینی حکومت اوقازلری تحدید ایتدی. بوڭا کوره، خلقك ناراضیلقلری اولگی کبی قالدی.

بر دولتك سیاسی نظامنده بولنور خسته‌لك خلقك هر طبقه‌سنه سرایت ایدر: دولتك مصلحتلرینه وطنك صلاحنه خلقك سعادتنه حکومت عجله ایتمز؛ خلق کوزنده حکومتك نفوذینی اعتبارینی بتورمك ایچون گنه خلق رهبرلری دولت باشنه اینمش اڭ بویوك بلالره ضررلره ممنون اولور، شاد اولور. روسلرك ١٩٠٥-١٩٠٤ سنه تاریخلری بوڭا غایت آچیق بر مثالدر، بویوك بر شاهددر.

او وقتلرده حکومتك قرارسزلغی، داخلی هم خارجی سیاستلرده حیرتی، مجبوریت قوتیله ویرلمش وعده‌لرینه عاقبت خیانتی- خلقك امیدینی قطع ایتدی. اوزینك طلبلرینه مقصدلرینه اوز قوتیله نائل اولمق فضیلتلرندن خلق محروم ایدی؛ دولت امورینی اوزینك صادق هم ماهر سیاستلیه اصلاح درجه‌لرندن حکومت دون ایدی. مسئله‌یی ایکی طرفدن برینك آرزوسنه موافق یول ده حل ایتمك ایچون کوکدن بر بلا اینمك، دشمن الندن بر ضربه ییمك لازم ایدی.

سوسیما هائله‌سنده جه‌نه‌رال روژه‌ستوه‌نسکی ئه‌سقادره‌سنه اینمش غایت بویوك فلاکت، بوتون دولتك عزتنه قوتنه اورولمش غایت بویوك شدتلی

Из фондов Российской национальной библиотеки

ضربه ایسه‌ده، روسلری ممنون ایتدی. (اخلاقنڭ صوڭ درکه‌لره انحطاطنه غایت آچیق شاهد در.) اوز حقوقلرینی اوزینڭ قوتیله اوزینڭ استحقاقیله طلبدن عاجز خلق ــ دولتنڭ باشنه اینمش فلاکتلری غنیمت صایوب، دولت دشمنی النده حکومتڭ مغلوبیتنه شاد اولوب، اوزینڭ حقوقلرینی ایمپراطور حضرتلری حضورنده سه‌رگی طروبه‌تسکوی لسانیله بیان ایتدی.

حریت حرکتلرینڭ مؤرخلری بویله حاللری ثنا لسانیله ذکر ایدرلر ایسه‌ده، دشمن النده مغلوبیتی غنیمت صایمق فرصت عد ایتمك دولت باشنه اینمش فلاکتلره شادلانمق خلقڭ ذلتیدر، روحڭ غایت‌بویوك اوفاقلغیدر.

خلق لسانیله سویلنمش حاجتلری آڭلامامش حکومت ـ زمانڭ حوادث لسانیله سویلنمش درسلرینی آڭلامق البته تیوش ایدی. لکن اویله اولمادی.

۱۹۰۵ سنه اخیری، ۱۹۰٤ سنه ابتداسی روسیه تاریخنده غایت مهم بر زمان اولدی: اسکی نظام دهشتلی حادثه‌لرڭ قوتیله تخریب قیلندی؛ دولت ایچون مناسب اولابیلور یاڭی نظاملری گوزل تدبیرلری بنا ایده‌بیلمك مهارتلرندن حکومت محروم ایدی. حکومت حیرت‌ده ایدی، سیاسی حرکت همان ازدیاد ده ایدی. بوتون دولتڭ اوکونگی خسته‌لکلری حقنده سیاسی طبیبلرڭ سوزلری بر اولوب، دواسی حقنده‌ده اتفاق حاصل اولمش ابسه ده، قدرڭ اراده قاهره‌سی حکمیله اولسه‌کرك، روسیه‌ده انتظام مسئله‌سی استقبال کونلرینه تأجیل قیلندی.

هر چه کردند از علاج و از دوا　　گشت رنج افزون، و حاجت نا روا

روسیه‌ده سیاسی پارتیه‌لر.

اوکتابر ۱۷ مانیفه‌ستی داخلی حاللرڭ باشقه‌لرینه او قدر آچیق صورت‌ده تأثیر ایتمه‌مش ایسه ده، سیاسی پارتیه‌لرڭ ظهورینه یول آچدی. بر نیچه سنه مقدم باشلانمش سیاسی پارتیه‌لر اوکتابر ۱۷ برکه‌سنده ظاهر اولدی. پارتیه‌لرڭ هر بری بویوك مرکزلرده سیه‌زدلر دعوت ایدوب، اول حاضرلنمش اوصتافلرینی پروغراملرینی مذاکره‌لر صوڭنده قبول ایدوب، هر بری

اوزلرینڭ پارتیه‌لرینی تشکیل ایتدیلر؛ هربری اوزلرینڭ پلاتفورمه‌لرینی پروغراملرینی طبع ایتدروب، خلق آراسنه هر یرده نشر ایتدیلر.

پروغراملری پلاتفورمه‌لری تعیین قیلنمش بویوك پارتیه‌لرڭ صانی بر نیچه هفته ایچنده اوندن آرتدی: ۱) سوسیال ده‌موقرات، ۲) سوسیال ره‌وولوتسیه‌نر، ۳) رادیقال، ٤) حر فکرلر، ٥) قونستیتوتسیونالیست ده‌موقرات، ٦) معتدل ترقی پرور، ۷) نارودو خوزه‌یستوه‌ننایه پارتیه، ۸) ترقی پرورلر صایوزی، ۹) اوکتابر ۱۷ صایوزی، ۱۰) نظام حقوقی پارتیه‌سی، ۱۱) مونارخیستلر پارتیه‌سی.

اولگی پارتیه، سوسیال ده‌موقراتلر پارتیه‌سی «عمله‌لرڭ مصلحتلرینی حمایه» لواسیله میدانه چیقوب روسیه‌ده، بلکه مدنی مملکتلرڭ هر برنده غایت قوتلی پارتیه اولدی. هیئت اجتماعیه‌ده اڭ فاحش صورت‌ده مساواتسزلك عدالتسزلك بلیه‌سی، اقلیت النده اکثریتڭ هر جهتله اسیرلگی، - سوسیال ده‌موقراتلرڭ ایماننه‌کوره، - شوکونگی نظامڭ اڭ طبیعی بر نتیجه‌سیدر. شو نظام - خلقڭ حریتنه جماعتڭ حیاتنه، حرکتلرینه، هر یرده هر وقت، بالطبع دشمندر.

بوڭاکوره، سوسیال ده‌موقرات پارتیه‌سی اڭ برنچی سیاسی مقصد اولمق اوزره قرار ایتدی: دولتڭ شوکونگی شکلی تبدیل قیلنوب، ده‌موقراتیه جمهوریتی تأسیس قیلنه‌چق، جمهوریتڭ «اساس قانون»ی شو اساسلری قطعی صورت‌ده تأمین قیلاچق:

1) استقلال خلق اختیارینه تخصیص قیلنور. یعنی دولت اموری خصوصلرنده اڭ بویوك حاکمیت (اڭ یویوك ولاست) خلق وکیللرینڭ یالڭز بر هیئت تشریعیه‌سی اختیارینه خاص قیلنور.

2) تشریع پارلامنتلرینه‌ده اداره مرکزلرینه‌ده، تیگوز طوغری عمومی یاشرن اولمق اوزره، ارلره‌ده خاتونلره‌ده صایلانمق صایلامق حقوقلری. پارلامنت ایکی سنه‌لك اولوب وکیللرڭ هر برینه معاش تعیین قیلنور.

3) کیڭ اولمق اوزره، محلی اداره مختاریتلری. ملیت یاخود باشقه بر خصوصیت جهتیله امتیازی وار ولایتلره ولایت مختاریتی.

4) ذاتنڭ، مسکننڭ معصوملغی.

5) دیننڭ، سوزنڭ، مطبوعاتنڭ، اجتماعنڭ، شرکتنڭ چیکسز حریتی.

6) هر نوع صناعت، هر نوع تجارت، هر یره انتقال، حرکت حریتی.

7) هر نوع صویلق طبقه‌لق نظاملری فسخ قیلنور. دین، جنسیت، ارلك خاتونلق فرقلری اعتبار قیلنمایوب، بوتون خلق همه حقوق‌ده هر جهتله برابر اولور.

8) دولت هم‌ده محلی مختاریت حسابلرینه هر یرده هر نوع لازم مکتبلری تأسیس ایدوب، هر خلقنڭ اوز لسانیله اوز اختیاریله تربیه‌لنمك حقوقلری هر یرده هر جمعیت ده اوز لسانیله سویله‌مك حقی. محلی مدیریتلرده، جماعت اداره‌لرنده، دولت مؤسسه‌لرنده دولت لسانیله برابر خلقنڭ آنا لسانلری ده قبول قیلنمق حقی.

9) دولت ایچنده بولنور ملتلرنڭ خلقلرنڭ هر برینه ملی مختاریت حقوقلری.

10) مأمورلر اوستندن عدول محکمه‌سی حضورنده هر بر آدمنڭ شکایت ایده‌بیلمك حقوقلری.

11) محکمه حاکملرینڭ خلق اختیاریله صایلانمق نظامی.

12) دائمی عسکر تربیه ایتمك زحمتلری بدلنده، خلقنڭ هر برینی سلاحله‌مك نظامی ترجیح قیلنور.

13) کنیسه دولتدن، مکتب کنیسه دن هر جهتله قطع قیلنور.

14) بالالرنڭ هر برینه اون‌آلتی یاشلرینه قدر هم هنر تربیه‌سی هم عمومی تربیه مفت (*) هم مجبوری اولور. فقیرلرینه نفقه‌کیوم مکتب حاجتلری دولت حسابنه ویرلور.

15) دولتی ده‌موقراتیه جمهوریتی ایتمك یولنده الڭ مهم شرط اولمق اوزره، خزینه نالوغلرینڭ هر بری نسخ قیلنوب؛ فائده‌لردن میراثلردن متناسب حصه آلمق نظامی تأسیس قیلور.

عمله‌لرنڭ بدنی ادبی سلامتلکلرینی صاقلامق ضرورتیله، سوسیال ده‌موقرات پارتیه‌سی شو حاجتلری‌ده طلب ایدر:

(*) مفت = безплатно.

16) خدمت ساعتلری یاللی عملەلرنڭ هر برینە تەولك دە سکز ساعتدن آرتق اولماز .

17) یاللی عملەلرنڭ هر برینە هر هفتە لا اقل ٤٢ ساعت استراحت مدتی قطعی نظام اولمق اوزرە قبول قیلنوب ، قانون قوتیلە تأکید قیلنور .

18) معین مدتدن آرتق خدمت قطعی صورت دە منع قیلنور .

19) تون اوندن ایرتە ساعت آلتی آراسندە تون خدمتلری البتە ممنوع اولور . عملە هیئتلری اختیاریلە، درست، ضرورت صورتلری استثنا قیلنە بیلور .

20) مکتب یاشندەگی بالالری خدمت ایتدرمك هیچ بر صورتلە جائز اولماز . ١٦ دن ١٨ یاشنە قدر یاشلری ـ تەولكدە آلتی ساعتدن آرتق خدمت ایتدرمك ممنوع اولور .

21) سلامتلگنە یاخود آنالق وظیفەلرینە ضرر ویرە بیلەچك خدمتلرنڭ هیچ بریلە خاتون قز تکلیف قیلنماز . ولادتدن ایلك دورت هفتە، صوڭرە آلتی هفتە یوکلی خاتونلرنڭ هر بری خدمتدن آزاد قیلنوب ، آزادلق مدتلرندە معاشلری تمامیلە ویرلور .

22) خاتون عملەلر وار هر فابریقەلردە زاوودلردە خدمت یرلرندە ایمچەك بالالری هم‌دە یاش بالالر ایچون حضانە بولمەلری حاضرلنور ؛ بالالرینی تربیە ایتوچی آنالر لا اقل هر اوچ ساعت دە بر دفعە لا اقل یاریم ساعت مدت آزاد قیلنور .

23) عملەلرنڭ قارتلق هم دە عاجزلك کونلری، سرمایە ایەلری حسابنە، دولت طرفندن تأمین قیلنور .

24) عملەلرنڭ یاللرینی هر وقت آقچەلاتە ویرمك لازم اولوب، نرسەلتە ویرمك البتە ممنوع اولور . هفتە صاین یال تولەمك میقاتلری تعیین قیلنور . تولەو میقاتلری خدمت ساعتلری ایچندە اولور .

25) خدمت یاللرندن بر مقدارینی چیگوروب آلوب قالمق هیچ بر صورتلە هیچ بر اسملە جائز اولماز

26) عملەلرنڭ حاللرینی حمایە ایتمك ایچون خدمت یرلرینڭ هر برینە، حاجت قدری اینسپقتورلر تعیین قیلنور . اینسپقتورلرنڭ حمایەسی

Из фондов Российской национальной библиотеки

خدمتلرك هر نوعنه، حتی خانه خادملرینه‌ده تعمیم قیلنور. خاتون عمله‌لر بولنور یرلره اینسپقتریسه‌لر تعیین قیلنور. معاشلری دولت خزینه‌سندن تأمین قیلنه‌چق عمله هیئتی-فابریقه قانونلری تمامیله رعایه قیلنمق خصوصلرینه نظارت ایتمك اشلرینه اشتراك ایدر.

27) محلی مختاریت اعضالری عمله هیئتیله برابر-عمله ایچون تعیین قیلنه‌چق مسکنلرك پاکلکلرینه صحی جهتلرینه هم‌ده ترتیبلرینه نظارت ایدر.

28) الك گورل تشکیل قیلنمش مستقل صحیه نظارتلری یاللی خدمت یرلرینك هر برینه نظارت ایدر. طبی اسبابلرك یاراقلرك هر بری عمله‌لرك همه‌سنه مفت اولور؛ خسته‌لك کونلرنده معاشلرینك تمامی عمله‌لره ویرلور.

29) خدمت قانونلرینی تعدی ایده‌چك گناهلیلره جنایت مسئولیتی تعیین قیلنور.

30) نصفی عمله‌دن نصفی ایه‌لردن اولمق اوزره، عمله محکمه‌لری تأسیس قیلنور.

31) هر یرده محلی مختاریت اداره‌لری خدمت بیرژالری (خدمت بورصه‌لری) تأسیس ایدرلر. (عمله‌لره خدمت ویرمك، یاللامق ایچون.)

اسکی طوتقونلغك قالدق اثرلرینی تمام بتورمك ایچون، سوسیال ده‌موقرات پارتیه‌سی شو تدبیرلری‌ده طلب ایدر:

32) قره‌ستیانلردن یر ایچون بدل آلمق نظامی نسخ قیلنور.

33) یردن استفاده خصوصلرنده قره‌ستیانلره طارلق ویروچی زاقونلرك همه‌سی نسخ قیلنور.

34) قره‌ستیانلردن یر ایچون اوللرده آلنمش بدللرك همه‌سی قایتارلور. کنیسه، موناستر، قابینه یرلری، سارسکی فامیلیه اعضالرینه عائد یرلر همه‌سی قره‌ستیانلر فائده‌سنه مصادره قیلنور. زادگان یرلرینه مخصوص نالوغلر تعیین قیلنوب، طوپلانه‌چق سرمایه جماعت حاجتلرینه خیرات یوللرینه صرف قیلنور.

35) قره‌ستیانلرك مصلحتلرینی تأمین ایچون، حاجتنه‌کوره، قره‌ستیان قومیته‌لری تشکیل قیلنور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

36) یر اجاره سناڭ اجرتلری عادتدن آرتق تعیین قیلنمش صورتلرده عادی مقدارینه ایندرمك حقی حاکملرڭ اختیارنده اولور .

صانالمش شو مقصدلره ایرشمك یولنده ، سوسیال دهموقرات پارتیه سی حریت طرفداری پارتیه‌لرڭ هر بریله برابر حرکت ایدر . دولتڭ شوکونگی شکلی قلب قیلنمادقچه ، خلق اختیاریله تمام حریتله صایلانمش هیئت تأسیسیه دعوت قیلنمادقچه ، سوسیال دهموقرات پارتیه‌سناڭ ایماننه کوره ، سیاسی اجتماعی مقصدلر هیچ بر وقت تمامیله حاصل اولاماز .

سوسیال رهوولوتسیه‌نرلرڭ ده ، رادیقاللرڭ ده پروغراملری سوسیال دهموقراتلر پروغرامنه قریبدر . هر بری دهموقراتیه جمهوریتی اساسنه مبنی اولوب ؛ هر برنده همه ملتلرڭ همه خلقڭ خاتونلرڭ ارلرڭ حقوق جهتیله کامل حریتی کامل مساواتی واردر . یر مسئله‌لرینه ده ، اقتصادی مسئله‌لره ده هر جهتله اعتنا قیلنوب ؛ عمله‌لرڭ ، فقیرلرڭ ، یر آدملرینڭ حاللرینی اصلاح ایتمك غایه‌سی ـ شو پارتیه‌لرڭ هر برینه اڭ مهم مقصد اولمشدر .

عقلڭ ترقیاتی برکه‌سنده انسانیت دنیاسی طبیعتڭ بوتون قوتلرینی اوزینه تسخیر ایتمش ایسه‌ده ، هیئت انسانیه‌ده انسانیتڭ بویوك بر قسمی عمله صنفی سرمایه النده اسیرلك ده قالوب ، دولتڭ شوکونگی شکلی هم ده اداره‌لرڭ نظاملری ترتیبلری رحمتیله یالڭز عمله صنفی هر یرده هر وقت همه زحمتلری تحمل ایدوب ؛ انسانیت حقوقلرندن طبیعت برکتلرندن خیراتلرندن عمله صنفی هر یرده هر وقت محروم ایدی . شو حسرتلی عدالتسزلك ـ انسانیت دنیاسنده بوتون هیئت اجتماعیه‌لرده بولنور فتنه‌لرڭ سفالتلرڭ عذابلرڭ‌ده اڭ بویوك اڭ توپ سببی ایدی .

بوڭا کوره ، عمله‌لرڭ فقیرلرڭ اجتماعی حاللرینی ممکن قدر اصلاح ـ بوتون هیئت اجتماعیه حاللرینی ده اصلاح اولاچقدر . بوڭا کوره اولسه کرك ، « عمله‌لرڭ فقیرلرڭ یر آدملرینڭ اجتماعی حاللرینی اصلاح » شعاری ، اڭ جالب بر جمله اولمق اوزره ، سوسیالیستلرڭ دهموقراتلرڭ لوالرینه پروغراملرینه قید قیلندی .

سوسیالیستلرك دەموقراتلرك مقصدلرینی بن تقدیس ایدرم، تصویب ایدرم. انسانلرك سوزلریله فکرلری آراسنده، فکرلریله قلبلری آراسنده، دعوالریله نتیجەلری آراسنده اختلاف هر نه قدر بویوك اولابیلور ایسەدە، دیەیك، شواوچ پارتیه پروغراملرنده صمیملك واردر، اخلاص واردر؛ دولت ادارەسی سوسیالیستلرك دەموقراتلرك اختیارینه ویرلسه، قبول ایدەیك، عملەلرك فقیرلرك یر آدملرینك حاللری اصلاح قیلنور، همه حاجتلری ده تأمین قیلنور.

درست، اولابیلور. لکن روسیه کبی دینلری ملتلری جنسلری لسانلری طبیعی حاللری اجتماعی صنفلری مختلف بویوك بر دولتی اصلاح ایتمك مسئلەسی یالگز شکل، یالگز صنف مسئلەسی دگلدر. فرض ایدەیك، روسیەده حکومت جمهوریت شکلنه قلب قیلندی. یالگز بونگله رەفورمه مسئلەلری تأمین قیلنماز. فرض ایدەیك، عملەلرك یر آدملرینك اقتصادی حاجتلری ایفا قیلندی؛ یالگز بونگله اصلاح مسئلەلری تمام اولماز.

دولت رەفورمەسنك الك نق الك گوزل بناسی- بوتون ملتلرك همه حاجتلرینی تأمین ایده بیلەچك عمومی اساسلر اوزرینه تأسیس قیلنمق لازمدر. دولتك سیاسی اجتماعی اقتصادی حاللرینی اصلاح دعواسیله ترتیب قیلنەچق پروغرام- یالگز بعض صنفلرك مصلحتلرینه منحصر قالمایوب، عموم خلقك مصلحتلرینه بر درجه عدالتله اعتنا ایتمك لازمدر. یالگز صنف مصلحتلری دولت پروغرامنه اساس اولاماز، انسانیت مصلحتلری انسانیت حقوقلری اساس اولمق ضروردر.

بوڭا کوره، روسیه مسلمانلری اوزلرینك «اتفاق» لرینه یالگز عمومی اساسلری عمومی مصلحتلری قبول ایده بیلورلر. صوڭره، پروغرام طلبلری یالگز امید انتخابیله طوپلانمایوب، هر طلب ده فعلیت جهتی ده اعتبار قیلنمق لازمدر. بوڭا کوره، احوالك زمانك اقتضاسی ده، اکثریت رهبرلرینك مسلکی ده کوز اوگنده بولنمق مناسبدر.

بعض طلبلر امید کوزنده هر نه قدر جمیل اولابیلور ایسەده، طبیعی یاخود تاریخی احوالك شوملغیله، وصول یوللری آغر اولور، یاخود قاپانمش اولور. یالگز استقبال افقلرنده طلوع ایده بیلەچك اویله طلبلری شو

کونگی پروغرام صحیفه‌لرینه یازمق مطلوب نتیجه‌لری ویره بیلمز.

شوکونگی پروغرام - حریت مستویه سنده، فعلیت دائره‌سنده تأسیس قیلنمق مناسبدر.

بز روسیه مسلمانلری، اسلامیت قوتیله، البته هر نوع حریتڭ طرفداری اولورز. انسانیت حقوقلرینڭ هر بری اسلامیت نظرنده البته محترمدر.

بوڭا کوره، روسیه مسلمانلری حریت پارتیه‌لرینڭ حقلی هر بر طلبلرینه موافقت ایدر، مقصد یوللرنده هر وقت حریت پارتیه‌لریله برابر حرکت ایدر.

«اتفاق»ڭ ایکنچی سیه‌زدی.

(ندوه‌سی.)

شوکتابڭ (۱۶۲-۱۸۱) صحیفه‌لرنده «اتفاق»ڭ مجلسلری، نظامنامه‌سی، پروغرامی حقنده معلومات ویردك. اوکتابر ۱۷ مانیفه‌ستی برکه سنده روسیه‌ده سیاسی پارتیه‌لرڭ حریتله ظهورینی‌ده (۱۹٤) صحیفه‌ده بیان ایتمش ایدك. او وقت، اوکتابر ۱۷ دن صوڭ، مرکزلری پتروغراد‌ده اولوب، شعبه‌لری هر ولایت‌ده بولنور سیاسی پارتیه‌لر ظاهر اولدی؛ پروغراملری‌ده طبع قیلنوب نشر قیلندی. هر یرده پارتیه حرکتلری‌ده آگیتاتسیه یاریشلری‌ده باشلاندی.

«اتفاق»ڭ (۱۷۶-۱۷۷) صحیفه‌لرده بیان قیلنمش قرارینڭ (۲-۳)نچی ماده‌لرنده پروغراملرڭ اساسی تعیین قیلنوب، سنتابر اوکتابر کونلرنده پروغرامڭ مسوده‌سی‌ده حاضرلنمش ایسه‌ده، «اتفاق» آگیتاتسیه‌لرینه او وقت مسلمانلرڭ النده هیچ بر واسطه هیچ بر ناشر یوقلق شوملغیله اولسه کرك، «اتفاق»ڭ اوزی حقنده‌ده سیاسی پروغرامی حقنده‌ده مسلکی حقنده‌ده طوغری هم کافی معلومات میدان‌ده یوق ایدی. آوغوست ۱۵دن نویابر کونلرینه قدر وقتڭ قیصه‌لغی‌ده، سیاسی مسئله‌لره او وقت خلقڭ اعتبارسزلگی‌ده بلکه سبب اولمشدر. روسیه‌ده هر یرده، خصوصاً قافقازده قوتلی فتنه‌لرڭ شدتلی هیجانلرڭ دوامی‌ده بلکه ضرر ایتمشدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

نصل ایسه ده، «اتفاق» حقنده اساسلی معلومات خلق ده یوق ایدی. حتی، ایکی اوچ آی مقدم تأسیس قیلنمش «اتفاق» او وقتك مطبوعاتی خاطرندن ده چیقمش ایدی.

بوڭا کوره اولسه کرك، او وقت روسیه ده ظاهر اولمش پارتیه لرك «غلبه‌لگی» ایچنده روسیه مسلمانلری، یاخود دیه‌یك، مطبوعاتی رهبرلری حیرت ده قالدی: «اتفاق» گویا اونوتولدی. میدان ده وار پارتیه لرك برینی انتخاب ایدوب، قوشولمق صورتنه «اتفاق» قلب قیلندی.

«اتفاق»ڭ قازان شعبه‌سی قاده‌تلری ترجیح ایتدی؛ قاده‌تلرك پروغراملرینی ده ترجمه ایتدروب، «قازان مخبری»نه علاوه صورتیله ده نشر ایتدردی. اورنبورغ شعبه‌سی ده او فکری تصویب ایتدی. قازان دینلیلرینڭ بعضلری چن روسلری دها زیاده مناسب کوروب، بعض اوفاق نمایشلری ده اجرا ایتدیلر.

پتروغراد مسلمانلرینڭ حسیاتلری ده بر وقت اویاندی. حتی عبدالعزیز افندی دولتشین جنابلری ده بر وقت حرکت ایتدی، دولت دوماسنه ده‌پوتات صایلامق خصوصلرنده پارتیه‌لرك بریله برابر حرکت ایتمك لزومی حقنده اوزینڭ نظرینی بیان ایدر ایدی. رشید افندیله عزیز افندی، بر نیچه دفعه مذاکره دن صوڭ، پارتیه‌لرك برینی انتخاب حقنده، پتروغراد جمعیت خیریه‌سی قوارتیره‌سنده بر اجتماع دعوت ایتمگی مناسب کوردیلر. عزیز افندی "Правовой Порядокъ„ پارتیه‌سنڭ آدملرینی؛ رشید افندی قاده‌تلرك رهبرلرینی دعوت ایده‌چك اولدی.

اجتماع دیکابر ۹ کوننه تعیین قیلنمش ایدی. صوڭره، رشید افندینڭ طلبیله بر کون تأخیر قیلندی. چونکه قاده‌تلرك رهبرلری او وقت موسقواده «زه‌مسکی سیه‌زد» زاسیدانیه‌لرنده مشغول ایدی. میلوقوف، رودیچف، سترووه جنابلرینی موسقوادن تله‌غراملە رشید افندی دعوت ایتدی. قاده‌تلرك شو اوچ بویوك رهبرلری صباح موسقوادن چیقوب، آقشام ساعت ۹ راده‌لرنده واقزالدن طوغری جمعیت قوارتیره سنه تشریف ایتدیلر. پروفه‌سور قاره‌یف، پروفه‌سور پودوئه‌ن دوکورته‌نه جنابلری ده دعوت

قیلنمش ایدی. جمعیت ده آوتونومیستلر پارتیه‌سیله برابر اوچ بویوك پارتیه رهبرلری حاضر اولدی.

پروفه‌سور پودوئه‌ن - دوکورته‌نه ریاستنده مجلس باشلاندی. پارتیه رهبرلری روسیه مسلمانلرینه قیلاچق خیراتلرینی، غایت گوزل وعده‌لرینی بیان ایتدیلر. لسان ده صارانلق یوق ایدی. رشید افندی روسیه مسلمانلرینڭ حاللرینی قوتلرینی سویله‌دی، موسقوا یاشلرندن عثمان افندی آلبتکوف جنابلری ده پارتیه وعدلرینڭ قیمتی حقنده طوغری سوزینی سویله‌دی.

مجلس تون ساعت ایکیلره قدر دوام ایتدی؛ پارتیه رهبرلرینه مجلس بویوك امید ویردی، مجلسڭ نتیجه‌لرینه قناعت ایتدیلر. او وقت روسیه مسلمانلرینڭ جانلی حرکتلری تأثیریله‌ده اولسه‌کرك، پارتیه رهبرلری کوزنده مسلمانلرڭ براز ایسه ده اهمیتلری وار ایدی. اوللرده روسیه مسلمانلرینڭ حاللرینه هیچ بر وقت التفات ایتمه‌مش پارتیه آدملری بوندن صوڭ مسلمانلرڭ حاللرندن حرکتلرندن معلومات جمع ایتوب، قیصه براز مدت ایچنده روسیه مسلمانلرینڭ سیاسی حرکتلرینه فکرلرینه وقوف حاصل ایتدیلر. نتیجه ده قاده‌تلر پارتیه‌سی بوتون قوتلرینی قازان طرفنه توجیه ایدوب، مسلمانلرڭ کوڭللرینی اوزلرینه جلب ایتمك امیدیله، محترم یوسف افندی آقچورا جنابلرینی قاده‌تلرڭ اداره مرکزیه‌لرینه اعضا ایتدیلر. قاده‌تلرڭ تدبیرلری طوغری چیقدی؛ قاده‌تلر مسلمانلرڭ کوڭللرینی اوزلرینه جلب ایده بیلدیلر. مسلمانلری وار ولایتلرده دولت دوماسنه انتخاب خصوصلرنده مسلمانلرڭ آوازلریله قاده‌تلر هر پارتیه‌دن زیاده استفاده ایتدیلر. مسلمانلردن قاده‌تلرڭ استفاده‌لری بویوك اولدی. لکن مسلمانلرڭ «اتفاق» لرینه «مشروطیتچی» کبی بر قویروق طاقمقدن باشقه بر فائده مسلمانلره بولنمادی. او طاقمه قویروق شوملغیله مسلمانلرڭ «اتفاق» لری نهایت قاده‌تلرڭ شعبه‌سی کبی تلقی قیلنه‌چق اولور ایدی.

آوغوست ١٥ ده تأسیس قیلنمش «اتفاق» قوتی، نصل ایسه ده، مسلمانلری صاقلادی؛ روسیه مسلمانلرینڭ اوزلرینه مستقل «هیئت سیاسیه» اولمق اوزره حرکت ویردی. او وقت «الفت» صحیفه‌لرنده رشید افندینڭ

جانلی آتشلی مقالەلری ده تـأثیرسز قالمامش اولسه کرك. هر ولایت ده مسلمانلر طوپلانوب، اوزلرینڭ حسیات سیاسیەلرینی بر درجه اظهار ایتدیلر. «قورولـتـای» مجلسلرینڭ قرارلرینڭ اثری ده میدان ده وار ایدی. پەرم غوبەرنیه سنڭ اوچ وولاست مسلمـانلری مفتی حضرتلرینه مراجعت ایدوب، مسلمانلرڭ احتیاجلرینی مذاکره ایچون اوفاده ینه عمومی بر سیەزد طلب ایتدیلر. ١٩٠٥ سنه دیکابر ٢٨ ده ایدی.

عموم روسیه مسلمانلرینڭ حاجتلرینی مذاکره ایچون، مرکزلرڭ برنده طوپلانمق فکری هر طرف ده قوتلندی. او وقتلرده یا موسقواده یا پتروغرادده روسلرڭ ده سیەزدلری احتمال ایدی. بوڭا کوره، مسلمانلرڭ سیەزدلری ده یا موسقواده یا پتروغرادده اولوب، روسلرڭ سیەزدلریله بر وقت ده اولمق ملاحظه سی «الفت» صحیفەلرنده یازلدی. جریدەلرڭ خبرلری ملاحظەلری خلق طرفندن ممنونیتله قارشیلانوب، مرکزلرڭ برنده مسلمانلرڭ سیەزدی (ندوەسی) اولاچق ایسه، هر طرفدن هر ولایتدن وکیللر کوندوریله چگی ده جریدەلر ستونلرنده خلق طرفندن وعد قیلندی.

سیەزد دعوت ایتمك، یرینی کونلرینی تعیین ایتمك، مذاکرەلرینه پروغرام حاضرله مك کبی وظیفەلر، او وقتڭ مطبوعاتی صحیفەلرنده، قازان شعبەسنه تسلیم قیلندی. بویوك بر سیەزدڭ یری کونلری تعیین قیلنەچغنه هر آدم منتظر قالوب، قولاقلرینی طوغری قازان شعبه سنڭ اذانـنه توجیه ایتدیلر.

جریده صحیفەلری سیەزد مذاکرەلرینه پروغرام حاضرلەمك اجتهادلریله مشغول ایدی. «ترجمان» ستونلرنده استاذ محترم اسماعیل بك حضرتلری سیەزد مذاکرەلرینه اون ماده تقدیم ایتدی. اڭ مهملری شودر: ١) عمومی تعاون نظامنامه سی، تعاون جمعیتلرینڭ اصول اداره سی؛ ٢) سیاسی پارتیەلرڭ برینی ترجیح مسئلەسی؛ ٣) انتخاب زاقونلرینه کوره دولت دوماسنه روسیه مسلمانلرندن تیوش بولاچق قدر دەپوتات صایلاتمق مسئله سی. (مسلمان دەپوتاتلرڭ اون بش قدر اولابیله چگی اعلان قیلنمش ایدی. لکن صایلاو قاعدەلرینه کوره یوزلره قریب اولمق تیوش ایدی.) ٤) همه مسلمانلری، تاتارلری قرگیزلری تاجیکلری اوزبکلری،

Из фондов Российской государственной библиотеки

بر درجه محکمه شرعیه‌لره تابع ایتمك یوللری؛ ۵) رسما خریستیان دفترینه قید قیلنمش مسلمانلری بلا تـأخیر اسلام دفترینه قید ایتدرمك یوللری؛ ۶) روحانیلرك مدرسلرك معلملرك نفقه‌لرینی تأمین ایتمك تدبـیرلری؛ ۷) مکتبلری مدرسه‌لری اصلاح ایتمك، همه‌سی ایـچون پـروغرام تـرتیب ایتمك؛ ۸) هر ولایت ده بر مدرسه عالیه تأسیس چاره‌لری؛ ۹) روحانی اداره‌لری اصلاح ایتمك مسئله‌لری.

دیکابر کونلرنده بوتون روسیه مسلمانلری سیه‌زد مسئله‌لریله مشغول ایدی. هر آدم جریده نسخه‌لرینی النه آلدیمی الك ابتدا سیه‌زد مسئله‌لرینه دائر خبرلری مقاله‌لری آرار ایدی.

بر کون «قازان مخبری» نك ۱۰نچی عددنده اورنبورغ مسلمانلرندن شویله بر تله‌غرام وار ایدی: «اورنبورغ مسلمانلری قاده‌تلرك پروغرامنه میل ایدر، عموم مسلمـانلرك اجـتماعی ایچون پتروغرادی مناسب کورر.»

«ترجمـان» ده اسماعیل بك غصپرینسکی امضاسیله «عمومی مجـلس یانوار اخیرنده موسقواده اولسه، مناسب اولور ایدی.» مفهومنده بر آچیق مکتوب درج قیلندی.

عاقبت، قازان شعبه‌سی «یانوار ۱۲ده موسقواده عمومی سیه‌زد اولاچق.» تله‌غراملرینی هر طرفه ویردی. ایکی کون صوڭ قازان شعبه‌سی تـکرار هر طرفـه تله‌غراف ویروب، «موسقواده حکومت منع ایتدی. مسلمانلرك سیه‌زدی یانوار ۱۵ده پتروغراد ده اولاچق» خبرینی معلوم ایتدی.

آرتق، شو تله‌غرام روسیه مسلمانلرینه قناعت ویردی. پتروغرادده حکومت مساعده‌سیله رسمی سیه‌زد اولاچق امیدی مسلمانلرك کوڭللرینه قرار ایتدی.

قازاندن صایلانمش یدی وکیل پتروغراده کیلدی. رخصت آلنمش یا یوق هیچ بر شی معلوم توگل ایدی. سیه‌زد وظیفه‌لرینی اوستلرینه آلمش قازان وکیللری رخصت آلنوب آلنمامق حقنده مسلمانلرك هیچ برینه هیچ بر سوز سویله‌مه‌دیلر. قازان وکیللری رشید افندی یاننه کلوب «سیه‌زد جمعیتلری ایچون پر لازم؛ نره‌دن بولورز؟» دیدیلر. رشید افندی

Из фондов Российской Национальной библиотеки

«یر بولنور. درسخانه‌سنڭ صالونلرینی پروفه‌سور لیسغافت ویره‌چك ایدی.» دیدی.

یانوار ۱۳ده پتروغراده هر طرفدن وکیللر کیله باشلادی. اوفا، اورنبورغ، صامارا، سیمبر، سیبیریه‌دن وکیللر کیلدی. یانوار ۱٤ده تورکستان قازاقلری؛ ۱۵-۱٦ده قریم قافقاز مرخصلری ایرشدی.

وکیللرڭ اسملری ولایتلری ٦نچی عدد «الفت»ده بیان قیلنمشدر.

یانوار ۱٤ده آقشام ساعت سکز راده‌لرنده داملا جار الله حضرت آقچورا جنابلرینڭ همتیله بوتون وکیللر شرفنه بویوك رەستورانلرڭ برنده گوزل بر ضیافت تقدیم قیلندی. یوزدن زیاده مهمان حاضر ایدی. قازاق وکیللرینڭ‌ده همه‌سی دعوت قیلنمش ایسه‌ده، هیچ بری حاضر دگل ایدی. قازاق وکیللرینڭ قدومنه مجلس طوقز ساعتلره قدر منتظر قالدی. قازاق وکیللری مجموعی یکرمی قدر آدم ایدی. صوڭره رشید افندیله احمد فائز افندی قازاقلرڭ مسافرخانه‌سنه واروب، یالنوب یالواروب، قازاق ملالرندن بر آدمی آلوب کیلدیلر. مجلسڭ تورنده قازاق ملاسنه اورون ویرلوب، ضیافت تقدیم قیلندی. طعام صوڭنده رشید افندینڭ طلبیله، بوتون جماعت باکوده قافقازده شهید اولمش مسلمانلرڭ روحلرینه دعا ایتدی. دعا صوڭنده دورت بش آدم نوبتله نطق سویله‌دی.

ملا افندیدن قازاق قارنداشلرمزڭ حاللرینی، کلمش وکیللرڭ مطلبلرینی مقصدلرینی صوراشدق. لسانی فصیح بر آدم ایدی. آق چالمه‌سینڭ قویروغیله کوزینڭ یاشلرینی سورته‌رك، جمع عظیم حضورنده دیدی:

«بز هیچ بر وقت شو خان زاده‌لرڭ ظلملرندن خلاص اولامادق. بزی ایلمزدن یورتمزدن محروم ایتدیلر، ایندی دینمزدن ده محروم اولایق دیب یوررلر. بز یکرمی کشی‌مز؛ بزی یورت ایل بر بولوب، دین قارنداشلرمز ایله برلشوگه دیب یبه‌ردیلر. ایندی پتربورغه کیلگان صوڭ، آناو چنگیز دیگان توره‌مز هم باشقه‌لری کیلوب، «نوغایلرغه قوشولماڭ!» دیب، بز بیچاره‌لرنی قورقتوب، اواره ایتوب «بوگوندن قالمای پتربورغدن کیتڭز!» دیب یاتورلر.

بی چاره قازاق ملاسی بر ساعت قدر آغلادی. صحراده قازاقلرڭ مظلومیتلرینه عائد غایت آیانچ حاللری سویلەدی.

ضیافت‌ـتون ساعت ۱۲یه قدر دوام ایتدی. وکیللر طاتلی مصاحبه ایدوب، معارفه حاصل ایتدیلرده، «ایرتەگه عمومی جمعیت اولور!» امیدیله هر بری قایتدی.

لسان عربڭ نحوینه دائر استطرادی بر مسئله:

قازاقلرڭ معیشتلری حاللری حقنده قازاق ملاسنڭ معلوماتنه لساننه صوقلانوب ملا افندینی خانەسنه قدر اوزاتدم؛ اوطەسنه دعوت ایتدی؛ براز صحبت ایتدك. بنم «تاریخ القران و المصاحف»ڭ بایتاق صحیفەلرینی اوقوب، اوزینڭ نظرینیده بیان ایتدی. ادبی دینی معلوماتنه قناعت ایتدم. «تاریخ القران و المصاحف»ڭ ۱۵ صحیفەسنده «و ارانی اکون علی حق وبینة» سوزلرینی اوقودی؛ «بویله جملەلرده جار مجرورڭ متعلقی محذوف اولمق لازمدر؛ ذکر ایتمك، نحو قاعدەلرینه کوره، خطادر.» دیدی. ملا افندینڭ غایت طوغری اعتراضنه ممنون اولدم، تحسین ایتدم، ارشادینەده تشکر ایتدم؛ سوزینی تصویب ایتدم. درست، نحو امامارینڭ بیاننەکوره، ظرف جار مجرورڭ متعلقی افعال عمومدن اولسه البته محذوف اولور. لکن قرانکریمده ایکی آیت‌کریمه واردر، بنم جملەمڭ درستلگنه شهادت ایدر، دیدم. بری النمل سورەسنده «فلما رآه مستقرا عنده» آیت‌کریمەسی؛ بری‌ده المومن سورەسنده «اولم یسیروا فی‌الارض فینظروا کیف‌کان عاقبة الذین‌کانوا من قبلهم.» آیت‌کریمەسی.

شو ایکی آیت‌کریمه «وارانی اکون علی حق و بینة» جملەسنڭ درستلگنه قطعی شاهددر. نحو قاعدەلرینه توفیق آرزوسیله امام جلال‌الدین محمد بن احمد المحلی حضرتلری «مستقرا» سوزینی «ساکنا» سوزیله تأویل ایتمش ایسەده، «الذین‌کانوا من قبلهم» سوزینی تأویل ممکن توگل دیدم. نحو قاعدەسی اکثریتی بیان یولنده ایسه، درستدر؛ لکن اگرده کلیتی دعوا یولنده ایسه، المومن آیت‌کریمەسی او قاعده خلافنه قطعی صورتله شهادت ایدر دیدم.

۱۹۰٦ سنه یانوار ۱٦ ده تون ساعت (۱-۲) آراسنده قازاق ملاسیله شو صحبتم خاطرم ده قالدی. ادب راغبلری طلبه‌لره بلکه فائده ایدر امیدیله بوراده حکایت ایتدم. قازاق ملاسنڭ صورتی، گوزل قیافتی توش کبی خاطرم‌ده قالمش ایسه ده، محترم اسمی خاطرم‌ده قالمامش. دفترم‌ده ده یوق.

یانوار ۱۷ ده قریمڭ مفتی‌سی عادل میرزا قاراشایسکی، قاضی عسکر حاجی عمر افندی، ینه بر نیچه آدم پتروغراده ایرشدی.

او کون ایرته همه مسلمان ده بر سرور بر شادلق. او کون آقشام بویوك اجتماع اولاجغنه هر آدم امین ایدی. فقط مع التأسف اویله‌دن صوڭره قولاقدن قولاقلره ناخوش خبرلر سویله‌نه باشلادی. حقیقت حالدن هیچ کیمڭ خبری یوق؛ آراده نه در وار، مستور. مذاکره دورت بش آدم آراسنده، قازان شعبه‌سی اداره‌سنده دوران ایدر. مسلمانلرڭ سیه‌زدلرینه مخصوص کوندورلمش وکیللر بر اجنبی کبی معامله قیلنور. بر سوز ایشتمك، بر خبر آلمق ایچون وکیللر نومردن نومرلره یوروب، پتروغراد اوراملرنده حیرت ایچنده بیهوده زحمتلنورلر ایدی.

شو حال محترم وکیللره صوڭ درجه ده آغر اولدی؛ قازان شعبه‌سینڭ بویله معامله‌سندن وکیللرڭ هر بری شکایت ایدر ایدی. قازان شعبه‌سنڭ معامله‌لرندن بیزار اولوب، رشید افندی ده اوز بنڭ قوارتیره‌سنه قاپاندی. وکیللر رشید افندی قوارتیره‌سنه واروب «نه وار؟ نه اولاچق؟» دیگه‌له‌سه‌لرده بی چاره رشیدڭ ده بر شیدن خبری یوق.

عاقبت، کیفیت حال بر درجه ظاهر اولدی: قازان شعبه‌سی یانوار ۱۵ ده پتروغرادڭ غرادوناچالنیگندن سیه‌زد زاسیدانیه‌لرینه رخصت طلب ایتمش؛ لکن غرادوناچالنیك رخصت ویرمه‌مش؛ «اوّل رخصت آلمق، صوڭره طوپلانمق لازم ایدی. بونڭ اوزرینه، بویله جمعیتلره رخصت ویرمك بنم وظیفه‌م دگلدر.» دیمش. طوغری سوز.

شو خبر وکیللره هیجان ویردی. زیرا حقیقت حال شویله ایسه، ایکی کون امتدادنده او خبری وکیللردن ستر ایتمك ده معنی یوق ایدی. اجتماع احتمالندن امیدسزلك اوزرینه، وکیللرڭ حدتلری زیاده‌لشدی.

اشلرنڭ قراری اجتماعڭده قطعیلگی معلوم دگل ایکن، بیهوده یره تله‌غراملر ایله عجله ایتوب، او قدر آدمی تشویش ایتمکده نه معنی وار ایدی.

یانوار ۱۸ ده ایرته، رشید افندی قوارتیره‌سنه „Новое Время“ مخبرلرندن بر آدم کلدی؛ دیدی:

«بن پروفه‌سور لیسغافت جنابلرینی کوردم، سزنڭ سیه‌زدگز اجتماعلرینه درسخانه‌سینڭ صالونلرینی ویره‌چك اولمش ایمش. اولگی اجتماعگز اولاچق آقشام کوننده لیسغافت جنابلرینی غرادوناچالنیك تله‌فون واسطه‌سیله دعوت ایتدرمش. مسلمانلرڭ سیه‌زدینه رخصت ویرله‌چك ایدی، لکن مسلمانلرڭ روحانیلری راضی توگل؛ طوپلانمش وکیللرڭ هر بری حکومت دشمنی سوسیال ده‌موقراتلردر دیدیلر. بوڭا کوره غرادوناچالنیك سیه‌زد اجتماعلرینی منع ایتدی. سزنڭ سیه‌زدگزه راضی توگل روحانیلر، عجبا، کیملردر؟» دیدی. شو خبرڭ درستلگی ساخته‌لگی بزه او وقت معلوم توگل ایدی. لکن یانوار ۱۶ ده ضیافت کیچه سنده، «رخصت ویرلورمی؟ یاخود ویرلمزمی؟» مسئله‌سی مذاکره قیلنور ایکن، آخوند بایزیدف اوزینڭ بعض احبابلرینه دیمش ایدی: «بن صوراماسه‌م، مینستر رخصت ویرمز!» مخبرڭ پروفه‌سور لیسغافتدن نقل قیلنمش سوزی آخوندڭ سوزیله تصدیق قیلنه‌بیلور.

غرادوناچالنیگڭ «بویله اجتماعلره رخصت ویرمك بنم وظیفه‌م دگلدر» سوزینه کوره، یانوار ۱۷ ده وکیللردن اوچ آدم داخلیه ناظری حضورینه مساعده طلب ایتمك ایچون مراجعت ایتمشلر ایسه‌ده، داخلیه ناظری بزم وکیللری قبول ایتمه‌دی.

مسلمانلرڭ اضطرابلری حیرتلری صوڭ درجه‌لرینه ایرشدی. اشلرڭ چاره‌لرینی برازکورمك ایچون، رشید افندی بوتون وکیللری پتروغراد جمعیت خیریه‌سی اداره‌سنه دعوت ایتدی. بوتون وکیللر حاضر اولدی. مذاکره بر نیچه ساعت دوام ایتدی. نهایت پروغرام مسئله‌لرینی مذاکره ایتوب ترتیب ایتمك ایچون، هر ولایتدن ایکی وکیل صایلانوب، بر قومیسیون تشکیل ایتدیلر. قومیسیون اعضالری آراسنده طلبه‌دن بر وکیل وار ایدی.

یانوار ۱۸ ده داخلیه ناظرینه تکرار واروب مساعده آلمق ایچون،

Из фондов Российской национальной библиотеки

مفتی عادلگرای میرزا قاراشایسکی، داملا عالم‌جان حضرت بارودی، علی‌مردان بك طوپچی‌باش، احمد میرزا مفتی‌زاده تعیین قیلندی. شو دفعه داخلیه ناظری یڭه مساعده ویرمز ایسه، فینله‌ندیه طوپراغنه کیدوب ایسه‌ده، البته اجتماع ایدوب همه مسئله‌لری مذاکره ایده‌چکلرینه قرار ویردیلر.

یانوار ١٨ده بزم معتبر وکیللرمز داخلیه ناظرینڭ قاپوسنه واروب، قبول بولمه‌سنده ناظرڭ قبولنه انتظارده ایدیلر؛ او اثناده چنگیزخان کیلوب، دقیقه‌سنده قبول قیلندی. چنگیزخان ایله صحبت ایتدکدن صوڭ، ناظر جنابلری بزم وکیللری قبول ایتمه‌یوب قایتاردی.

بر نیچه ساعت بکله‌دکدن صوڭ مردود اولوب روسیه مسلمانلرینڭ وکیللری قایتدی. ناظرڭ معامله‌لرینی مسلمانلردن ستر ایتدیلر. حالڭ مستوریتی مسلمانلره هیجان ویردی؛ اجنبی کبی معامله قیلنمقلری وکیللرڭ کوڭللرینی قردی.

حقیقت حالدن خبرلری وار یوسف افندی آقچوره، فاتح افندی کریمی، بلکه قاده‌ت پارتیه‌سنڭ رهبرلری اعانه ایدر، رخصت آلوب ویرور امیدیله اولسه‌کرك، روسیه مسلمانلرینڭ «اتفاق» لرینی قاده‌ت پارتیه‌سنه شعبه کبی یاخود قویروق کبی ایتمك حیله‌لرینه‌ده او وقت تنزل ایدوب، قاده‌ت پارتیه سیله صاتولاشوب یوردیلر.

ناظرڭ قاپوسندن مردود اولوب قایتمش وکیللر ایله برابر بر قدر جماعت طوپلانوب حیرت ایچنده صحبت‌ده ایدیلر؛ احمدجان افندی سه‌یدش بابای کیلدی‌ده دیدی:

افندیلر! بنی چنگیز حضرت سزه کوندوردی، بیڭ روبل ویرور ایسه‌کز، سیه‌زدکزه رخصت آلوب ویرورم دیدی. افندیلر، شو سوز امانت سوزدر. بن سویله‌دم؛ لکن پاره ویره‌چك ایسه‌کز اوزکز واررسز.

عالم‌جان حضرت ـ پاره‌لری بن آلوب وارورم.

علیم افندی مقصود ـ افندیلر، شو اش غایت اویات، بیك زور عیب! شو خبری فاش ایتو اصلا مناسب توگل. راضی اولسه‌ڭز، ویره‌جك ایسه‌ڭز، پاره‌لری اوفاقلاب طوپلاماڭز. پتربورغ جماعتی طرفندن بن اوزم ایکی یوز روبل ویرورم.

Из фондов Российской национальной библиотеки

سلیم میرزا جانتوره-افندیلر، بن بویله بر اشی قبول ایده‌مم، چنگیز بزم آدمدر، بویله اش بزه یاقشماز، «قاره یوز»لك اولور.

صوڭره قولاقدن قولاغه بر قدر سوز سویله‌دیلرده، چنگیز حضرتلرینه آدم کوندورمك قرارینی قبول ایتدیلر. اسماعیل بك غصپرینسکی، علی مردان بك طوپچی باش چنگیز حضورینه یونه‌لدیلر. چنگیز قاپوسنده مهمانلری سلیم میرزا جانتوره استقبال ایتدی، «کنه‌ز حضرت سزی قبول ایتمز، وقتی یوق» دیدی.

معلوم البته، کوندوروچیلر خطا ایتمشلر. احمدجان بابا سه‌یدش کوندورلمش اولسه ایدی، کنه‌ز حضرتلری مسلمانلرڭ وکیللرینی بویوك التفاتله قبول ایدر ایدی. علی مردان بك کبی آدملر ایله «اش کورمك» آسان دگل. چنگیز اویله اشلری گوزل بیلور.

مساعده آلمق احتماللرندن امیدلرینی اوزدیلرده، اش کوره‌چك وکیللر سیه‌زد مسئله‌لرینڭ مذاکره‌لرینه کیرشدیلر: یانوار ۱۷ ده جمعیت خیریه اداره‌سی قوارتیره‌سنده صایلانمش قومیسیونی اعتباردن توشوروب «ئه‌رمیتاژ» مسافرخانه‌سنده «دربسته» اجتماعلرده پروغرام مذاکره‌لرینه شروع ایتدیلر.

یاڭی قومیسیون‌ده قازان وکیللرینڭ همه‌سی، باکودن علی مردان بك، قریمدن بر نیچه آدم، ولایتدن کلمش بر نیچه امام وار ایدی. بونلره ما عدا همه وکیللر «نه اولدی؟ نه اولاچق؟» دیه‌رك اورایه بورایه واروب پتربورغ اوراملرنده سرگردانلق‌ده ایدیلر.

قومیسیون قازان شعبه‌سینڭ النده اوینایور. بی چاره وکیللر قازان شعبه‌سی طرفندن نه قدر حقارت معامله‌لری کورسه‌لرده، همه‌سی هر وقت «اتفاق» نامنه صبر ایتدیلر. یوقسه، هر نه قدر رسمی دگل ایسه‌ده، سیه‌زد اجتماعلرینه بر مانع یوق ایدی. ذاتا ناظر جنابلری بزم وکیللره بالواسطه «رسما رخصت ویره‌مم. لکن غیر رسمی اجتماعلرینه پولیتسیه مانع اولماز.» دیمش ایدی. شویله ایسه، اجتماع ایتمه‌مك مساعده رسمیه یوقلقدن اولمایوب، بلکه بزم آغایلرڭ یالگز «اویون اوینامه»لرندن ناشی ایدی.

یوزدن آرتق وکیل پتروغرادده ایکی هفته قدر اقامت ایتدی. حکومتڭ بونلردن خبری وار ایدی. دورت بش دفعه همه سی طوپلاندی. حکومت بونلردن ده غافل دگل ایدی. حتی حسن افندی حبیب الله قوارتیره‌سنده ایکی یوزه قریب آدم طوپلانمش ایدی. البته شبهه یوق، خانه صاحبی بویله بویوك اجتماعی پولیتسیه آدملرینه البته معلوم ایتدی؛ چونکه قانون فرمانیله مجبور ایدی. طبیعی، بر قوارتیرانت خاطری ایچون خانه صاحبی هیچ بر وقت او قدر بویوك شترافی تحمل ایتمز. حسن افندی قوارتیره‌سنده مجلس بر نیچه ساعت دوام ایتدی؛ پولیتسیه طرفندن بر شی اولمادی.

شو حاللرڭ هر بری شهادت ایده بیلور: طوپلانوب، همه مسئله‌لری مذاکره ایتمك او وقت البته ممکن ایدی. رسمی مساعده یوقلق بهانه‌لرینه اعتماد ایدوب اویون اوینامق اختیار قیلنمامش اولسه ایدی، طوپلانوب مذاکره ایتمك یوللری البته بولنور ایدی. «اتفاق»ڭ پروغرامی نظامنامه سی تمام مذاکره قیلنوب، تعدیلات صوڭنده قبول قیلنوب، عودت ایتمش وکیللرڭ آگیتاتسیه‌لریله، مطبوعاتڭ قوتیله «اتفاق» فکرلری خلق آراسنه طارالوب، طامورلانوب، دولت ایچنده روسیه مسلمانلرینڭ قوتلری، خلق هم حکومت کوزنده مسلمانلرڭ قیمتلری اعتبارلری حرمتلری شوکون ایندی تمام باشقه بردرجه‌ده اولور ایدی.

وکیللرڭ «اتفاق» فکرینه خلوصلری محبتلری برکه‌سنده، وکیللر تحمل ایتدیلر؛ اویونچیلرڭ اویونلرینه باقمایوب «اتفاق» اشی دوام ایتدی. علی مردان بك جنابلرینڭ معرفتیله روسچه حاضرلنمش نظامنامه (٢٣ ماده)، پروغرام (٧٩ ماده ایدی) ماده ماده اوقولوب مذاکره قیلنوب، بعض یرلری تعدیل قیلنوب، موقت اولمق اوزره قبول قیلندی. پروغرامڭ نقصانلری کله‌چك سیه‌زدلرده احوالڭ زمانڭ اقتضالرینه کوره تدارك قیلنه‌چق اولدی.

شو دفعه ١٩٠٦ سنه یانوار اجتماعلرینی سیه‌زد اعتبار ایدوب ایتمه‌مك مسئله سی ده مجلسلرڭ برنده اوزون نزاعلره یول آچدی. اکثریت شو اجتماعلرمزی سیه‌زد اعتبار ایتمك طرفنده اولوب؛ نه‌دندر، محترم اسماعیل بك

غصپرینسکی جنابلریله تبعه‌سی یانوار اجتماعلرینی بر عادی صوبرانیه ایتمک صددنده ایدی. استاذ اسماعیل بك حضرتلری حتی هر بر مجلس‌ده شو حق‌ده «غیرت» کوسته‌رمش ایسه‌ده، اکثریت هر دفعه «اتفاق»ی قبول ایدوب، اجتماعلری سیه‌زد ایتمك طرفنده اولور ایدی. عاقبت، محترم اسماعیل بك جنابلری ارشاد اداره‌سنه تله‌غرام ویردی، «نه صدر وار، نه شوری وار، مساعده یوق. هه‌مز خانه‌لرمزه قایتدق.» دیدی. (ارشاد ٣١). محترم استاذڭ اویله حرکتلرینڭ معقول برر سببی بزه معلوم اولمادی.

اوکونلرده «پتربورغسکیه وه‌دوموستی» جریده‌سنڭ ١٥ نچی عددنده، نووایه وره‌میا جریده‌سنڭ ١٠٧١٩ نچی عددنده انگلیز امضاسیله بر آدم روسیه مسلمانلرینڭ حرکتلرینه یانوار اجتماعلرینه طعن ایدوب مقاله‌لر یازدی. محترم اسماعیل بك غصپرینسکی جنابلری مجلسلرڭ برنده «صاری‌قلی انگلیز»ڭ مقاله‌لری دیه‌رك نقل ایتدی.

پتروغرادده یانوار اجتماعلری هر نه قدر طالاشلری بویوك غوغالری کوب، مشقتلری غایت زور اجتماع اولمش ایسه ده، روسیه مسلمانلرینڭ ایکنچی ندوه سی ایدی. اکثریتڭ قراریله ده شویله اعتبار قیلندی. بونگله «اتفاق» تأکید قیلندی. عموم روسیه مسلمانلرینه سیاسی بر پارتیه اولور امیدیله، اتفاق «روسیه مسلمانلرینڭ اتفاقی» اسمیله تسمیه قیلندی.

یانوار ١٨ ده اولسه کرك، پروغرام مذاکره‌لری اثناسنده آقشام ساعت ٩ راده‌لرنده داخلیه ناظرینڭ قوریه‌زی کلوب، یانوار ٢٠ ده اویله‌دن صوڭ ساعت دورت ده ناظر حضورینه وکیللرڭ ده‌پوتاتسیه‌لرینی دعوت ایتدی. یانوار ٢٠ ده کوندوز ساعت دورت ده مفتی عادلگرای میرزا قاراشایسکی، داملا عالم جان حضرت بارودی، احمد میرزا مفتی زاده، علی‌مردان بك طوپچی باش جنابلری داخلیه ناظری حضورینه قبول قیلندی. ناظر جنابلری اوپوزانت پارتیه‌لره بهانه ویره‌مك ایچون، مسلمانلرڭ سیه‌زدلرینه رسمی رخصت ویرمك شو وقت مناسب دگلدر دیمش.

مسلمانلرڭ بر نیچه دفعه آچیق اجتماعلرینی کورمش پتروغراد جریده‌لری مینستر سوزلرینڭ اشاره‌لرینی آچیق رخصت کبی تلقی ایدوب

«مسلمانلرك سیەزدینە یانوار ۲۰ دە حکومت رخصت ویردی.» خبرینی یانوار ۲۱ دە نشر ایتدیلر.

یانوار ۲۱دە وکیللرك هر بری «ئەرمیتاژ» مسافرخانەسنە دعوت قیلندی. مقصد: پروغرامی قبول ایتدرمك امضا ایتدرمك ایدی. اوراده «الفت»ك ۷ نچی عددی اوقولوب، بزم بویوکلرمز صوك درجە حدت ایتدیلر. حتی اسماعیل بك غصپرینسکی جنابلری «رشید افندی‌یە سویلەگز: شو نومر «الفت»ك صوك نومری اولور، بوندن صوك «الفت» چیقماز.» دیدی.

اوطەلرك برینە وکیللرك هر برینی نوبتلە آلوب واروب برکاغدە امضا ایتدررلر ایدی.

«ئەرمیتاژ»ك بویوك زالندە اوفاق اوفاق اوستەللر تیرەسندە وکیللر صحبت ایتدیلر طعام تقدیم قیلندی، وکیللر آقشامی یەدیلر. نە اولدی، نە اولاچق؟ خبرلری یوق. بلکە شو مجلس سیەزدك الك صوك اجتماعی‌دە اولور ایدی. لکن پتروغراد معتبرلرندن حسن افندی حبیب الله محترم وکیللرك هر برینی یانوار ۲۲ دە آقشام ساعت ۷ دە قربان طعامنە دعوت ایتدی.

اورادە بوتون وکیللرك عمومی اجتماعلری اولور امیدیلە، وکیللر همەسی دعوتی ممنونیتلە قبول ایتدی.

یانوار ۲۲ دە پتروغراد جریدەلرندە «هر نوع صوبرانیەلرە مساعدە وار.» خبری دە نشر قیلندی.

یانوار ۲۲ دە آقشام ساعت ۸ رادەلرندە حسن افندی حبیب الله قوارتیرەسندە خلق طوپلاندی. قربان طعامی تقدیم قیلنوب تمام اولدقدن صوك مجلس باشلاندی. رئیسلك رشید افندی جنابلرینە عرض قیلنمش ایسەدە، رشید افندی احترام یولیلە رئیسلگی اسماعیل بك جنابلرینە ویردی؛ اسماعیل بك قبول ایتوب مجلسی آچدی‌دە دیدی:

— آواز حقنە یالگز وکیللرمی مالك اولاچق؟ یاخود مجلس‌دە حاضر مهمانلرك هر بری‌دەمی آواز حقنە مالك اولور؟

مسئلە اوز باشنە هر نە قدر مهم ایسەدە، وقتنەکورە مجلسنەکورە اهمیتی البتە یوق ایدی. فائدەسز طالاشدن اوزون اختلافدن باشقە هیچ بر نتیجە چیقمادی. مسئلە باشلانمامش اولسە ایدی، حقی یوق مهمانلر

یالگز طڭلامق شرفنه قناعت ایدوب، مذاکره‌لر البته ادب دائره سنده یولیله دوام ایدر ایدی. مسئله مناسبت سز اورون‌سز باشلاندی، جدال اوزادی، ایکی طرفڭ هر بری حدت ایتدی، نهایت اسماعیل بك رئیسلگی براقدی، بر طرفه چیگلدی. رئیسلگی علی‌مردان بك آلدی، مجلس ینه دوام ایتدی. اسماعیل بك ینه دیدی:

— شو مجلس عادی بر صوبرانیه اولا بیلور، لکن هیچ بر صورتله بویله مجلس سیه‌زد اولاماز!

مجلس ده ینه شدتلی هیجان، بویوك اضطراب باشلاندی. مجلس عادی صوبرانیه اولور ایسه، بز چیقارز دیدیلر بعض وکیللر. اوزون اوزادی جدال نتیجه‌سنده مجلسی سیه‌زد اعتبار ایتمك قراری قبول قیلندی.

اسماعیل بك حضرتلری آچولانوب اوتلانوب، مجلسی براقوب چیقدی.

بوندن صوڭ رشید افندی وعظ یولنده بر نطق سویله‌دی. صوڭره باکو وکیللرندن دوقتور قاره بك سوز نوبتی آلوب، اوزون نطق سویله‌دی، دفترم ده قید قیلنه بیلمش خلاصه سی شودر:

— «١٩٠٥ سنه آوغوست ١٥ ندوه‌سندن بزم خبرمز یوقدر. شو دفعه باکو مسلمانلری طرفندن «اتفاق» سیه‌زدینه انتخاب قیلنمش وکیللر دوقتور آخوندف ایله بنم. بر هفته اولدی، پتروغراده کلدك، بزی نه مجلسه نه قومیسیه‌لره دعوت ایتدیلر. هیچ بر شیدن خبرمز یوق، هر شی مستور. بویله نصل اتفاق اولور، بن بیله‌مم. باکو مسلمانلری اصل بزی انتخاب ایتدیلر. علی‌مردان بك صوڭره‌دن بن ده واروم دیدی، اوز اختیاریله کلدی. بزم سوزمز یوق، اوده اولور، اوده باکولیدر. لکن مذاکره‌لری بزدن ستر ایتمك نیچون؟ بزی کوندورن مسلمانلره بز نه دیه‌جگز؟ نه کوردك، نه بیلدك که دیه‌لم. عمله کتوردیگڭز سزڭ اوصطاف نه‌در؟ پروغرام نچه‌در؟ هیچ کورمه‌دك. بویله مهم زمان‌ده مجهول پروغراملری نصل قبول ایده‌لم قارنداشلر! هایدی، دیه‌یك، قبول ایده‌لم. لکن یالگز اوصطاف پروغرام قبول ایتمكدن نه چیقار؟ اشه باشلایه‌لم! شوکون قافقاز مسلمانلری قان ایچنده‌در. بزه چوق شیلر لازم. لافلری کاغد اوزرینه یازمقدن اش تمام اولماز.» دیدی.

شو اثناده قوارتیره قاپوسنده غایت بویوك بر گورولتی ایشیدلدی. قاپو غایت شدتلی صورتده بر قاچ دفعه طایاق ایله اورولدی. «اشته پولیتسیه باصدی» و همیله هرکس قورقدی، صوصدی. مگر، اسماعیل بك غصپرینسکی ایمش! غایت آچولانوب، رشید افندی اوزرینه آقردی باقردی سوکدی ده، طایاغیله اشاره ایدوب، آ، رشید افندی، آلاچغاڭ اولسون، کوورسن؟» دیدی ده چیقدی کیتدی. اسماعیل بك شأننه لائق توگل بویله حرکتڭ سببی مهمانلرڭ هیچ برینه معلوم اولمادی.

شو تراژه‌دی خلقڭ فکرلرینه کوڭللرینه، نصلدر، تأثیر ایتمه‌دی. مجلس همان دوام ایتدی. قومیسیون طرفندن حاضرلنمش خدمتلرڭ مذاکره‌سنه قرار ویردیلر. آوغوست ۱۵ قراری، «اتفاق» نظامنامه‌سی اوقولدی. پتروغراد ستوده‌نتلرینڭ هم آ‌ڭسز هم اوزون اعتراضلری شوملغیله دقیقه‌لر بیهوده صرف قیلندی. مطلوب قرارلرڭ هیچ برینی قبول ایتمك ممکن اولامایوب، وقت صوڭلق جهتیله تون ساعت بر راده‌لرنده مجلس قاپاندی.

علی مردان بك جنابلری طلبیله یانوار ۲۳ ده کوندوز ساعت برده محترم محمد علیم افندی مقصود جنابلرینڭ خانه‌سنده نظامنامه‌یی پروغرامی مذاکره ایچون مخصوص اجتماع اولاچغی وکیللرڭ هر برینه معلوم قیلندی.

حسن افندی حبیب الله جنابلرینه رئیس افندی هم‌ده بوتون مهمانلر تشکر ایتدیلرده کیتدیلر.

یانوار ۲۳ ده کوندوز ساعت برده ایللی‌دن زیاده وکیل ـ علیم افندی خانه‌سنده طوپلاندی. بن ایکی اوچ سوز سویله‌دم. کیچه‌گی مجلس ده اوزینڭ قصورلرینی گناهلرینی اعتراف ایدوب، محترم اسماعیل بك حضرتلری عفو طلب ایتدی. محترم استاذڭ اعترافی استعفاسی جماعتڭ کوڭلنه ممنونیت ویردی.

مذاکره، محترم اسماعیل بك همتیله، ینه شو مجلسی سیه‌زد اعتبار ایدوب ایتمه‌مك مسئله‌سیله باشلاندی. اکثریت سیه‌زد اعتبار ایتمك طرفنده اولدی. «برهان ترقی» محرری مصطفی لطفی افندی شیروانی وعظ یولنده گوزل بر نطق سویله‌دی. (الفت ۹).

مسلمانلرڭ اتفاقنه اتحادینه برلگنه وکیللرڭ عهدلرینی تأکید ایتمك تدبیریله علی مردان بك جنابلری مجلسڭ اورتا یرینه بر مقدس مصحف قویدی. وکیللرڭ همه‌سی قران کریم حضورنده روسیه مسلمانلرینڭ اتفاقنه اتحادینه سوز ویردیلر، عهد ایتدیلر.

مجلسڭ او دقیقه‌سی غایت عظمتلی غایت لذتلی مؤثر بویوك بر دقیقه ایدی.

حاضرلنمش نظامنامه بالاتفاق قبول قیلندی. شوکتابڭ (۱۷۹-۱۸۱) صحیفه‌لرنده او نظامنامه‌یی نقل ایتدم.

اکثریت-پروغرامی ده موقت اولمق اوزره قبول ایتدی. اقلیت- «اتفاق» لڭ اوزینی قبول ایتمش ایسه ده، پروغرامی قبول ایتمه‌مك مسئله‌سنده معقول وجهلرینی سویله‌دی.

پروغرامی قبول قیلوب قیلمامق مسئله‌سنده مذاکره اوزامش ایسه ده، منتظم صورت ده جریان ایتدی، هر طرفڭ سوزلری معقول ایدی. «اتفاق» همه روسیه مسلمانلری حقنده عمومی «هیئت سیاسیه» ایسه ده، حاضرگی پروغرامی عموم حقنده مجبوری توگلدر، کله‌چك سیه‌زدلرڭ مذاکره‌لرینه قرارلرینه قدر موقتدر قراری قبول قیلندی.

صوڭره داوود افندی شیخ علی، امام داملا صادق حضرت عثمان جنابلری «بودیلوویچ چه‌ره‌وانسکی» لرڭ دوقلادلری حقنده سوز آچوب، اویله دوقلادلری اهمال ایتدرمك خصوصنده ویتته جنابلرینه ده‌پوتاتسیه کوندورمك البته لازمدر دیدیلر. معقول هم مهم طلبلری مقبول اولدی؛ ده‌پوتاتسیه اعضالری ده تعیین قیلندی.

بوندن صوڭ، دولت دوماسی، دولت دوماسنده اسلام وکیللری مسئله‌لرینه مذاکره کوچدی. محترم اسماعیل بك غصپرینسکی جنابلری دیدی:

—انتخاب قانونلرینه کوره، دولت دوماسنده فلان قدر مسلمان بولنمق لازمدر. اگرده بزم مسلمانلره دولت دوماسنده فلان قدر کرسی ویرلمز ایسه دولت دوماسندن ال چکمك دها زیاده مناسب اولور ایدی. دولت دوماسنه بایقوت ویرمك شوکون بزلره ضررکبی کورنه بیلور ایسه ده، شو حرکتمزڭ اخیری خیر اولاچق.

نتیجه‌سی بلکه گوزل اولا بیله‌چك شو سوزی تصویب ایده‌چك بر آدم مجلس ده بولنمادی. ابراهیم افندی آقچورین، یوسف افندی آقچورا بایقوت اعلان ایتمك فکرینڭ ضررلرینی خطرلرینی ده بیان ایتدیلر. دولت دوماسی حقنده مذاکره‌لر براز دوام ایتدی ده، دولت دوماسنده مسلمانلرڭ عددینه متناسب ده‌پوتات‌کرسیلرینی حکومتدن طلب ایتمك لزومی بالاتفاق قبول قیلندی.

دولت دوماسنه عائد مهم اشلرده برلك یولنده حرکت ایتمك مقصدیله پارتیه‌لرڭ برینی ترجیح ایتمك مسئله‌سی ده اهتمامله مذاکره قیلندی. پارتیه‌لرڭ بریله بلوق لزومی حقنده علی‌مردان بك سوز سویله‌دی. بعضلر «اتفاق» مسلکنه قاده‌تلری اڭ مناسب اڭ قریب پارتیه حساب ایتدی. قاره بك جنابلری قاده‌تلر قافقاز خلقی ایچون هیچ بر صورتله مناسب اولماز دیدی. پارتیه‌لرڭ بریله بلوق مسئله‌سنده محترم اسماعیل بك مهم بر نطق سویله‌دی، خلاصه‌سی شو ایدی:

«اتفاق» روسیه مسلمانلرینڭ فائده‌لرینی مصلحتلرینی حمایه ایچوندر؛ حکومتڭ خلافنه روسلرڭ باشقه‌لرڭ ضررینه سعی ایتمك ایچون دگل. بزم سایوزمزدن حکومت قورقارسه، قورقسون؛ لکن روسلرڭ ملتلرڭ هیچ بری قورقماسون. دولتڭ فائده‌لرینه مصلحتلرینه موافق یوللرده حرکت بزه لازمدر. بز، روسیه مسلمانلری هر خصوص‌ده بوتون دولتڭ فائده‌سنه موافق صورت‌ده حرکت ایدرز. قاده‌تلر پارتیه‌سی ایسه، هم حکومته هم روسلرڭ اکثریتنه خلافدر. بوڭا کوره، قاده‌تلر پارتیه‌سی بزه موافق اولماز.

محترم استاذڭ گوزل سوزلرینه بوتون مجلس تسلیم ایتدی. دولت دوماسنه صایلامق صایلانمق خصوصلرنده یالگز ایچ ولایتلرده قاده‌تلر پارتیه‌سی اڭ مناسب پارتیه حساب قیلنوب، داخلی ولایتلرده ده‌پوتات صایلامق خصوصلرنده قاده‌تلرله برابر اش کورمك مناسب کورلدی.

شو دفعه پتروغرادده روسیه مسلمانلرینڭ سیه‌زدینه حکومت رخصت ویرمه‌دی. روسیه مسلمانلرینڭ حرمتلرینه اعتدالالرینه مقابل حکومتڭ بویله تهمتله حرکتی مسلمانلرڭ قلبلرینی قردی، کوڭلللرینه آغر کلدی. حسرتلی

Из фондов Российской Национальной библиотеки

شو حادثه حقنده ناراضیلق بیان ایدوب، پروته‌ستو بیان ایتمك وظیفه‌سی ده مجلسڭ قرارینه درج قیلندی.

بوندن صوڭ، طلبه‌لرڭ وکیلی فاتح افندی امیرخان جنابلری روسیه مسلمانلری آراسنده علوم معارف نشر ایتمك، مکتب مدرسه‌لری اصلاح ایتمك مسئله‌لری حقنده مذاکره لزومینی بیان ایتدی.

مصطفی لطفی افندی شیروانی حضرتلری روحانی اداره‌لری اصلاح مسئله‌لرینی بیان ایتدی.

الڭ مهم شو ایکی مسئله اهمیتی اعتراف قیلنوب، شو دفعه وقت یوقلغنه کوره، شو ایکی مسئله‌یه مخصوص ۳ نچی سیه‌زد دعوت قیلنمق لزومی ده مجلسڭ قرارینه قید قیلندی.

مصطفی لطفی افندی قافقاز مسلمانلری باکو مظلوملری حقنده شکایتمزی بوتون روسیه مسلمانلری نامندن حکومته سویله‌مك لازمدر دیدی. باکو مظلوملرینی حمایه یولنده حکومته بر عریضه تقدیم ایتوب ده‌پوتاتسیه کوندورمك لزومی‌ده قبول قیلندی.

صوڭره آدای امامی داملا جارالله حضرت آقچورین دیدی: بورادن قایتدقدن صوڭ، شبهه یوق، محلی ولاستلر سیه‌زد وکیللرینی تفتیش ایدرلر؛ احتمال وکیللرڭ بعضلرینی حبس ایتدررلر. بر فرض، بویله بر حال بولا قالسه، سیه‌زد وکیللرینی حمایه چاره‌لری کورلسه ایدی.

حضرتڭ گوزل هم غایت اورونلی سوزینی مجلس اعتبار ایدوب، اعانه قیلشمق وظیفه‌لرینه وکیللر عهد ویردیلر.

شو غایت برکتلی مجلس بش ساعت قدر دوام ایتوب، خیر ساعات‌ده تمام اولدی. محترم علی‌مردان بك جنابلرینه، قومیسیون اعضالرینه مجلس تشکر ایتدی. استاذ شهیر بارودی حضرتلری مجلس خاتمه‌سنده دعا قیلدی. قلبلریڭ خلوصیله وکیللر آمین دیدی.

صوڭره وکیللر بری دیگرندن بخشایش طلب ایدوب، محترم محمد علیم افندی مقصود جنابلرینه دین نامندن ملت نامندن تشکر ایتدیلر.

یانوار ۱۲ دن باشلانوب ۲۳ یانواره قدر دوام ایتمش سیه‌زد بونڭله هم شویله تمام اولدی.

شو صوڭ مجلس ده غایت گوزل انتظامی آچیق کورمش وکیللر ـ اولگی مجلسلرڭ همه قصورلرینی قصورلرڭده بوتون سببلرینی تمام بیلدیلر. لکن صوڭ مجلسڭ شادلغی اولگی مجلسلرڭ حسرتلرینی ازاله ایتدی. هر بر وکیل ممنونیتله خانه‌سنه قایتدی.

۱۹۰۶ سنه یانوارده روسیه مسلمانلری سیه‌زدینڭ اولگی مجلسی محترم محمد علیم افندی جنابلرینڭ برکتلی خانه‌سنده باشلانوب، صوڭ مجلسی ده علیم افندی خانه‌سنده خیر ساعات ده تمام اولدی. سیه‌زدڭ نظامنامه‌سینی، پروغرامینی قرارلرینی ترجمه‌لریله برابر نشر ایتمك شرفی بڭا ویرلمش ایدی.

مقدس «اتفاق» فرمانیله بنم بختمه یوکلنمش او بویوك شرفی وقتیله بلا تأخیر بن ادا ایتمش ایدم. بوتون زحمتم خالصا لوجه الله ایدی.

«اتفاق» نظامنامه‌سی شو کتابڭ (۱۷۹-۱۸۱) صحیفه‌لرنده تقدیم قیلندی.

«اتفاق» پروغرامی ایسه، ۱۹۰۶ سنه ده ایکی سیه‌زد ده، بری یانوار (۱۳-۲۳) ده. بری ده آوغوست (۱۶-۲۰) ده مذاکره قیلندی.

کاغد ده، هم وقت ده اقتصاد مجبوریتیله «اتفاق پروغرامی» بنم شو کتابم ده صوڭ سیه‌زدڭ ره‌داقسیه‌سیله درج قیلندی.

روسیه مسلمانلرینڭ

«اتفاق پروغرامی»

I

سیاسی اصل مطلبلر

§ 1) «اتفاق»ڭ مطلبی: زمانڭ احوالڭ اقتضالرینه هم ده شو پروغرامڭ ماده‌لرینه موافق صورت ده، سیاسی اقتصادی اجتماعی دینی اشلری اصلاح ایتمك ایچون همفکر روسیه مسلمانلرینی عملی اجتهاد ده برلشدرمکدر.

§ 2) سیاسی مدنی حیاتلرك نظاملرینی حریت حقانیت انسانیت اساسلرینه تأسیس ایتمك ایچون، خلقك همه سنه، مسلمانلره ده، مدنیلك انسانلق حقوقلرینی ویرمك، همده دولتك اداره اصوللرینی قانون اساسی اوزرینه بنا ایتمك، یعنی تشریع، اداره، حکم وظیفه‌لری خلق وکیللری النده اولمق لازمدر. (*)

II

اهالی حقوقی

§ 3) همه اهالی، ارلك خاتونلق دین قبیله قومیت فرق قیلنمایوب، قانون قاشنده برابردر.

(*) پروغرامده، عمومیتله هر بر فنی کتابده البته اصطلاحلر بولنور. هر برینه اوز لسانمز خزینه‌لرندن مقابل آرامق بیهوده زحمتدر، بوش بر خیالدر، بلکه ضرری ده واردر. لسانمزی ساده‌لشدرمك جمالنه بنم ده عشقم بویوکدر. لکن ساده‌لگك ده چیگی واردر، حدودی واردر. حاجت یوق ایکن، یات سوزلری آلمق تکلف اولا بیلور ایسه ده؛ احتیاج وار ایکن، قرض آلمق بعض وقت ضرور اولور؛ استعاره ایتمك اکثریتله خلقك لساننه زینت ویرور، بایلق اولور. درست، اوز لسانمزك بوتون سوزلرینی ماده‌لرینی ادبیاتمزك خزینه‌لرینه طوپلامق صاقلامق ضروردر؛ لکن انسانیت دنیاسنك ادبیات بازارنده تجارت ایتوب، مدنی ملتلرك ادبیماللرینی نفیس صناعتلرینی صاتون آلمق؛ مدنیت دنیاسنك گوزل زینتلریله ادبیاتمز خزینه‌لرینی ادبیاتمز حرملرینی بیزه‌مك سوسلندرمك اجتهادی، اقتصاد قانونلرینه کوره ده، لازمدر، فائده‌لیدر.

ادبیاتمز خزینه‌لرینه ده استعاره ایتمك لازم اولور ایسه، یات لسانلرك هر برندن استعاره جائز اولسه کرك. دینی تاریخی سببلرك اقتضاسیله، بزم لسانمزه الك یاقین لسان ـ عرب لسانیله فارس لسانیدر. روس سوزلرینك ده معنالیلرینی حاجت مناسبتیله استعاره ایتمك مطلوب اولسه کرك. زاقون، ولاست، صود، غراژدان کبی روس سوزلری غایت گوزل جامع کلمه‌لردر. پارتیه، فراقسیه کبی سوزلره ده مقابل آرامق حاجت اولماسه کرك.

دولت اعضاسی معناسیله غراژدان سوزینك مقابلی ـ رعیه سوزیله اهل سوزی اولا بیلور. حقوق سیاسیه‌سی مدنیه‌سی کامل معناسیله «اهل» سوزی الك موافق سوز ایسه ده معلوملك مشهورلك جهتیله رعیه سوزی دها زیاده موافقدر.

لکن граждан. жизнь سوزینه مقابل «مدنی حیات» سوزینی اختیار ایتدم. «غراژدانسکویه پراوو» سوزینه مقابل «ملکی حقوق» یاخود «حقوق ملکیه» دیمك دها زیاده مناسبدر.

«زاقونو ـ داتلستوو» بدلنده تشریع؛ اوپراولەنیه بدلنده اداره؛ صود بدلنده حکم سوزلرینی اختیار ایتدم.

§ 4) صوصلوویه امتیازلری، دینلره جنسیتلره نسبتله قانون تحدیدلری استثنالری همەسی نسخ قیلنور. (٤*)

§ 5) هر بر آدمڭ شخصی معصومدر، قانون حدودنده، حردر. حاکمڭ دولت قانونلرینه موافق حکمی بولنمادقچه، هیچ بر آدم حبس قیلنماز، تعقیب قیلنماز، توقیف قیلنماز، محکوم اولماز، جزالنمز. بر فرض بر آدم حبس قیلنسه، شهرلرده محکمەسی وار یرلرده یکرمی دورت ساعت ایچنده، اما باشقه یرلرده ایکی تەولك ایچنده البته آزاد قیلنور، یاخود محکمه اختیارینه تسلیم قیلنور. نظامده مقدر مدتدن زیاده، یاخود اصلی یوق شبهه تهمتیله حبس قیلنمش آدم حبس ایتوچیلری مسئول ایتمك همده احتباسدن کلمش ضررلرڭ بدللرینی دولت خزینەسندن طلب ایتمك حقلرینه مالك اولور. (٥*)

§ 6) هر بر آدمڭ مسکنی مأموندر. خصوصی مسکنلره بلا اذن کیرمك، اشیالری تفتیش ایدوب آقتارمق، مکتوبلری آچمق یالڭز زاقونده تعیین قیلنمش صورتلردەگنه، یالڭز محکمه قراریلەگنه جائز اولور. (٦*)

§ 7) هر بر آدمڭ ملکی حرامدر. حاجت عمومیه یاخود خیر عمومی بولنمادقچه، همده قیمت عادلەسی مقدما ادا قیلنمادقچه، هیچ بر آدمڭ هیچ بر جماعتڭ مشروع ملکی الندن آلنماز. (٧*)

§ 8) اقامت یری صایلامقده، مملکتڭ داخلنه خارجنه سفر ایتمك

(٤*) صوصلوویه امتیازلری: زادگان، روحانیلر، تاجرلر، پاچوتنی غراژدانلر، مەشچانلر، صناعت آدملری، قریه خلقی کبی صنفلرڭ خصوصیتلرینه تابع امتیازلر. خاص بر عرف اولمق جهتیله شو سوزه شو دفعه بر مقابل آرامادم.

(٥*) تعقیب: Преслѣдованіе. توقیف: Задержать, отдать под стражу.

شخصی معصومدر: Личность неприкосновенна.

(٦*) مسکنی مأموندر: Жилище неприкосновенно.

(٧*) قران کریمده حدیث نبویده فقیهلرڭ اصطلاحلرنده حرام سوزی ـ حرمتی حقوقی قدسیتی بویوك معناسنده استعمال قیلنور. البیت الحرام المسجد الحرام سوزلری قران کریمده؛ مال حرام، دم حرام، عرض حرام سوزلری لسان شارعده واردر. «هر بر آدمڭ ملکی حرامدر» تعبیرینی بوڭا کوره اختیار ایتدم.

«Собственность неприкосновенна» جملەسنڭ بوندنده مناسب ترجمەسی اولاماز. ـ ادیبلر شو تعبیری لسانمزه قبول ایتسەلر گوزل اولور ایدی.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

خصوصلرنده هر بر آدم مختار اولور. پاسپورط نظامی کلیا طاشلانور، تبعه‌لك مجبوریتی رفع قیلنور.

§ 9) قانون حدودنده، هر بر عمل، تجارت، صناعت ایله اشتغال حر اولور.

§ 10) همه آدملره، قانون قاشنده صلاحیتلرینه کوره، ملکی حربی مأموریتلر، دولت یاخود جماعت خدمتلری، استثناسز بلا تفاوت، آچیق اولور.

§ 11) هر بر انسانڭ وجدانی، دینی، عبادتلری حردر، محترمدر، قانون حمایه‌سیله تأمین قیلنور.

§ 12) دینڭ وجدانڭ حریتی حرمتی قدر، هر بر انسانڭ فکری‌ده سوزی‌ده ـ لساننده، یازوده، طبع‌ده ـ حر اولور. مطبوعاته نظارت اصوللرینڭ هر نوعی تا ابد نسخ قیلنور. سوزده، یازوده، طبع‌ده قانون حدودلرندن تعدی ایتمش آدملر یالگز محکمه حضورنده مسئول اولابیلور.

§ 13) هر یرده، آچیق میدانلرده، خانه‌لرده طوپلانمق اجتماع دعوت ایتمك اختیارینه هر بر آدم مالکدر.

§ 14) هر بر آدم، بلا استیذان، سایوز، شرکت عقد ایده بیلور.

§ 15) هر بر جماعت، هر بر شرکت، هر بر آدم هر بر خصوص‌ده پەتیتسیه ویرمك، عریضه تقدیم ایتمك حقوقنه مالك اولور.

§ 16) شو فصل‌ده مذکور حقوق ملکیه (3—15) دولتڭ «اساس قانون» لرنده ثبت قیلنوب، محکمه حمایه‌سیله تأمین قیلنور.

III

دولت شکلی.

§ 17) روسیه‌ده دولتڭ شوکونگی احوال اقتضاسنه اڭ مناسب شکلی ـ «اتفاق» ڭ رأینه کوره ـ قانون هم پارلامنت اساسلرینه تأمین قیلنه‌چق مونارخیه‌در. بویله مونارخیه‌ده مونارخڭ هم حقوقی هم اقتداری «قانون اساسی» ایله تحدید قیلنوب؛ اڭ بویوك قوت: دولت دوماسی وضع ایتمش

Из фондов Российской национальной библиотеки

قانون اساسی ایله عمل ایدر مونارخ هم وکیللر النده اولور . (١٧*)

§ 18) خلق وکیللری ـ روسیه‌ده وار بوتون خلقڭ وکیلی اولمق شرفیله دولت دوماسی یاخود روسیه پارلامنتی اسمنده اولوب، یالڭز بر مجلس اولمق اوزره تشکیل قیلنه‌چق؛ وکیللر عمومی مساوی خفی بلا واسطه انتخاب اصولیله صایلانوب، مسلمانلرڭ وکیللری عددلرینه متناسب اولور . (١٨*)

قید : خاتونلرڭ‌ده اشتراکلری ممکن اولمق ایچون، انتخاب قانونلری ادب شرطلرینڭ هربرینی جامع اولمق لازمدر .

§ 19) وکیللر قانونلری وضع ایدرلر؛ دولتڭ دخل خرج دفترلرینی (بودجه‌لرینی) ترتیب ایدرلر؛ بویوك کوچك اداره‌لرڭ خدمتلرینڭ قانونلره مصلحتلره موافقتلری خصوصلرینه نظارت ایدرلر .

§ 20) وکیللر قانون وضع ایتدرمك حقوقنه مالك اولور .

§ 21) قرار، تصرف، امر، فرمان کبی اشلرڭ هیچ بری، کیمدن صادر اولسه‌لرده، هر نصل اسمله تسمیه قیلنسه‌لرده، هیئت وکلا طرفندن قبول قیلنمادقچه، قانون قوتنده اولاماز . (٢١*)

§ 22) ویرگولر، گمرکلر، دولت حاجتلری ایچون آلنه‌چق نائبه‌لر استقراضلر، هیئت وکلا رضاسی بولنمادقچه، تعیین قیلنماز .

§ 23) دولتڭ بودجه دفترلری، بر سنه‌دن زیاده اولمامق شرطیله، هیئت وکلا رضاسیله تعیین قیلنور . هر بر دخل هر بر خرج، بلا استثنا، دولت دفترنده قید قیلنور .

§ 24) هیئت وکلا آراسندن صایلانوب مونارخ طرفندن تصدیق

(١٧*) Строй سوزینه بر مقابل آرامق لازم ایسه، بوراده اڭ آسان اڭ مناسب سوز «شکل» سوزیدر .

مونارخیه، مونارخ سوزلرینڭ شو دفعه اوزلرینی آلوب؛ سلطان، حکمدار سوزلری کبی مقابللرینی آلمادم . زیرا سلطان سوزینڭ بزم استعمالده باشقه معنالری واردر . مونارخ سوزی ایسه حکمدار کلمه‌سندن هر حالده گوزلدر .

(١٨*) Всеобщая, равная, прямая, тайная سوزلرینه «عمومی، مساوی، بلاواسطه خفی» سوزلرندن‌ده مفید مقابل بولامادم .

Роспись доходов, расходов سوزینی دخل خرج دفتری سوزیله ترجمه ایتدم .

(٢١*) وکیللر = هیئت وکلا = Народное представительство.

قیلنه‌چق مینسترلرڭ هـر بری هـر بر اشلری ایچون وکیللر هیئتی حضورنده ضامن اولور. وکیللر مینسترلردن، لازم اولور ایسه، ایضاح هم بیان طلب ایده بیلور.

IV

دینی نظاملر

§ 25) همه دینلر همه مذهبلر حر؛ قانون قاشنده متساوی؛ حکومت نظارتندن آزاد اولور. هر دین محترمدر. دینلر اعتقادلر ایچون‌ده، دینلری مذهبلری تبدیل یا ترك ایچون‌ده هیچ بر صورتله تعقیب بولنماز. جنایت قانونلرینه مخالف اولماسه، عبادتلری ادا ایتمك وظیفه‌لرنده، هم مذهب تعلیملرینی نشر خصوصلرنده هر انسان حر اولور.

§ 26) هر بر دینی جماعتڭ، دینلرمنه مناسب داخلی نظاملری، اوزلرینڭ اختیارنده اولور، حکومت مداخله ایتمز.

§ 27) روسیه مسلمانلرینڭ اوزلرینڭ اختیارلرنده اولاچق حقوقلری: ١) بر آدمدن یاخود هیئتدن عبارت تاسیسات روحانیه انشا ایتمك، ٢) همه روحانیلرینی جماعت اختیاریله یا موقت یا قید حیات انتخاب ایتمك، ٣) روحانیلرڭ، دینی مؤسسه‌لرڭ همه اشلرینه نظارت حقی جماعت النده اولمق، ٤) مسجدلرڭ مکتب مدرسه‌لرڭ، خیرات یورتلرینڭ تربه‌لرڭ وقفلری ملکلری مسلمانلرڭ اوزلرینه اعاده قیلنوب، همه تصرفلری اسلام النده اولمق.

V

محلی مختاریت.

§ 28) دولتڭ همه یرنده، ارلك خاتونلق دین جنسیت قومیت فرق قیلنمایوب، عمومی مساوی بلا واسطه خفی انتخاب اصولیله، اوفاق مختاریتلر تأسیس قیلنور.

§ 29) بر نیچه اوفاق مختاریت طوپلانوب، نفوسڭ عددینه یرلرینڭ کیڭلگنه کوره، اورتا مختاریت تشکیل ایدرلر. اورتا مختاریت اعضالرندن ولایت جمعیتی تألیف قیلنور. ولایت جمعیتلری یا موقت یا دائمی اتفاق عقد ایده‌بیلورلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

§ 30) محلی مختاریتڭ همه اشلری، حتی امنیت اسایش ضبطیه‌سی ده، مختاریت اداره‌لرینڭ النده اولور. مگر شوکونگی احوالڭ اقتضاسیله مرکزده طوپلانمه‌سی لازم اشلر استثنا قیلنور. دولتڭ عمومی دفترینه جمع قیلنه‌چق سرمایه‌لردن بر حصه‌سی محلی مختاریت اداره‌لرینڭ فائده‌سنه تسلیم قیلنور.

§ 31) فقیرلره اعانه ایتمك، مربیسز بالالری، عاجزلری، اوڭالماز خسته‌لری، ضعیف قارتلری تربیه ایتمك، خصوصی خیراتلره نظارت ایتمك محلی مختاریت ذمه‌سنده اولور.

§ 32) حکومت مرکزیه طرفندن تعیین قیلنمش محلی مأمورلرڭ وظیفه‌لری: محلی مختاریت خدمتلرینڭ دولت قانونلرینه موافقتلری جهتلرینه نظارت ایتمکدن عبارت اولور. شو خصوص‌ده ایکی آراده چیغه‌بیله‌چك نزاعلر اشتباهلر عدلیه محکمه‌لرنده فصل قیلنور.

§ 33) ولایت جمعیتلرینڭ اعضالری ولایتڭ محلی مصلحتلرینه عائد مسئله‌لرده قانون وضع ایتدرمك حقوقلرینه مالك اولور.

§ 34) بر ولایته عائد مسئله‌لرڭ همه‌سی، امور مالیه‌سی‌ده، محلی مختاریت اداره‌لرینڭ صلاحیتلرینه اقتدارلرینه کوره، ولایت جمعیتلرنده مذاکره قیلنوب، هم حل قیلنوب، دولتڭ قوه اجرائیه‌سیله تنفیذ قیلنور.

§ 35) بر ولایت‌ده غالب قومڭ لسانی، دولت لسانی‌کبی، شو ولایتڭ همه اداره‌لرنده عمومی لسان اولور. روس لسانی، عموم دولتڭ لسانی اولمق صفتیله، مرکز اداره‌لرینڭ، بری بحری عسکرڭ لسانی اولور.

§ 36) همه خلقڭ مدنی سیاسی حقوقلرده هر جهتله برابرلکلری اوستنه، دولتڭ اساس قانونلری خلقڭ همه‌سنه ادبی حقوقلری‌ده تأمین ایدر. یعنی هر لسانی هر لغتی استعمال ایتمك، مکتب مدرسه‌لری انشا ایتوب تربیه ایتمك، لسان هم ادبیات جمعیتلری مؤسسه‌لری تأسیس ایتمك خصوصلرنده ملتلرڭ هر برینه‌کامل حریتلری اعطا ایدر. (٣٦*)

(٣٦*) اساس قانون = Основной законъ

право культурн. самоопредѣленія سوزینه مقابل بن بوراده ادبی حقوق سوزینی اختیار ایتدم.

Из фондов Российской национальной библиотеки

محكمه .

§ 37) فوق العاده محكمه‌لرك هر بر نوعى، (وولستنوى صود، زه‌مسكى ناچالنيك كبى) صوصلوويه محكمه‌لرى، هم تنفيذ هم حكم قوتلرينى حائز آدمينستراتسيه محكمه‌لرى، صوصلوويه وكيللرندن تشكيل قيلنور محكمه‌لرك هر برى فسخ قيلنور . مملكتك هر يرنده، ١٨٦٤ سنه نويابر ٢٠ قانونلرينه موافق، صلح هم عدليه محكمه‌لرى انشا قيلنور .

§ 38) محكمه‌لرك هر برنده شو اساسلرى رعايه لازم اولور: ١) حكم تنفيذدن تمام فصل قيلنور، ٢) قانون قاشنده همه خلق برابر اولور، ٣) اهليتلى حاكمك محكمه قانونلرينه موافق حكمى بولنمادقچه هيچ بر آدم جزالانماز، ٤) حاكم معزول اولماز، مستقل اولور، هر برمداخله‌دن آزاد اولور، عدليه نظارتى‌ده هيچ بر جهتله مداخله ايتمز . خاطر رعايه ايتمك مجبوريتلرندن آزاد اولمق ايچون، هديه آلمق، رتبه قبول ايتمك حاكملره ممنوع اولور . حاكملر كليه‌سى طرفندن انتخاب قيلنمادقچه، هيچ بر آدم حاكملك وظيفه‌لرينه تعيين قيلنماز . ٥) محكمه‌لرده حكم علنى اولور . ٦) جزا تعيين ايتمك اختيارى يالگز حاكملره مخصوص اولور . آدمينستراتسيه طريقيله نقدى جزالرى الزام ايتمك، حبس كبى نفى كبى تدابير قاطعه قوللانمق نظامى نسخ قيلنور . ٧) وظيفه صاحبلرى همه‌سى عمومى اساس اوزرنده ضامن اولور . (٣٨*)

§ 39) صايلانمه صلح محكمه‌لرى، صايلانمه هيئت عدول مؤسسه‌لرى مملكتك همه ولايتلرنده تأسيس قيلنور . محكمه‌ده حاكملك هيئت عدول‌ده اعضالق ايچون، مال سه‌نزى شرط اولماز . (٣٩*)

(٣٨*) حكم تنفيذدن، قوه قضائيه قوه اجرائيه دن فصل قيلنور جمله‌سى Судебная власть отдѣляется отъ исполнительной власти.. جمله‌سنه مقابل آلنمشدر .

تدابير قاطعه، قاطع تدبيرلر = Мѣры пресѣченія

هيئت عدول = Присяжные засѣдатели

(٣٩*) سه‌نز: معلوم حقوقلرك برينه اهل اولمق ايچون اعتبار قيلنور تربيه يا مال يا ويرگو مقدارى .

Из фондов Российской национальной библиотеки

§ 40) هیئت عدولك اقتداری هم نفوذی توسیع قیلنور؛ جنایتلرك جنسیله دگل، بلكه جزالرینك مقداری اعتباریله هر اش هیئت عدول محكمه‌سنه تسلیم قیلنور. عموم دولته عائد یاخود مطبوعات‌ده واقع جنایتلرك همه‌سی هر حال‌ده هیئت عدول محكمه سنه تابع اولور.

§ 41) محكمه‌لره مخصوص محكمه ضبطیه‌سی اولور. (٤١*)

§ 42) البته اجرا قیلنه‌چق نظاملر: ١) ابتدائی تفتیش‌ده حمایه مداخله‌سی، ٢) هیئت اتهامیه‌ده مدافعه اساسی، ٣) حالك گوزللشمه‌سنه تعلیق قیلوب حكم، ٤) وقتدن ایلك آزاد ایتمك تدبیری، ٥) پاترونات نظامی، یعنی جزالرینی اتمام ایتمش آدملره شرف هم حریت یوللرنده عمر ایته بیلمك ایچون تدبیرلر چاره‌لر، ٦) زندانلری اصلاح حال، تربیهٔ اخلاق غرضلرینه خدمت ایده‌بیلور صورت‌ده تجدید، ترتیب، ٧) حریت هم مختاریت اساسلری اوزرنده محامیلر شورالرینی تشكیل ایتمك ٨) تمییز محكمه‌سینك برلك قاعده‌سی. (٤٢*)

§ 43) مدنی هم سیاسی حریت اساسلرینی تأمین ایتمك غرضیله؛ حقوق قانونلرینی‌ده جزا قانونلرینی‌ده، اصل قضایه عائد اولسه‌ده، ادب قضایه عائد اولسه‌ده، بلا تأخیر تفتیش ایدوب، یاڭیدن تنظیم ایتمك لازمدر. (٤٣*)

§ 44) مسلمانلرك عائله مسئله‌لری یعنی نكاح طلاق میراث نفقه كبی مسئله‌لرك همه‌سی محكمه شرعیه‌لرده احكام شرعیه ایله حل هم فصل قیلنور.

§ 45) خلق ایچون الڭ یاقین محكمه‌لرك یعنی صلح محكمه‌لرینك لسانی غالب قومك لسانی اولور. بوڭاكوره ابتدائی محكمه‌لرك حاكملری لسان بیلور آدملردن صایلانور.

(٤١*) محكمه ضبطیه‌سی عدلیه ضبطیه‌سی = Судебная полиція

(٤٢*) ابتدائی تفتیش = предварительное слѣдствіе

حمایه مداخله‌سی = Участіе защиты

«هیئت اتهامیه» تعبیرینی Обрядъ преданія Суду جمله‌سنه مقابل ایتوب آلدم. هیئت بوراده بر نیچه اعضادن عبارت كلیه معناسنده اولمایوب، بلكه فورمه هم كیفیت معناسنده‌در.

(٤٣*) اصل قضایه عائد قانون = Матеріальное право

ادب قضایه عائد قانون = Процессуальное право دعوا كیفیتلری، مرافعه اصوللری.

Из фондов Российской национальной библиотеки

VII

معارف.

§ 46) مطلقا بلا تأخیر مملکتك هر یرنده آنا لسانـنده ابتدائی مکتب تربیه‌سی بالالرك هر برینه مجبوری اولور، مجان اولور.

§ 47) ابتدائی تربیه اشلرینك همه‌سی شو ساعت محلی مختاریت اداره‌سنه تسلیم قیلنور. هر یرده ابتدائی تربیه آنا لساننده ملی حروفات ایله اولور.

§ 48) درجه‌دن درجه‌یه کوچمگی آسانلاندرمق ایچون، همه مکتبلرك هر بر درجه‌لری آراسنده بر سیاق اوزره ارتباط ترتیب قیلنور.

§ 49) مکتبلر مدرسه‌لر تأسیس ایتمك، تعلیم ایله اشتغال ایتمك هر حال ده هر یرده عمومیتله حر اولور.

§ 50) صنائع مکتبلرینی هر یرده ممکن قدر آرتدرمق وظیفه‌لرینه خصوصیتله اعتنا ایتمك البته ضروردر. صنائع البته مجانا تعلیم قیلنور. اورتا درجه مکتبلری ده حاجت اقتضاسنجه هر یرده آرتدرمق، ممکن قدر آز اجرتله تعلیم ایتمك لازم اولور. تعلیم تربیه اشلرینك ترتیبلرینه یوللرینه محلی جماعت اداره‌لری هر جهتله مداخله ایده‌بیلور.

§ 51) کلیه‌لر، بویوك مکتبلر داخلی نظاملرنده تدریس امورنده تمام حر اولور. عددلری حاجت اقتضاسنچه زیاده قیلنوب، درس اجرتلری ممکن قدر کم قیلنور. خلقك اکثرینه استفاده ایدر درجه‌ده قیلمق ایچون، بویوك مکتبلرك نشر علوم دائره‌لری کیك قیلنور. ستوده‌نتلرك تشکیلاتی جمعیتلری حر اولور. (۵۱*)

§ 52) یاشلیلر مکتبی، ابتدائی مکتبلر، ایل قراءتخانه‌لری، ایل کتب خانه‌لری، ایل کلیه‌لری هم‌ده علمی مؤسسه‌لر انشا ایتمك خصوصلرنده محلی مختاریت اداره‌لری حر مطلق اولور.

(۵۱*) کلیه = Университет Институтъ

(۵۲*) یاشلی = بالغ، Взрослый

ایل کلیه‌سی = Народный университетъ

Из фондов Российской Национальной библиотеки

§ 53) یاشلیلر ایچون، علوم صنائع دین مکتبلرینڭ همه درجه‌لرینی هم‌ده یوقاری ماده‌ده صانالمش علمی مؤسسه‌لری تأسیس ایتمك، استر آنا لساننده استر شرق لسانلرنده تعلیم تدریس ایتمك، یات دولت تبعه‌لرینی‌ده معلملك مدرسلك وظیفه‌لرینه دعوت ایته بیلمك، حروفات عربیه ایله هر بر لسان‌ده جریده‌لر مجله‌لر ترجمه یاخود تألیف کتابلر رساله‌لر نشر ایتمك، کذلك بونلرله تجارت ایتمك اختیارلرنده روسیه مسلمانلری تمام حر اولور.

VIII

امور مالیه.

§ 54) دولتڭ اقتصادی هم مالی سیاستی اساسندن تغییر قیلنه‌چق. فائده‌سز حاجتسز اسرافلری ازاله ایتوب، ایل حاجتنه خصوصا علوم معارف یوللرینه دولت خزینه‌لرینی حصر ایتمك ضرورتیله دولتڭ بودجه‌سی اساسندن تدقیق هم تبدیل قیلنه‌چق.

§ 55) عمومی ماللرده تصرف ولایتی، بر مرکزه تخصیص قیلنمایوب، محلی مختاریت اداره‌لری آراسنده توزیع قیلنور.

§ 56) ویرگولری عمومیتله ایندرمك، خلقڭ ضروری حاجتلرندن آلوملری آزلاب بتوره طورمق، تجارت‌ده حمایه نظاملرینی فسخ ایتمك لازمدر. (٥٦*)

§ 57) طوغری ویرگو نظاملری اصلاح قیلنور، اوسوب طوروچی ویرگولری فائده‌لر میراثلر اوزرینه تعیین ایتمك تدبیریله. (٥٧*)

(٥٦*) آلوم ـ آلمق کلمه‌سندن نالوغ معناسنده اولا بیلور.

آزلاب بتوره طورمق = تدریجله رفع ایتمك постепен. отмѣна

(٥٨*) اوسوب طوروچی ویرگو = прогрессивный налогъ سوزینه مقابل الڭ ساده تعبیر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

IX

یر مسئله‌لری.

§ 58) اوزکوچیله یر خدمتلرینی اشله‌وچی خلقلرنڭ همه‌سنه، حیوان تربیه‌سیله کون کوروچی آدملره کسیلمه یرلردن، سرای یرلرندن، میری یرلردن حاجت قدرنچه حصه ویرمك، هم‌ده قیمت عادله‌سی دولت خزینه‌سندن ادا قیلنمق طریقیله خصوصی ملك یرلردن حاجت مقدارنده یر آلوب ویرمك لازمدر. لکن خصوصی ملکلر ناچالنیکلره مأمورلره هدیه یولیله ویرلمش یاخود بر سبب شرعی اولماینچه تملیك قیلنمش اولور ایسه، بلا بدل اعاده قیلنور. (۵۸*)

§ 59) یر آدملرینی یر جهتیله تأمین قیلمق، هر بر ولایتڭ یرلرینی او ولایتڭ محتاج دائمی سکنه‌لری آراسنده بولمك اساسی قبول قیلنور. یر آدملرینی ولایت ایچنده کره‌گنچه اورونلاشدرمق هم‌ده یر اشلرینی انتظام یولینه قویمق خصوصلرینه محلی مختاریت اداره‌لری هر جهتدن اعانه ایدرلر. بیان قیلنمش شو اساسڭ عینی ایچون، کوچورمك نظامی تمام ترك قیلنوب، غصب قیلنمش یرلر ایه‌لرینه اعاده قیلنور.

§ 60) دولت هم‌ده محلی مختاریت اداره‌لری طرفندن ممکن اسبابلرنڭ همه‌سیله یر اشلرینڭ حیوان تربیه‌سی اشلرینڭ هر جهتله رواجنه اعانه‌لر قیلنور: زراعت مکتبلری آچمق، زراعت بانقلری تأسیس ایدوب زراعت حاجتلرینه امانت ویرمك، زراعت شرکتلرینه اتفاقلرینه آرتیللرینه مساعده ایده بیلور تدبیرلر نظاملر وضع ایتمك، زراعت اشلرینه نظارت ایتوچی اداره‌لر تأسیس ایتمك کبی طریقلر ایله.

§ 61) یر آدملری، ماللری یرلری جهتیله، پومشچیکلره طوتقونلقدن آزاد قیلنور. یر اشچیلرینی یاللامق خصوصنده شوکونگی نظاملر تمام تغییر قیلنوب، عمله قانونلری، زراعت اشلرینڭ احوال صناعیه‌لرینه موافق صورت‌ده، یر اشچیلرینه‌ده تعمیم قیلنور.

(۵۸*) قیمت عادله == Справедлив. не рыночная цѣна

Из фондов Российской национальной библиотеки

§ 62) چیك اشلری تمام تشکیل قیلنوب، بولنمه یرلرك همه‌سنه چیك تعیین قیلنور. (۱) کوچمزماللری رهن ایتمك یولیله تأمین قیلنمش بورچلر نظامی اجرا قیلنور. (۲) یر اجاره‌لرینی ترتیبلی ایتمك ایچون، اجاره قیمتلری تعدیل قیلنوب، یر آدملرندن آلنور اجاره مبلغلرینك مقداری ده تقدیر قیلنور. (۳) بورچ ایچون خدمت‌ده طوتقون ایتمك کبی معامله‌لر بالکلیه نسخ قیلنور. (۶۲*)

§ 63) صو قانونلری تمام تفتیش قیلنوب، اصلاح قیلنور.

X

عمله مسئله‌لری.

§ 64) عمله‌لرك اتفاقلرینه جمعیتلرینه اعتصابلرینه تام حریت (۶٤*)

§ 65) عادی اش کونی ساعتلرینه اعظمی تعیین ایتمك (۶۵*)

§ 66) مدتدن آرتق خدمتلری، ضرورت یوق ایکن تون اشلرینی منع ایتمك.

§ 67) خاتونلرك بالالرك کوچلرینی حمایه وظیفه‌لرینه اعتنا ایتوب، ضرری ممکن اشلرده ارلرك کوچلرینی حمایه ایده بیلور تدبیرلری ده اسبابلری ده حاضرله‌مك.

§ 68) عمله‌دن هر برینك خسته‌لگی، بلالری، خدمتدن کلمش مرضلری اش ایه‌لرینك حسابنه دولت قوتیله تأمین قیلنور.

§ 69) اوز کوچیله کون کوروچی هر بر آدمك پیرلك عاجزلك حاللری دولت حسابنه تأمین قیلنور.

§ 70) کوچی حمایه ایدر قانونلری تعدی ایچون جنایت جزالری تعیین قیلنور.

(۶۲*) چیك اشلری = Межевое дѣло

(۶٤*) Стачка سوزینه اعتصاب کلمه‌سندن باشقه مقابل طابالمادم.

(۶۵*) اعظمی = Максимумъ.

§ 71) عمله قانونلریله ضبط قیلنمایوب قالمش معامله‌لری عدالت يوللرينه قويمق ايچون، سرمايه صاحبلريله عمله آراسنده وقوعی ممکن نزاعلری خصومتلری فصل ایتمك ایچون، نصفی عمله‌دن نصفی سرمایه صاحبلرندن تشکیل قیلنه‌چق صلح قامره‌لری تأسیس قیلنور.

§ 72) عمله قانونلری، هم ده عمله‌لرڭ کوچلرینی حمایه ایتوچی مستقل نظارت (اینسپه‌کسیه) نظاملری یاللی خدمتلرڭ هر برنده جاری اولور. عمله مصلحتلرینی حمایه ایتوچی نظارت (اینسپه‌کسیه) هیئتلرنده عمله‌دن صایلانمش وکیللر مداخله ایدر.

تمام.

١٩٠٥سنه جای آیلرنده حاضرلنوب، ١٩٠٦سنه یانوار (١٣-٢٣) آوغوست (١٦-٢٠) سیه‌زدلرنده مذاکره قیلنوب، قبول قیلنمش پروغرام ترجمه‌سی بو راده تمام اولدی.

١٩٠٦ یانوار سیه‌زدنده پروغرام مذاکره‌سی یانوار ١٩ده باشلاندی. قازان شعبه‌سی اوزینڭ آلتی ماده‌دن عبارت پروغراملرینی اوقودی. بوتون روسیه مسلمانلرینه مقبول اولا بیلمك ایچون، همه روسیه مسلمانلرینی اوز دائره‌سنه طوپلامق ایچون، پروغرام‌ده اجمال البته لازمدر دیدی. صوڭره اوزون مذاکره‌لر نتیجه‌سنده مفصل پروغرام لزومی معقول کورلوب قبول قیلندی. دولت دوماسنده مسلمانلرڭ وکیللری ایچون ده، سیاسی حرکتلرده پارتیه‌لر ایچنده حیرت‌ده قالمامق ایچون ده، سیاسی پارتیه‌لرڭ جوابلری وار هر بر مسئله‌ده مسلمانلرڭ سکوت ایتمه‌مکلری ایچون ده، باشقه پارتیه‌لر ایله مناسبتمزی تعیین ایتمك ایچون ده، روسیه مسلمانلرینه مستقل بر هیئت سیاسیه شرفی ویرمك ایچون ده، مفصل پروغرام البته لازم ایدی.

روسچه‌سی علی مردان بك معرفتیله تألیف قیلنمش پروغرام ابتدادن اخیرینه قدر اوقولدی. ٧٩ ماده وار ایدی. صوڭره ماده‌لرڭ هر برینی اوز باشنه مذاکره ایچون هر بر ماده علی حده اوقولا باشلادی. مسلمانلرڭ

Из фондов Российской национальной библиотеки

هیئت سیاسیه‌لرینه اسم ویرمك مسئله سی علی‌مردان بك جنابلری طرفندن قومیسیه اعضالرینه او اثناده عرض قیلندی. هیئتڭ روحنه مقصدینه دلالت جهتیله ده، خلقڭ کوزنده هیئتڭ اوزینه اعتبار ویردرمك جهتیله ده اسمڭ فائده‌سی اهمیتی بیان قیلندی. کاغدده حاضرلنمش اسملری علی‌مردان بك مجلس اعضالرینه اوقودی. اسملر همه‌سی عربی ایدی؛ بعضلری مفرد، بعضلری مرکب ایدی. عاقبت، «اتفاق» اسمی ترجیح قیلندی.

پروغرام ماده‌لرینی بر، بر اوقوب، علی‌مردان بك ۱۸ نچی ماده‌یه کلدی. (۲۲٤) صحیفه. بوراده، عمومی انتخاب مناسبتیله، خاتونلر مسئله‌سی چیقدی.

صایلامق‌ده صایلانمق‌ده شریعت اسلامیه قاشنده خاتونلرڭ‌ده حقلری وارمی، یوقمی؟

خاتونلر حقوق جهتیله ارلره مساوی‌می، دگلمی؟

صایلاو میدانلرنده خاتونلرڭ‌ده حضوری جائزمی، ممنوعمی؟

صایلاوده صایلانوده خاتونلرڭ اشتراکلرینی مسلمانلرڭ طبیعتلری ادبی سویه‌لری تحمل ایدرمی، ایتمزمی؟

دولت دوماسنه صایلانورلق، هم‌ده روس خاتونلرینه مقابله قیلورلق خاتونلر مسلمانلر آراسنده وارمی، یوقمی؟

بویله غایت بویوك مسئله‌لر وکیللرڭ خاطرلرینه خطور ایتوب، مجلس‌ده مذاکره قیلندی. مسئله‌لر غایت بویوك غایت مهم ایسه‌ده، سویلنمش ملاحظه‌لرده او قدر بویوك اهمیت یوق ایدی؛ همه‌سی شبهه دائره‌سنده تردد لباسنده ایدی. مجلس‌ده حاضر حضرتلرڭ سوزی‌ده شریعت اسلامیه لساننه موضوع ایدی، افترا ایدی.

مذاکره، یاخود دیه‌لم، مجادله اوزون اولدی. عاقبت، روسیه مسلمانلرینی تمام یارتی حقوقلرندن تمام محروم ایتمه‌مك ملاحظه‌سیله، خاتونلرڭ یالڭز صایلاو حقوقلری قبول قیلنوب، «صایلاو یوللرینڭ اسلام شریعتنه مسلمانلرڭ عادتلرینه موافقلغی مطلوبدر.» جمله‌سی قید اولمق اوزره ۱۸ نچی ماده‌ده ذکر قیلندی.

بوندن صوڭ ماده‌لر على الترتيب اوقولدى. (٣٤-٣٥-٣٦) ماده‌لر اوزرنده اوزون مذاكره‌لر شدتلى مجادله‌لر دوام ايتدى. (٢٢٦ صحيفه)

محترم اسماعيل بك حضرتلريله محترم يوسف افندى آقچوره جنابلرى: بويله ماده‌لر روسيه‌ده هيچ بر وقت ممكن اولماز؛ حتى اڭ حريتلى آنگليه‌ده‌ده بويله بر آوتونوميه يوقدر ديديلر.

على مردان بك جنابلرى او ماده‌لرى شرح ايتدى. بوراده او سزڭ آوتونوميه‌گز يوق؛ مقصود محلى اشلر محلى آدملر النده اولمقدر ديدى. مرحوم احمدجان باباى سه‌يدش جنابلرى اسكى زاقوندن بر ايكى سناتيه نقل ايدوب، زاقون بوينچه‌ده محلى اشلر محلى اداره‌لر النده اولور ديدى. على مردان بك جنابلرى محترم احمدجان بابا سوزلرينى تصديق قيلوب، تحسين ايتدى. نهايت، ٣٦ نچى ماده براز تعديل قيلنوب، او اوچ ماده پروغرامده قالدى.

٦ نچى فصل، محكمه‌لر فصلى؛ ٧ نچى فصل، معارف فصلى؛ ٨ نچى فصل، امور ماليه فصلى تمام اوقولوب، بلا تغيير قبول قيلندى. ٩ نچى فصل، ير مسئله‌لرينڭ فصلى؛ ١٠ نچى فصل، عمله مسئله‌لرينڭ فصلى مذاكره‌سز محاكمه‌سز اوقولدى. ١١ نچى فصل، عسكرلك فصلى براز مذاكره قيلنوب؛ بعض سوزلرى براز تغيير قيلندى‌ده، او وقت پروغرامده قالمش ايدى.

پروغرام ماده‌لرى حقنده مذاكره اون بر اون ايكى ساعت دوام ايتدى. قوميسيه‌ده هم نظامنامه هم پروغرام قبول قيلنوب، عموم وكيللرڭ جمعيتنه عرض ايتمك ساعتى‌ده تعيين قيلندى. (صوڭ مجلسلرڭ مذاكره‌لرڭ بيانلرى (٢٠٨-٢٢٠) صحيفه‌لرده سبقت ايتدى.)

اصل پروغرامڭ مسوده‌سنده يتمش طوقز ماده وار ايدى. ٤٢ نچى ماده‌سى قوميسيه مذاكره‌لرنده قبول قيلنمش ايسه‌ده، سيه‌زددن صوڭ «داغمار» قابينه‌لرنده نه‌دندر حذف قيلندى. نه ايدى، خاطرمده يوق.

١٠ نچى فصلده، عمله‌لر فصلنده، ٧٥ نچى ماده مسلمان عمله‌لرينه جمعه كونلرنده استراحت ويرمك مسئله‌سى ايدى. مسئله روسيه مسلمانلرى

نظرنده غایت بویوك اهمیتلی مسئله‌در. عموم خلق نظرنده مسئله مطلوب ایدی. بوڭا كوره یانوار سیه‌زدنده او مسئله قبول قیلنوب، طلب قیلنوب، پروغرام‌ده قالمش ایدی.

محترم علی‌مردان بك جنابلری خلقڭ اعتقادینه حسیاتنه احترام قوتیله، او ماده‌یی پروغرام‌ده یازمش ایسه‌ده، روسیه‌ده فابریقه‌لرده زاوودلرده اداره‌لرده خدمت یرلرنده او ماده‌یی تطبیق ایتمك آغرلغنه كوره، هم‌ده مسلمان عمله‌لرینی فابریقه‌لره زاوودلره قبول ایتمه‌مك كبی ضررلرینڭ احتماله‌كوره، او ماده‌دن علی‌مردان بك راضی دگل ایدی. اهمیتی غایت بویوك شو ماده حقنده علی‌مردان بك جنابلری اوزینڭ فكرینی بڭا خصوصی مجلسلرده بر نیچه دفعه سویله‌دی.

ماقاریه سیه‌زدنده پروغرام مسئله‌سی‌ده مذاكره قیلنمش ایسه‌ده، هم وقتڭ طارلغیله هم احوالڭ مساعده‌سزلگیله، ماده‌لرڭ تفصیلاتنه او وقت اهتمام ایتمك البته ممكن اولمادی. آلای‌ده، «ملی بەیرەملرده استراحت ایتوب ایتمه‌مك» مسئله‌سنڭ غایت بویوك اهمیتنه كوره، هم‌ده او مسئله‌یی ضررسز صورت‌ده حل ایتمك آغرلغنه كوره، ماقاریه سیه‌زدینڭ قرارلرینی پروتوقوللرینی ١٩٠٦ سنه سنتابر آینده قازان‌ده طبع ایدر ایكن، قومیته اعضالرینڭ قرارلریله او ماده پروغرامدن حذف قیلندی. ملی بەیرەملرده استراحت مسئله‌سنڭ اوزینه خصوصی صورت‌ده اهتمام ایتمك ملاحظه‌سیله ایدی.

لكن بوتون پروغرامڭ اوزی‌ده، عمله‌لرڭ استراحتلرینی ملی بەیرەملرمزه توفیق ایتدرمك مسئله‌سی‌ده صوڭره اونوتولدی.

یانوار ٢٣ ده محترم محمد علیم افندی مقصود خانه‌سنده منعقد مجلسڭ بوتون قرارلرینی شو كتابڭ (٢١٦-٢٢٠) صحیفه‌لرنده بیان ایتمش ایدم. او قرارلرڭ بعضلری روسچه یازلوب؛ روسیه مسلمانلرینڭ پتروغرادده ایكنچی سیه‌زدلرینڭ رەزولوتسیه‌سی اولمق اوزره حكومته تقدیم قیلنمش ایدی. شو ایدی:

РЕЗОЛЮЦІЯ

II-го Всероссійскаго Съѣзда Мусульманъ (Петербургскаго)

Мусульмане разныхъ городовъ и областей Россіи, съѣхавшись въ городъ Петербургъ на второй Съѣздъ Мусульманъ, 15—23 Января, постановили:

Въ виду Высочайщаго Манифеста 17 Октября и Указа 12 Декабря прошлаго года Мусульмане рѣшили въ столицѣ Россійской Имперіи, передъ лицомъ Его Императорскаго Величества, на виду Высшаго Правительства, всего Русскаго Общества и прессы обсудить назрѣвшіе вопросы, касающіеся насущныхъ нуждъ Мусульманъ главнымъ образомъ въ области религіозныхъ своихъ дѣлъ, а также значенія Высочайшаго Манифеста 17 Октября для Мусульманъ и отношенія ихъ къ Государственной Думѣ въ виду предстоящихъ выборовъ.

Принимая во вниманіе что различныя общественныя группы высказались на своихъ съѣздахъ, разрѣшенныхъ Правительствомъ, что Мы не могли не разсчитывать на палученіе разрѣшенія на свой съѣздъ, увѣренные, что на это Мусульмане имѣютъ законное право,—собравшіеся Мусульмане обратились къ Правительству за разрѣшеніемъ съѣзда, къ удивленію ихъ ходатайство и разрѣшеніе съѣзда категорически отклонено. Считая такое къ себѣ отношеніе Правительства не заслуженнымъ Мусульмане рѣшили принять составленный меджлисомъ съѣзда и одобренной собраніемъ делегатовъ въ совѣщаніяхъ своихъ съ 13 по 22 Янв. 1906 года Уставъ, призывающій Мусульманъ Россійской Имперіи объединиться въ одну политическую партію въ интересахъ обшегосударственныхъ и какъ таковая дѣйствовать въ настоящей и будущей жизни Россіи, а въ нынѣшней избирательной кампаніи, въ виду краткости срока выборовъ въ Государственную Думу въ виду заявленія делегатовъ Мусульманъ внутреннихъ губерній считать болѣе цѣлесообразнымъ дѣйствовать солидарно съ конституціонно-демократической партіей.

При этомъ Мусульмане постановили домогаться допущенія представителей Мусульманъ въ Государственную Думу пропорціонально количеству Мусульманскаго населенія.

كتابك (٢١٧) نچى صحيفه سنده (١٧-٢١) يوللرنده بيان ايتدم:
«بوديلوويچ چره‌وانسكى» لرك دوقلادلرينى تمام اهمال ايتدرمك حقنده

Из фондов Российской национальной библиотеки

غراف ویتته حضورینه ده‌پوتاتسیه کوندورمك قراری یانوار ۲۳ مجلسنده قبول قیلنمش ایدی. یدی وکیل: آخوندف، علی‌مردان بك طوبچی‌باش، اسماعیل بك غصپرینسکی، حیدر افندی صرتلان، شاکر افندی طوقای، امام صادق عثمان، امام عارف رامی حضرتلری تعیین قیلنمش ایدی. شو محترم هیئت بر قاچ دفعه طوپلانوب، ویتته حضورینه واروب وارماق مسئله‌سنده مذاکره‌لرده اختلاف ایتوب؛ عاقبت، داوود افندی شیخ علی جنابلرینڭ اصراریله ویتته حضورینه وارمق طرفی قبول قیلنوب، دوقلاد عریضه‌سی محترم ابراهیم افندی آقچورین قلمیله یازلمش. یانوار ۲۸ ده اوندن زیاده وکیل طوپلاندی، دوقلاد عریضه سی اوقولدی، ویتته حضورنده سویله‌نه‌چك سوزلر بیان قیلندی. یانوار ۲۹ ده ساعت ۱۱ ده ویتته حضورینه اورنبورغ امامی داملا زاهدالله قاشای، امام عارف افندی رامی، آخوند عبدالصمد افندی شهید، مخدوم شاکر افندی طوقای، «وقت» جریده‌سنڭ ناشری محترم شاعر ذاکر افندی رامی، ستوده‌نت داوود افندی شیخ علی، ابراهیم افندی آقچورین جنابلری قبول قیلندی.

قبول ادیلری تمام اولدقدن صوڭ، غراف ویتته النه عریضه ویرلدی. خلاصه سی شو ایدی:

«۱۹۰۵ سنه ایچنده سزه هر طرفدن عریضه‌لر کوندورلوب، مسلمانلرڭ ده‌پوتاتلری‌ده حضورگزه بر نیچه دفعه قبول قیلنوب؛ مسلمانلرڭ دینی حاللرینه عائد نظاملری اصلاح ایتمك هم ده همه حقوق‌ده مسلمانلری روسلرله برابر ایتمك حقنده اوزلرینڭ قطعی طلبلرینی سزه بیان ایتمشلر ایدی.»

«عریضه‌لری تفتیش ایدوب، یات دینلر حقنده یاڭی زاقون پرویقتلرینی تألیف ایتمك وظیفه سی حکومت طرفندن ایغنات‌یف قومیسیه‌سنه ویرلوب؛ مسلمانلرڭ اشلری قومیسیه طرفندن چه‌ره‌وانسکی اختیارینه حواله قیلنمش ایدی.»

«چه‌ره‌وانسکی کبی هم اسلامڭ هم مسلمانلرڭ دشمنی بر آدم اختیارینه دینی اشلرینی تسلیم ایتمك روسیه مسلمانلرینی راحتسز ایتدی. شو خصوص‌ده بوتون مسلمانلرڭ شکایتلرینی سزه بیان ایدرز. دولت دوماسنده اسلام وکیللری حضورنده مذاکره قیلنوب، قبول قیلنمادقچه، روسیه

مسلمانلرینڭ اوزلرینه یا دینلرینه عائد هیچ بر قانون نشر قیلنماسه ایدی.»

دوقلاد عریضه‌سی اوقولدقدن صوڭ، ابراهیم افندی آقچورین، ذاکر افندی رامییف، شاکر مخدوم طوقای، داوود افندی شیخ علی جنابلری غراف ویتته جنابلرینه مسلمانلرڭ شکایتلرینی هم طلبلرینی لسانلریله ده سویله‌دیلر؛ اوکتابر ۱۷ ده حریت فرمانی اعلان قیلندقدن صوڭ، روسیه مسلمانلرینڭ قناعتلی طلبلرینی تماملیه ویرمك البته لازم ایدی دیدیلر. ویتته جنابلری وکیللرڭ سوزلرینی التفاتله طڭلادی؛ طلبلری حقنده سوز ویردی، وعد ایتدی. آیاق اوزرنده یکرمی دقیقه قدر دوام ایتمش صحبت ایچنده غراف ویتته جنابلری بزم وکیللری تأمین ایتدی ده اوزاتدی.

۱۹۰٤ سنه دیکابر ۱۲ ده سه‌نات نامنه ویرلمش اوقازڭ حریت ادیان حقنده ٦ نچی بندینه کوره، ۱۹۰۵ سنه آپریل ۱۷ ده سه‌نات نامنه ویرلمش اوقازڭ ۱۵ نچی بندنده روسیه مسلمانلرینڭ دینی اشلرینی تفتیش ایتدرمك فرمانی اعلان قیلنمش ایدی.

اشته شو فرمانی ایفا ایتمك یولنده دولت شوراسی اوزینڭ ملاحظه‌لرینی حاضر ایتوب، ۱۹۰۵ سنه ایون ۱٦ ده ایمپراطورڭ اراده شاهانه‌سیله تصدیق قیلندی.

دولت شوراسنڭ ۱٦ نچی ایون ده تصدیق قیلنمش ملاحظه‌لرینڭ ۷ نچی ماده‌سی روسیه مسلمانلرینه عائد ایدی: ۱) اسلام روحانیلرینه پاچوتنی غراژدانلق ویرمك؛ ۲) عائله مسئله‌لرینه دائر شوکونگی زاقونلری تبدیل ایتمك؛ ۳) دین درسلرینی طلبه‌لرڭ آنا لسانلرنده تعلیم ایتمك؛ ٤) مسلمان عسکرینڭ دینی اشلرینی ادا ایتمکلری حقنده شوکونگی نظاملری تفتیش ایتمك مسئله‌لری دولت شوراسنڭ ملاحظه‌لرینه داخل ایدی. یات دینلر حقنده زاقون پرویقتلری ترتیب ایتمك ایچون ایغنات‌یف ریاستی تحتنده قومیسیه تشکیل قیلنوب، روسیه مسلمانلرینڭ دینی اشلری چه‌ره‌وانسکی معرفتنه مرحمتنه حواله قیلنمش ایدی.

چه‌ره‌وانسکیلرڭ اسلامیته ده مسلمانلرڭ اوزلرینه ده نظرلری روسیه مسلمانلرینه معلوم اولوب؛ مقدس دینلری حقنده حکومتڭ بویله حرکتی

Из фондов Российской Национальной библиотеки

بوتون روسیه مسلمانلرینه بویوك هیجان ویرمش ایدی؛ مسلمانلرڭ دینی عزتلری ملیت حسلری حکومتڭ بویله معامله‌سندن متأثر اولدی. غراف ویتته نامنه هر طرفدن شکایت هم پروته‌ست تله‌غراملری یاودی. مسلمانلرڭ شکایتلری ۱۹۰۶ سنه مارت کونلرینه قدر دوام ایدوب؛ مسلمانلرڭ تله‌غراملرینه جواب اولمق اوزره غراف ویتته امضاسیله مارت ۲۶ ده کوندورلمش تله‌غرامده «دولت دوماسی طرفندن قبول قیلنمادقچه هیچ بر پرویقت مسلمانلره زاقون اولماز» مفهومنده قطعی تأمینات وار ایدی.

باش مینستر غراف ویتته جنابلرینڭ قطعی وعده‌سندن بش کون صوڭ، یعنی ۱۹۰۶ سنه مارت ۳۱ ده معارف ناظری غراف ایوان تولستوی طرفندن یات ملتلرڭ ابتدائی مکتبلری حقنده ۳۷ ماده‌دن عبارت «۳۱ مارت پراویلاسی» نشر قیلندی.

شو «۳۱ مارت پراویلاسی» ۱۸۷۰ سنه نظاملرینه بدل اولمق اوزره، ۱۹۰۶ سنه یانوار ۱۴ ده معارف ناظرینڭ دوقلادی صوڭنده ایمپراطور حضرتلرینڭ فرمانیله تصدیق قیلنمش ایدی. یعنی یانوار ۲۹ ده غراف ویتته لسانیله بزم وکیللرمزه ویرلمش تأميناتدن ایکی هفته مقدم ایدی.

۳۱ مارت پراویلالرینی بر نیچه صحیفه‌لردن صوڭره یازارم انشاء الله. بوراده مثنوینڭ سوزلرینی یازمق مناسب اولسه کرك.

وعدها بدهد ترا تازه بدست   کو هزاران بار آنها را شکست

«اتفاق»ڭ ایکنچی سیه‌زدینڭ تاریخی، هم پروغرامی، وکیللرڭ حرکتلری، بنم ده بعض ملاحظه‌لرم شو کتابڭ (۲۰۱-۲۴۰) صحیفه‌لرنده امانت عدالت قلمیله یازلدی.

سیه‌زد دعوتنه هر طرفڭ مسلمانلری اجابت ایتوب، وکیللرینی کوندورمشلر ایدی. سیه‌زدڭ نتیجه‌لرینه ده بوتون مسلمانلر دورت کوز ایله منتظر قالدی. لکن سیه‌زد رهبرلری اوز آرا اویوشوب خلقڭ احوال روحیه‌سندن استفاده ایده‌بیلمك قدر همتدن قدرتدن محروم ایدی.

یانوار سیه‌زدی ختامنده «اتفاق»ڭ مرکز اداره‌سی اولمق شرفی موقت صورتده تکرار باکو وکیللرینه ویرلدی. باکو وکیللری مجلسده حاضر

اولوب، مرکزلگی قبول ایتمشلر ایدی. لکن خانەلرینە قایتدقلرندن صوڭ «اتفاق» قرارلری حقندە باکودە قافقازیەدە نە جریدەلرندە نە جمعیتلرندە بر سوز بولنمادی. «اتفاق» حرکتلرینەدە اورادە بر تشبث یوق ایدی.

داخلی ولایتلردە، هر نە قدر آز ایسەدە، «اتفاق» حقندە سوز وار ایدی؛ اتفاق شعبەلرینی بعض یرلردە آچمق یولندە حرکت کبی جان اثریدە وار ایدی. عاقبت مرکزدن اشارە یوقلق بهانەسیلە هر یردە عطالت غلبە ایتدی؛ دولت دوماسنە انتخاب قامپانیەلری ایچون تعلیمات (اینستروکسیە) طلب ایدوب جریدەلر واسطەسیلە «اتفاق» مرکزینە بعض ذوات مراجعت ایتمش ایسەدە، ادارە مرکزیە هیچ برینە اهمیت ویرمەدی.

او وقت روسیەدە دولت دوماسنە حاضرلك حرکتلری وار ایدی. صایلاوچیلرڭ قارەلامەلری (*) فیورال ابتدالرندە حاضرلنمش اولمق جهتیلە، ١٩٠٦ سنە فورال ١٢ دە سەنات نامنە اوقاز ویرلوب، آپریل ٢٧ دە دولت دوماسنڭ دە دولت شوراسنڭ دە دعوت قیلنەچغی اعلان قیلندی.

بوندن صوڭ، ١٩٠٦ سنە فیورال ٢٠دە سەنات نامنە ینە غایت مهم اوقاز ویرلوب، دولت شوراسی یاڭی اساسلر اوزرینە تأسیس قیلنوب، دولت دوماسنە عائد نظاملر تعدیل، یاخود دیەیك، تبدیل قیلندی.

دولت دوماسنە عائد اولگی اوقازلری (١٨٣-١٩٤) صحیفەلردە یازدق. اولگی اوقازلرە کورە، روسیەدە خلق وکالتی یالگز بر پالاتەدن عبارت اولاچق ایدی. ١٩٠٦ سنە فورال ٢٠ اوقازی قوتیلە روسیەدە ایکی پالاتە، ایکی پارلامنت تأسیس قیلنەچق اولدی. بری توبەن پالاتە، دولت دوماسی؛ دیگری یوقاری پالاتە، دولت شوراسی اولدی.

روسیەدە دولت شوراسی، غاصودارستوەننی صووەت اسمیلە، اسکی بر مؤسسەدر. ایمپراطور برنچی آلەکساندر حضرتلرینڭ فرمانیلە تأسیس قیلنمش ایدی. دولت شوراسنڭ بوتون اعضالری یالگز ایمپراطور طرفندن تعیین قیلنوب؛ خدمتلری ـ زاقون پرویقتلرینی تألیف ایتمك، حاضرلنمش پرویقتلری مذاکرە ایتمك وظیفەلرینە منحصر ایدی. دولت شوراسندە حاضرلنمش پرویقتلرڭ هر بری، اکثریتڭ دە اقلیتڭ دە ملاحظەلری

(*) قارەلامەلر = Списки

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایمپراطور حضرتلرینڭ نظر همایونلرینه عرض قیلنور ایدی. ایمپراطور حضرتلری دولت شوراسنڭ قرارلرینی قبول ایدر ایسه، تصدیق ایدر ایدی؛ یاخود قرارلرینی تمام رد ایتوب، اوزینڭ اراده شاهانه‌لرینی زاقون ایدر. هر حال‌ده او وقت دولت شوراسی تشریع مجلسی اولمایوب، یالگز حاضرلك یالگز مشاوره مجلسی ایدی.

١٩٠٥ سنه اوکتابر ١٧ مانیفه‌ستندن صوڭ، ١٩٠٦ سنه فیورال ٢٠ اوقازی حکمیله، اسکی دولت شوراسی یاڭی اساسلر اوزرینه تأسیس قیلنوب، تشکیل قیلندی؛ دولت شوراسی، دولت دوماسی کبی، تشریع مجلسی اولاچق اولدی.

دولت شوراسنده اعضالرڭ بر نصفی ایمپراطور معرفتیله تعیین قیلنوب، بر نصفی-خلق طرفندن انتخاب قیلنه‌چق. صایلانه‌چق اعضالر طوقز سنه مدتله صایلانه‌چق. پراووصلاویه روحانیلرندن آلتی آدم؛ زه‌مستواسی وار ولایت صوبرانیه‌لرندن برر آدم اولوب، مجموعی ٣٤ آدم؛ زه‌مستواسی یوق ولایتلردن ٢٦ آدم؛ دووره‌نلردن ٢٨؛ آقاده‌میه هم اونیوه‌رسیتتلردن آلتی آدم؛ تجارت وکیللرندن آلتی؛ صناعت وکیللرندن آلتی آدم. شو آراده پولاکلردن آلتی آدم، لکن روسیه مسلمانلرندن هیچ بر یوق.

دولت دوماسنه، دولت شوراسنه عائد بعض تفصیللری، انشاءالله، بوندن صوڭ یازوب، حاضر، تاریخ ترتیبیله حرکت ایدوب، بزم حق‌ده اهمیتی بویوك نظاملری بیان ایده‌یك.

مارت ٣١ پراویلالری.

اورنبورغ صوبرانیه‌سنه تابع مکتبلر مدرسه‌لر حقنده، ایمپراطور حضرتلرینڭ فرمانیله، ١٨٧٠ سنه مارت ٢٦ ده قانونلر تدبیرلر نشر قیلنمش ایدی.

او قانونلرڭ او تدبیرلرڭ غایه‌لرندن مقصدلرندن، طبیعی، بز او وقت بحث ایتمه‌دك. او تدبیرلری قورمش حکومت‌دن سببلرینی ده، موتیفلرینی ده هیچ بر وقت صورامادق.

بز التفات ایتمه‌مش ایسه‌ك ده، صورامامش ایسه‌ك ده، قورولمش تدبیرلرڭ غایه‌لرینی غایت آچیق تعبیراتله حکومت بزه بیان ایتدی.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

او نظاملردن او حكمتلی تدبیرلردن الڭ مهم مقصد، ماده‌لرڭ ستاتیه‌لرڭ آچیق بیانلرینه كوره، آبروسه‌نیه ایدی. یعنی اسلام بالالرینی روسلاشدرمقدن عبارت ایدی. معارف نظارتی طرفندن ١٨٧٠ سنه ده نشر قیلنمش مجموعه ده، ٨٣٥ نچی صحیفه سنده شو مقصد هم آچیق هم قطعی لسانله یازلمش ایدی.

١٨٨٤ سنه مای ١٨ ده، ایمپراطور حضرتلرینڭ فرمان شاهانه‌سیله ینه یاڭی نظام نشر قیلندی. معارف نظارتی طرفندن ١٨٨٤ سنه ده نشر قیلنمش نظاملر مجموعه سنڭ (٦٧٣-٦٧٧) نچی صحیفه‌لرنده او نظاملرڭ مقصدلری، او مقصدلرڭ ده یوللری غایت آچیق عباره‌لرله بیان قیلنمش ایدی. مقصد ١٨٧٠ سنه مجموعه‌سنده كوسترلمش مقصدلرڭ عینی ایدی.

صولر آقدی؛ وقتلر اوتدی؛ عصرلر اوزگه‌ردی؛ نهایت تاریخڭ سوقیله، روسیه دولتی ١٩٠٥ سنه اوكتابر كونلرینه‌ده ایرشدی. اوكتابر ١٧ ده حریت فرمانی اعلان قیلندی؛ هیچ بر ملتڭ دیننه مكتبنه مدرسه‌سنه مسجدینه محله‌سنه طارلق ویرمه‌مك طوقنماق اساسلری فرمان همایون ده بیان قیلندی؛ دولت نظامی یاڭی هم صاغلام اساسلر اوزرینه تأسیس قیلنه‌چق اولدی. چیت دینلر حقنده یاڭی زاقون لائحه‌لرینی ترتیب ایتمك حكومت طرفندن غراف ایغناتیف قومیسیه‌سنه تسلیم قیلنوب، بوتون اسلام اشلری قومیسیه طرفندن چره‌وانسكیلره، بودیلوویچلرڭ معرفتلرینه ویرلدی. یعنی، عصرلر اوزگه‌روب، دولت منقلب اولمش ایسه ده حكومت همان اوّلگی یولیله اسكی مقصدینه حركت ایدوب، روسیه مسلمانلرینڭ دینی اشلرینی اسلام هم مسلمان دشمنلری النه ویردی.

نهایت، ١٩٠٦ سنه یانوار ١٤ ده معارف ناظر غراف ایوان تولستوی دوقلادی صوڭنده، یات ملتلرڭ ابتدائی مكتبلری حقنده ٣٧ ماده‌دن عبارت نظام ایمپراطور حضرتلرینڭ فرمانیله تصدیق قیلنوب، ١٩٠٦ سنه مارت ٣١ ده معارف نظارتی طرفندن اعلان قیلندی. (٢٣٩-٢٤٠ ص.)

«مارت ٣١ پراویلالری» نده معلوم مقصدلر ملاحظه‌سیله قورولمش خصوصی ماده‌لر، هم ده ترانس كریپسیه ماده‌سی، یعنی لسانمزی روس حروفاتیله یازمق ماده‌سی ده وار ایدی. روسیه ده شرق هم شرق جنوب

ولایتلرده طوروچی یات دینلرگ چیت ملتلرگ ابتدائی مکتبلرینه مخصوص نظاملردن عبارت ایدی.

بعض ماده‌لری شودر:

2) یات خلقگ ابتدائی مکتبلری ـ فکر، اخلاق، معیشت جهتیله او خلقگ ترقیلرینه، هم ده لسان هم عادت جهتیله روسلرله یاقینلاشولرینه خدمت ایتدرمك مقصدیله تأسیس قیلنور.

3) ابتدائی تعلیمگ الگ اولگی واسطه‌سی آنا لسانی اولور.

4) معلم معلمه‌لری معین بر سه‌نزه مالك اولوب، خلقگ اوزندن، یاخود لسان بیلوچی روسلردن اولور.

5) چیت خلقگ مکتبلری یا ایکی سنه‌لك سواد مکتبی، یا دورت سنه‌لك بر صنفلی ابتدائی مکتب، یاخود آلتی سنه‌لك ایکی صنفلی ابتدائی مکتب اولور.

6) بر یرده بر نیچه جنس یات خلق بولنور ایسه، هر جنسگ اوزینه مخصوص ابتدائی مکتب تأسیس قیلنور. صوگره یوقاری صنف ده همه جنسلرگ بالالری برلك ده روس لساننده اوقور.

7) یات خلقگ سواد مکتبلرنده اوز لسانلرنده دین، اوقو، یازو؛ حساب، روسچه اوقو یازو، روس لسانی، کویلر تعلیم قیلنور. آلتی سنه‌لك ایکی صنفلی مکتبلرینگ پروغراملری تمام روس مکتبلرینگ پروغراملری کبی اولوب، آنا لساننده اوقو یازو ایچون ساعتلر تعیین قیلنور.

9) یات خلق مکتبلری هر حال ده اوزلرینه مخصوص اینسپکتورلر النده اولور.

10) بالالرگ روسچه بیلوب بیلمه‌مکلری اعتباریله، مکتبلر ایکی قسم اولور: ۱) روسچه بیلوچی بالالر ایچون، ۲) روسچه‌دن هیچ بر خبرلری یوق بالالر ایچون.

11) روسچه‌دن خبرلری یوق بالالرگ درسلری اولگی ایکی سنه‌ده آنا لسانیله اولوب؛ صوگ سنه‌لرده البته روسچه اولور. آنا لسانلری یالگز ترجمه ایچون واسطه اولا بیلور.

12) بر صنفلی ابتدائی مکتب کتابلری روسچه‌ده آنا لسانیله‌ده اولا بیلور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

13) یات خلق مکتبلرینڭ کتابلری خلق لسانیله روس حروفاتیله طبع قیلنور. خلقڭ ملی الفباسی وار ایسه، مکتبلرینڭ کتابلری هم ملی حروفات ایله هم روس حروفاتیله طبع قیلنور.

17) یات خلق روسلر ایله آرالاش کون کورسه‌لر، اویله خلقڭ بالالری ایچون مخصوص مکتب تأسیس قیلنمایوب، بلکه عمومی ابتدائی مکتبلرده برنچی سنه‌ده آنا لسانیله تعلیم قیلنوب، صوڭ سنه‌لرده روس بالالریله برابر روس لسانیله اولور.

20) دین درسلری باش‌ده آنا لسانیله اولوب، صوڭره روسچه اولور. لکن محلڭ خصوصیتلرینه کوره، دین درسلری یالڭز آنا لسانیله‌ده اولابیلور.

21) کنیسه کویلری (شعرلری) خریستیانلق نورلرینی یات خلق قلبلرینه اورونلاشدرمق مقصدینه الڭ قوّتلی وسیله اولمق جهتیله، یات خلق مکتبلرینڭ هر برینه کنیسه کویلری لازم اولور. کنیسه کویلری کنیسه لسانیله ده اولابیلور، خلق لسانیله ده اولابیلور. اما عادی کویلر روس لسانیله اولور.

22) دعالقلر، هم‌ده عبادت کتابلری کنیسه لسانیله طبع قیلنور؛ یاخود خلق لسانیله ده اولابیلور.

23) یات خلقڭ روسچه مکتبلری ٥نچی ماده‌ده صانالمش مکتب تیپلرینه موافق قیلنور.

24) ٥نچی ماده‌ده بیان قیلنمش مکتبلره ماعدا، هر خلقڭ دینی مکتبلری مدرسه‌لری حضورنده روسچه صنفلر تأسیس قیلنه‌بیلور.

25) او مکتبلرده هم‌ده روسچه صنفلرده معلملر خلق لساننه آشنا روس اولور.

26) یات خلق مکتبلرنده دین معلملری هم روحانی هم غیر روحانی اولابیلور.

27) یات خلقڭ اوزلرینڭ مکتبلرنده مدرسه‌لرنده کنیسه کویلری لازم اولماسه‌ده، یات خلقڭ یاش بالالرینه اخلاق تربیه‌سی ویرمك ملاحظه‌سیله، عادی کویلری هم روسچه هم آنا لسانیله تعلیم ایتمك مطلوبدر. لکن یات خلق اوزلرینڭ دینی کویلرینی بالالرینه تعلیم ایتدره‌جك ایسه‌لر، اینسپکتورلردن رخصت آلمق لازم اولور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

32) یات خلقڭ دینی مکتبلری اوزلرینه مخصوص اینسپکتورلر النده اولور.

35) دینی مدرسه‌لرده یالڭز روسیه‌ده مطبوع کتابلر تعلیم قیلنور. چیت‌ده مطبوع کتابلردن درس ویریله‌چك اولور ایسه، اینسپکتوردن رخصت آلنور.

26) نفقه‌سی تمام تأمین قیلنوب، روسچه صنف تأسیس قیلنه‌چغی‌ده التزام قیلنمادقچه، مدیرینڭ النده آبرازاوانیه شهادتی بولنمادقچه، یات خلقڭ خصوصی دینی مکتبلرینه اینسپکتور رخصت ویرمز.

37) دینی مکتبلر حضورنده روسچه صنف نفقه‌سی خزینه‌دن ویرله بیلور.

۱۹۰٦ سنه یانوار ۱٤ده ایمپراطور حضرتلرینڭ اراده شاهانه‌سیله تصدیق قیلنوب، ۱۹۰٦ سنه مارت ۳۱ده معارف نظارتنی طرفندن اعلان قیلنمش شو ۳۷ پراویلا-او سنه ایون ایول آیلرنده اینسپکتورلر اجتهادیله هر ولایت‌ده بوتون اوچیتلله نشر قیلنوب، (۱۹۰٦-۱۹۰۷) سنه تعلیمیه‌ده ممکن قدر اجرا قیلنه‌جغی‌ده امر قیلندی. اوقروغ پوپه‌چیتللری، خلق اینسپکتورلری واسطه‌سیله ایرشدرلمش فرمانلرڭ اکثری روسیه مسلمانلرینڭ ابتدائی مکتبلرینه توجیه قیلنمش ایدی. اورنبورغ، اوفا، قازان، سیمبرسك، سامارا ولایتلرنده اینسپکتورلر واسطه‌سیله اوچیتلله کوندورلمش فرمان کاغدلرینڭ بر نیچه عددی بن‌ده واردر.

«مارت ۳۱ پراویلالری»، حکومتڭ روسیه مسلمانلری حقنده سیاستنه آچیق بر شاهد اولمق جهتیله، بزم نظرمزده غایت بویوك اهمیتی حائزدر. او بویوك اهمیتڭ بر نیچه نقطه‌سنه بوراده اشاره ایده‌یم:

۱) «مملکتڭ شرق هم شرق جنوب ولایتلرنده عمر ایتوچی یات خلق»ڭ ابتدائی مکتبلرینه عمومی پراویلالری ترتیب ایدر ایکن، حکومت-روسیه مسلمانلرینی قالمق چوواش چیرمش لامایت کبی دیندن مکتبدن ملی الفبادن ادبیاتدن قولتوره‌دن ادبدن اخلاقدن صداقتدن تمام محروم خلق درجه‌سنده اعتبار ایتمش اولسه کرك.

عالم اسلامیتڭ ١٣-١٤ عصرلق بویوك مدنیتی، کیڭ ادبیاتی، علویتلی اخلاقی، قوتلی طبیعتی، قران کریمڭ نظمنه اداسنه الڭ مناسب الفباسی واردر. اسلامیت قوتیله قران کریم برکه‌سیله شو قیمتلی قدسیتلرڭ هر بری مختلف جنس مسلمانلرڭ قانلرینه قلبلرینه بوتون وجودلرینه عصرلر بوینچه صوغارلمشدر.

عالم اسلامیتڭ بویوك برکیسه‌گی روسیه مسلمانلرینڭ ابتدائی مکتبلری روس الفباسنه حکومت نظرنده‌ده محتاج اولمامق تیوش ایدی؛ ادب هم اخلاق اوگره‌نمك خصوصلرنده کنیسه کویلرینه احتیاج بلیه‌سندن لا اقل اسلام بالالری حکومت نظرنده‌ده قوتولمق تیوش ایدی.

٢) روسیه کبی مختلف اجناسلی بویوك بردولت ایچنده لسانمزی الفبامزی ادبیاتمزی ملیتمزی ادبمزی اخلاقمزی دینمزی دینی ابتدائی مکتبلرمز دینی مدرسه‌لرمز، هر نه قدر آغر اصوللی ایسه‌لرده، عصرلر بوینچه ملیون زحمتلره تحمل هم مقابله ایته طوروب، الڭ قیمتلی قدسیتلرمزی بزه محافظه ایتدیلر. غایت آغر اصوللی اسکی مکتبلرمز، دینی مدرسه‌لرمز بدلنده شوکون هر قریه‌ده هر یرده آسان اصوللی یاڭی مکتبلرمز، بایتاق یرلرده اصلاح قیلنمش دینی مدرسه‌لرمز واردر. آغر اصوللی اسکی مکتبلر آغر اصوللی اسکی مدرسه‌لر برکه‌سنده بوتون قیمتلی قدسیتلری صاقلانوب دوام ایتمش بویوك بر ملت آسان اصوللی اوزینڭ یاڭی مکتبلری آسان اصوللی دینی مدرسه‌لری برکه‌سنده بوندن صوڭده البته معارف یوللرنده ترقیات درجه‌لرنده ثباتله جسارتله حرکت ایده‌چکدر. انشاء الله.

«مارت ٣١ پراویلالری»نده فرض قیلنمش مکتب تیپلرینه روسیه مسلمانلرینڭ هیچ بر وقت هیچ بر صورتله احتیاجلری بولنماسه کرك.

بزم دینی ابتدائی مکتبلرمزدن، دینی مدرسه‌لرمزدن معارف نظارتی غفلتمی ایتمش؟ یاخود دینی مکتبلرمزڭ دینی مدرسه‌لرمزڭ بدلنده‌می یاڭی تیپ اوچیلشچه‌لری تأسیس ایده‌جك؟

٣) «مارت ٣١ پراویلالری»نڭ ١٣نچی ماده‌سنده بیان قیلنمش ترانس کریپسیه اصولنه هیچ بر ملاحظه ایله موافقت ایتمك معقول دگلدر. یاش بالالره غایت آغر یوك یوکلتمکدن باشقه هیچ بر فائده‌سی ده بولنمق

ممکن دگللر: ابتدائی مکتب ده یاش بالالره اوچ الفبا اوگره‌تمك لازم اولاچق: عرب الفباسی، روس الفباسی، عربی تورکی سوزلری یازمق ایچون اختراع قیلنه‌چق روس الفباسی.

صوکره بزم لسانمزی عرب کلمه‌لرینی یازمق خصوصلرنده روس الفباسی شوکونگی حروفاتیله هیچ بر وقت وفا ایده‌چك توگل. روس یا خود لاتین الفبالرینی تورك هم عرب کلمه‌لرینه تطبیق خیالیله یاڭی بر الفبا اختراع قیلنه‌چق اولسه بیله، بزم شو کونگی الفبامزدن اویله الفبالرڭ آسان اولاچغی ده ممکن توگل.

بزم الفبامز حروفاتی متصل اولمق جهتیله مطبعه خدمتلرنده آغر ایسه ده، قلمله یازمق خصوصنده باشقه الفبالرڭ هر برندن آساندر؛ حروف صوتیه‌مزی ده یازار ایسه‌ك، بزم الفبامز ایله یازلمش کلمه‌لری یوللری اوقومق خصوصی ده غایت آسان اولور. بوڭا کوره، مکتب کتابلرنده ترانس کریپسیه تدبیری اگر بر مکر اولماسه، ترانس کریپسیه اصولیله یاش بالالره تعلیم یوللرینی آسانلاشدرمق دعواسی ده بوش بر خیال اولور.

فرض ایده‌یك، بزم الفبامز لاتین یاخود روس الفبالرینه نسبتله آغر اولسه‌ده، بزم حق‌ده الفبامزڭ هم دینی هم تاریخی غایت بویوك قدسیتی غایت بویوك قیمتی واردر؛ مقدس قران کریم حروفلرینی ملی دینی الفبامزی براقوب باشقه بر الفبا قبول ایتمك بزم حق‌ده تمام قطعی محالدر.

٤) مارت ٣١ پراویلالرینڭ ٣٥نچی ماده‌سنه کوره ابتدائی دینی مکتبلرده درس کتابلری اینسپکتورلرڭ مرحمتلرینه مساعده‌لرینه باغلانمشدر. شو تدبیر درس کتابلرینی تمام منع ایتمك درجه‌سنده‌در. دینی مکتبلرده درس کتابلرینی اسلام روحانیلرینڭ معرفتلرینه نظارتلرینه ویرمه‌یوب، اسلام کتابلرندن بر پاره‌لك خبرلری یوق اینسپکتورلر مساعده‌سنه باغلامق‌ده معقول بر ملاحظه بولنمق ممکنمی در؟

دینی مکتبلرمزه، دینی مدرسه‌لرمزه، قراءتخانه‌لرمزه کتبخانه‌لرمزه لازم کتابلرڭ ادبیاتڭ اکثری روسیه بازارنده بولنماز. روسیه مسلمانلرینڭ کتاب ناشرلری روسیه مسلمانلرینه طلبه‌لرینه معلملرینه عالملرینه لازم اولابیله‌جك اسلام اثرلرینڭ هر برینی طبع ایتمکدن البته عاجزدر. بز،

روسیه مسلمانلری، تورکیه ده، مصرده، سوریه ده، هندستان ده طبع قیلنور اسلام اثرلرینه هر وقت البته محتاج اولورز. حدودلرده غرانیتسه‌لرده سه‌نزورلر، بوراده اینسپکتورلر اسلام اثرلرینی منع ایتسه‌لر، اسلام اثرلرندن روسیه مسلمانلری محروم اولدی دیمك.

مارت پراویلالرینڭ ١٢نچی ماده‌سنه کوره، ایکی سنه‌لك ابتدائی مکتب کتابلری هم روس لسانیله هم آنا لسانیله اولور. او کتابلرکیمڭ تألیفی؟ نصل کتابلر؟ مندرجاتی، صوده‌رژانیه‌سی نه؟ ٣٥ ماده‌یی اوقودقدن صوڭ، انسانڭ خاطرینه شو سواللر البته خطور ایدر.

٥) یات خلقڭ خصوصی دینی مکتبلری حقنده ٣٦نچی ماده اویله مکتبلری قطعی صورت ده منع ایتمکله تمام برابردر. چونکه مکتبلرڭ نفقه‌لرینی تمام تأمین ایده‌بیله‌چك سرمایه‌لری مقدم حاضرله‌یوب قویمق، اللده آبرازاوانیه شهادتی بولنور مدیری طابمق غایت آز یرلرده ممکن اولابیلور.

روسیه ده نیچه عصرلر دوام ایتوب کلمش بر نیچه اون مڭ مکتبلرڭ بر نیچه یوز دینی مدرسه‌لرڭ هر بری خلقڭ خیراتیله احسانلریله دوام ایتمشدر. شوکون دینی مکتبلر حقنده ٣٦نچی ماده ده کوسترلمش شرطلری اعتبار ایتمك او مکتبلری طوغریدن طوغری قاپامق کبیدر.

٦) مارت پراویلالرینڭ ٥نچی ماده سنده بیان قیلنمش ایکی یا دورت یا آلتی سنه‌لك مکتب تیپلری بزم یا دورت یا بش سنه‌لك ابتدائی دینی مکتبلرمزڭ پروغراملرینی هیچ بر صورتله اورونلاشدره آلماز. بوڭا کوره، مارت پراویلالرینه موافق آلتی سنه‌لك مکتبلری تمام ایتمش بالالر اوزلرینه لازم دینی ملی معلوماتدن تربیه‌دن محروم قالور.

٧) روسیه مسلمانلرینڭ دینی مکتبلرینی اسلام روحانی اداره‌لرینڭ اللدن آلوب اسلامیتدن هیچ بر خبرلری یوق اینسپکتورلر نظارتنه مرحمتنه طاپشرمق هیچ بر وقت هیچ بر جهتله مناسب اولماز؛ روسیه مسلمانلرینڭ کوڭللری بونی تحمل ایتمز.

(١-٧) ارقامیله اشاره قیلنمش یدی ملاحظه طبیعی وجدان قوتیله روسیه مسلمانلرینه معلوم ایدی. بوڭا کوره، مارت ٣١ پراویلالری روسیه

Из фондов Российской национальной библиотеки

مسلمانلرینه غایت فنا صورت ده تأثیر ایتدی. مسلمانلر دولقونلاندی، هر ولایتدن غراف ویتته نامنه شکایت هم پروتەست تلەغراملری یاودی، هر طرفدن حکومت حضورینه دەپوتاتسیەلر کوندورلدی. بعض ولایتلرده فتنه احتماللری‌ده کورندی؛ حتی سیمبرسك غوبەرناطوری دوباسف مسلمانلری تسکین ایتمك یولنده طبع ایتدروب روسچه اعلانلر نشر ایتدردی.

بوتون روسیه مسلمانلرینڭ شدتلی هیجانلرینه ترجمان اولوب، مرحوم مفتی محمدیار افندی سلطان جنابلری داخلیه ناظرینه دیکابر ٣ ده تلەغرام ویردی. تلەغرام‌ده مارت پراویلالرندن روسیه مسلمانلرینڭ ناراضیلقلری بیان قیلنوب، ترانس‌کریپسیه ماده‌سینی تغییر ایتمك لزومی‌ده سورالمش ایدی. مفتی حضرتلرینڭ تلەغرامنه جواب اولمق اوزره، ١٩٠٦ سنه دیکابر ٢٨ده معارف ناظری قاوفمان امضاسیه ٢٦٦٢١ رقملی بیان کوندورلدی.

بیان ده رفمله ترتیب قیلنمش اوچ ماده وار ایدی: «١) داخلیه نظارتی طرفندن اسلام روحانیلری مکتبلری مدرسه‌لری خصوصنه دائر حاضرلنه‌چك عمومی نظاملر همان تمام اولمامشدر. او عمومی نظاملرڭ تمام حاضرلنوب انتشارینه قدر، مارت ٣١ پراویلالرینڭ (٣٢، ٣٣، ٣٤، ٣٥، ٣٦) ماده‌لری روسیه مسلمانلرینڭ دینی مکتبلری دینی مدرسه‌لری حقنده بوندن صوڭ اجرا قیلنماز. ٢) مارت ٣١ پراویلالرینڭ ٩نچی ماده‌سی اسلام مکتبلرینه اسلام مدرسه‌لرینه عائد دگللر. ٣) ترانس‌کریپسیه ماده‌سی هر بر یات خلقڭ همه مکتبلرینه مجبوریتله الزام قیلنه‌چغی‌ده ملحوظ توگل ایدی، دینی کتابلر حقنده ده توگل ایدی. بلکه یات خلقڭ یاش بالالرینی روس سوزلرینه آسانلقله عادتلنه طورمق ایچون ملاحظه قیلنمش بر تدبیر ایدی.»

«شو بیانلرمی روسیه مسلمانلرینه، رجا ایدرم، اعلان هم تفسیر قیلگز. کامل احترامله. قاوفمان.»

معارف ناظرینڭ بیانلری هم ده فرمانی اوفا صوبرانیەسنه ایرشدکدن صوڭ، مارت ٣١ پراویلالرینی تفسیر هم توجیه یولنده صوبرانیه محله اماملرینه کاغدلر کوندوردی. «١٣نچی ماده یات ملتلرڭ همه‌سی حقنده عمومی دگل ایمش، دینی کتابلره ده دینی مدرسه‌لره ده تعلقی یوق ایمش.» مفهومنده ایدی.

معارف ناظرینڭ بیانی، مارت پراویلالرینی تفسیر یولنده روحانی اداره‌لرڭ اجتهادلری تأمیناتلری روسیه مسلمانلرینڭ كوڭللرینی تسكین ایته آلمادی؛ هیجان همان دوام ایتدی.

شدتلی هیجانلرڭ حركتلرڭ تأثیریله اولسه كرك، یاخود مسلمانلرڭ حركتلرینه مقابله ملاحظه‌سیله اولسه كرك، مارت ۳۱ پراویلالرینی مذاكره ایچون ۱۹۰۷ سنه اوكتابر باشلرنده پتربورغ‌ده قاتش بر صووه‌شچانیه دعوت قیلندی. مسلمانلردن بش اون آدم؛ روسلر اوتوزدن زیاده ایدی؛ آرالرنده اوستراووموف، آله‌كتوروف كبی مشهور میسیونرلر، هم‌ده پینه‌گین، بابروونیكف، ده‌ره‌ویتسكی كبی اوڭلر وار ایدی.

مجلس معارف ناظری قاوفمان ریاستیله اوچ دفعه طوپلاندی. مجلس‌ده قبول قیلنوب، اسلام وكیللرینڭ الیله‌ده امضالانمش «یاڭی پراویلالر» مارت ۳۱ پراویلالرینه باشقه بر شی دگل ایدی، حتی ۱۳نچی ماده‌سی قالدی.

اسلام وكیللرینڭ قلمیله امضالانمش «یاڭی پراویلالر» معارف ناظری قاوفمان لسانیله ایمپراطور حضرتلرینه عرض قیلنوب، ۱۹۰۷ سنه اوكتابر ۲۷ فرمان شاهانه‌سنه كوره، نویابر (۱) ده معارف ناظری طرفندن اعلان قیلندی.

«مارت ۳۱ پراویلالری»نی بیان مناسبتیله، ۱۹۰۷ سنه اوكتابر ابتدالرنده‌گی اوچ كونلك بویوك صووه‌شچانیه‌دن بوراده شو قدر ایله اكتفا ایده‌یم. نوبتی ایرشدكدن صوڭ اسلام وكیللرینڭ او صووه‌شچانیه‌لرده خدمتلرینی انشاءالله بیان ایدرم. دینی مكتبلرمزڭ دینی مدرسه‌لرمزڭ غایت بویوك اهمیتلرینه كوره، هر بر مسلمانڭ اعتقادینه وجدانینه موافق اولابیله‌چك بعض ملاحظه‌لری بوراده عرض ایته‌یم.

۱) روسیه مسلمانلری حقنده اڭ بویوك اڭ ضرور حاجتلرڭ بری البته ابتدائی ملی مكتبلری دینی علمی مدرسه‌لریدر. اولگی آغر اصوللی دینی مكتبلرمز دینی مدرسه‌لرمز مختلف اجناسلی بویوك دولت ایچنده عصرلر بوینچه دینمزی ملیتمزی لسانمزی نصل ایسه‌ده محافظه ایتدی. بوندن صوڭ مستقل بر ملت اسلامیه اولوب ترقیات یوللرنده دوامز

Из фондов Российской национальной библиотеки

مسئلەسی دە شو کونگی آسان اصوللی ابتدائی ملی مکتبلرمز اصلاح قیلنمش دینی مدرسەلرمز برکەسندەگنە تأمین قیلنە بیلەچك.

امید ایدەیك، فرض ایدەیك، روسیەدە تعلیم هم عمومی هم مجبوری قیلنە بیلور ایسە، او تقدیردە بزم ملی ابتدائی مکتبلرمزك، بزم دینی علمی مدرسەلرمزك بزم حقدە هر جهتلە اهمیتی ینە زیادە اولاچق، مکتب مدرسە مسئلەلرینی بزم استقبالمزە موافق هم مطلوب صورتدە حل ایتمك تأمین ایتمك وظیفەلری دە هر جهتلە آغر اولاچق.

آق صحیفەلر یوزندە یازلمش ستاتیەلرك مادەلرك بلاغتلی عبارەلرینە قناعت ایتمەیوب، معارف سیاستلرندە عمومیت هم جدیت کسب ایتمش قوتلی تدبیرلرك فعلیت جهتلرینەدە باقار ایسەك، مکتب سیاستلرندە روسلاشدرو اصوللرینی کونلرك برندە حکومت بلکە براقور دیمك طوغری اولماسەکرك. غایت بعید احتمال ایسەدە، فرض ایدەیك، معارف سیاستلرندە حکومت روسلاشدرمق اصوللرینی بوندن صوك تعقیب ایتمز، دیەیك. شو تقدیردە، معارف نظارتی معرفتیلە عمومی اولمق اوزرە ترتیب قیلنەچق اوچیلشچەلرك اوچەبثی زاوەدنیەلرك پروغراملری روسیە مسلمانلرینك بالالرینە مسلمان تاتار اولمق شرفیلە لازم اولاچق ملی دینی تربیەیی قناعت قیلورلق قدر هیچ بر وقت تأمین ایتە آلماز. دینی ملی تربیەمزە وفا ایتە بیلور قدر پروغراملری حکومتك عمومی مکتبلرندن اورتا درجە اوچەبثی زاوەدنیەلرندن طلب ایتمك ممکن دە توگلدر، معقول دە توگلدر، مطلوب دە توگلدر.

غایت آچیق غایت سادە شو ملاحظەلر قبول قیلنور ایسە، دیمك، ملی ابتدائی مکتبلرمز، دینی علمی مدرسەلرمز ـ هر حالدە هر جهتلە بزم ادارەدە بزم اختیاردە اولمق تیوشدر.

مکتب مدرسەلری حقندە روسیە مسلمانلرینك شو ملاحظەلری، بوتون روسیە مسلمانلرینك حقلی قناعتلی طلبلری اولمق اوزرە، حکومتك التفاتنە بر نیچە دفعە عرض قیلنمش ایدی.

شو کتابك (٤٢-٤٩) صحیفەلرندە نقل قیلنمش الك جامع لائحە مادەلرینك (١٧، ٢١، ٣٩، ٤٠) نچی مادەلری مکتب مدرسەلرمزك اساسنە دائر ایدی.

استاذ رضا افندی حضرتلرینڭ اصلاحات مسئله‌لری حقنده ملاحظه‌لرینی (٥٣-٥٩) صحیفه‌لرده حکایت ایدر ایکن، ٥٧نچی صحیفه‌ده اولگی ١٧ یولده مکتب مدرسه‌لرڭ اداره‌لری حقنده محترم استاذڭ نظری نقل قیلنمش ایدی. محترم استاذڭ (٥٩-٧٥) صحیفه‌لرده درج قیلنمش گوزل لائحه‌سنڭ صوڭ ١٤ ماده‌سی‌ده مکتب مدرسه‌لره معارف یورتلرینه دائر ایدی.

اوفا شاگردلرینڭ (٧٩-٨٢) صحیفه‌لرده نقل قیلنمش عریضه‌لری ده مکتب مدرسه‌لره عائد ایدی. (٨٣-١٠٨) صحیفه‌لرده یازلمش مختلف لائحه‌لر مکتب مدرسه مسئله‌لرنده متفق ایدی. (١٥١-١٦٢) صحیفه‌لرده ترجمه قیلنمش متعدد پەتیتسیه‌لرڭ مکتب مدرسه‌لر خصوصنده طلبلری بر ایدی.

«اتفاق»ڭ (٢٢٠-٢٣٣) صحیفه‌لرده درج قیلنمش پروغرام ماده‌لرنده مکتب مدرسه‌لرمز حقنده مقصدمزی آچیق بیان ایتدك. پروغرامڭ (٢٧، ٣٦، ٤٦، ٤٧، ٤٨، ٤٩، ٥٠، ٥١، ٥٢، ٥٣) ماده‌لری بوڭا دائر ایدی.

لائحه‌لرده پروغراملرده تفصیل قیلنمش طلبلرمزی اجمال ایدر ایسه‌ك، بوتون جهتلری اوز اختیارمزده اولاچق ابتدائی ملی مکتبلر، دینی علمی مدرسه‌لر روسیه مسلمانلرینه لازمدر.

روحانی اداره‌لرمزه محله‌لرمزه مدرسه‌لرمزه لازم اولاچق مقتدر عالملری حاضرله‌مك ایچون ده، ابتدائی مکتبلرمزه حاجت اولاچق مقتدر معلملری حاضرله‌مك ایچون ده، تام حقوقلی کیڭ حریتلی علمی دینی مدرسه‌لر اوز المزده اوز اختیارمزده بولنمق البته ضروردر.

ابتدائی مکتبلر حقنده نشر قیلنمش یاڭی نظاملر هیچ بر صورتله هیچ بر وقت بزم ملی ابتدائی مکتبلرمزه موافق اولماز. مینیسترستوا معرفتیله ترتیب قیلنه‌چق پروغراملر دینی علمی مدرسه‌لرمزڭ حاجتلرینی مقصدلرینی هیچ بر وقت ایفا ایته آلماز. بزه معلوم شوکونگی محلی اداره‌لرڭ اینسپکتورلرڭ مکتبلرمزه دینی مدرسه‌لرمزه نظارت وظیفه‌لرنده حاضرلکلری اهلیتلری یوقدر.

هر ملتڭ حقوق ادبیه‌سی اوز اختیارنده اولمق ضروردر. بزم حقوق ادبیه‌مز تمامیله اوز اختیارمزه تسلیم قیلنمادقچه، مکتب مدرسه مسئله‌لری طوغری یولده هیچ بر وقت حل قیلنماز.

ИЗ ФОНДОВ РОССИЙСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ

٢) یات خلق بالالرینی تربیه مقصدیله حکومت اگرده ابتدائی مکتبلر تأسیس ایده‌چك ایسه، اسلام بالالرینه تأسیس قیلنه‌چق مکتبلری مسلمانلرڭ دینی مدنی حاجتلرینه هم‌ده ملی خصوصیتلرینه موافق اصول‌ده تأسیس ایده‌چك.

٣) مارت ٣١ پراویلالرنده، ٢ نچی ماده‌سنده کوسترلمش مقصد اگر طوغری ایسه، قریه مکتبلرینی قریه حیاتینه فائده ویره بیلور صورت‌ده تأسیس ایتمك لازم اولور ایدی. «ایکی قلاصلی آلتی سنه‌لك مکتبلر» بدلنده سه‌لسقو خوزه‌یستوه‌ننی ته‌خنیچسکی ناچالنی مکتبلر تأسیس ایدوب، خلقڭ ادبی اقتصادی حاللرینی براز اصلاح ایتمك البته دها زیاده موافقدر. (٨١ نچی صحیفه ده، ٢١ نچی ماده.)

مارت ٣١ پراویلالرینڭ تعلیم جدوللرنده دورت سنه‌لك ابتدائی مکتبلر ایچون تعیین قیلنمش درسلر: زاقون بوژی، روس لسانی، آنا لسانی، حساب، یازو، کوی.

آلتی سنه‌لك مکتبلرده شو درسلره ماعدا، روس تاریخی، جغرافیا، رسم، هندسه دن معلومات ابتدائیه.

بویله مکتبلری تمام ایتوب چیغه‌چق بالا- هر شیدن، دینی تربیه‌دن ده قریه حیاتنه لازم هنردن ده تمام محروم قالاچق.

٤) اسلام بالالرینی شو زمان‌ده مطلوب صورت‌ده تربیه ایتمك مسئله‌لری غایت آغردر. اولا: قناعت ویره بیلورلك منتظم ابتدائی ملی مکتبلرمز یوق، یاخود، آز.

ثانیا: قناعت ویره بیلورلك ملی ابتدائی مکتبلرمز، بر فرض، بولنور ایسه، اویله مکتبلری بش آلتی سنه ده تمام ایده‌چك بالا-شو کونگی نظاملره کوره، اورتا درجه مکتبلره قبول قیلنمق بختلرندن محروم قالاچق؛ ابتدائی ملی مکتبلری کورمه‌مش اسلام بالالری اورتا درجه مکتبلره طوغری ویرلسه، ملی دینی تربیه شرفلرندن تمام محروم اولاچق.

شو غایت بویوك اشکال حضورنده، موقت اولمق اوزره، یالگز بر چاره واردر: اورتا درجه مکتبلرڭ اولگی صنفلرینه قبول قیلنمق ایچون، یاش جهتیله اسلام بالالرینه امتیاز ویرلوب، ابتدائی ملی مکتبلری تمام

ایتمش ١٢-١٣ یاشلك بالالری اورتا مکتبلرك اولگی صنفلرینه قبول ایتمك؛ هم ده اورتا درجه مکتبلرك همه صنفلرنده دین لسان معلملری تعیین ایتمك.

شوکون شو یالگز بر چاره - روسیه مسلمانلرینك طلبلری اولمق اوزره شو کتابك اولگی صحیفه‌لرنده حکایه قیلنمش لائحه ماده‌لرنده یازلدی: ٦٤نچی صحیفه‌ده، ٣١نچی ماده؛ ٨٣ ص ده، ١٤نچی ماده؛ ٩٣ ص ده، ١٦نچی ماده؛ ٩٤ ص ده (٣٤-٣٧) ماده‌لر؛ ١٠٢ ص‌ده (٢٧-٣٢) ماده‌لر؛ ١٣٧ ص ده، ١٠٢نچی ماده؛ ١٥٧ ص ٨نچی ماده بوگا عائد ایدی.

٥) بز، روسیه مسلمانلری، روحانی اداره‌لرمز، ملی مکتبلرمز، دینی علمی مدرسه‌لرمز مسئله‌لرنده هر وقت مساهله ایدرز. حکومت سیاستیله، معارف نظارتیله ترتیب قیلنمش مارت ٣١ پراویلالری کبی نظاملر بزی اویاتماسه، دینی ملی احتیاجلرمزدن بز هر وقت غفلت ایدرز. ملتك غفلتی مساهله‌سی حکومتك هر نوع تدبیرلرینه حق ویرور، هر حرکتنه یول آچار. ملت اوزی غفلت ایدر ایسه، عطالت ده قالور ایسه، حکومتك تدبیرلرینه، نظاملرینه اعتراض ایتمك حقی ملت الننده قالماز؛ وقت اوتدکدن صوك اعتراض ایدر ایسه ده اعتبار قیلنماز.

ادبی، اجتماعی، اقتصادی احوالمزی اصلاح ایتمك وظیفه‌سنده اك قوتلی اك طوغری یول: آسان اصوللی ابتدائی ملی مکتبلرمزی تعمیم ایتمك؛ مدنیت دنیاسنك اورتا درجه مکتبلرنده بویوك کلیه‌لرنده علوم معارف صنائع حرملرنده ملت بالالرینی تربیه ایتدرمك. شو یول ده کیدر ایسه‌ك، مکتب مدرسه‌لرمزه مقتدر معلملر مدرسلر؛ روحانی اداره‌لرمزه محله‌لرمزه مقتدر عالملر مجتهدلر؛ ملی خدمتلرمزه وجدانلی بصیرتلی خادملر؛ سیاسی حرکتلرمزه قوتلی ثباتلی رهبرلر؛ ادبی ترقیاتمزه بویوك روحلی صاف الهاملی ادیبلر شاعرلر - زمان الیله بزه احسان قیلنه‌چق.

روسیه مسلمانلرینك اسلام ملتی اولمق اوزره سعادتلرینه، مدنی بویوك بر ملت اولمق اوزره عزتلی حیاتلرینه - اك طوغری یول یالگز شودر.

قدرتلی آگلی آتالر آنالر اوزلرینك قزلرینی اوغللرینی تربیه وظیفه‌لرنده، رغبتله‌می مجبوریتله‌می، البته شو یول‌ده حرکت ایدرلر. لکن ملت بالالرینك هم ده اوقوچیلرك اکثریتی فقیر اولور. رغبتلی آتالر

Из фондов Российской национальной библиотеки

آنالر اوزلرینڭ بالالرینی تربیه آغرلقلرندن عاجز قالور؛ یتیم بالالر تربیه‌دن محروم اولور؛ طاقتدن طیش آغرلقلره قاتلانوب اوزینڭ کوچیله زحمتیله اوقو یوللرنده دوام ایتوچی شاگردلرڭ طلبه‌لرڭ سلامتلکلری خراب اولوب تمام یوغالوب، وجودلری دماغلری تمام یورولوب، اڭ برکتلی اولابیله‌چك یاش قوتلری تمام ضائع اولوب تلف اولوب کیدر.

نتیجه‌ده ملت اوزلرینڭ امیدلرندن محروم قالور، بالالرینی تربیه ایتمك رغبتلری آتالرده آنالرده قالماز؛ رغبتلی مستعد یاش طلبه‌لرده بالالرده اوقو جسارتلری یوغالور.

شو دهشتلی غایت حسرتلی بلیه، هر نه قدر عمومی بلا ایسه‌ده، ملتڭ یالڭز مساهله‌سندن التفاتسزلغندن ناشیدر. ملتڭ عمومی حاجتلرینه ضروری مقصدلرینه اهتمام کوزیله نظر ایده‌بیلور ایسه‌ك، اویله بلیه‌لری دفع ایتمك چاره‌لری تدبیرلری البته بولنور.

شو کتابڭ اولگی صحیفه‌لرنده بعض ملاحظه‌لر بیان قیلندی. ٦٥نچی ص‌ده (٣٥-٣٦) ماده‌لر؛ ٧٣نچی ص‌ده (٨١-٨٢) ماده‌لر؛ ٨٢نچی ص‌ده ٢٥نچی ماده؛ ٨٥نچی ص‌ده ٩نچی ماده؛ ٨٩نچی ص‌ده (٦-١٠) سطر؛ ٩٠نچی ص‌ده (٣-١٦) سطرده بوڭا عائد بعض تدبیرلر تقدیم قیلنمش ایدی.

وقتیله محترم رشید افندی، استاذ رضا افندی شو غایت بویوك ملی حاجتمز حقنده معقول هم مطلوب تدبیرلر بیان ایتدیلر. ١) اسلام فرمانیله فرض قیلنمش صدقه‌لرڭ بعض حصه‌لرندن بویوك بر مایه تشکیل ایتوب، رغبتلی مستعد طلبه‌لری قزلری مدنیت دنیاسنڭ اورتا بویوك مکتبلرنده تربیه ایتمك. ٢) اهل همتڭ خیراتلری احسانلری مستحب وصیتلری اعانه‌سیله بویوك بر شرکت مایه‌سی تشکیل ایتوب، مقدس مصحفلرڭ نشرینی انحصار النه آلمق، اسلام بالالرینی مدنیت مکتبلرنده تربیه یوللرینه فائده‌لرینی صرف ایتمك. ٣) همتمز دها زیاده اولا بیلسه، بر ملت دفتری آچوب، غایت بویوك برکتلی ملی مایه تأسیس ایتمك ممکندر.

هم ممکن هم لازم شو تدبیرلرڭ بریله یا همه‌سیله طوپلانه‌بیله‌چك بویوك مایه - ملت بالالرینی تربیه یوللرینه صرف قیلنوب، براز صوڭره دیگر حاجتلرمزی تسویه یوللرینه‌ده صرف قیلنه‌بیلور ایدی.

بزم استقبالمزی تأمین ایده‌چك، بزم ملی امللرمزی بزه ویره بیله‌چك تدبیرلر وار ایسه، یالگز بویله جدیتلی تدبیرلر ویره بیلور؛ مقصد کعبه‌لرینه وصولمز یالگز شو یول ده اولابیلور.

کتابك خاتمه‌سنده شو مقصدمزه بلکه ینه مراجعت ایدرم؛ ایندی تاریخ ترتیبیله روسیه ده قونستیتوتسیه مسئله‌لرینی براز بیان ایده‌یم.

دولت شوراسنك دولت دوماسنك ۱۹۰۶ سنه آپریل ۲۷ ده دعوت قیلنه‌چقلری فیورال ۲۰ اوقازیله اعلان قیلندقدن صوڭ، روسیه ده انتخاب حرکتلری باشلاندی. سیه‌زدلرمزك قرارلرینه موافق، روسیه مسلمانلری ده انتخاب حرکتلرینه اشتراك ایتدیلر. او وقت جریده‌لرك تخمینلرینه خلقك امیدینه کوره، دولت دوماسنده ایللی بش آلتمش قدر مسلمان وکیل بولنمق مأمول ایدی.

۱۹۰۶ سنه آپریل ۲۳ اوقازیله مینسترلر قومیته سی الغا قیلندی. هم ده او کون ده دولتك اساس قانونلری تصدیق قیلنوب، روسیه ده قونستیتوتسیه تأسیس قیلندی.

۱۹۰۶ سنه آپریل ۲۳ اوقازیله تصدیق قیلنمش اساس قانونلرك (*) ترجمه سی:

حقوق اساسیه

1) روسیه دولتی تقسیم قبول ایتمز بر دولتدر.

2) بویوك فینله‌ندیه کنه‌زلگی، دولتك بر کیسه‌گی اولوب، اوزینك داخلی امورنده خصوصی قانونلر اوزره اداره قیلنور.

(*) قونستیتوتسیه سوزینی قانون اساسی سوزیله ترجمه ایتمك مقبول اولمشدر. شو ترجمه مفردات جهتیله هر نه قدر درست ایسه ده، ترکیب جهتیله عربیدر. بوڭا کوره بن ترجمه ده تورکی ترکیبی اختیارایدوب، اساس قانون سوزیله ترجمه ایتدم. «اساس قانونلر» سوزی Основные Госуд. Законы سوزینه ده اڭ موافق ترجمه اولور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

3) روس لسانی دولتڭ عمومی لسانی اولوب؛ بری بحری عسکرلره، دولت هم جماعت اداره‌لرینه مجبوری اولور. محلی لسانلری دولت یا جماعت اداره‌لرنده استعمال صورتلری خصوصی زاقونلرده تعیین قیلنه بیلور.

4) اوز ایرکلی الڭ اوستون ولاست بوتون روسیه ایمپراطورینه مخصوصدر. یالگز قورقو تأثیریله توگل، بلکه وجدان قوتیله ده ایمپراطورڭ ولاستنه اطاعت ایتمگی الله امر ایتمشدر. (٤*)

5) ایمپراطورڭ ذات شاهانه‌سی مقدسدر معصومدر.

6) دورتنچی ماده ده بیان قیلنمش ولاست ایمپراطوریتسه حضرتلرینه مخصوص اولور، اگر ده سلطنت تختی قانون ده کوسترلمش وارثلك اصولیله خاتون قزلرڭ برینه ایرشور ایسه. ایمپراطوریتسه زوجی، ایمپراطورلرڭ خاتونلری کبی، احترامله امتیازلره نائل ایسه ده، ایمپراطورلق لقبلرینی اقتدارینی حائز اولماز.

7) دولت شوراسیله دولت دوماسیلهٔ برلك ده، ایمپراطور حضرتلری قوه تشریعیه‌سنه فعلیت ویرور. (یعنی: زاقون وضع ایدر.) (٧*)

8) شروع حقی، ابتدا حقی تشریع خصوصلرینڭ هر برنده ایمپراطور حضرتلرینه عائد اولور. دولتڭ اساس قانونلری دولت شوراسنده دولت دوماسنده تفتیش قیلنه بیلور، یالگز ایمپراطورڭ مساعده‌سیله. (٨*)

9) ایمپراطور حضرتلری قانونلری تصدیق ایدر. ایمپراطورڭ تصدیقی بولنمادقچه، هیچ بر قانون اوزینڭ کمالنه نائل اولاماز.

10) اداره قوتی تمامیله، بوتون روسیه دائره‌سنده ایمپراطور حضرتلرینه عائد در. باش اداره ده ایمپراطورڭ اختیاری بلاواسطه عمل

(٤*) اوز ایرکلی الڭ اوستون ولاست = Самодер. Верхов. власть شو ترجمه الڭ ساده الڭ موافق ترجمه اولسه کرك.

ولاست سوزی: ایرك، اختیار، حق، قانون، تصرف، قوت معنالرنده مستعمل اولمق اعتباریله، بوراده اوزینی اختیار ایتدم. گوزل سوزدر.

(٧*) قوه تشریعیه، تشریع قوتی = Законодат. власть

فعلیت ویرور، عمله کتورر = Осуществляетъ

(٨*) شروع، ابتدا، تشبث = починъ

(٩*) اوزینڭ کمالنه نائل اولاماز = Не можетъ имѣть своего совершенiе

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایدر. تابع اداره اشلرنده ولاستك معین درجه‌سی ایمپراطور حضرتلری طرفندن، زاقونلره موافق صورت ده، باشقه آدملره محلله امانت قیلنور؛ ایمپراطورك نامیله فرمانیله عمل ایدرلر.

11) ایمپراطور حضرتلری، اوزینك اختیار شاهانه‌سیله عمل ایدوب، دولتك هر نوع اداره شعبه‌لرینی تشکیل ایتمك، هم ده اداره شعبه‌لرینك هر برینی عمل وظیفه‌لرینه کوندورمك خصوصلرنده، قانون طلبنه موافق اولمق اوزره، اوقاز اعلان ایدر؛ دولت قانونلرینی تمامیله ایفا ایتدرمك خصوصلرینه فرمان ویرور.

12) اجنبی دولتلرله خارجی معامله‌لرك هر برنده ایمپراطور حضرتلری باش رهبر اولور. بین المال سیاست مسلکی‌ده ایمپراطورك اختیار شاهانه‌سیله تعیین قیلنور.

13) حرب اعلان ایتمك، صلح عقد ایتمك، معاهده‌لری امضا ایتمك ایمپراطورك اختیار شاهانه‌سنه عائد در.

14) ایمپراطور حضرتلری آرمیه هم فلوطك (بری بحری عسکرك) عمومی باش قائدیدر. دولتك مسلح بوتون قوه بریه‌سی بحریه‌سی اوزرنده باش حاکملك شرفی ایمپراطورك اقتدار شاهانه‌سنه مخصوص اولور. آرمیه هم فلوطك تشکیلاتلرینی تعیین ایدر؛ عسکرلری اورونلاشدرمق، حاضرلك سفربرلك حالنه قویمق، تعلیم ایتدرمك، آرمیه هم فلوط مأمورلرینك خدمت نظاملرینی تعیین ایتمك حقلرنده، عمومیتله، دولتك مسلح قوه‌لرینه مدافعه‌سنه دائر هر بر خصوص‌ده، ایمپراطور حضرتلری اوقاز هم فرمان اعلان ایدر. قره‌پوست رایونلرنده، آرمیه یا فلوط ایچون حاجت اورونلرده اقامت ایتمك ملك آلمق کبی حقوقلری منع ایتمك اختیاری ده ایمپراطورك اراده شاهانه‌سنه عائد در.

15) ایمپراطور قطعه‌لری اداره حربیه یا عرفیه حالنه وضع ایده بیلور.

16) مونه‌ته (آقچه) صوقدرمق، شکللرینی تعیین ایتمك حقی ایمپراطوره مخصوصدر.

17) ایمپراطور حضرتلری مینسترلر شوراسنڭ رئیسینی، مینسترلری، نظارت شعبه‌لرینڭ باش مدیرلرینی تصدیق ایدر، عزل ایدر. هم ده سائر مأمورلری ده، اگر ده تصدیقلری عزللری خصوصنده معین بر ترتیب قانون ده بیان قیلنمامش ایسه.

18) ایمپراطور حضرتلری، دولت خدمتلرینه کوره، مطلوب تحدیدلری مأمورلر حقنده اوزینڭ اختیار شاهانه‌سیله وضع ایدر. (١٨*)

19) ایمپراطور حضرتلری القاب، نشان، دولت امتیازلرینی، حقوق حالیه‌یی احسان ایدر؛ احساناتڭ شرطلری ده ترتیبی ده اراده شاهانه‌سیله تعیین قیلنور. (١٩*)

20) ایمپراطور حضرتلری اوزینڭ خاص ملکی اولان املاك خاصه حقنده هم ده سرای ملکلری حقنده بالذات اوزی اوقاز هم فرمان اعلان ایدر. سرای ملکلری وقتاڭ ایمپراطورینه ملك اولوب؛ وصیت قیلنمق، تقسیم قیلنمق، تملیك قیلنمق کبی تصرفلری هیچ بر صورتله قابل اولماز. ایمپراطورڭ خاص ملکلری ده ویرگولردن آلوملردن هر وقت آزاد اولور. (٢٠*)

21) ایمپراطور فامیلیه‌سنڭ نفقه‌لرینی تأمین ایچون تعیین قیلنمش املاك ده تصرف حقی، فامیلیه رئیسی اولمق شرفیله، ایمپراطور حضرتلرینه عائد در. سرای ناظرینه تابع مؤسسه‌لرڭ تشکیلاتلرینی هم ده اداره ایتمك ترتیبلرینی تعیین اختیاری ده ایمپراطور حضرتلرینه عائد اولور. (٢١*)

22) حکم- قانون قوتیله تأسیس قیلنمش عدلیه محکمه‌لرنده ایمپراطور حضرتلری نامندن تعیین قیلنوب، عدلیه محکمه‌لرینڭ قرارلری ایمپراطورڭ نام همایونیله تنفیذ قیلنور. (٢٢*)

(١٨*) دولت خدمتلری = Государст. службы
تحدیدلر=Ограниченія
(١٩*) القاب=титулы. — نشان = Орденъ
دولت امتیازلری=Государст. отличія
حقوق حالیه=Права состоянія
(٢٠*) املاك خاصه = Личная собств. Императора
سرای ملکلری—Государево имѣніе
(٢١*) فامیلیه نفقه‌سنه تعیین قیلنمش املاك=Удѣльныя Имущества
(٢٢*) حکم=Судебная власть

Из фондов Российской национальной библиотеки

23) ایمپراطور حضرتلرینڭ اختیار شاهانه‌لرینه عائد اولور: محکوملره مرحمت ایتمك، جزالرینی تخفیف ایتمك؛ جنایت مرتکبلرینه عفو عمومی اعلان ایدوب محکوملکلرینی جزالرینی مسئولیتلرینی تمام رفع ایتمك، نقدی جزالری نقدی جریمه‌لری شفقت شاهانه یولیله اسقاط ایتمك، هم ده باشقه‌لرڭ مصلحتلرینه حقوق مدنیه‌لرینه ضرری یوق صورتلرده مرحمت شاهانه‌لرینی احسان ایتمك. (٢٣*)

24) ایمپراطور حضرتلرینڭ، اداره عالیه اصولیله یاخود بالذات اوزیله نشر قیلنه‌چق، اوقازلری فرمانلری ـ مینسترلر شوراسنڭ رئیسی طرفندن یاخود فرمان آلاچق مینستر یا شعبه مدیری طرفندن تأکید قیلنوب سه‌نات طرفندن اعلان قیلنور.

تخت وارثلگی حقنده.

25) بوتون روسیه‌ده ایمپراطورلق تختی شوکون عافیت اوزره سلطنت ایتوچی عائله شاهانه‌ده ارثیدر.

26) روسیه ایمپراطورلغی تختندن ناقابل افتراقدر: پولشه تختیله، فینلەندیه تختی.

27) هر ایکی جنسڭ (اوغلڭ قزڭ) تخت وارثلگنه حقلری واردر. لکن الڭ بویوك اوغلله عائد اولمق اصولیله، ار جنسی ترجیح قیلنور. الڭ صوڭ بطن ار جنسی منقرض اولور ایسه، وارثلك خاتون بطننه کوچەر، نیابت حقوقیله.

28) بوڭا کوره، تخت وارثلگی ایمپراطورڭ اوغلنه، صوڭره اوغل واسطه‌سیله نسلنه مخصوص اولور.

29) بویوك اوغلڭ نسلی قالماسه، تخت وارثلگی ایکنچی اوغلڭ اوزینه یا نسلنه انتقال ایدوب، ایکنچی اوغلڭ ده نسلی یوق ایسه، تخت وارثلگی اوچنچی اوغلڭ نسلنه انتقال ایدر. و هاکذا.

(٢٣*) نقدی جزالر، نقدی جریمه‌لر=Взысканія

(٢٤*) اداره عالیه اصولیله=Въ порядкѣ верхов. управ.

فرمان آلاچق مینستر = Подлежащ. Министръ

Из фондов Российской национальной библиотеки

30) ایمپراطور اوغللرینڭ نسلی منقرض اولور ایسه، تخت وارثلگی همان شو سلاله ده قالوب؛ سلطنت تختنه الڭ یاقین اولمق حقیله، صوڭ پادشاهلق ایتمش ایمپراطورڭ قز نسلنه انتقال ایدر. صوڭره اولگی ترتیب اوزره شو نسل ده دوام ایدوب، اوغللری قزلره ترجیح قاعده‌سی رعایه قیلنور؛ لکن وارثلك انتقالنده واسطه اولمش خاتون وارثلکدن هیچ بر وقت محروم اولماز. (٣٠*)

31) شو نسل منقرض اولور ایسه، تخت وارثلگی روباشی ایمپراطورڭ بویوك اوغلی نسلنده خاتون طارماغنه کوچوب، شو بویوك اوغلڭ صوڭ پادشاهلق ایتمش نسلنه الڭ یاقین خاتون تخت وارثی اولور، بویوك طارماغڭ بالالری آراسندن؛ بالالر طارماغی یوق ایسه، قارنداشلر طارماغندن. اگرده بویله یاقین نسلدش خاتون قالمامش ایسه، او خاتونڭ ار یا خاتون عصبه‌سی وارث اولور، ار جنسی خاتون جنسنه هر حالده ترجیح قیلنمق قاعده‌سی اوزرنده. (٣١*)

32) شو نسللرده منقرض اولور ایسه، تخت وارثلگی روباشی ایمپراطورڭ کوچوك اوغللرینڭ قزلری نسلنه کوچوب، اولگی ترتیب اوزرنده کیدر. صوڭره روباشی ایمپراطورڭ بویوك قزلرینڭ اوغللرینه، اوغللری قالمامش ایسه، قزلرینه کوچوب؛ اوغل قزلرنده رعایه قیلنور ترتیب اوزرنده کیدر.

33) روباشی ایمپراطورڭ بویوك قزینڭ اوغل نسلی‌ده قز نسلی‌ده

(٣٠*) سلاله = Родъ = سلطنت یا شرف عائله‌سی.

(٣١*) روباشی ایمپراطور = Императоръ-Родоначальникъ عرق کلمه‌سی نسلك عرب ده آغاچڭ تینڭ طامورلرینه هم ده هر شیئڭ اصلنه اطلاق قیلنمق جهتیله نسلڭ یوقاری طرفنه اطلاق قیلنور. جمعی عروق کلور. عروق سوزی بزم لسانمزده تخفیف قیلنوب اروغ، روغ، نهایت «رو» اولور. بوڭا کوره «رودوناچالنیك» سوزینی «رو باشی» سوزیله ترجمه ایتدم.

خاتون طارماغی = женское поколѣніе

بویوك طارماق بالالری = Нисходящая Старшая

قارنداشلر طارماغی = Боковая линія

نسلدش، رودش خاتون = Родственница

خاتونڭ ار یا خاتون عصبه‌سی = Лицо муж. или жен., которое заступаетъ ея мѣсто

Из фондов Российской национальной библиотеки

قالمامش ایسه، تخت وارثلگی کوچوك قزینڭ اوغل نسلنه، صوڭره قز نسلنه انتقال ایدر. و هاکذا.

34) کوچوك همشیره، ولو اوغللری وار ایسه ده، بویوك همشیره‌یی تخت وارثلگی حقندن محروم ایده‌مز، ولو زوجی بولنماسه ده. کوچوك برادر اوزینڭ بویوك همشیره‌لرینه ده تقدیم قیلنور.

35) اگرده تخت وارثلگی باشقه بر تخت ده پادشاهلق ایتوچی خاتون نسلنه ایرشور ایسه، وارث اولاچق ذات دین هم تخت انتخاب ایتمك خصوصنده تخییر قیلنور. اگر روسیه تختنه رغبت ایدر ایسه، اوزینڭ ولیعهدیله برابر اولگی دینینی براقور؛ اوزینڭ تختی معین بر قانون ایله باغلی ایسه، اولگی تختینی براقمق شرط اولور. بر فرض اوزینڭ دینینی براقماسه، ترتیب ده اڭ یاقین ذات وارث اولور.

36) آنا طرفی پادشاهلق ایتوچی فامیلیه‌لرڭ برینه منتسب توگل ایسه، آتا طرفی ایمپراطور فامیلیه‌سندن اولسه ده، تخت وارثلگنه بالالرڭ حقی اولماز.

37) تخت وارثلگی حقنده یوقاری ده بیان قیلنمش قاعده‌لرڭ حکملری باقی ایکن، حقی وار وارث اوزینڭ حقوقلرندن استعفا ایده بیلور، اگرده کله‌چك‌ده تخت وارثلگی خصوصلرنده استعفا سببیله اشکال چیقارلق اولماز ایسه.

38) استعفا اعلان قیلنوب قانون قیلندقدن صوڭ، وارثڭ وارثلك حقی هیچ بر وقت قایتماز.

39) تخت وارثلری ایمپراطور یا ایمپراطوریتسه روسیه تختنه جلوسلری هم ده میرون زیتیله مسح قیلنمقلری دقیقه سنده یمین ایدرلر، تخت وارثلگی حقنده یوقاری ده بیان قیلنمش قانونلری صداقتله محافظه ایده‌چکلرینه. (۳۹*)

40) بلوغ یاشی ایمپراطورلر حقنده ده ولیعهدلری حقنده ده هر ایکی جنس ده اون آلتی یاش اعتبار قیلنور.

41) ولیعهد ایمپراطور بلوغدن مقدم سلطنت تختنه قرار ایدر ایسه ولیعهد ایمپراطورڭ بلوغنه قدر، حکومت هم وصیلك تأسیس قیلنور.

(۳۹*) Миропомазанье = میرو اسملی زیت مایی ایله مسح ایتمك، یا مسح قیلنمق. خریستیانلرڭ اسرار دینیه‌لرندندر. خسته‌لرڭ یاش بالالرڭ، قوروناتسیه وقتنده ایمپراطورلرڭ چیگه‌لرینه ناصیه‌لرینه سورتمك بر رسم دینی اولمشدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

42) حکومت هم وصیلك یا بر ذاتڭ امانتنه تسلیم قیلنور، یاخود حکومت برینڭ، وصیلك دیگرینڭ امانتنه ویرلور.

43) حکومتی وصیلگی بر ذاتڭ امانتنه یاخود ایکی ذاتڭ امانتلرینه ویرمك اختیاری سلامت ایمپراطورڭ رأینه اراده‌سنه تابعدر؛ وفاتندن صوڭ خطوسزلگی تأمین ایتمك ملاحظه‌سنه کوره، ایکیدن برینی انتخاب ایدر.

44) ایمپراطور حال حیاتنده حکومتی هم وصیلگی تعیین ایتمه‌مش ایسه، حکومت هم وصیلك ولیعهد ایمپراطورڭ آتاسنڭ آناسنڭ حقی اولور.

45) ولیعهدڭ آتاسی آناسی یوق ایسه، تخت وارثلگنه الڭ یاقین قارنداشلری حکومتی هم وصیلگی حائز اولور.

46) حکومت هم وصیلك حقوقنه اهلیتسزلگڭ شرعی عذرلری: ۱) مجنونلك، ولو موقت ایسه ده، ۲) طوللرڭ حکومت یا وصیلك اثناسنده ایکنچی دفعه نکاحلری.

47) دولتڭ مدیرینه حکومت شوراسی لازمدر. مدیر شوراسز، شورا مدیرسز اولاماز.

48) شورا-یوقاری ایکی قلاصدن مدیرڭ انتخابیله صایلانمش آلتی ذاتدن تشکیل قیلنور. باشقه‌لرینی‌ده مدیر تعیین ایدر، اگرده اوزگه‌رولر واقع اولور ایسه.

49) ایمپراطور فامیلیه‌سندن رجال صنفی، بالغ اولمق هم‌ده آلتیدن طیش اولمق شرطیله، شورا مذاکره‌لرینه اشتراك ایده‌بیلور، مدیرڭ انتخابیله.

50) حکومت شوراسنه، وصیلك اشلرندن ماعدا، دولت اشلرینڭ هر بری عائد اولور.

51) مدیر شوراده رأی صاحبی اولور.

52) اعضالری صایلانوب، شورا تعیین قیلنه‌بیلور، اگر مرحوم ایمپراطور حضرتلرینڭ باشقه بر فرمانی یوق ایسه. چونکه ایمپراطور حضرتلرینه احوال هم خلق دها زیاده معلوم اولسه کرك.

سلطنت تختنه جلوس، هم بیعت حقنده.

53) ایمپراطورڭ موتی دقیقه‌سنده ولیعهدی، وارثلك قانونی قوتیله، سلطنت تختنه جالس اولور. ولیعهدڭ جلوسی ایمپراطورڭ موتی دقیقه‌سندن اعتبار قیلنور.

54) جلوس همایوندن بشارت ویره‌چك فرمانده تختڭ وارثی ولیعهدی‌ده تعیین قیلنور، قانون حکمیله وارث اولاچق ذات وار ایسه.

55) تخت‌ده قرار ایتمش ایمپراطورڭ اوزینه هم‌ده ولیعهدینه صداقت وظیفه‌سی-علنی یمین ایله تأکید قیلنور.

56) هر جان اوزینڭ دیننه دولتڭ قانوننه موافق یمین ایدر. (٥٦*)

57) جلوس دقیقه سنده مقدس قوروناوانیه مقدس مسح رسملری اجرا قیلنور، یونانی-روس پراووصلاویه کنیسه‌سنڭ آیینلری اوزرنده. (٥٧*)

58) جلوسڭ مقدس رسملرینه، ایمپراطور حضرتلرینڭ مساعده‌سیله، قدسیتلی خاتونی‌ده اشتراك ایدر. (ا) جلوس دقیقه سنده ایمپراطور حضرتلری متأهل توگل ایسه، ایمپراطورڭ خاتونی حقنده قوروناوانیه رسملرینی تجدید ایتمك ایمپراطورڭ خصوصی مساعده‌سنه توقف ایدر. (ب)

عظمتلی ایمپراطورڭ لقبلری، دولتڭ طغراسی حقنده.

59) شوکتلی ایمپراطورڭ کامل القابی شویله در:

Божiею поспѣшествующею милостiю, Мы N N, Императоръ и Самодержецъ Всероссiйскiй, Московскiй, Кiевскiй, Владимiрскiй, Новогородскiй; Царь Казанскiй, Царь Астраханскiй, Царь Польскiй, Царь Сибирскiй, Царь Херсониса Таврическаго, Царь Грузинскiй; Государь Псковскiй и Великiй Князь Смоленскiй, Литовскiй, Волынскiй, Подольскiй, и Финляндскiй; Князь Эстляндскiй, Лифляндскiй,

---

(٥٦*) یمین کاغدلری سه‌نات واسطه‌سیله هر طرفه نشر قیلنوب، کنیسه‌لرده معبدلرده هر ملت اوزینڭ روحانیلری حضورنده یمین ایدر، هم‌ده یمین کاغدلرینی امضا ایدر. یمین، اون ایکی یاشدن آشاغی اولمامق شرطیله، ارلره مخصوصدر.

(٥٧*) آیین=Чинъ

Из фондов Российской национальной библиотеки

Курляндскій и Семигальскій, Самогитскій, Бѣлостокскій, Корельскій, Тверскій, Югорскій, Пермскій, Вятскій, Болгарскій и иныхъ; Государь и Великій Князь Новогорода Низовскія земли, Черниговскій; Рязанскій, Полотскій, Ростовскій, Ярославскій, Бѣлозерскій, Удорскій, Обдорскій, Кондійскій, Витебскій, Мстиславскій и всея сѣверныя страны Повелитель; и Государь Иверскія, Карталинскія и Кабардинскія земли и облости Арменскія; Черкасскихъ и Горскихъ Князей и иныхъ Наслѣдный Государь и Обладатель; Государь Туркестанскій; Наслѣдникъ Норвежскій, Герцогъ Шлезвигъ-Гольстинскій, Стормаринскій, Дитмарсенскій и Ольденбургскій, и прочая и прочая и прочая.

60) قانون ده صانالمش بعض صورتلرده شو القابی اختصار جائز اولور:

Божіею милостію Мы N N, Императоръ и Самодержецъ Всероссійскій, Царь Польскій, Великій Князь Финляндскій, и прочая и прочая и прочая.

---

61) روسیه ده دولت طغراسی: آلتون قالقان اوزرنده ایکی باشلی قاره قوش، ایکی باشی اوزرنده ایکی تاج؛ شو ایکی تاج اوزرنده ینه بر بویوك تاج؛ بویوك تاجڭ ایکی طرفنده مخصوص لەنتەلر؛ قاره قوشڭ اللرنده ایمپراطور عصاسیله آلتون طوپ، طوپ اوزرنده آلتون صلیب. قاره قوشڭ کوکرەگنده موسقوا طغراسی: مخصوص قالقان اوزرنده، آت اوستنده، آلتون سونگیسیله بویوك اژدهانی اولتوروچی پیغمبر جرجیس صورتی. (٦١*)

روسیه ده دین.

62) روسیه ده هم برنچی هم غالب دین - پراووصلاویه در.

63) روسیه تختنه صاحب ایمپراطور پراووصلاویه دن باشقه دین ده اولاماز.

64) روسیه ایمپراطوری، خریستیان پادشاه اولمق صفتیله، خریستیانلغڭ هم کنیسەلرڭ اڭ بویوك حافظی اولور.

65) کنیسەلری اداره خصوصنده ایمپراطورڭ مستقل اراده شاهانەسی سینود واسطەسیله تنفیذ قیلنور.

(٦١*) طغرا=Гербъ قاره قوش' قارتال' نسر=Орелъ—ایمپراطور عصاسی=Скипетръ
آلتون صلیبلی آلتون طوپ=Держава

Из фондов Российской национальной библиотеки

66) روسیه ده پراووصلاویه کنیسه‌سنه تابع توگل تبعه‌لرنڭ همه‌سی ـ دینلری عبادتلری خصوصنده هر یرده حر اولور.

67) دین حریتی یالکز خریستیان مذهبلرینه مخصوص اولمایوب، یهودیلری ده، محمدیلری ده، مجوسیلری ده شاملدر. (ا) روسیه ده وار هر بر ملت اوز دیننده اوز لساننده خداسنه ثنا ایدوب، ایمپراطورلرنڭ صاغلقلرینه سعادتلرینه دولتنڭ قوتنه شوکتنه دعا ایدر. (ب)

68) روسیه ده یات مذهب خریستیانلرنڭ یات دینلرك دینی اشلری ایمپراطور حضرتلرینڭ مساعده‌سیله اوزلرینڭ روحانی رئیسلری مخصوص حکومتلری اداره‌سنده اولور.

روسیه تبعه‌لرینڭ حقوقلری وظیفه‌لری حقنده

69) روسیه ده تبعه‌لك حقوقلرینه نائل اولمق، تبعه‌لك حقوقلرندن محروم اولمق شروطی قانونلرده تفصیل قیلنور.

70) تختی هم وطنی حمایه ایتمك تبعه‌لرنڭ الڭ مقدس وظیفه‌لریدر. ارلرنڭ همه‌سنه، بلااستثنا، عسکرلك وظیفه‌سی مترتب اولور.

71) روسیه تبعه‌لرینڭ همه‌سی قانون حکمیله طلب قیلنه‌چق صالوملری پوشلینه‌لری البته ادا ایدرلر، هم‌ده عسکرلك خدمتلرینی‌ده تکمیل ایدرلر.

72) جنایتی ایچون هیچ بر انسان مسئول اولماز، مگر قانون ده تعیین قیلنمش طریق ایله.

73) هیچ بر انسانی توقیف ایتمك ممکن اولماز، مگر قانون ده تعیین قیلنمش صورتلرده.

74) هیچ بر انسان جزالرنڭ هیچ برینه محکوم اولماز، مگر جزا قانونلرنده بیان قیلنمش جنایتلری ایچون محکوم اولور، اگرده یاڭیدن نشر قیلنمش قانونلر جانیلرنڭ اشلرینی جنایت اولمقدن چیقارماز ایسه.

75) هر آدمڭ مسکنی مأموندر. صاحبلرینڭ اذنی بولنمادقچه مسکنلری تفتیش ایتمك البته ممنوع اولور. مگر قانون ده تعیین قیلنمش صورتلرده، قانون ده تعیین قیلنمش ترتیب ایله.

76) اقامت یرینی صناعتلرڭ هر برینی اوز اختیاریله انتخاب ایتمك، املاك آلمق ویرمك، دولت حدودندن هر وقت بلاممانعه چیغه بیلمك حقوقلرینه روسیه تبعه‌لرینڭ هر بری مالکدر. شو حقوقلرڭ تحدیدلری یالگز خصوصی زاقونلر قوتیله تعیین قیلنه بیلور.

77) ملك محترمدر. لکن، غیر منقول ملکلری جماعتڭ یاخود دولتڭ ضروری حاجتلری یولنده مصادره ایتمك ضرور اولور ایسه، قیمت عادله‌سی ویرلمك شرطیله جائز اولابیلور. (۷۷*)

78) روسیه تبعه‌لرینڭ همه‌سی، دولت قانونلرینه مخالف توگل مقصدلر ایله، قورالسز فتنه‌سز اولمق شرطیله، صوبرانیه یاصامق حقوقنه مالك اولور. قانونده تعیین قیلنور: صوبرانیه شرطلری، آچمق قاپامق ترتیبلری، هم ده صوبرانیه اورونلرینڭ تحدیدلری.

79) هر بر انسان، قانون قلمیله رسم قیلنمش دائره حدودنده، اوزینڭ فکرلرینی لسانیله ده قلمیله ده بیان ایده بیلور؛ هم ده طبع یولیله یاخود باشقه طریقلرڭ هر بریله اوزینڭ فکرینی نشر ایده بیلور.

80) روسیه تبعه‌لری، دولت قانونلرینه مخالف توگل مقصدلر یولنده، شرکتلر صایوزلر عقد ایده بیلورلر. شرکتلری صایوزلری تشکیل ایتمك شرطلری، شرکتلره صایوزلره شخصیت شرعیه حقوقلرینی آلمق ترتیبلری، شرکتلری صایوزلری یابمق (قاپامق) یوللری قانون بیانیله تعیین قیلنور.

81) روسیه تبعه‌لری ادیان حریتیله استفاده ایدرلر. حریت دینیه‌دن استفاده شرطلری قانونده بیان قیلنور.

82) روسیه تبعه‌لرینڭ حقوقیله روسیه‌ده اقامت ایتوچی اجنبی دولت تبعه‌لری ده استفاده ایدرلر؛ لکن قانونده بیان قیلنمش تحدیدلری رعایه ایتمك شرطیله.

83) اداره حربیه یا اداره عرفیه حالنده اعلان قیلنمش یرلری شو فصلڭ حکملرندن استثنا صورتلری خصوصی زاقونلرده تعیین قیلنور.

(۷۷*) مصادره=Принудительное отчужденіе

Из фондов Российской Национальной библиотеки

دولت قانونلری حقنده.

84) روسیه دولتی، معلوم مقبول ترتیب اوزرنده نشر قیلنمش زاقونلرڭ صاغلام اساسلری اوزرنده اداره قیلنور.

85) قانونلرڭ قوتی روسیه تبعه‌لرینڭ هر بری حقنده، هم‌ده روسیه‌ده اقامت ایتوچی اجنبی دولت تبعه‌لرینڭ همه‌سی حقنده بلافرق مجبوریدر.

86) هم دولت دوماسنده هم دولت شوراسنده قبول قیلنمادقچه یاڭی قانونلرڭ هیچ بری نشر قیلنماز؛ ایمپراطورڭ تصدیق شاهانه‌سی بولنمادقچه یاڭی زاقونلرڭ هیچ بری قوتی حائز اولماز.

87) دولت دوماسنڭ عطالتی اثناسنده پارلامنتلرده مذاکره‌سی حاجت تدبیرلرڭ بری فوق‌العاده احوالڭ اقتضاسیله لازم اولور ایسه، مینسترلر شوراسی او خصوص‌ده ایمپراطور حضرتلرینه بلاواسطه عرض ایدر. (تصدیق ایتدرر.) لکن او تدبیر دولتڭ اساس قانونلرینی، شورا هم دوما مؤسسه‌لرینی، انتخاب نظاملرینی هیچ بر صورتله تبدیل ایده‌مز. او تدبیرڭ حکمی تمام اولور (باطل اولور)، اگر دولت دوماسنڭ اشتغالی باشلاندقدن صوڭ ایکی آی مدت ایچنده مینستر یا شعبه مدیری طرفندن او تدبیره موافق قانون لائحه‌سی دولت دوماسنه تقدیم قیلنماسه، یاخود دولت شوراسیله دولت دوماسی او تدبیری قبول ایتمه‌سه.

88) دولتڭ بر قطعه‌سنه یا خلقڭ بر قسمنه مخصوص اولمق اوزره نشر قیلنمش قانونلری یاڭی عمومی قانون نسخ ایتمز، اگرده او قانونلرڭ منسوخلگی یاڭی عمومی قانون‌ده بیان قیلنماسه.

89) هر قانونڭ قوتی یالگز کیله‌چك زمان ایچوندر. لکن شو قانونڭ حکمی اولگی زمانلری‌ده شاملدر قیدی قانونڭ اوزنده بیان قیلنور ایسه، یاخود قانون اولگی بر قانونڭ تفسیری کبی اولور ایسه، شو ایکی تقدیرده قانونڭ قوتی اولگی زمانلره‌ده عائد اولابیلور.

90) قانونلرڭ همه‌سی سه‌نات النده صاقلانور. بوڭا کوره، همه قانونلرڭ اوزلری یاخود تصدیق قیلنمش نسخه‌لری سه‌نات النه البته تسلیم قیلنور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

91) قانونلری، معلوم طریقیله، سەنات اعلان ایدر. اعلاندن قبل، قانون عمل ایتمز.

92) تشریع قرارلرینی سەنات اعلان ایدەمز، اگر ده نشرلرینڭ ترتیبی شو اساس قانونلرده تعیین قیلنمش نظاملره موافق اولماز ایسه. (٩٢*)

93) اعلان قیلندقدن صوڭ، هر بر قانون قانونلك قوتنه مالك اولوب، موجبیله عمل عمومیتله واجب اولور. اگر قانونڭ اوزرنده مبدأ کوسترلمش ایسه، او مبدأ معتبر اولوب؛ تعیین قیلنمامش ایسه، قانون طبع قیلنمش سەنات کاغدینڭ وصول دقیقەسی مبدأ اولور. عمومی اعلاندن قبلده، یا تلەغراف یا خود مخصوص قوریەر واسطەسیله خبر ویرلوب، تنفیذ قیلنەچغی قانونڭ اوزنده بیان قیلنەبیلور. (٩٣*)

(اعلانڭ رسمی طریقلری بعضاً بایتاق زمانلره محتاج اولوب، فوق العاده صورتلرده انتظار ایتمك احیاناً ممکن اولماز. اویله صورتلرده قانون عمومی اعلاندن قبل عمل ایدەبیلور. قانونڭ اوزنده بیان قیلنمق شرطیله.)

94) قانون یالگز قانون قوتیله نسخ قیلنەبیلور. یاڭی قانون قوتیله قطعی صورت ده نسخ قیلنمادقچه، بوڭا کوره هر بر قانون قانونلك شرفینی تمامیله محافظه ایدر.

95) قانون رسمی طریقیله اعلان قیلندقدن صوڭ، جهل هیچ بر انسان حقنده عذر اولماز.

(٩٢*) تشریع قرارلری = Законодат. Постановленія

نشرلرینڭ ترتیبی = Порядокъ ихъ изданія

(٩٣*) موجبیله عمل واجب اولور = Получаетъ обязательную силу

مبدأ = Срокъ

مخصوص قوریەر = Нарочный

قوریەر هم ناروچنی مقابلنده بزم اسکی ادبیاتمز: برید، تاتار، قاصد، چابار، نامەبر، اولاق سوزلرینی استعمال ایدر ایدی.

Из фондов Российской государственной библиотеки

96) حربیه، بحریه نظارتلرینڭ صناعیه مالیه تشکیلات شعبەلرینه هم ده حربی مأمورلره بحری مأمورلره عائد فرمانلرڭ تنظیماتڭ تعلیماتڭ همەسی، حربیه شوراسنڭ بحریەلر شوراسنڭ مذاکرەلری قرارلری صوڭنده، طوغری ایمپراطور حضرتلرینه تقدیم قیلنوب، تصدیق قیلنور، اگر ده شو فرمانلر تنظیماتلر تعلیماتلر یالڭز حربیه بحریه نظارتلرینه مخصوص اولوب؛ عمومی قانونلری وضع ایتمك جهتلرینه ده متعلق اولماسه؛ هم ده دولت خزینەسنه یاڭی خرجلری ایجاب ایتمەسه؛ یاخود یاڭی خرجلری ایجاب ایدوب ده، حربیه بحریه بودجەلرینڭ صاقلانمه پارەلری او خرجلره وفا ایدر ایسه. اگر یاڭی خرج مذکور صاقلانمه پارەلر ایله تسویه قیلنورلق توگل ایسه، فرمانلری تعلیماتی تنظیماتی تصدیق ایتدرور ایکن، یاڭی خرجلره وفا ایدەچك قدر قرەدیت آلمق مساعدەسی ده طلب قیلنور. (*٩٦)

97) حربیه بحریه نظارتلرینڭ عدلیه شعبەلرینه عائد قرارلرڭ همەسی حربی بحری نظاملرده کوسترلمش ترتیب اوزرنده نشر قیلنور.

(*٩٦) صناعیه شعبەسی=Техническая частъ

مالیه شعبەسی=Хозяйственная часть

تشکیلات شعبەسی=Строевая часть

فرمانلر، امرلر=Постановленія

تنظیمات=Положенія

تعلیمات، اینستروکسیه=Наказы

حربیه شوراسی=Военный совѣтъ

بحریەلر شوراسی=Адмиралтействъ совѣтъ

آدمیرالتەیستوا=روسیه ده بحریه ادارەلرینه اطلاق قیلنور. ئەکاترینه زمانەسنده بحریه ادارەسی آلتی ئەکسپەدیتسیەدن تألیف قیلنمش بر هیئت کلیەدن عبارت اولوب، آدمیرالتەیستوالر کلیەسی معناسنده Адмиралтействъ коллегія اسمیله تسمیه قیلنمش ایدی. ایمپراطور برنچی آلەکساندر زمانەسنده قوللەگیه الغا قیلنوب، بوتون وظیفەلری بحریه نظارتنه ویرلمش ایسه ده اسمی همان صاقلانوب، Адмиралтействъ совѣтъ اسمی جمع صیغەسیله قالدی.

شوکون بحریه نظارتنه دائر همه مسئلەلر بحریه شوراسنده مذاکره قیلنور. قانون مادەلرینه عائد پرویقتلر، مذاکره قیلندقدن صوڭ، پارلامنت واسطەسیله؛ اما صناعیه، مالیه، تشکیلات جهتنه عائد پرویقتلر طوغری ایمپراطور حضرتلرینه بلاواسطه تقدیم قیلنوب، تصدیق قیلنور.

Из фондов Российской национальной библиотеки

دولت شوراسی، دولت دوماسی، حرکتلرینڭ
کیفیتی حقنده.

98) دولت شوراسی ده دولت دوماسی ده ایمپراطور حضرتلرینڭ اوقازلریله هر سنه دعوت قیلنور.

99) دولت شوراسنڭ ده دولت دوماسنڭ ده سنه‌لك اشتغاللرینڭ مدتی، سنه ایچنده فاصله‌لرینڭ مدتی ده وقتی ده ایمپراطور حضرتلرینڭ اوقازلریله تعیین قیلنور.

100) دولت شوراسی ایمپراطورڭ اراده شاهانه‌سیله تعیین قیلنه‌چق اعضالردن هم ده خلق اختیاریله صایلانمه اعضالردن تشکیل قیلنور. دولت شوراسنڭ مجلسلرینه ایمپراطورڭ فرمان شاهانه‌سیله تعیین اعضالری آراسندن دعوت قیلنه‌چق اعضالرڭ بوتون صانی صایلانمه اعضالرڭ صانلرندن زیاده اولماز. (۱۰۰*)

101) دولت دوماسی، انتخاب نظاملرینه موافق اساس ده، خلق طرفندن بش سنه مدتله صایلانمش وکیللردن تشکیل قیلنور.

102) دولت شوراسی اوزینڭ صایلانمه اعضالرینڭ وکالتلرینی اختبار ایدر. دولت دوماسی ده بوتون اعضالرینڭ وکالتلرینی اختبار ایدر.

103) عین وقت ده دولت شوراسنڭ ده دولت دوماسنڭ ده اعضاسی اولمق ممکن اولماز.

104) دولت شوراسنڭ صایلانمه اعضالری، مدتلرینڭ انقضاسندن قبل ایمپراطورڭ اوقازیله تبدیل قیلنه‌بیلور. ایمپراطور حضرتلرینڭ اوقازنده یاڭی اعضالری صایلامق وقتی ده بیان قیلنور. (۱۰۴*)

105) بش سنه‌لك مدتڭ انقضاسندن قبل، ایمپراطورڭ اوقازیله، دولت دوماسی فسخ قیلنه‌بیلور. اوقازڭ اوزنده یاڭی انتخابات هم دعوت وقتی تعیین قیلنور. (۱۰۵*)

(۱۰۰*) تعیین اعضالری=Члены по назначенію

(۱۰۲*) اختبار=Провѣрять

(۱۰۴*) تبدیل=Замѣнять новымъ составомъ

(۱۰۵*) فسخ قیلنه بیلور=Можетъ быть распущена

106) تشریع امورلرنده دولت شوراسیله دولت دوماسنڭ حقوقلری متساوی اولور. (برابر اولور.) (۱۰۶*)

107) تنظیمات داخلیه‌لرنده تعیین قیلنمش اصول اوزرنده، دولت شوراسی‌ده دولت دوماسی‌ده حاضرگی قانونلری تغییر ایدوب یاڭی قانونلری نشر ایتمك خصوصلرینه عائد ملاحظه‌لرینی عرض ایده بیلور. لکن دولتنڭ اساس قانونلرینی تفتیش ایتمك مذاکره ایتمك بسمله‌سی ایمپراطور حضرتلرینڭ یالڭز اوزینه مخصوصدر. (۱۰۷*)

108) دولت شوراسی‌ده دولت دوماسی‌ده، اوزلرینڭ تأسیساتلرنده تعیین قیلنمش اصول اوزرنده، قانون حکمیله سنات مراقبه‌سنه تابع مینسترلره، شعبه‌لرڭ باش مدیرلرینه جواب آلمق یولیله قطعی طلب ایله مراجعت ایده‌بیلور، اگرده مینسترلرڭ باش مدیرلرڭ اوزلری یاخود آنلره تابع اداره‌لر مأمورلر خلاف قانون حرکتلره ارتکاب ایتمشلر ایسه.(*)

109) دولت شوراسنڭ دولت دوماسنڭ نظارتلری اقتدارلری مذاکره‌لری دائره‌لرینه، اوزلرینڭ تأسیساتلرنده تعیین قیلنمش اصول اوزرنده، داخل اولور یالڭز اوزلرینڭ تأسیساتلرنده صانالمش اشلر.

110) تشریع لائحه‌لری دولت دوماسنده مذاکره قیلنوب؛ قبول قیلنور ایسه، دولت شوراسنه کیدر. دولت شوراسی طرفندن باشلانمش لائحه‌لر، شوراده مذاکره قیلندقدن صوڭ، دولت دوماسنه کیدر.

111) یا دولت شوراسی یا دولت دوماسی طرفندن قبول قیلنمامش لائحه‌لر مردود حساب قیلنور.

(۱۰۶*) تشریع امورلرنده=Въ дѣлахъ законодательства

تنظیمات داخلیه' تأسیسات داخلیه=Учрежденія

تفتیش ایتمك، مذاکره ایتمك بسمله‌سی=Починъ пересмотра اهمیتلی شرفلی بویوك اشلرده починъ سوزینی بسمله سوزیله ترجمه ایتمك تشبث سوزلرینی استعمال ایتمکدن گوزل هم مناسب اولسه کرك.

(۱۰۸*) اوزلرینڭ تأسیساتلرنده تعیین قیلنمش اصول اوزرنده=Въ порядкѣ ихъ учрежденіями опредѣленномъ.

جواب آلمق یولیله قطعی طلب=Запросъ

(۱۰۹*) نظارتلری اقتدارلری دائره‌سنه داخل اولور=Вѣдѣнію ихъ подлежатъ

(۱۱۰*) تشریع لائحه‌لری=Законодат. предположенія

Из фондов Российской национальной библиотеки

112) دولت شوراسنڭ یا دولت دوماسنڭ معرفتیله ترتیب قیلنوب ده ایمپراطور طرفندن تصدیق قیلنمق شرفنه نائل اولمامش لائحه‌لر ـ تشریع مذاکره‌لرینه عین او دوره‌ده (سه‌سیه‌ده) اعاده قیلنه‌ماز. لکن دولت شوراسیله دولت دوماسنڭ بری طرفندن ترتیب قیلنوب‌ده دیگری طرفندن رد قیلنمش لائحه‌لر، ایمپراطورڭ فرمان شاهانه‌سی صادر اولور ایسه، عین او دوره ایچنده اعاده قیلنه بیلور.

113) دولت دوماسنه ویرلوب ده دوما طرفندن ده شورا طرفندن ده قبول قیلنمش لائحه‌لر، کذلك شورا بسمله‌سیله باشلانوب‌ده شورا طرفندن‌ده دولت دوماسی طرفندن‌ده قبول قیلنمش لائحه‌لر ـ ایمپراطور حضرتلرینه تقدیم قیلنور، دولت شوراسنڭ رئیسی واسطه سیله.

114) دولتڭ کله‌چك سنه وارداتنه مصارفنه دائر بودجه لائحه‌سی تدقیق قیلنور ایکن، دولت بورجلرینه التزاملرینه تعیین قیلنمش مبلغلری حذف ایتمك یا اختصار ایتمك ممکن اولماز.

115) سرای شاهانه مینسترستواسنڭ هم‌ده آڭا تابع اداره‌لرڭ نفقه‌لرینه عائد قره‌دیتلر، اگرده ١٩٠٦ سنه بودجه سنده تقدیر قیلنمش مقداردن آرتق اولماسه، دولت شوراسنڭ‌ده دولت دوماسنڭ‌ده مذاکره‌لرندن اوستون اولور. ایمپراطور فامیلیه‌سنده حاصل اولا بیله‌چك تبدللره کوره، شو قره‌دیتلرده حاصل اولا بیله‌چك اوزگه‌لکلرڭ مقدارلری‌ده دولت شوراسنڭ دولت دوماسنڭ مذاکره‌لرینه عائد اولمقدن اوستون اولور.

116) دولت بودجه‌سی موسم باشنده (پارلامنتلرڭ بری طرفندن) قبول قیلنماسه یولیله قبول قیلنمش اولگی بودجه قوّتنده قالور، صوڭ نظاملره کوره تغییری لازم اولمش ماده‌لره باشقه‌لری. یاڭی بودجه اعلاننه قدر، مینسترلر شوراسنڭ قراریله، مینسترستوالرڭ، شعبه‌لرینڭ تصرفلرینه، حاجت صاین قره‌دیت ویرله طورور، لکن قره‌دیتلرڭ بر آیلق یکونی بودجه ده تعیین قیلنمش یکونڭ اون ایکی ده برندن آرتق اولمامق شرطیله.

117) بودجه دن فضله فوق العاده اولوب، محاربه ساعتلرینڭ حاجتلرینه هم ده محاربه حاضرلکلرینه ضرور اولا بیله‌چك قره‌دیتلر، قانون ده تعیین قیلنمش اصول اوزرنده، اداره‌لرڭ هر برینه فرمان شاهانه حکمیله ویرلور.

(١١٧) فضله. فوق العاده=Сверхсмѣт. чрезвычайные

Из фондов Российской Национальной библиотеки

118) دولتڭ بودجه سی نصل تصدیق قیلنور ایسه، دولتڭ عادی هم فوق العاده مصرفلرینی طویدرمق (قاپامق) ایچون دولتڭ استقراضلری ده اویله تصدیق قیلنور. (١١٦-١١٧) ماده لرڭ استقراضلری فرمان شاهانه حکمیله تصدیق قیلنور. دولت استقراضلرینڭ وقتی ده شروطی ده فرمان شاهانه یولیله تعیین قیلنور.

119) آرمیه هم فلوطی توگللهمك ایچون حاجت اولاچق عسکرڭ صانی حقنده لائحه لر دولت دوماسنه ایرکه ن ویرلوب ده مای برینه قدر قبول قیلنوب نشر قیلنماسه، لازم مقدار عسکر ایمپراطورڭ اوقازیله دعوت قیلنور، لکن اولگی سنه ده دعوت قیلنمش مقداردن آرتق اولمامق شرطیله.

مینسترلر شوراسی، مینسترلر، هم شعبه لرینڭ باش مدیرلری حقنده.

120) مینسترلرڭ شعبه مدیرلرینڭ تشریع خصوصلرنده دولتی اداره جهتلرنده حرکتلرینڭ یوللری برلشمکلری قانون ده تعیین قیلنمش اساسلر اوزرنده، مینسترلر شوراسنڭ امانتنه حمل قیلنمشدر.

121) مینسترلر، شعبه لرڭ باش مدیرلری دولت شوراسنده دولت دوماسنده رأی صاحبی اولابیلورلر، اگر ده اعضالری ایسه لر.

122) مینسترلر شوراسنڭ، مینسترلرڭ، باش مدیرلرڭ، هم ده قانون حکمیله اقتدارلری وار باشقه اداره لرڭ امرلری تعلیماتلری فرمانلری قانونلره مخالف اولمامق شرطدر.

123) مینسترلر شوراسنڭ رئیسی، مینسترلر، شعبه لرڭ باش مدیرلری دولت اداره سنڭ حرکت عمومیه سی جهتیله ایمپراطور حضرتلری قاشنده مسئول هم ضامن اولور. هر بری علی حده اوزینڭ اشلری فرمانلری حقنده مسئول اولور.

124) وظیفه لرینه عائد جنایتلری ایچون، مینسترلر شوراسنڭ رئیسی، مینسترلر، شعبه لرڭ باش مدیرلری جنائی ملکی مسئولیتلره، قانون ده تعیین قیلنمش اساسلر اوزرنده، تابع اولور. (١٢٤*)

(١١٨*) طویدرمق، قاپامق = покрытіе

(١١٩*) ایرکه ن = ایرته ایکن سوزندن مخفف = Заблаговременно

(١٢٠*) امانتنه حمل قیلنمش = Возлагается на совѣт Минис.

(١٢٤*) وظیفه لرینه عائد جنایتلری ایچون = За прест. по должности дѣянія

جنائی ملکی مسئولیت = Госуд. и уголов. отвѣтственность

Из фондов Российской национальной библиотеки

دولتنڭ اساس قانونلرندن یوز یکرمی دورت ماده‌یی ترجمه ایتدکدن صوڭ، قانون پالاته‌لرینڭ یعنی دولت دوماسیله دولت شوراسنڭ نظاملرینی‌ده بیان ایتمك مناسب هم مفید اولسه کرك. شوکون خلقڭ، خصوصاً روسیه مسلمانلرینڭ احتیاجلرینه اڭ یاقین پالاته یالڭز دولت دوماسیدر. بوڭا کوره، دولت دوماسنڭ ٦۳ ماده‌دن عبارت داخلی نظاملرینی بوراده بیان ایتدم.

دولت دوماسنڭ ترکیبنه تشکیلاتنه اقتدارینه ترتیباتنه دائر نظاملر.

۱) دولت دوماسی ـ مستقل اراده شاهانه نظرینه اساس قانونلرڭ قوتیله رفع قیلنه‌چق تشریع لائحه‌لرینی، دولت شوراسیله دولت دوماسنڭ نظاملرنده بیان قیلنمش ترتیب اوزره، مذاکره ایتمك ایچون تأسیس قیلنور.

۲) دولت دوماسی، انتخاب نظاملرنده کوسترلمش اساسلره موافق اولمق اوزره، خلق اختیاریله بش سنه مدتله صایلانمش اعضالردن تشکیل قیلنور. (۲*)

۳) بش سنه‌لك مدتڭ انقضاسندن قبل، ایمپراطور حضرتلرینڭ اوقازیله، دولت دوماسی فسخ قیلنه‌بیلور. عین اوقازده یاڭی انتخابات، هم دولت دوماسنڭ دعوت قیلنه‌چق ساعتی تعیین قیلنور.

٤) دولت دوماسنڭ هر سنه‌لك اشتغاللرینڭ امتدادی، سنه ایچنده فاصله‌لرینڭ وقتلری ایمپراطور حضرتلرینڭ اوقازلریله تعیین قیلنه طورور. (٤*)

٥) دولت دوماسی تفتیش هم مذاکره قیلنه‌چق اشلرده حاضرلك خدمتلری ایچون، اوز اعضالری آراسندن شعبه‌لر قومیسیه‌لر تشکیل ایده‌بیلور.

٦) شعبه‌لرڭ قومیسیه‌لرڭ صانی، اعضالری، اشتغاللرینه عائد اولاچق ماده‌لر دولت دوماسی طرفندن تعیین قیلنور.

(۲*) ۱۹۱۰ سنه ایون ۱۷ اوقازینه کوره، فینله‌ندیه خلقندن روسچه بیلوچی دورت آدم سه‌یم معرفتیله صایلانوب دولت دوماسنده اعضا اولور.

(٤*) اشتغاللرینڭ امتدادی=Продолжит. занятій

٧) دولت دوماسی مجلسلرینڭ قانون نظرنده معتبرلگی ایچون اعضالرڭ لااقل اوچدن بری حاضر اولمق شرطدر.

٨) دولت دوماسنڭ نفقه‌سی دولت خزینه‌سنه عائد در. (*٨)

دولت دوماسنڭ، شعبه‌لرینڭ، قومیسیه‌لرینڭ رئیسلری حقنده.

٩) دولت دوماسی اوزینڭ اعضالری آراسندن، بر سنه مدتله، بر رئیس ایکی شریك انتخاب ایدر؛ مدت طولدقدن صوڭ ده ینه دن انتخاب قیلنه بیلورلر. مدت تمام اولدقدن صوڭ، یاکی رئیسڭ انتخابنه قدر، رئیسلك وظیفه‌لرینی اولگی رئیسی ایفا ایدر، اگر ده ٣نچی ماده حکمنه کوره دولت دوماسی فسخ قیلنمامش ایسه. بش سنه‌لك مدتڭ صوڭ سنه‌سنه صایلانمش رئیس اوزینڭ وظیفه‌لرینی سنه نهایه‌سنه قدر ادا ایدر. رئیس حاضر دگل ایسه، ایکی شریکندن ـ دولت دوماسینڭ قراریله نائبلك شرفنه تعیین قیلنمش ـ بری رئیسڭ وظیفه‌لرینی ایفا ایدر. (*٩)

١٠) دولت دوماسینڭ رئیسی دوما اشتغاللری حقنده ایمپراطورڭ نظر همایونلرینه عبودیت عرض ایدر. (*١٠)

١١) شعبه‌لر، قومیسیه‌لر اوزلری رئیسلرینی اوز آرالرندن انتخاب ایدرلر.

١٢) دولت دوماسنڭ اجتهادی خصوصلرینه دائر چیقوب طورابیله‌چك عمومی مسئله‌لری ملاحظه ایتوب تدبیرلر کورمك ایچون، دولت دوماسنڭ رئیسی ریاستنده، بر شورا تشکیل قیلنور؛ رئیسڭ شریکلری، دوما سه‌کره‌تاری، سه‌کره‌تارڭ شریکلرندن دوما قراریله تعیین قیلنمش بری شورا هیئتنه داخل اولور.

(*٨) نفقه=Содержаніе

(*٩) بش سنه‌لك مدتی تمام ایتمش دولت دوماسنڭ اڭ صوڭ فاصله‌سی ٥نچی سنه اخیرینه تصادف ایدر ایسه، اشتغال یوقلق حسبیله اعضالق بالفعل منقطع اولور، لکن رئیسڭ رئیسلگی سنه اخیرینه قدر، بلکه یاڭی دوما ابتداسنه قدر دوام ایتمك لازمدر. یوقسه، تشریع پالاته‌لری آراسنه فترت آرالاشمق، هم ده دولت دوماسنك بش سنه‌لك خدمتلرینی امین سز براقمق لازم اولور. بوڭا کوره، سه‌کره‌تار حقنده شو جهت ٢٤نچی ماده‌ده آچیق یازلمشدر.

(*١٠) عبودیت عرض ایدر=всеподданнѣйше повергаетъ

Из фондов Российской национальной библиотеки

دولت دوماسنكٔ اعضالری حقنده.

۱۳) دولت دوماسنكٔ اعضالری دوما ایچنه آیاق باصولری دقیقه‌سنده یمین ایدرلر، عباره‌سی حاضرلنمش فورمه‌ده.

۱۴) دولت دوماسنكٔ نظرینه عائد اورده رأی ویرمك محاکمه ایتمك حقوقلرنده اعضالركٔ هر بری تام حریتلره مالك اولور؛ صایلاوچیلرینه حساب ویرمك اعضالركٔ هیچ برینه لازم اولماز.

۱۵) محکمه فرمانی بولنمادقچه، دولت دوماسی اعضالرینكٔ حریتلرینه طوقنمق طارلق ویرمك ممکن‌اولماز. بورچ ایچون هیچ بری حبس قیلنماز.

۱۶) دولت دوماسنكٔ اشتغال نوبتلرنده اعضالركٔ برینی حریتدن محروم ایتمك حاجت کورلسه، دولت دوماسندن رخصت آلمق لازم اولور. مگر، ۲۲ نچی ماده‌ده کوسترلمش صورت، هم‌ده جنایت اوستنده یا ایرته‌سنده طوتولمق صورتی مستثنادر.

۱۷) دولت دوماسنكٔ اعضاسی، رئیس نامنه اعلام یازوب اعضالقدن چیقه‌بیلور. (استعفا ایده‌بیلور.) دوما ایچنه آیاق باصو دقیقه‌سنده یمیندن باش طارتمش اعضا ـ اعضالقدن چیقمش حساب قیلنور.

۱۸) دولت دوماسنكٔ اعضاسی اعضالقدن چیقار، اگرده: ۱) روسیه دولتنه تبعه‌لگی قالماسه، ۲) انتخاب خصوصلرینه حق ویروجی سه‌نزدن محروم قالور ایسه، ۳) خدمت عسکریه‌یه کرسه، ٤) معین نفقه‌سی وار دولت مأموریتلرینكٔ برینه تعیین قیلنور ایسه؛ لکن مینسترلك هم‌ده شعبه‌ده باش مدیرلك مأموریتلری مستثنادر. (۱۸*)

۱۹) یوقاری‌ده، ۱۸ نچی ماده‌ده صانالمش تقدیرلر اوستنه، دولت دوماسنكٔ اعضالری اعضالقدن چیقار: ۱) حقوق حالیه‌دن خدمتدن محروملق جزالرینه سبب اولابیله‌جك جنایت ایچون، یاخود اوغریلق عیارلق رباخورلق ایچون، اوغورلانمش یا حیله یولیله آلنمشماللری

(۱۸*) ۱۰۹۸ سنه ایول ٦ده نشر قیلنمش زاقون حکمنه کوره شو ۱۸ نچی ماده‌ده‌ینه بر بند آرتدرلدی: ۵) بر سنه طوتاش دوما مجلسلرینكٔ هیچ برینه حاضر اولماسه.

(۱۹*) ـ ۱) حقوق حالیه = Права состоянія

عیارلق = Мошенничество ربا خورلق = Ростовщичество

صاتون آلمق رهن آلمق یاشورماك ایچون محکوم اولوب ده محکمه قراریله پاکلنمه‌سه، ٢) اوزینڭ مأموریتندن محکمه قراریله عزل قیلنسه، ٣) مفلسلگی قطعی صورت ده اعلان قیلنسه، لکن آفت سببیله افلاس مستثنادر. ٤) روحانیلك شرفندن گناهیله عزل قیلنسه، یاخود اوز طائفه‌سنڭ قراریله زادگانلگدن جماعت ده اعضالقدن چیقارلسه، ٥) خدمت عسکریه دن قاچمق گناهیله محکوم اولسه.

٢٠) دولت دوماسنڭ اعضالری دوما مجلسلرینه حاضر اولابیلمکدن موقت صورت ده منع قیلنوب طورور، اگر: ١) ١٩نچی ماده‌نڭ برنچی بندنده صانالمش جنایتلر ایله یاخود مأموریتندن عزلنه سبب اولابیلور جنایتلر ایله متهم اولوب، تفتیش کوزینه آلنسه، ٢) بورچلی اولوب مفلسلگی اعلان قیلنسه.

٢١) دولت دوماسی اعضالرینڭ اعضالقدن چیقارلمغی ده (١٨-١٩) موقت منع قیلنمغی‌ده (٢٠) دوما قراریله اولور.

٢٢) دولت دوماسنڭ اعضالری اوزلرینڭ اعضالق وظیفه‌لرینی ایفا ایتمك دقیقه‌سنده یا یولنده جنایتلرڭ برینه ارتکاب ایدرلر ایسه، مسئولیتلری بویوك رتبه‌لرڭ مسئولیتی کبی اولور.

٢٣) دولت دوماسنڭ اعضالری، کفایه نفقه‌سی اولمق اوزره، هر سنه دورت بیڭ ایکی یوز روبل آلور. ١) صایلانو دقیقه‌سندن وکیللك نهایه‌سنه قدر هر آی اوچ یوز ایللی روبل ویرلور. ٢) بوڭا علاوه، چاقرم باشنه بش تین حسابندن هر سنه بر دفعه یول خرجی ویرلور. مینیسترلك یا شعبه‌لرڭ برنده باش مدیرلك رتبه‌لرینی حائز اعضالره کفایه نفقه‌سی‌ده یول خرجی‌ده ویرلمز.

دولت دوماسنڭ سه‌کره‌تارلری، شعبه‌لری، قومیسیه‌لری، هم ده قانسه‌له‌ریه‌سی، قانسه‌له‌ریه آدملری حقنده.

٢٤) دولت دوماسنڭ سه‌کره‌تاری، سه‌کره‌تارڭ شریکلری دوما معرفتیله

(٢٢*) ایفا ایتمك دقیقه‌سنده یا یولنده = При исполненіи или по поводу исполненія
مسئولیت = Привлеченіе къ отвѣтственности بویوك رتبه = Высокій чинъ

(٢٣*) کفایه نفقه‌سی = Довольствіе.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اعضالر آراسندن بش سنه مدتله صایلانوب، دولت دوماسنڭ یاڭی هیئتی طرفندن سەکرەتار هم شریکلرینڭ انتخابنه قدر، وظیفەلرینی ادا ایدرلر.

٢٥) شعبەلرڭ قومیسیەلرڭ سەکرەتارلری - اعضالری آراسندن صایلانور.

٢٦) بوتون اشلرینی کورمك ایچون دولت دوماسی حضورنده قانسەلەریه بولنور.

٢٧) قانسەلەریه ادارەسی دولت دوماسنڭ سەکرەتارینه حمل قیلنور. شریکلری ده اداره زحمتلرینه اورتاق اولور.

بش سنه تمام اولدقدن صوڭ یاڭی سەکرەتارڭ انتخابنه قدر رئیسڭ حقوقلری وظیفەلری سەکرەتار معرفتنه ویرلور.

اوچنچی ماده حکمنه کوره، دوما فسخ قیلنور ایسه، دولت دوماسنڭ بوتون اشلری دولت سەکرەتارینه موقت صورتده حمل قیلنور.

٢٨) دوما ایچنده ترتیب هم انتظامی محافظه خصوصلرینه دائر رئیسڭ همه فرمانلرینی تنفیذ ایتمك وظیفەلری - دوما پریستاوینه هم معاونلرینه حمل قیلنور. دولت دوماسنڭ هم ده شعبەلرینڭ قومیسیەلرینڭ مجلسلرنده انتظام خصوصلرینه دائر رئیسلرینڭ فرمانلرینی ده پریستاف هم معاونلری تنفیذ ایدر.

٢٩) دولت دوماسنڭ پریستاوی، هم ده، شتات نظامیله تقدیر قیلنمش مقدارده، معاونلری دولت دوماسنڭ رئیسی معرفتیله تعیین قیلنور. (شو ماده، ١٩٠٨ سنه ایول ١ ده نسخ قیلندی.)

٣٠) دولت دوماسنڭ قانسەلەریەسنده خدمت ایتوچی آدملری تعیین ایتمك چیقارمق خصوصلرینه دائر نظاملر بورایه علاوه قیلنەچق.

فصل خامس، دولت دوماسنڭ نظرینه عائد مادەلر

٣١) دولت دوماسنڭ نظرینه عائد اولور:

---

(٢٧) حمل قیلنور = Возлагается

(٢٤) دولت دوماسنڭ یاڭی هیئتی طرفندن = новымъ составомъ Думы

(٢٩) شتات = Штатъ = حکومت یا دولت ادارەلرنده خدمت ایتوچی آدملرڭ صانلرینه نفقەلرینه دائر نظاملر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

1) زاقونلرنڭ شتاتلرنڭ نشرلرینی، یاخود تغییرلرینی تکمیللرینی نسخلرینی اقتضا ایده بیلەچك مادەلر. *

2) دولتنڭ دخل خرج دفتری، نظارتلرنڭ باش ادارەلرنڭ فینانس بودجەلری، دولت دفترندە بیان قیلنمایوب قالمش نقدی تعیینات. *

3) دولت دفترینڭ قرارلرینی تنفیذ خصوصندە قونترولنڭ حسابنامەسی. *

4) دولتنڭ بر قسم وارداتلرینی یا ملکلرینی ایمپراطور حضرتلرینڭ فرمان شاهانەسیله تملیك خصوصلرینه دائر اشلر. *

5) خزینه ادارەسیله خزینه خرجیله انشا قیلنەچق تیمور یوللره عائد اشلر.

6) آقسیه قومپانیەلرینی تأسیس اشلری، اگردە زاقونلردن استثنایی قومپانیه طلب ایدر ایسه.

7) ایمپراطورنڭ خصوصی فرمان شاهانەسیله دوما تفتیشنه ویرلەچك اشلر.

8) فینلەندیه بویوك کنەزلگندە جاری اولاچق زاقونلری وضع ایتمك اشلری دە دولت دوماسنڭ اشی اولور، اگردە او زاقونلر فینلەندیەنڭ یالگز داخلی اشلرینه مخصوص اولاچق توگل ایسه. (١٩١٠ سنه ایون ١٧ زاقونی.)

٣٢) عامل قانونلری نسخ یا تغییر ایدوب، یاڭی قانونلری نشر ایتمك خصوصلرندە دولت دوماسی اوزینڭ ملاحظەلرینی مذاکره نوبتنه وضع ایدەبیلور، لکن اساس قانونلر مستثنادر. * (یوقاریدە «حقوق اساسیەدە» ١٠٧ نچی ستاتیه.)

(تکمله: ١٩١٠ سنه نشر قیلنمش زاقونڭ بیاننه کوره، فینلەندیه کنەزلگی حقندە نشر قیلنەچق زاقونلرنڭ دولت دوماسندە مذاکرەسی یالگز ایمپراطورنڭ بسملەسیله اولا بیلور).

---

(١) اقتضا ایدەبیلەجك مادەلر = Предметы требующіе

(٢) نقد تعیینات = Денежныя ассигнованія

(٣) قونترولنڭ حسابنامەسی = отчетъ Госуд. Контроля

(٤) تملیك = отчужденіе

(٦) استثنایی قومپانیه طلب ایدر ایسه = Когда при семъ испрашивается изъятіе изъ Законовъ.

(٣٢) عامل قانون = Дѣйствующій законъ

مذاکره نوبتنه وضع ایتمك = Возбуждать

Из фондов Российской национальной библиотеки

٣٣) دولت دوماسی ـ قانون حکمیله سەنات مراقبەسنه تابع مینسترلره، شعبەلرکٔ باش مدیرلرینه جواب آلمق یولیله قطعی طلبله مراجعت ایدەبیلور، اگرده مینسترلرکٔ، باش مدیرلرکٔ اوزلری یاخود آنلره تابع ادارەلر مأمورلر خلاف قانون حرکتلره ارتکاب ایتمشلر ایسه. (حقوق اساسیه ده، ١٠٨ نچی ستاتیه.)

فصل سادس: دولت دوماسندە اش اشلەمك کیفیتی.

٣٤) دولت دوماسنه قانون لائحەلری مینسترلر، شعبه مدیرلری، دوما قومیسیەلری، یاخود دولت شوراسی طرفندن ویرلور.

٣٥) دولت دوماسنکٔ عمومی مجلسلرینی، شعبەلرینکٔ قومیسیەلرینکٔ مجلسلرینی تعیین ایتمك باشلامق قاپامق رئیسلری طرفندن اولور.

٣٦) اش حقندە دولت دوماسنکٔ مذاکرەلری قطع قیلنور، اشکٔ قناعت قیلورلق قدر آچیقلغی دوما قراریله قبول قیلنسه. *

٣٧) رئیس اعضالری سوزدن منع ایدەبیلور، ترتیبی رعایه، قانونی احترام وظیفەلرندن انحراف ایدرلر ایسه. مجلسه فاصله ویرمك، یا قاپامق رئیسکٔ اختیارندەدر. *

٣٨) اعضالرکٔ بری خلاف ادب حرکتلرکٔ برینه ارتکاب ایدر ایسه، مجلسدن یاخود دوما مذاکرەلرینه معین مدت ایچندە اشتراکدن طرد قیلنه بیلور. مجلسدن چیقارمق دوما قراریلەده، شعبەلرینکٔ قومیسیەلرینکٔ قراریله ده اولابیلور. لکن دوما مذاکرەلرینه معین مدت ایچندە اشتراکدن طرد ایتمك یالکز عمومی مجلسکٔ قراریله اولابیلور.

٣٩) مینسترلر، شعبەلرکٔ باش مدیرلری دولت دوماسنکٔ همه مجلسلرینه حاضر اولابیلور؛ دولت دوماسنکٔ مذاکرەلرینه اشتراك ایدوب رأی ویرمك حقنه ده مالك اولور، اگرده اعضالقلری بولنور ایسه.

---

(٣٦) اشکٔ قناعت قیلورلق قدر آچیقلغی قبول قیلنور ایسه = если оно признано достаточно выясненнымъ.

(٣٧) ترتیبی رعایه، قانونی احترام وظیفەلرندن انحراف ایدرلر ایسه = который уклоняется отъ соблюденія порядка или уваженія къ закону.

٤٠) مذاكره قيلنه‌چق اش خصوصنده ايضاحات آلمق ايچون دولت دوماسی مينسترلره، شعبه‌لرڭ باش مديرلرينه مراجعت ايده‌بيلور. لكن دولتڭ مصلحتی آستنده ياشرن قالاچق اشلر حقنده ايضاحات ويرمك مينسترلره باش مديرلره لازم اولماز. مينسترلرڭ باش مديرلرڭ بيانلرينی دوما مجلسلرنده طڭلامق، عرض ايدرلر ايسه، هر حالده واجب اولور.

٤١) ايضاحات مينسترلرڭ باش مديرلرڭ اوزلری ياخود شريكلری يا ايسه مركز اداره‌لرڭ ناچالنيكلری طرفندن ويرلور. خصوصی ماده‌لره دائر معلوماتی متخصص مأمورلر واسطه‌سيله ده ويره بيلورلر.

٤٢) شعبه‌لرڭ قوميسيه‌لرڭ مجلسلرينه يات آدملرڭ ده مطبوعات وكيللرينڭ ده هيچ بری حاضر اولاماز.

٤٣) دولت دوماسنڭ آچيق مجلسلرينه، رئيسڭ مساعده‌سيله، چيت آدملر حاضر اولابيلور، صانلری خلق ايچون تعيين قيلنمش اورونلردن آرتق اولمامق، همده قويولمش قاعده‌لری رعايه ايتمك اوزره. دولت دوماسنڭ آچيق مجلسلرينه موقت مطبوعاتڭ برر وكيللری ده، رئيسڭ مساعده‌سيله، حاضر اولابيلور. دولت دوماسنڭ آچيق مجلسلرينه دولت شوراسنڭ اعضالری، سه‌ناتورلر، ديپلوماتيه اعيانی حاضر اولابيلور. مساعده آلمش جماعتڭ بری مجلسڭ منتظم دوامنه خلل ويره‌بيله‌جك حركتده بولنور ايسه، رئيسڭ فرمانيله، طرد قيلنه‌بيلور.

٤٤) دولت دوماسنڭ يابق عمومی مجلسلری يا بوتون دوما قراريله ياخود رئيسڭ معرفتيله تعيين قيلنور. دولت دوماسنڭ عمومی مجلسلرنده مذاكره قيلنه‌چق اشڭ مصلحت پرده‌سی آستنده مستور اولمق تيوشلگی مينستر يا باش مدير طرفندن اعلام قيلنور ايسه، رئيس فرمانيله مجلس يابق اولور.

٤٥) دولت دوماسنڭ همه عمومی مجلسلری حقنده مضبطه‌لر يمينلی سته‌نوغرافلر امانتيله تأليف قيلنوب، آچيق مجلسلرڭ مضبطه‌لری، رئيس مساعده ايدر ايسه، مطبوعات ستونلری اوزرنده نشر قيلنه‌بيلور.

٤٦) يابق مجلس مضبطه‌لرينڭ ده بعض كيسه‌كلری مطبوعات ستونلرنده نشر قيلنه‌بيلور، رئيس يا ناظر مساعده ايدر ايسه.

Из фондов Российской национальной библиотеки

٤٧) مینسترلر، شعبه‌لرك باش مدیرلری دولت دوماسنك مذاکره‌سنه عرض ایتمش لائحه‌لرینی قایتاروب آلابیلورلر، اگر ده لائحه دولت دوماسی طرفندن هنوز قبول قیلنمامش ایسه. اما لائحه‌یی دوما طلبیله ویرمشلر ایسه، دوما راضی اولمادقچه، قایتاروب آلمق ممکن اولماز. دولت شوراسی طرفندن باشلانوب، دولت دوماسنه ویرلمش لائحه‌یی مینستر یا باش مدیر قایتاروب آلالماز.

٤٨) دولت دوماسنك عمومی مجلسلرنده مذاکره قیلنمش هر بر اش ده اکثریت رأیی دولت دوماسنك قراری کبی اعتبار قیلنور. ایکی طرف‌ده رأیلرك صانی برابر اولور ایسه، یاڭیدن رأی آلنور. بوندن صوڭده اکثریت حاصل اولماسه، رئیس طرفی غالب اعتبار قیلنور. دولت دوماسنه اعضالرك صایلانولرنده خلاف قانون بر شی طابولوب، تبدیل ایتمك لازم کورلور ایسه، قرارك مقبوللگی ایچون لااقل ایکی ثلثك رأیی شرط اولور.

٤٩) دولت دوماسنه ویرلوب، قبول قیلنمش لائحه‌لر دولت شوراسنه کیدر. دولت شوراسنك تشبثیله ترتیب قیلنوب قبول قیلنمش لائحه‌لر دولت دوماسنه کیدر. (110)

٥٠) یا دولت دوماسی یا دولت شوراسی طرفندن قبول قیلنمامش زاقون پرویقتلری مردود حساب قیلنور. (111)

٥١) دولت شوراسی طرفندن ترتیب هم قبول قیلنمش پرویقتلری دولت دوماسی تعدیل یا تکمیل ایده‌جك اولور ایسه، یاڭی مذاکره ایچون، پرویقت یا دولت شوراسنه یا مخصوص صایلانمش قومیسیه نظرینه، دولت دوماسنك قراریله، اعاده قیلنور. قومیسیه اعضالرینك نصفی دومادن نصفی شورادن صایلانوب، آرادن بری، قومیسیه اختیاریله، رئیس اولور. پرویقت، قومیسیه ملاحظه‌لریله برابر، دولت شوراسنه تسلیم قیلنوب، مخصوص یولیله حرکت ایدر.

٥٢) دولت دوماسنه ویرلوب، هم دوما هم شورا طرفندن قبول قیلنمش پرویقتلرك هر بری، کذالك، دولت شوراسی طرفندن ترتیب هم قبول قیلنوب دولت دوماسی طرفندن ده قبول قیلنمش پرویقتلرك همه‌سی-

ایمپراطور حضرتلرینڭ نظر همایونلرینه دولت شوراسنڭ رئیسی ایله تقدیم قیلنور. (113)

٥٣) هم دولت شوراسی هم دولت دوماسی طرفندن قبول قیلنوب ده، تصدیق شاهانه شرفنه نائل اولمامش زاقون پرویقتلری تشریع مذاکره‌لرینه عین او دوره‌ده (سه‌سیه‌ده) اعاده قیلنه‌ماز. لکن دولت شوراسیله دولت دوماسنڭ بری طرفندن ترتیب قیلنوب‌ده، دیگری طرفندن رد قیلنمش زاقون پرویقتلری، ایمپراطورڭ فرمان شاهانه‌سی صادر اولور ایسه، عین او دوره ایچنده اعاده قیلنه‌بیلور. (112)

٥٤) اگرده مینسترلوڭ یا شعبه مدیرلرینڭ بری طرفندن ویرلمش مستعجل لائحه‌یی مذاکره ایده‌جك مجلس، ٧نچی ماده‌ده تعیین قیلنمش مقدارڭ یوقلغی حسبیله، قائم اولاماز ایسه، مینسترڭ یا باش مدیرڭ طلبیله ایکی هفته ایچنده ینه بر مجلس تعیین قیلنور. حاضر اعضالرڭ صاننه اعتبار قیلنمایوب او مجلس هر حالده معتبر اولور.

٥٥) عامل قانونلری نسخ ایتمك تغییر ایتمك، یاخود یاڭی قانونلری نشر ایتمك خصوصلرنده دولت دوماسنڭ اعضالری اوزلرینڭ ملاحظه‌لرینی مفصل اساسلریله دوما رئیسنه یازوب ویرورلر. عریضه‌ده لااقل اوتوز امضا بولنور ایسه، رئیس دولت دوماسنڭ مذاکره‌سنه تقدیم ایدر.

٥٦) اولگی قانونی تغییر ایتمك یاخود یاڭی قانونی نشر ایتمك مسئله‌سی مذاکره قیلنه‌چق مجلسڭ کونی لااقل بر آی مقدم مینستره یا باش مدیره اعلام قیلنوب، تغییر قیلنه‌چق یا نشر قیلنه‌چق زاقونلره دائر حاضرلنمش بوتون معلومات تقدیم قیلنور.

٥٧) تغییر یا نشر حقنده ویرلمش عریضه ملاحظه‌لرینه دولت دوماسی‌ده اشتراك ایدر ایسه، او وقت مناسب بر لائحه‌یی مینستر یا باش مدیر ترتیب ایدر. اگرده ایکیدن بری ترتیب ایتمز ایسه، مناسب بر لائحه ترتیب ایتمك ایچون دولت دوماسی بر قومیسیه تشکیل ایدر.

٥٨) مینسترلرڭ باش مدیرلرڭ اوزلری یا تابع اداره‌لری مأمورلری طرفندن خلاف قانون حرکت صادر اولدقده، ایضاحات هم معلومات طلب ایتمك حقنده دوما اعضالری دوما رئیسنه زایاولەنیه (عریضه) ویرورلر.

اگرده عریضه‌ده لااقل اوتوز امضا بولنور ایسه، رئیس عریضه‌یی دوما نظرینه تقدیم ایدر.

٥٩) دوما اکثریتی طرفندن قبول قیلنمش عریضه مرجعنه کوره مینستره یا باش مدیرلره عرض قیلنور، بر آی ایچنده ایضاحات هم معلومات ویرورلر؛ ویرمك ممکن اولماز ایسه، سببلرینی بیان ایدرلر.

٦٠) مینستر یا باش مدیر بیانیله ویرلمش ایضاحات هم معلومات دولت دوماسنك لااقل ایکی ثلثنه قناعت ویره‌مز ایسه، مسئله دولت شوراسنك رئیسی واسطه‌سیله ایمپراطورك نظر همایونلرینه رفع قیلنور.

٦١) دولت دوماسنه خلق طرفندن دەپوتاتسیه کوندورمك، عریضه‌لر ویرمك، خلق حاجتلرینی لسانله سویله‌مك ممنوعدر.

دولت دوماسنده داخلی ترتیبات.

٦٢) دولت دوماسنك داخلی ترتیباتی، نظارتنه عائد ماده‌لر، ١٢ نچی ستاتیه‌ده مذکور دوما شوراسنك اش ترتیبی، دوما قانسه‌لریه‌سینك دوما پریستاوینك معاونلرینك وظیفه‌لری دوما ناقازیله تعیین قیلنور. دوما ناقازی سه‌نات واسطه‌سیله اعلان قیلنور.

٦٣) دولت دوماسنك مجلسلرینه چیت آدملری قبول ایتمك، دوما ایچنده انتظام صاقلامق قاعده‌لری دوما رئیسیله مینسترلر شوراسنك رئیسی طرفندن ترتیب قیلنوب، فرمان شاهانه قوتیله تصدیق قیلنور.

اساس قانونلره دائر ملاحظه‌لر.

دولتك اساس قانونلرینی، ١٢٤ ستاتیه‌یی، (٢٥٧ - ٢٧٥) صحیفه‌لرده ترجمه ایتدك.

هر دولتك اساس قانونی، قونستیتوتسیه‌سی ـ دولتك شکلنه، اداره اصولنه دائر اساس قاعده‌لردن قانونلردن عبارتدر.

هر دولتك اوچ عنصری واردر: ١) خلق، رعیه. ٢) خلقك قراری ایچون حدودی معلوم یر، مملکت. ٣) مملکت ایچنده خلقك ادبی

اقتصادی سیاسی حاجتلرینی تأمین ایدوب، معامله‌لرینی عدالت هم انتظام یوللرنده اداره ایتمك ایچون قوت، قانون.

بر یوزنده، انسانیت دنیاسنده دولتلر ـ اوزلرینڭ عنصرلری جهتیله ده، اوچ عنصری ترکیبدن حاصل شکل جهتیله‌ده مختلفدر.

مملکتڭ، یرڭ حدودی دولتڭ قوتنه، سیاسی اقتصادی حاللرڭ ایجابنه کوره، طارایوب، زیاده‌لشه بیلور ایسه‌ده، هر دولتڭ یری طوپراغی تقسیم قبول ایتمز بر وحدت سیاسیه کبی اعتبار قیلنور؛ مملکت متعدد ولایتلردن، اوفاق بویوك مختلف قطعه‌لردن عبارت اولور ایسه‌ده، بر وحدت سیاسیه کبی حساب قیلنور.

شویله وحدتڭ ایکی اهمیتی واردر: ١) بر دولتڭ مملکتی ایچنده قرار ایدن همه‌خلق او دولتڭ قوتنه قانوننه انقیاد ایدر، گرچه دیگر بر دولته تابع ایسه‌ده، (85) ٢) باشقه بر دولتڭ قوتی قانونی حکومتی مملکتڭ اشلرینه هیچ بر صورتله مداخله ایتمك حقنه حائز اولماز.

دولتڭ قوتی‌ده حاکمیتی‌ده تقسیم قبول ایتمز بر قوت اعتبار قیلنور. دولتڭ خلقی هر نه قدر مختلف ملتلردن عبارت اولابیلور ایسه‌ده دولت شیرازه‌سیله بری دیگرینه باغلانوب بر رعیه تشکیل ایدر.

شو ملاحظه‌لره کوره، اساس قانونلرڭ برنچی ماده‌سی ذکر قیلنمشدر. شو ماده غرب دولتلرینڭ اساس قانونلرندن مستعار بر ماده‌در.

بر وقت مملکت حاکمڭ ملکی کبی اعتبار قیلنور ایدی. حاکم مملکتڭ بعض قطعه‌لرینی جهاز هدیه‌سی اولمق اوزره اوزینڭ دامادینه احسان ایدر، یاخود حاکمڭ وفاتی صوڭنده مملکت یرلری میراث اولمق اوزره تقسیم قیلنه‌بیلور ایدی. حریت انسانیه حقوقلرندن انسانلرڭ نصیبلری زیاده‌لشدکدن صوڭ، شوکوناڭ اساس قانونلری مملکتڭ یرینی قطعه‌لرینی تقسیم قبول ایتمز بر وحدت سیاسیه اعتبار ایتدیلر. بونگله برابر بعض قونستیتوتسیه‌لر مملکتڭ بعض یرلرینی تملیك ایتمك مبادله ایتمك یاکی قطعه‌لری آلمق حقلرینی یا مونارخ اختیارینه یا پارلامنتلرڭ اختیارینه ویرمشلردر. یعنی دولت یرینی تقسیم احتماللری ده قبول قیلنمشدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اساس قانونلرڭ ٣ نچی ماده‌سی بزم پروغرامڭ ٣٥ نچی ماده‌سنه مقابلدر. بزم پروغرامڭ ماده‌سنه کوره، هر یرڭ محلی اداره‌لرنده جماعت اداره‌لرنده محلی لسان مستعمل اولمق لازمدر. (٢٢٦ صحیفه‌ده.)

٤ نچی ماده مشروطیت اصولیله مجتمع اولابیلورمی؟ شو مسئله‌ده ملاحظه‌مزی ملاحظه‌لرمزڭ نهایه‌سنده بیان ایتسه‌ك کرك.

٥ نچی ماده: ایمپراطورڭ ذات شاهانه‌سی مقدسدر معصومدر.

شو ماده ـ نبیلر حقنده عقیده کتابلرنده بیان قیلنمش عصمت مسئله‌سی کبیدر، بلکه عصمت مسئله‌سندن ده بویوکدر: ایمپراطور حضرتلرندن فنا اش صادر اولماز. بر تقدیر خلاف قانون بر حرکت صادر اولور ایسه‌ده، یاخود ایمپراطورڭ سیاستی یا حرکتی دولتڭ مملکتڭ مصلحتلرینه آچیق صورت‌ده ضرر ویرور ایسه‌ده، ایمپراطور هیچ بر وقت هیچ بر صورتله مسئول اولماز.

اسلامیت نظرنده آدم بالالرینڭ هیچ بری قانوندن حقوقدن اوستون اولماز. آدم بالالرینڭ هر بری نبی اولسه‌ده، سلطان اولسه‌ده اوزینڭ عملیله مسئول اولور، ضامن اولور.

«کل نفس بما کسبت رهینه» (سورة المدثر)

«کل امری بما کسب رهین» (سورة الطور)

لکن شو کونگی قانونلر ایمپراطورلری حکمدارلری ملتڭ مجسم نمونه‌سی کبی مجسم تمثالی کبی اعتبار ایدرلر. ملت اوزینڭ ایمپراطورینی حکمدارینی نه قدر احترام ایدر ایسه، نه قدر تقدیس ایدر ایسه، ملتڭ شأنی شرفی حرمتی او قدر زیاده اولور. ایمپراطورڭ حکمدارڭ شخصنه عائد حرمت قدسیت عصمت ـ عاقبت ملتڭ شرفنه عائد اولور.

بوڭا کوره، عصمت مسئله‌سی دولتڭ اساس قانونلرنده اساس ماده کبی درج قیلنمشدر.

ایمپراطورلری حاکملری مقدس معصوم غیر مسئول اعتبار ایتدیلر. لکن مشاورلری آدم بالالریدر، خطا ایده‌بیلورلر، جنایتلره خیانتلره ارتکاب ایده‌بیلورلر؛ قانوندن حقوقدن اوستون اولمامق جهتیله ده مسئول اولابیلورلر. بوڭا کوره، قابینه مسئول اولور. ایمپراطور طرفندن صادر

Инв. № 14953.

اولاچق فرمانلرڭ اوكازلرڭ امرلرڭ هر برى ناظرلرڭ برى طرفندن، بوڭا كوره، امضالانور. برر مسئوليت، بر فرض، مترتب اولاچق ايسه، امضا صاحبى ضامن اولور.

عصمت، قدسيت شرفيله، مسئوليت خطرى - مدنيت دنياسنده شو صورتله جمع قيلندى. بويله ماده‌لر نفس امرى بر حقيقت اولمايوب، خلقڭ نظرينه درجه مدنيه‌سنه تابع بر عقيده‌در.

اعتذار.

بويوك بر عذرم وار ايدى. بوڭا كوره، شو كتابمى ايكى بولوك ايتوب، برينى ٢٨٨نچى صحيفه‌ده مجبوريتله ختم ايتدم.

ملتڭ شرفنه كوره، شو كتابڭ اهميتى وار ايسه، محترم اوقوچيلر بڭا بلكه اعانه ايدرلر، تنبيهلرينى ملاحظه‌لرينى آچيق هم حريتله يازوب سياسى اجتماعى حركتلرمزه دائر معلوماتلرينى وثيقه‌لرينى بڭا بلكه كوندوررلر؛ (١٩٠٤--١٩١٦) سنه‌لرينه عائد درست معلومات طبع قيلنوب نشر قيلنور ايدى.

بوندن صوڭ بلكه، شو كونگى محاربه بوتون جهتيله ايضاح هم بيان قيلنوب، روسيه مسلمانلرينڭ قلميله همتيله مخصوص بر كتاب بر مجموعه بلكه نشر قيلنور.

بوتون مدنيتڭ تمام انقلابنه بويوك سبب اولوب، اسلاميت دنياسنده هر جهتله تأثير ايده‌جك محاربه حقنده برر مجموعه نشر ايتمك بزه، مسلمانلره، البته لازمدر، ضروردر.

موسى جارالله.

١٩١٧ سنه فيورال ٣ ده.

شو اعتذارم اسارت كيچه‌لرينڭ صوڭ دقيقه‌لرنده صوڭ قاراڭغلقلرنده يازلدى. فيورال اخيرلرنده مارت ابتدالرنده حريت قوياشى اعتدال نقطه‌سنه ايرشدى، عدالت يازى مساوات نورلريله خلقڭ كوڭللرنده شادلق گللرينى اوسدردى. روسيه‌ده غايت بويوك انقلاب تمام آسانلقله قرارلاندى.

لكن اسلام دنياسى ايچون غايت بويوك ينه بر انقلاب ضروردر.

نصر من الله وفتح قريب وبشر المومنين.

موسى جارالله.

Из фондов Российской национальной библиотеки

Татар.
3-4651.

اوچ روبل ايللى تين.

اعلان

١) زكات ١٥٠ تين

فائض معاملەلرى، ربا مسئلەلرى، اسلام بانقلرى.

٢) شريعت اساسلرى ١٥٠ تين

شريعت اسلاميه حقيقتى، قران كريم مطلبلرى، فقه تاريخى، فقه اصوللرى، حجاب مسئلەلرينڭ حلى، خاتونلرڭ حقوقلرى.

آدرەس:

ПЕТРОГРАДЪ, Серпуховская ул., д. 5, кв. 16.

Муса Бигѣеву.

Петроградъ, Серпуховска, д. 2, Типографія М.-А. Максутова 1917.

Из фондов Российской национальной библиотеки

Н Татар
3-4651

Муса Җаруллаһ
Исляхат әсаслары
[Основы реформирования]
Петроград, 1915.

Из фондов Российской национальной библиотеки